

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Cyril Aydon

İNSANLIK TARİHİ

150.000 Yıl Öncesinden Bugüne
İnsanın ve Uygarlığın Öyküsü

SAY

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

150.000 yıl önce *Homo sapiens*'i artık modern insandan ayırt etmek mümkün değildi. İnsan 60.000 yıl önce, anavatanı olan Afrika'dan çıkıp tüm dünyaya yayıldı. Yaklaşık 30.000 yıl önce, bugün din, bilim ve sanatta kendini dışa vuran soyutlama yetisi belli bir olgunluğa ulaştı. Ardından yerleşik yaşam ve Tarım Devrimi geldi. Onu Sanayi Devrimi izledi. Demiryolu, elektrik ve içten yanmalı motorun icadıyla modernite kapımıza dayandı, elektronik devrimi bizi bugüne ulaştırdı. Bu süreçte pek çok macera yaşadık. Devletin icadı, Truva Savaşı, Kara Ölüm ve Ay'a Yolculuk bunlardan sadece birkaçıdır. *İnsanlık Tarihi* bu uzun macerayı kısa fakat çarpıcı bölümler halinde size aktarmayı başarıyor...

internet satış:
saykitap.com

30 TL

Tarih

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

SAY YAYINLARI

İNSANLIK TARİHİ

Cyril Aydon

Uzun yıllar büyük şirketlere danışmanlık yaptıktan sonra profesyonel yazarlık uğraşına girmiş bir araştırmacıdır. Diğer önemli kitapları, büyük beğeni toplamış ve yabancı dillere çevrilmiş *Charles Darwin* adlı biyografi ile *Scientific Curiosities* adlı popüler bilim kitabıdır.

İNSANLIK TARİHİ

**150.000 Yıl Öncesinden Bugüne
İnsanın ve Uygarlığın Öyküsü**

Cyril Aydon

**İngilizceden çeviren:
İlgın B. Yıldız**

Say Yayınları

Tarih Dizisi

İnsanlık Tarihi / Cyril Aydon

Özgün adı: *A Brief History of Mankind*

© 2006 Cyril Aydon.

Bu eser ilk kez Birleşik Krallık'ta Constable tarafından yayımlanmıştır.
Constable, Constable & Robinson Ltd.'ye bağlı bir yayınevidir.

Türkçe yayın hakları Kesim Ajans aracılığıyla © Say Yayınları

Bu eserin tüm hakları saklıdır. Yayınevinden yazılı izin alınmaksızın
kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopyalanamaz,
çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

ISBN 978-605-02-0451-3

Sertifika no: 10962

İngilizceden çeviren: Ilgın B. Yıldız

Yayın koordinatörü: Levent Çeviker

Editör: Sinan Köseoğlu

Sayfa düzeni: Tülay Malkoç

Kapak tasarımı: Artemis İren

Baskı: Lord Matbaacılık ve Kâğıtçılık

Topkapı-İstanbul

Tel.: (0212) 674 93 54

Matbaa sertifika no: 22858

1. baskı: Say Yayınları, 2015

Say Yayınları

Ankara Cad. 22/12 • TR-34110 Sirkeci-İstanbul

Telefon: (0212) 512 21 58 • Faks: (0212) 512 50 80

www.sayyayincilik.com • e-posta: say@sayyayincilik.com

www.facebook.com/sayyayinlari • www.twitter.com/sayyayinlari

Genel Dağıtım: Say Dağıtım Ltd. Şti.

Ankara Cad. 22/4 • TR-34110 Sirkeci-İstanbul

Telefon: (0212) 528 17 54 • Faks: (0212) 512 50 80

internet satış: www.saykitap.com • e-posta: dagitim@saykitap.com

İÇİNDEKİLER

Giriş.....	9
1. Afrika Kökenleri	11
2. İnsanların Dünyaya Yayılması	21
3. Kök Salmak.....	33
4. MÖ 4000’de Dünya.....	47
5. Devletin İcadı	59
6. Tunç İmparatorluklar.....	71
7. MÖ 1000’de Dünya.....	81
8. Yunan Dünyası.....	91
9. Roma’nın Yükselişi ve Çöküşü	101
10. Hindistan’ın Doğuşu	111
11. Çin Biçimleniyor.....	121
12. MS 500’de Dünya	133
13. İslam’ın Zaferi.....	145
14. Roma’dan Sonra Avrupa	155
15. 1095’te Dünya	165
16. Baş Döndürücü Yolculuk: Avrupa Deneyimi.....	175
17. Asya’nın Başındaki Musibet.....	191
18. Baş Döndürücü Yolculuk: Asya Deneyimi	199
19. 1455’te Dünya	209
20. Atlantik’te Kurulan Köprüler.....	221
21. Amerika’nın Yeniden İnşası	231
22. Gerçek ve Hayali Servet.....	243
23. Avrupa’da Sanat ve Bilimin Keşfi	253
24. Doğu ve Güney Asya İmparatorlukları.....	261
25. 1763’te Dünya.....	271

26. Devrim Çağı.....	281
27. Napolyon ve Sonrası	291
28. Yeni Bir Çalışma Tarzı.....	299
29. Makinelerin Gelişi.....	305
30. Demir Atlar ve Demir Gemiler	313
31. Değişen Güç Dengeleri.....	325
32. Bir Umut Mesajı	337
33. İmparatorluk Meşguliyeti.....	343
34. Dönüşüm Geçirmiş Bir Dünya.....	351
35. 1913'te Dünya	355
36. Küresel Savaş: Birinci Perde	365
37. Huzursuz Bir Perde Arası.....	373
38. Küresel Savaş: İkinci Perde.....	385
39. Savaş Sonrası Dünya Biçimleniyor.....	393
40. Barış ve Refah (Tabii Bazıları İçin)	403
41. Mucizeler ve Sihirli Değnekler.....	411
42. Baş Aşağı Dönen Bir İmparatorluk	417
43. Yeni Bir Çin.....	423
44. Amerika Kararlı Yürüyor.....	429
45. Günümüzde Dünya	435
46. Geriye Doğru Bir Bakış	445
Dünya Tarihi Zaman Çizelgesi	455
Teşekkür	465
Daha Geniş Bilgi Edinmek İçin Okunabilecek Kitaplar	467
Dizin.....	475

Reg Gwilliam ile Tamara Moon'a

GİRİŞ

Bu, insanların Afrika'daki ilk yuvalarından dünyaya yayılmalarının, insan soyunun o zamandan itibaren deneyimlediği maceraların ve talihsizliklerin hikâyesi. Tabii bir de insanların yaşamlarına yön veren bazı fikirlerin, bilhassa din, politika ve doğal dünyanın işleyişine ilişkin fikirlerin hikâyesi.

Aslını söylemek gerekirse, her hikâye anlatıcısı olayları farklı görür; işte o nedenle, bu, anlatılabilecek *tek* hikâye değil; hikâyelerden sadece biri. İnsanın hikâyesini çok nesnel bir şekilde anlatmak hayal edilebilecek en can sıkıcı şey olurdu; isimlerden, mekânlardan ve tarihlerden oluşan bir listeden farkı kalmazdı. Üstelik enikonu faydasız olurdu. İşe yarayan tek tarih türü, sadece *ne* olduğunu değil, olan bitenlerin *nasıl* ve *niçin* olup bittiğini açıklamaya çalışır. Gelgelelim, böylesi açıklamaların anlatıcının geçmişi ve önyargıları tarafından süslenmesi kaçınılmazdır. Bu kitap için de aynı şey geçerli.

Şahsen insanlık tarihinin iki muazzam değişimle biçimlendiğine inanıyorum. Bunların ilki, bizim Neolitik dediğimiz dönemde dünyanın pek çok farklı yerinde yerleşik tarımın doğmasıdır. İkincisi ise on sekizinci yüzyıl civarında

Avrupa'da meydana gelen Sanayi Devrimi'dir. İşte bu iki gelişme, benim hikâyemi ayakta tutan direkler. Okurların insanlık tarihindeki bu iki dönüm noktasını daha iyi kavramalarına yardımcı olma umuduyla, insanın hikâyesini bu şekilde yazmayı seçtim.

İnsan varoluşunun maddi temelinde meydana gelen bu iki dönüşüme öncelik verirken, başka birçok büyüleyici hikâyeye ayıracak yer bulmayı da başardım. Birçok okur Kara Ölüm veya Amerika kıtasına insanların ikinci kez yerleşmesi gibi hikâyeleri çok iyi bilmese de onlara aşinadır. Birinci yüzyılda Çin'de meydana gelen sanayi devrimi veya modern Olimpiyat Oyunlarının kökeni gibi hikâyeler ise eminim ki pek çok okur için bir keşif niteliğinde olacak.

Bugün belki de, insanlık tarihinde bir başka muazzam dönüşümün eşiğindeyizdir. Son yarım yüzyılda insan nüfusunun kontrolsüzce artması, yol açtığı iklim değişikliği ve çevre kirliliği gibi yıkıcı sonuçlar göz önünde bulundurulursa, dünyanın bazı kesimleri daha faydalarını görmeye fırsat bile bulamadan uygarlığın dehşetli çöküşünün habercisi olabilir. Bu, elbette tarihin değil gelecekbilimin konusudur. Ben yine de, böylesi ihtimalleri hesaba katmayan bir hikâyenin eksik kalacağını düşünerek, bu fevkalade önemli ve fazlasıyla tartışmalı konuya son bölümde hak ettiği yeri vermeye çalıştım.

1

AFRİKA KÖKENLERİ

Dünyanın neresinde yaşıyor olursak olalım, hepimiz Afrika-
lıyız. Afrika, bizim en yakın akrabalarımızın, bize orangu-
tanlar veya diğer maymun türlerinden çok daha yakın olan
şempanze ve gorillerin yuvasıdır. Şempanzelere giden soy
ile modern insanlara giden soyun yolları Afrika'da yakla-
şık 6 milyon yıl önce ayrılmıştır. O zamandan beri, pek çok
hominid (insansı) türü evrimleşmiş, bir süre tutunmuş, sonra
tükenmiştir. Bunlardan hangilerinin bizim doğrudan ataları-
mız, hangilerinin sadece kuzenlerimiz olduğu hâlâ muğlaklı-
ğını koruyor. Aşikâr olan ise, yaklaşık 150.000 yıl önce, Doğu
Afrika'nın savan denilen geniş otluk arazilerinde, bize çok
benzeyen insanların yaşadığıdır.

Afrika'nın, insanın ilk yuvası olduğuna dair kanıtlar
genetik analizle sağlanır. Afrika sakinleri arasında, dünya-
nın başka bir bölgesinde olduğundan daha büyük bir gene-
tik çeşitlilik mevcuttur. İnsanların oradan gelmiş ve başka
yerlerde yaşamadan önce uzun süre orada yaşamış olması
fikrini işte tam da böyle bir bilgi destekleyebilir. Eğer birinci
ve ikinci kuşak göçmenleri saymazsak, birbirine yaklaşık 32

kilometre uzaklıktaki Afrika köylerinin sakinlerinin genetik yapıları arasındaki fark, bazı Avrupa ulusları arasındaki genetik yapı farkından daha fazladır.

On dokuzuncu yüzyılda ve yirminci yüzyılın başında kendi kabilelerinin üstünlüğünden emin ve genelde hali vakti yerinde Batılılar olan biyolog ve tarihçiler arasında, sözüm ona “beyaz”, “siyah” ve “sarı” insan ırklarının ayrı kökenleri olduğuna dair yaygın bir inanç vardı. Artık genetik ve insanın kökenleri hakkında daha fazla bilgiye sahibiz ve “ırklar” ile ilgili bu tür inançları bilgisizlik veya yanılğının ürünleri gibi görerek bir kenara koyabiliriz.

6 milyon yıl önce yolların ayrılışından beri insanın soy kütüğünü gösteren bir soyağacı yapılandırmaktan hâlâ çok uzağız. İnsan kalıntılarından, aşağı yukarı üç veya dört milyon yıl süresince eşzamanlı olarak varlığını sürdüren birkaç insan benzeri tür olduğunu biliyoruz. Fakat bu kalıntılar (kafatası parçaları ve eksik iskeletler) sayıca fazla değildir, bu nedenle insanlığın soy çizgisini bulduğumuzu asla iddia edemeyiz. 100.000 yıl önce yaşamış olan insanların küçük bir kısmının günümüzde soyunun devam edebileceğini göz önünde bulundurursak, şimdiye dek bulunmuş fosil yaratıkların gerçekten de bizim doğrudan atalarımız olma ihtimali çok zayıftır. Bazılarının kolektif olarak bizim türümüzün ataları olan türleri temsil etmesi mümkündür; fakat bu ancak çok uzak bir gelecekte doğrulanabilir.

İnsan öncesi türlerin kalıntıları Doğu ve Güneydoğu Afrika’nın çeşitli yerlerinde bulunmuştur. Bu soyu tükenmiş türlere, Latince adı olan Linnaeus ile tanınan on sekizinci yüzyıl İsveç natüralisti Carl von Linné’nin geliştirdiği bir sistemle uyumlu olarak Latince isimler verilmiştir. Linnaeus’un sisteminde bütün bitkiler ve hayvanlar iki kısımdan oluşan bir isim taşır. İlk kısım cinsi, ikinci kısım da türü veya tam

biyolojik karakteri belirtir. Dingolar, tazılar ve St. Bernard'lar *Canis*, yani köpek cinsindendir. Fakat dingolar ayrı bir tür olarak sınıflandırılırken (*Canis dingo*), tazılar ile St. Bernard'lar *Canis familiaris* ("evcil köpek") olarak sınıflandırılır. Yani aynı türün iki çeşidi bulunmaktadır.

Linnaeus, primatları (lemurlar, maymunlar, insanlar, vs.) sınıflandırmaya geçtiğinde, insanları *Homo* cinsine (yani "insan" cinsine), goriller ve şempanzeleri sırasıyla *Gorilla* ile *Pan* cinslerine yerleştirdi. Daha sonra gorilleri, şempanzeleri ve insanları aynı alt-takıma, *Anthropoidae*'ye (Latince "insansı") yerleştirdi. Bu şekilde, insanların diğer canlılardan üstün olduğunu öne süren zamanın dini öğretilerine karşı gelmiş oldu. İncil'den gelen Hristiyan inancına göre, insanlar "Tanrı'nın suretinde", "yeryüzünde yaşayan bütün canlılara egemen" olsun diye yaratılmıştır. Linnaeus'un görüşüne göre, insanlar ile kuyruksuz iri maymunlar birbirlerinden biyolojik tanımlarında daha fazla ayrım yapılmasını gerektirecek kadar farklı sayılmazdı.

Linnaeus'un zamanında genetik bilimi olsaydı, gorilleri, kuyruksuz maymunları ve insanları bu derece bile ayırmazdı. Sıradan şempanzeler ile bonoboların (cüce şempanzelerin) genlerinin %99,3'ü aynıdır. Bu iki şempanze çeşidi ile insanların genlerinin %98,4'ü aynıdır. Şempanzeler ile insanlar arasındaki bu yüzde 1,6'lık fark, şempanzeler ve insanlar ile goriller arasındaki farkın sadece yarısı kadardır. Eğer Linnaeus primatları 1750'lerde değil de 1990'larda sınıflandırıyor olsaydı, sıradan şempanzeler, bonobolar ve insanlar şimdi hep beraber *Homo* cinsine dahil edilmiş olurdu.

Biyologlar, hâlâ *Homo* tanımını modern insanlar ve nesli tükenmiş en yakın akrabaları için kullanır. Bazı daha eski türler, *Australopithecus* ("güney maymunu") cinsine dahil edilir. *Australopithecus*'un şempanzeye oranla biraz daha büyük bir

beyni vardı. Uzun kolları olduğundan ağaçlarda kolaylıkla hareket ettikleri sonucu çıkarılabilir; buna ek olarak, çoğu kuyruksuz maymun türünde olduğu gibi erkekler dişilerden çok daha iriydi. Fakat dik yürüyüş ve küçük ön dişler gibi, sonraki *Homo* türleriyle bazı ortak özellikleri vardı. Bu türler, bir şekilde dik yürüme alışkanlığı ve beden biçiminde bununla doğru orantılı değişiklikler geliştirmişlerdi. Bir teoriye göre, iklim değişip de ormanlar uzun çimlerin büyümesine izin verdiğinde, dik yürümeye meyilli maymunlar uzağı görmeyi başarabiliyordu. Bundan kaynaklanan yırtıcılardan kaçınabilme yetisi, hayatta kalma şanslarını ve bu eğilimi kalıtsal bir özellik olarak sonraki kuşaklara geçirme ihtimallerini yükseltti. Buna ek olarak, dik yürümenin yeni besin türlerini toplayıp taşımayı kolaylaştırdığı ve bedenin daha küçük bir kısmının güneşe maruz kalmasını sağladığı gibi ihtimaller de öne sürülmüştür.

3 ila 4 milyon yıl önce, Doğu Afrika'da *Australopithecus Afarensis* yani "Afarlı güney maymunu" (Afar, Etiyopya'da bir bölgedir) isimli dik yürüyen bir tür yaşıyordu. Tüm fosil insansıların en ünlüsü olan "Lucy" bu türe aittir. Lucy, 1974'te Etiyopya'nın Hadar bölgesinde Donald Johanson ile Maurice Taieb idaresindeki Amerikalı ve Fransızlardan oluşan bir ekip tarafından keşfedilmişti. Bu sırada Johanson Beatles'ın "Lucy in the Sky with Diamonds" şarkısını dinlediği için de bu ismi almıştı. Ortalama 1 metre 20 santim boyundaki bu tür ve ona benzer başka bir tür daha bize bu dik yürüme alışkanlığının bir kanıtını sundu. 1976'da Tanzanya'daki Olduvai Geçidi yakınlarında antropolog Mary Leakey, iki yetişkin ve bir çocuğa ait olduğu düşünülen 3,7 milyon yaşında üç çift ayak izi keşfetti. Sağanak yağışın hızla kuruyan çimentoya dönüştürdüğü volkanik külle kaplı bir toprak parçasında 49 metrelik bir alana yayılmışlardı.

İki buçuk milyon yıl önce, modern insana çok benzeyen bir yaratık Kenya ve Tanzanya'da yaşadı. Bugün ona *Homo habilis* yani "becerikli insan" diyoruz. Bu türe dahil edilen bazı fosil kalıntıları küçüktür ve bazı paleontologlar onların tek, tanımlanabilir bir türü temsil edip etmediklerini sorgulamaktadır. Öyle olduğunu varsayarsak, bu türün ortalama beyin büyüklüğünün yaklaşık 650 santimetreküp civarında olduğu söylenir. Bu beyin, bir şempanzenin beyninden yüzde 40 daha büyük olmakla beraber modern insanın beyninin yarısından daha küçüktür. Bu yaratıklar, belki de konuşmanın ilk adımlarını atmanın eşiğindeydi. Tüm primatlar iletişim kurma yetisine sahiptir; fakat şempanzelerin ve gorillerin sınırlı olan ses ve işaret dağarcıkları konuşmakla bir değildir. Konuşmanın gelişimi iki evrimsel adımdan geçmelidir: Birincisi çene ve gırtlak yapısında, ikincisi de beyin yapısı ve düzenindeki değişimlerdir. İşte, bunların ne zaman meydana geldiği, nasıl etkileşime geçtikleri ve onları bunu yapmaya neyin ittiği hâlâ belirsizdir.

Homo habilis aynı zamanda alet de yapabiliyordu. Şempanzeler alet olarak çubuk ve taşlar kullanırlar; ama bu tür, taşı alete çeviriyordu. Biçim olarak çok basit olsa da, bu aletler önceki alet kullanan türlerin pratiğinde bir gelişime işaret ediyordu. Biçimlendirildikleri madde büyük bir özenle seçilmiş; biçimleri basit olmasına karşın, ihtimamla işlenmişti.

Homo habilis uzun zaman hayatta kalan bir türdü; yaklaşık bir milyon yıl yaşamını sürdürmüş, tıpkı 1,5 milyon yıl önceki tüm insansı yaratıklar gibi sadece Afrika'da yaşamıştı. Afrika'dan çıkan buna benzer ilk tür, *Homo erectus* ("dik insan") gibi görünmektedir. Bu türün yaklaşık 1,6 milyon yıl önceye dayanan en eski kalıntıları Afrika'da bulunmuştur. *Homo erectus* sonradan çok geniş bir alana yayılmış, izleri Avrupa ve Asya'da keşfedilmiştir. *Homo erectus* hem çok

yayılmış hem de uzun süre varlığını sürdürmüştür. Çin, Java Adası ve Kafkaslarda bulunan sadece 200.000 yaşındaki fosiller, 1,5 milyon yıl boyunca dünyanın bazı yerlerinde bu tür insanların yaşadığını gösterir.

İnsansı fosillerinin en meşhurları, “Java İnsanı” ile “Pekin İnsanı” bu türe aittir. Java İnsanı’nın kalıntıları, Hollandalı genç doktor ve hevesli paleontolog Eugène Dubois tarafından 1891’de bir mağarada keşfedilmişti. O zamandan beri adada bulunan diğer örnekler, türün orada yaklaşık 1 milyon ila 500.000 yıl önce yaşadığına işaret ediyor. Pekin İnsanı, yine bir doktor olan Kanadalı Davidson Black’in 1927’de Pekin yakınlarındaki Zhoukoudian’da bir mağarada bulduğu tek bir dişten yola çıkılarak, yeni bir insan fosili kabul edildi. Bu tespit, sonradan aynı bölgedeki bulgularla onaylandı. Bu kalıntıların 900.000 ila yaklaşık 130.000 yıl öncesine ait olduğu söylendi. Mağaradaki en büyüleyici keşiflerden biri, sadece mağaranın uzun zaman boyunca sürekli kullanıldığını değil, bu ilk insanların ateşi kullanmakta usta olduğunu da gösteren 6 metre kalınlığındaki kül tabakasıydı.

Homo erectus, ateşi kullanmasının yanında, çakmaktaşı, silisyum ve kuvarsitten el baltaları ve çeşitli kaba aletler de yapıyordu. *Homo erectus* hem boy hem de beyin büyüklüğü açısından *Homo habilis* ile modern insanların arasında bir noktadaydı ve bizimkinden çok daha ilkel olmakla beraber, muhtemelen epey gelişmiş bir konuşma yetisine sahipti.

Beyin büyüklüğü konusu, bizi, kuyruksuz maymun benzeri atalarımızdan başlayan evrim yolunda ilerlerken meydana gelen son derecede önemli bir başka değişime getiriyor. Büyük beyin, büyük kafa gerektirir. Fakat büyük kafaya sahip olmanın zor yanları da vardır; bunu yeni doğum yapmış her anne bilir. İki ayak üstünde yürüyen bir kuyruksuz maymundan, pelvis kemerinden dışarı çıkabilecek kafanın büyüklüğü

bellidir. Gelgelelim büyük bir beyin, sahibine hayatta kalma kumarında öyle muazzam bir üstünlük verir ki, beyinlerin olabildiğince büyümesi yönündeki evrimsel baskı çok güçlü olmalıdır. Büyük bir beynin çocuğa sağlayacağı avantajlar ile küçük bir bebek kafasının anneye sağlayacağı avantajlar arasındaki çekişmenin sonucu, gerçek anlamda bir erken doğumdur. Dokuz aylık sürecin sonunda, beyin gelişimini bütünüyle annesine veya bir anne ikamesine bağımlı halde geçirdiği aylar içinde tamamlaması gereken bir yavru doğuyordu. Başka hiçbir primat bu kadar prematüre bir evrede doğmaz. Eğer insan bebekleri diğer primatlarla aynı beyin gelişimi evresinde doğsaydı, yaklaşık on sekiz ay boyunca ana rahminde kalırlardı. Böyle olmaması ise daha uzun süren bir bağımlılığın getirdiği kırılganlık ile çok gelişmiş bir beynin sağladığı avantajlar arasındaki takasın sonucudur.

Homo erectus'un modern insanın doğrudan atası olup olmadığı veya *sapiens* soyunun ve *erectus*'un yaklaşık bir ila iki milyon yıl önce ortak bir ata türden (*Homo habilis* veya yakın bir akrabadan) türeyip türemediği bilinmiyor. Fakat gerçek akrabalık ilişkisi ne olursa olsun, soy çizgisi *Homo erectus*'un kalıntılarının keşfedildiği her bölgede devam etmemiştir. Yeni tür, pek çok bölgede paralel olarak gelişim göstermez. Türleşme (var olan bir türden yeni bir türün gelişimi) sadece tek bir bölgede meydana gelen eşsiz bir olaydır. Yeni bir tür sadece belirli bir bölgede evrildikten sonra başka alanları işgal etmek üzere yayılır. Bizim türümüz *Homo erectus*'un soyundan geliyorsa, sadece tek bir yerde doğmuştur ve o yer de Afrika'nın bir bölgesi olmalıdır. Zamanlama açısından, *Homo erectus*'tan *Homo sapiens*'e geçiş, tabii olan şey buysa, muhtemelen 500.000 yılı aşkın zaman önce meydana gelmiştir. Afrika'da keşfedilen o zamana ait fosil kalıntılar, *erectus* ile *sapiens* özelliklerinin bir karışımını sergilemektedir.

Bedensel yapıları bizimkilere çok benzediğinden, biyologların güvenle *Homo sapiens* türüne dahil etmekle kalmayıp “modern insanlar” ismini verdikleri yaratıkların kalıntılarını Afrika’da ancak yaklaşık 150.000 ila 120.000 yıl öncesinde buluruz. Biyologlar sınıflandırmalarında hatasız olmak adına bu modern insanları üç veya dört yüz bin yıl öncesine ait *Homo sapiens*’in ilk örneklerinden ayırmak amacıyla, *Homo sapiens sapiens* olarak anarlar. Bundan daha hatasız bir tanımlama beklenemez. Şimdi elimizdeki birkaç örnekten çok daha fazlasına sahip olsaydık bile, modern insanı oluşturan şeyi tanımlamak bizi zorlardı. Burada öne sürülen zaman dilimi (150.000 ila 120.000 yıl öncesi) anatomik olarak modern insanların ortaya çıkışı için verilebilecek en kesin tarih aralığıdır. Eldeki kanıtlar bu tarihleri doğrulamaktadır.

Afrika’da yaklaşık 150.000 yıl önce yaşamış olan bu insan grubuna “modern insanlar” denildiğinde ne kastedildiğini anlamak önemlidir. İnsanın evrimi 150.000 yıl önce durmadı. Türümüz o zamandan beri muhakkak ki değişti; üstelik bu değişim sadece farklı ten renkleri veya saç dokularının gelişimi gibi aşikâr ve yüzeysel farklılaşmalarla sınırlı kalmadı. Aynı zamanda entelektüel ve sözel yetilerde de kayda değer değişiklikler meydana gelmiş olabilir. Kesin olarak söyleyebileceğimiz şey, 100.000 yılı aşkın süre önce atalarımızın bizimkine çok benzeyen bir fiziğe ulaşmış olduklarıdır.

Fiziksel özellikler alanından ne kadar uzaklaşırsak, bu ilk modern insanları tanımlarken duyduğumuz özgüven de o kadar azalır. Mesele onların dil becerilerine, kendilerini algılayış biçimlerine, dini inanç ve pratiklerine, sosyal düzenlemelerine, sanatsal becerilerine, müzik ve dansın yaşamlarında nereye oturduğuna gelince, ancak tahmin yürütmekle yetinebiliriz. Fakat bizim dil, öz farkındalık, dinsel inanç ve pratik, sosyal düzenlemeler, müzik ve dans olarak adlandırdığımız şeylere

sahip olduklarını güvenle söyleyebiliriz. Neden mi? Çünkü Avustralya yerlileri ve dünyanın farklı köşelerinde yalıtılmış bir yaşam süren başka kabileler de dahil olmak üzere tarih boyunca tüm insanlar bu tür özelliklere sahiplerdi. Dolayısıyla ilk modern insanlar 60.000 yıl evvel Afrika'dan ayrılmadan epey bir zaman önce bu özellikler bizim atalarımızın yaşamlarının da bir parçası olmuş olmalıdır.

Şimdilerde, elimizdeki alabildiğine sınırlı kanıtlara açıklama getirmek için yarışan iki kuram mevcuttur. Bir kuram, 1990'larda Amerikalı fizyolog ve evrimsel biyoloji yazarı Jared Diamond'ın *Üçüncü Şempanze* adlı kitabında kullandığı "ileriye doğru büyük sıçrama" ifadesinde özetlenmiştir. Bu kuramın destekçileri, yaklaşık 50.000 yıl önce insanın evriminde beynin "yeniden yapılanmasına" neden olan genetik değişimlerin tetiklediği bir kademe atlayışı olduğuna inanırlar. Bu görüşü destekleyen kanıt, tıpkı onu çürütmek için gereken kanıt gibi zayıftır. Olayları bu şekilde görenler, MÖ 50.000 civarında kullanılan çok çeşitli taş ve kemik aletler ile onların yapımına harcanan teknik beceriye büyük önem atfederler. Ayrıca özellikle İspanya'daki Altamira ile Fransa'daki Lascaux gibi yörelerde, MÖ yaklaşık 30.000'de Cro Magnon olarak bilinen Avrupa halkları tarafından yapılmış muhteşem mağara resimlerinde de ifadesini bulmuş ani bir sanatsal yetenek patlamasına işaret ederler.

Son derece sınırlı kanıtlara dayanarak yapılan bu yorum, kimilerini geçmişleri yaklaşık 150.000 yıl öncesine dayanan atalarımızın "modern insan" olarak tanımlanmasını onaylamaya itmiştir. Ancak bu tanımlı "anatomik açıdan modern insanlar" şeklinde sınırlandırır ve yaklaşık 50.000 yıl öncesinden beri yaşamakta olan insanları tanımlamak için bir başka terim kullanmakta, "davranışsal açıdan modern insanlar" demektedirler.

Bazı evrimsel psikologlar ve antropologlar, en fazla iki bin kuşak öncesinde insan beyninin “yeniden yapılanması” ile gerçekleşen hızlı entelektüel dönüşüm kuramını abartılı bulur ve bunun yerine, bizim “modern insanlar” dediğimiz yaratıkların 150.000 yıllık tarihine yayılan çok daha kademeli bir süreç yaşandığını varsayarlar. Onlara göre kanıtlar, dilin, öz farkındalığın ve entelektüel kapasitenin çok daha uzun bir dönem boyunca kademeli olarak oluştuğu görüşünü açıkça destekler. Bu şekilde bakıldığında, “ileriye doğru büyük sıçrama”yı kabul etmek için bir temel olmadığı gibi, “davranışsal olarak modern insan” gibi bir kategoriye de ihtiyaç yoktur. 100.000 ila 150.000 yıl önce yaşayan atalarımız ile aramızdaki fark, türden ziyade derece farkı haline gelir.

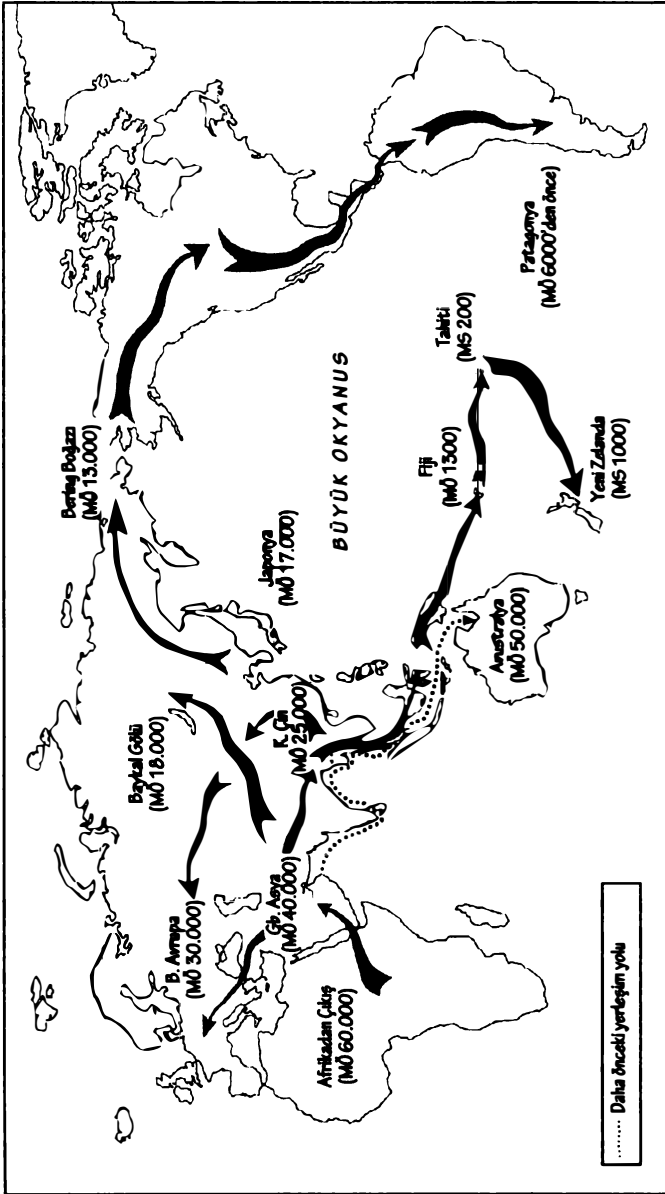
Genetik de sinirbilim de henüz genç bilim dalları olduğundan, bu konular ileriki kuşaklarca muhtemelen çok daha iyi anlaşılacaktır. Gelecekte fosil koleksiyonumuzun iyice genişleyeceğini ve çok daha bilgilendirici hale geleceğini ummak akla yakındır. Bu süre zarfında, rakip görüşlerin itibarlarının çok da gözümüzü korkutmasına izin vermeden, argümanları dinleme, açık görüşlü olma veya taraflardan birinin yanında yer alma özgürlüğümüz bulunmaktadır. Elinizdeki kitabın yazarı için, MÖ yaklaşık 50.000’deki “ileriye doğru büyük sıçrama” teorisi şimdilik tam anlamıyla ikna edici olamayacak kadar zayıf kanıtlara dayanmaktadır.

İNSANLARIN DÜNYAYA YAYILMASI

100.000 yıl önce Doğu Afrika'da yaşayan insanlar, ortama uygun giyinmiş ve bakımlı olsalardı, modern bir süpermarketin kasa kuyruğunda dikkat çekmeden durabilirlerdi. Gelgelelim, marketin en yoğun saatlerinde müşterileri korkutmasalar da, alışveriş yapmak onları korkuturdu. Kalabalığa alışkın değillerdi. 100.000 yıl önce, Fransa'nın iki katı büyüklüğündeki Doğu Afrika'da muhtemelen 10.000 kişiden, yani küçük bir kentin nüfusundan fazla insan bulunmuyordu. Bu 10.000 kişi arasında, bugün dünya üzerinde yaşayan herkesin doğrudan ataları olan bir avuç dolusu insan da bulunuyordu.

Şempanzeler gibi, atalarımız da yirmi otuz kişilik aileler halinde göçebe bir yaşam sürdürdüler. Şempanzeler gibi karınlarını toprak sayesinde doyurdular ve genel olarak vejetaryen idiler. Bunun yanında, yakaladıkları küçük hayvanların etlerini veya aslan ve leopar gibi etçil hayvanların arkalarında bıraktıkları daha büyük avların artıklarını yiyorlardı. Fakat primat kuzenleriyle karşılaştırıldığında, çevrelerine ve yaşam biçimlerine çok daha fazla egemen idiler. Beyinleri bizimkiler kadar büyüktü; ayrıca birbirleriyle epey gelişkin bir iletişim

Harita 2.1 İnsanların Dünyaya Yayılması

Bu harita, ilk yuvaları Afrika'yı terk eden modern insanların dünyaya muhtemel yayılma biçimlerini gösteriyor. Belirtilen tarihler, gelecekteki genetik çalışmalardan ve fosil keşiflerinden kanıt toplandıkça önemli değişiklikler geçirecektir. Noktalı çizgi, muhtemelen Avustralya'ya yerleşmiş *Homo floresiensis*'in, şimdi Sulawesi'deki rotayı gösteriyor. Kaynaklar: harita modeli S. Oppenheimer, *Out of Eden* (Robinson, 2003). Tarihler: çeşitli kaynaklar.

kurduklarını da düşünebiliriz. Sonuç olarak, küçük beyinli ve dille iletişim kurmayan yaratıklara göre daha etkin bir biçimde işbirliği yapıyor, bilgi paylaşımında bulunuyorlardı. Yenilebilir bitkileri bulabilmeleri, onlar hakkında bilgi paylaşımında bulunabilmeleri de beyin ve dil sayesinde oluyordu. Yine beyin ve dil sayesinde kendileri kadar, hatta kendilerinden daha büyük hayvanları öldürmeyi becerebiliyorlardı. Hayvanları içine düşürecekleri çukurlar kazıyor, onları uçuruma doğru sürüyor, köşeye sıkıştırıp güvenli bir mesafeden taşıyorlardı. Sıcak iklimde, insanlar diğer büyük memelilerden üstün bir özelliğe sahiptirler: Bol bol terler, sıcaklığı hızla vücutlarından atarlar. Dolayısıyla, bazen tek yapmaları gereken avları yorgunluktan bitap düşünceye dek peşinden sabırla gitmekti.

Dil becerisi ve büyük bir beyin, sadece etkili avcılık ve toplayıcılık becerisi anlamına gelmiyordu. İnsanı hayvanlar âleminde ayrıcalıklı kılan ve insan soyunu hâlâ tüm hızıyla giden değişim trenine bindiren iki şeyi, fikir üretme ve paylaşmayı da beraberinde getiriyordu. Büyük beyinler, sadece var olan değil, keşfedilebilecek şeyler hakkında da fikirler üretebiliyordu. Dil ise fikirleri sonraki nesillere aktarmayı mümkün kılıyordu.

İlk insanların karşılaştıkları değişik ortamlarda başarılı olmaları için gereken donanım, sadece şempanzelerle değil, günümüzdeki pek çok insanla karşılaştırıldığında da çok daha fazlaydı. Çok çeşitli araç ve yeteneklerle bezeli zengin bir kültürleri vardı. Ateşi kullanmak gibi, büyük kısmını insan öncesi atalarından miras aldıkları geniş bir bilgi birikimine sahiptiler. Yüzlerce tür bitkinin yeri ya da yenip yenemeyeceği hakkında fikir sahibiydiler; bu da çevreleri üzerinde, modern şehir sakinlerini kışkandıracak bir hâkimiyete kavuşmalarını sağlıyordu.

Atalarımızın yaşamlarının zorluklarla dolu olduğunu düşünmek cezbedici gelse de, pek çok açıdan bu yanlıştır. Yaşadıkları topraklar sıcak ve kısmen bereketliydi. Toplanmaya hazır meyve ve yenebilir bitkiler, avlanacak küçük hayvanlar bulunuyordu; üstelik kıyafete gerek yoktu. Besinleri, onlardan sonra yaşayacak çiftçilerce hayal edilemeyecek ölçüde çeşitlilik gösteriyordu. Dişleri sapasağlam, sağlıkları çok daha iyiydi. Yaşamın gereklilikleri günde birkaç saatlik çalışmayla güvenceye alınabiliyor, böylece sohbet etmeye, dans etmeye, sevişmeye, hikâyeler anlatmaya ve çocuklarla oynamaya, yani “uygar” insanların genellikle zaman bulmakta zorlandığı her şeye bol bol boş zaman kalıyordu. Kuşkusuz, ortalıkta aslanlar ve leoparlar geziniyordu; ama onların önüne çıkmamayı bilmek şartıyla, 100.000 yıl önce savaşı yaşamının pek çok cazip yanı mevcuttu.

Afrika neredeyse tamamen okyanusla çevrilidir; dolayısıyla orada doğan çoğu yaratık olduğu yerden ayrılmazdı. Fakat gezgin bir hayvanın karşısına birdenbire geniş okyanusun çıkmadığı bir yer mevcuttur: Kızıldeniz’in kıyılarında, Afrika’nın Asya ile kesiştiği nokta. Zaman zaman küçük hayvan grupları ve insanlar kendilerini bu noktada bulmuş, merakları onları torunlarının halen yaşadığı diğer kıtalara götürmüştür.

İnsanların Afrika’dan çıkış yolculukları zaman içinde bazen daha kolay, bazen daha zor olmuştur. Dünya’nın yörüngesinin biçimindeki değişimler ve eksenindeki eğimle ilintili nedenlerden ötürü, daha kuzey ve güney bölgelerde Güneş’ten alınan sıcaklığın miktarı uzun zaman dilimleri boyunca değişiklik gösterir. Kuzey Kutbu’na komşu olan kara kütlelerinin aldığı sıcaklık miktarı ise özellikle önemlidir. Yaz mevsimindeki erime miktarında düşüş varsa, buz tabakaları yayılacak ve uzaya daha fazla güneş ışığı yansıtılacak, böylece dünyanın tamamında soğutma etkisi daha da

yoğunlaşacaktır. Böyle etkilerin bir sonucu olarak, kuzey ve güneyde kalan bölgeler, etkiler tersine işlediğinde buzularası olarak bilinen kısa, daha sıcak dönemlerle bölünen, dönemsel buz çağları yaşarlar.

İnsanlar evrildiğinden beri birkaç buz çağı meydana gelmiştir. Şimdi, MÖ 11.000 civarında başlamış olan bir buzularasında yaşadığımız için şanslıyız. Buz biçiminde hapsolmuş olan suyun miktarı iklimdeki bu dalgalanmalarla farklılık göstermiştir. Buz tabakaları en geniş boyutlarındayken, deniz seviyeleri çok daha alçaktı ve yeryüzünün şimdi suyun altında olan büyük alanları kurak bölgelerdi. Japonya, Asya anakarasıyla birleşmişti; Avustralya ile Yeni Gine tek bir kıtaydı; Kuzey Amerika ile Doğu Asya kesintisiz bir kara kütesiydi; Kızıldeniz kuruydu ve Afrika'dan Asya'ya bir ana yol oluşturuyordu.

Modern insanlar evrilmeden önce yaklaşık bir milyon yıl boyunca, bazı insansılar bu kara köprüsünden geçip dünyanın başka yerlerine dağıldılar. Çoğu *Homo erectus* olarak tanımlanan türe aitti; buz çağları arasında bunlardan bazıları torunlarının yaşadığı ve arada bir kalıntıların gün yüzüne çıkarıldığı Avrupa ve Asya'nın uzak köşelerine ulaştılar. *Homo erectus* ve Afrika'dan çıkmayı başaran tüm insan türleri (bizimki dışında) er geç sonraki buz çağlarına yenik düştü. Bu gruplardan biri Neandertaller (bu isim 1856'da kalıntıların bulunduğu Batı Almanya'daki bir vadi olan Neander Tal'den gelir) olarak bilinen insanların atalarından oluşuyordu. Neandertaller, *Homo sapiens neanderthalensis* adlı ayrı bir tür oluştururlar. Sağlam yapılı vücutları ve bizimkilerden bile daha büyük beyinleri vardı. Yaklaşık yarım milyon yıl önce Afrika'da bizimkinden ayrılan bir soydan geliyorlardı. 250.000 yıl önce Afrika'nın dışında, tam da modern insanların Afrika'nın içinde evrilmesinden önce evrildiler.

Bir avuç modern insanın yaklaşık 100.000 yıl önce Afrika'dan Doğu Akdeniz'e ulaşmış olabileceğini gösteren kalıntılar mevcuttur. Bu doğrudur da, günümüzdeki insanlarda onların genetik izine rastlanmıyor. Az sayıda insanın (belki birkaç yüz kişinin) Afrika'dan ayrılıp Dünya'ya dağılmasıyla sonuçlanan yolculuğun başlaması 60.000 ila 70.000 yıl öncesine (bizim türümüzün evrilmesinden en az 50.000 yıl sonrasına) denk gelir. Onların soyundan gelenlerin bir kısmı, görünüme göre Güney ve Güneydoğu Asya kıyısı boyunca ilerlemiştir. Deniz seviyesi şimdikinden daha alçak olduğu için o zamanlar su üzerinde olan arazilerin büyük kısmı bugün okyanus yatağıdır; dolayısıyla onların nasıl bir göç yolu izlediklerine ilişkin pek az kanıt var. Fevkalade bir beceri gösteren bazıları elbette nesiller süren bir yolculukla Avustralya'ya ulaşmayı başarmış gibi görünüyor; bunu bu insanlara ait kalıntıların 50.000 yaşındaki tortu tabakalarında keşfedilmesinden anlıyoruz. Deniz seviyesi günümüzdekinden daha alçak olmasına karşın bu yolculuk açık denizde 50 kilometreden fazla yol gitmek demekti, üstelik ötede kara olduğuna dair tek işaret de tahminen doğal sebeplerle çıkmış çalılık yangınlarının dumanıydı.

MÖ 40.000 civarında ikinci bir göç dalgasının gerçekleşmiş olabileceğine dair kanıtlar vardır; fakat bunun haricinde, Avustralya'nın yerli halklarının neredeyse 50.000 yıl boyunca pek dokunulmamış bir kültürün mirasçıları olduklarını söyleyebiliriz. Diğer insan grupları Güneydoğu Asya'ya eriştiğinde, buz tabakalarının erimesi kara köprülerinin çoğunu sular altında bırakmıştı. Bu da Avustralya'ya geçme yolculuğunu, tekne inşası ve denizcilikte ancak çok sonradan gerçekleşen gelişmelerin üstesinden gelebileceği ölümcül bir mücadeleye dönüştürdü.

İnsanların dünyanın geri kalanına yayılması ise uzun bir macera oldu. Modern insanların Avrupa ve Güneydoğu

Asya'ya ulaşmaya başlamaları yaklaşık 40.000 yıl öncesine dek gerçekleşmedi. Avrupa'ya tam da son Neandertallerin sahneden çekildiği yaklaşık 30.000 yıl önce ulaştılar. Kalıntılarından çıkardığımız sonuca göre, Neandertaller insanlara has tabir edebileceğimiz özelliklerin pek çoğunu sergiliyorlardı. Yaptıkları aletler modern insanlar tarafından geliştirilenlere göre daha kaba olsa da, alet yapımında becerikliydiler. Görünüşe göre, elden ayaktan düşmüş ihtiyarlarıyla ilgilenmiş ve ölümlerini eşyalarıyla beraber gömmüşlerdir. Soy çizgilerinin bizimkinden sadece yarım milyon yıl önce ayrıldığı göz önünde bulundurulursa, tahminen konuşma kapasiteleri de vardı. Fakat dil becerileri (ve pek tabii ki beyin güçleri) bizimkine ne kadar yakındı, bunu asla bilemeyiz. Atalarımızın onların soyunun tükenmesinde bir rol oynayıp oynamadığı da aynı şekilde bilinmiyor.

Aynı dönemde ve aynı çevrede türümüz *Homo sapiens* hayatta kalmayı başarırken Neandertallerin soyunun tükenmiş olması bazılarımızın aklında soru işaretleri doğurmaktadır. Dramatik bir açıklama yapmaya gerek yok. Şimdiye dek var olmuş olan pek çok türün soyu tükenmiştir; bizimki hariç bütün insansı türleri için de aynısı geçerlidir. Neandertaller kötüleşen iklim koşullarına maruz kaldıkları daha kuzey bölgelerde evrildiler ve yok olmaları da son buz çağının en şiddetli evresiyle çakıştı. Modern insanlar, yaşamın nispeten kolay olduğu daha sıcak bölgelerde yaşamaya meyillidir ve sayıları da buna uygun olarak daha fazla olmalıdır. Mesele Neandertallerin soyunun neden tükendiği değil, bizim soyumuzun neden hayatta kaldığıdır. Bunun cevabı da, doğal avantajlar kadar, muhtemelen talihlerinin yaver gitmesidir. O dağınık Neandertal toplulukları dayanıklı ve zeki olmalarına karşın, onlardan önceki ve sonraki pek çok tür gibi, basitçe yanlış zamanda yanlış yerde bulunmuş olabilirler.

Son keşiflerin sonucu olarak, Neandertallerin, bizim atalarımız dünyayı keşfetmeye başladıkları zamanlarda varlığını sürdüren tek insan türü olmadıklarını artık biliyoruz. 2003'te Avustralyalı bir ekip Endonezya'da Flores Adası'ndaki bir mağarada pigmelerin kalıntılarını buldu. *Homo floresiensis* ismini verdikleri ve "Hobbitler" lakabını taktıkları bu tür, yaklaşık 70.000 ila 12.000 yıl öncesine dek bu mağarada yaşamış gibi görünüyor. Bu müthiş bulgudan çıkarılabilecek tek makul sonuç, bu dönemde, kalıntıları halen bulunamamış olan başka insan türlerinin yaşamış olması gerektiğidir.

Modern insanlar yeryüzüne yayıldıkça ve büyük farklılıklar gösteren çevrelerde nesiller nesilleri izledikçe, fiziksel görünümdeki çeşitlilik de daha çok belirginleşti. Afrika'nın sakinleri bugün sergiledikleri fiziksel çeşitliliği çoktan beridir geliştiriyorlardı: kahverengi tenin yanı sıra siyahi ten; tıknaz vücutların yanı sıra ince uzun vücutlar... Afrika'nın dışında, yeni ten renkleri, yüz ve vücut biçimleri gibi başka çeşitlilikler de baş gösterdi. Zaman içinde böyle tür içi farklılıklar çoğaldı. En sarsıcı farklılıklar (Afrika'nın dışında) nüfuslarının az oluşu ve diğer Afrikalı göçmenlerden uzun süre yalıtılmış olmaları göz önünde bulundurulursa, beklenebileceği gibi, Avustralya kara kütlesinin sakinlerinde ortaya çıktı.

Bütün bu farklılıklar, küçük yalıtılmış topluluklarda baş gösterdi. Bazıları kuşkusuz bazı yaratıklara hayatta kalmak için avantaj veren genetik farklılıkların kademeli yayılımı olan ve Charles Darwin'in doğal seçim dediği sürecin getirisiydi. Birçoğu ise muhtemelen Darwin'in söz ettiği diğer sürecin, daha az bilinen cinsel seçim sürecinin sonucuydu. Fakat pek çoğunun, genetik sürüklenme olarak bilinen süreçte tamamen şans eseri, yani hiçbir seçim baskısıyla ilintili olmayan, küçük grupların genetik yapılarındaki gelişigüzel eğilimler sonucu ortaya çıktığını söylemek yanlış olmaz.

Küçük grupların yalıtılmışlığı sadece fiziksel evrimin değil, dil değişiminin de hızını artırdı. Tüm diller zaman içinde değişir. Fakat topluluklar nehirler ve sıradağlar gibi fiziksel engellerle ayrıldığında, farklı yönlerde gelişerek lehçeler ve en nihayetinde anlaşılmayan lisanlar oluştururlar. Dolayısıyla, bugün bildiğimiz Hint-Avrupa, Çin-Tibet gibi büyük dil grupları, ortak bir dilin lehçelere bölünmesiyle ana biçimlerini almıştır. Sonra bunlar da ayrılmıştır, örneğin Hint-Avrupa Latinceyi (Fransızca ve İspanyolcanın kaynağı) ve Sanskritçeyi (Hintçe ve Bengalcenin kaynağı) doğurmuştur.

İnsanlar yayıldıkça, sayıları da arttı. Otuz bin yıl önce, dünya nüfusu muhtemelen yaklaşık yarım milyondur. Elimizde pek az kalıntı olduğundan, onların yaşam tarzlarına ilişkin ancak kabataslak bir fikrimiz var. Bazıları su kenarına yerleşip hayatını balıkla idame ettirdi. Fakat çoğu toplayıcıydı; yani etraflarındaki besin kaynaklarını tükettiklerinde, her birkaç haftada bir konakladıkları alanı değiştiriyorlardı. Pek çoğunun temel geçim kaynağı avcılıktan ziyade toplayıcılıktı. Arada bir ilk atalarımız için kullanılan “avcı adam” ifadesinde yalnızca iki sorun vardır: “adam” ve “avcı” sözcükleri. Bu ifade, erkeklerin ailelerinin beslenmesine yaptıkları katkıyı olduğundan daha fazla gösterir ve çoğu toplayıcı grubun yaşamında avcılığın önemini abartır.

Bazıları çoktan çömlek yapmaya ve sepet örmeye başlamıştı bile. Boncuklar ve bilezikler takıyor, fildişi oymalar yapıyorlardı. Güney Avustralya ve şimdiki Rusya gibi etrafı buzlarla çevrili bölgelerde, meyve olmasa da bol bol et vardı ve insanlar kürkten yapılmış giysiler giiyorlardı. Fakat yaşam tarzları ne olursa olsun, 30.000 yıl önce yaşayan atalarımız ortak bir özelliğe sahipti: Hâlâ atalarının binlerce yıl önce yapmış olduğu gibi, küçük aile grupları veya topluluklar halinde yaşıyorlardı.

Bu gruplar tamamen yalıtılmış değildi. Arkalarında bıraktıkları aletler ve diğer nesneler, kayda değer mesafelere uzanan ticaret ağları sayesinde başkalarıyla temas kurduklarını gösteriyor. Bu temaslar, bilgi birikimi ve ortak kültür diyebileceğimiz şeyin olgunlaşması açısından büyük önem taşıyordu. Çok çarpıcı bir örnek, Avrupa'da Pireneler'den Karadeniz'in kuzey kıyılarına uzanan bölgede bulunan ve "Venüs heykelcikleri" olarak bilinen küçük yontulardır.

Yirmi birinci yüzyılda yaşayan avcı-toplayıcıların yaptığı gibi tahminen bu küçük gruplar da zaman zaman bir araya gelip birkaç yüz kişilik topluluklar oluşturarak kutlamalar yapıyor, şarkılar söylüyor, danslar ediyor ve hikâyeler anlatıyorlardı. Mevsimsel yağmurların olduğu bölgelerde, bazen bu büyüklükte gruplar aralıksız haftalarca bir su birikintisinin etrafında yaşıyorlardı. Bu büyük ticaret ve sosyalleşme ağları kültürün yayılması açısından önemli olsa da, gündelik yaşam pratiği küçük gruplarla yürütülüyordu.

Dünyanın pek çok yerine henüz insan ayağı değmemişti. Güney ve Güneydoğu Asya, ta 40.000 yıl önce dağınık insan nüfuslarının yuvası olmuştur ve onların torunlarının da yaklaşık 25.000 yıl önce günümüzün Pekin bölgesine ulaştıklarına ilişkin kanıtlar mevcuttur. Fakat Orta Asya'nın büyük bölümü ve Kuzey ve Güney Amerika hâlâ keşfedilmemişti.

İnsanların dünyanın bu diğer bölgelerine dağılmaları 15.000 yıl daha sürdü. Bu 15.000 yıl, son Buz Çağı'nın en şiddetli olduğu ve insanların yeni topraklar keşfetmekten ziyade bulundukları bölgelerde hayatta kalmaya çalıştıkları süreci, günümüzden 25.000 ila 18.000 yıl öncesindeki dönemi kapsar. Fakat bunlar direşken, sağlam yapılı insanlardı. En geç MÖ 18.000'e kadar, bazıları Orta Asya'ya girmiş, şimdiki Sibirya'da bulunan Baykal Gölü'ne dek ilerlemişlerdi.

İnsanların Amerika'ya ilk olarak ne zaman ulaştıkları sorusu hâlâ güncel bir tartışma konusudur. Eğer arkeolojik kanıtlara bakarak konuşacaksak, insanların Sibirya'nın doğu sınırına ulaşması ve o zamanlar var olan kara köprüsüyle Kuzey Amerika'ya geçmesi, MÖ yaklaşık 13.000 yıl öncesine dek gerçekleşmedi. Fakat bilhassa Güney Amerika'dan gelen genetik kanıt, Amerika'nın birden fazla kurucu nüfusu olabileceğini ve bunlardan en az birinin MÖ 20.000 gibi erken bir tarihte geçişi gerçekleştirdiğini söylüyor. En sonunda hangi teori doğru çıkarsa çıksın, MÖ 6000'den çok önce insanların ta Güney Amerika'nın ucuna dek ilerlemeyi başardıklarını kesin olarak söyleyebiliriz.

Afrika'dan dünyaya yayılma artık neredeyse tamamlanmıştı. Sadece Pasifik Adaları ve Kutuplar civarındaki bölgeler hâlâ ilk insan ziyaretçilerini bekliyorlardı. MÖ 6000'de bir dizi yerleşim zinciri, Amerika kıtasında Boynuz Burnu'ndan Hudson Körfezi'ne, Avrupa'da İrlanda'nın batısından Asya'ya dek uzanıyordu. Şimdi dünya nüfusu yaklaşık 10 milyon civarındaydı.

Bu 10 milyonun büyük kısmının yaşam tarzı, yaşamlarının detayları büyük farklılıklar sergilese de, 100.000 yıl önceki ilk insanların hayatlarını tanımlayan avcı-toplayıcı modele uyuyordu. Doğu Afrika'da, besin toplayıcılığı (meyve ve yenebilir bitkilerin toplanması) hâlâ büyük bir yere sahipti ve giyinmek pek önemsenmiyordu. Sibirya ve Kanada'nın Kuzey Kutup Dairesi içinde kalan kısımlarında hayat avlanma ve balık tutmak etrafında dönüyordu. Orada, büyük hayvanların derilerini yüzme ve bu derileri palto- lar ve pantolonlara çevirme yetisine sahip olmak bir ölüm kalım meselesiydi. Rusya'nın güneyindeki mamut avcıları, kışı mamut kemiklerinden ve derilerinden yapılmış kulübe- lerde, buzluktan yani donmuş toprağa kazılmış depolama

çukurlarından aldıkları ve ateşte eritip pişirdikleri eti yiyerek geçiriyorlardı. Avustralya'da, 50.000 yıl önce gelen ilk grubun torunları, bumeranglarla avladıkları yaban ördeklerini yiyordu. Amerika'nın orta batısındaki çağdaşları da ok ve yayla bizon avlıyordu.

Fakat ne yenirse yensin, hangi uygulamalar ve silahlar kullanılırsa kullanılsın, dünyanın büyük kısmında, insanlar hâlâ yirmi veya otuz yetişkin ve birkaç çocuktan ibaret küçük gruplar halinde yaşıyordu. Kalıcı yerleşim, genel eğilim değil istisnaydı. Üstelik çocuklar azdı; çünkü çok çocuk sahibi olmak bir sorumluluk anlamına geliyordu. Bu gruplar kolay yolculuk etmeliydi. Yırtıcılarla dolu bir dünyada, bebeği olan bir kadın göçebe bir grubun altından kalkamayacağı bir lükstü.

Bu güçlüklerle karşın dünya nüfusu MÖ 30.000'de tahminen 500.000'den MÖ 6000'de 10 milyona çıkmıştır. Böylesi bir büyüme oranı, son birkaç yüz yılın standartları açısından sıradan görünebilir; ama daha eski zamanlar düşünüldüğünde bunlar çarpıcı rakamlardı. Bir şeyin insanlığın lehine işlediği aşikârdı. Bu şey, insanlık tarihindeki en önemli devrimdi.

KÖK SALMAK

MÖ 30.000 ila 6000 yılları arasında insan nüfusundaki artışın büyük kısmı, bu dönemin sonlarına doğru oldu. MÖ 11.000'den önce, Avrupa'nın kuzeyi (Britanya'nın büyük kısmı dahil), Orta Asya ve Kuzey Amerika'nın kuzeyinin tamamını buz tabakaları kaplıyordu ve bu da insanın yaşamasına uygun toprak miktarını sınırlandırıyordu. Hayvan derileri giyen, ateşi kullanmayı bilen ve mağaralarda yaşayan gruplar, buz kaplı bölgelerde hayatta kalmayı başardılar; ancak sayıları azdı. Zaman geçtikçe, avcılık teknolojisindeki gelişmeler (ok ve yayın, mızrak atıcı ile zıpkının keşfi) daha fazla insanın belirli bir bölgede yaşam sürmesini sağladı. Fakat avcılık ve toplayıcılığın nüfusa önemli bir katkı yapması için uygun toprak miktarının artması gerekiyordu. MÖ yaklaşık 11.000'den itibaren buzullar kutuplara geri çekildikçe, av hayvanları için yeni beslenme alanları açıldı ve sayıları arttı. Avcılar onları takip ettikçe onların da sayıları arttı. Donmuş nehirlerin buzu çözöldükçe balıkçılık alanları yaygınlaştı, balıklar (ve balıkçılar) çoğaldı. Sadece avcı değil, toplayıcı da olanlar bir taşla iki kuş vurdu: Otlar yeni alanla-

ra yayıldıkça, meyve ağaçları ve buğday ile arpa gibi yabancı tahullar da yayıldı.

İklim değişikliğinin faydaları yaygındı. Kutuplara yakın bölgelerdeki buzul koşullarının bir yan etkisi, ekvatora yakın bölgelerde azalan yağış miktarı oldu. Bu da bitki ve bunlarla beslenen hayvanların çeşitliliğini sınırladı. Fakat iklim ısındıkça, pek çok bölge artan yağış miktarıyla beraber bitki ve hayvan yaşamındaki zenginliğin keyfini sürdürdü.

Bir anda her alanda büyük bir bolluk olmuştu. Akıllı insanlar alet keşfetmeyi sürdürerek, daha fazla karın doyurmayı başardılar. Fakat bu yeni bir yaşam tarzı anlamına gelmiyordu; yalnızca binlerce yıldır devamlılık gösteren yaşam tarzlarında bir gelişmeydi. Avcılar ve toplayıcılar geleneksel uğraşlarında ne kadar etkin olurlarsa olsunlar, asla emlakçı veya yazılım mühendisi olamazlardı. Bunun için çok temel bir şeyin değişmesi gerekiyordu.

Bir grup avcı-toplayıcının, sazlıkların yetiştği ve hayvanların su içmeye geldiği, balık kaynayan bir gölün kıyılarına ulaştığını düşünün. Buna verdikleri tepki orada kalmak oldu. Yemek size gelmekte ısrar ediyorsa, ardından millerce koşmanın ne anlamı var? Tabii bir süre sonra daha fazla insan geldi; fakat yiyecek boldu, toprak da öyle, dolayısıyla ikisi için kavga etmeye gerek yoktu. Huylu huyundan vazgeçmezmiş; başlangıçta ayrı aile grupları birbirlerine uzak durdular. Birkaç yıl sonra, sazdan yapılmış evler göl kıyısında dizilmişti ve ızgara balık, kızarmış et ve oynayan çocukların kahkahaları havayı dolduruyordu. Bir süre sonra, komşu ailelerin çocukları beraber oynamaya başladılar; sosyalleşen ebeveynler de çocuklarının arkadaşlarının ebeveynlerini öğle yemeği için balık tutmaya daha sık çağırır oldular.

Üstelik şipşak et ve balık servisi, bu yeni bölgenin artılarından yalnızca biriydi. Tüm topluluklarda olduğu gibi, bunda da yemek yapmayı seven ve bitkilerin dilinden anlayan insanlar

vardı. Etraflarındaki kırsal bölgenin bilhassa pişirildiğinde tadı güzel olan yabani tahıllarla dolu olduğunu keşfettiler. Kısa bir süre sonra yulaf yapmaya başladılar. Sonradan bahçıvanlara dönüşecek olan bitkiseverler, doğal olarak en büyük başakları olan, en dolgun tohumlara sahip tahılları seçiyordu. Bazen, bir hasat toplama yolculuğundan döndüklerinde tahılların bir kısmını gölü besleyen nehrin getirdiği ve onun taşkınlarıyla yayılan besinlerle zenginleşmiş toprağa döküyorlardı. Özenle seçilmiş olan bu tahılların bir kısmı kök saldı. Kısa süre sonra, yerleşimin etrafındaki alan normalden daha büyük başaklara, epey dolgun tahıllara sahip ilginç bir tür ekinin yuvasına dönüştü. Bir gün, zeki bir müstakbel bahçıvanın aklına bu seçkin koleksiyondan yemek için değil, ekmek için en iyi başakları seçmek geldi. Sonraki yıl birisi bu mahsulün en iyi tahıllarını kenara ayırıp sonraki yıl tohum olarak kullanmayı önerdi.

Bu hikâyenin nereye vardığı çok açık. Bu göl kıyısının Filistin’de (veya Çin’in ortalarında bir nehir vadisinde) bulunduğunu düşünecek olursanız hızlı bir tarım devrimini veya Neolitik Devrim’i yani modern dünyamızı olanaklı kılan yaşama alışkanlıklarındaki temel değişimin meydana gelişini gözünüzde canlandırmış olursunuz.

“Tarım Devrimi” ifadesi tarihçiler ve arkeologlar tarafından kullanılmakla beraber, kısacık bir zamanda yeni bir sürecin başlangıcını simgelemez. Kimi yazarlar “ön-çiftçilik” terimini toplayıcıların kalıcı bir yaşam tarzı olarak tarımcılık yapmak üzere yerleşmeden önce yabani bitkileri taşıma ve sulama deneyleri yapmış oldukları düşünülen uzun geçiş dönemini tanımlamak için kullanır. Bu süreç, uzun bir dönem boyunca değişen koşullara uyum sağlayarak geçilen bir dizi kademedен oluşur.

İnsanların yerleşik tarımın doğuşunu fazla abartmaya meyilli olmalarının nedenlerinden biri, “avcı-toplayıcı” ifadesinin yanlış bir yorumunu benimsemiş olmalarıdır.

Tarım Devrimi, *erkeklerin* antilop kovaladıkları bir yaşam tarzından *erkeklerin* yan komşularından daha büyük bitkiler yetiştirmekten zevk aldıkları bir başka yaşam tarzına ani bir geçiş değildi. Çoğu avcı-toplayıcı toplumda, yiyecek toplamak avlanmak kadar önemli, bazılarında ise çok daha önemlidir. Besin alımının büyük kısmının etten oluştuğu, Kuzey Amerika'nın Eskimoları gibi kültürler tipik değildir. Sert bir çevrenin getirdiği gelişmelerin sonucudur. Yerleşik tarımın ilk kez ortaya çıktığı daha ılık iklimlerde, kadın ve erkeklerin yabani yenilebilir bitki ve daha yumuşak huylu hayvanları detaylarıyla tanıdığı uzun bir öğrenme süreci yaşanmış olmalıdır. Yerleşme fikrinin çekici geldiği yerlere denk geldiklerinde, tarıma dayalı bir yaşam tarzını benimsemek için ihtiyaç duydukları bilginin büyük kısmına zaten sahiplerdi.

Düşünce deneyimiz bir tarım kültürüne geçişin *nasıl olmuş olabileceğini* gösterse de, bunun *nedenini* izah etmez. *Neden* sözcüğünü barındıran sorular ("Bunu neden yaptın?" "Tavuk neden kümeden çıkıyor?") genellikle amaç hakkındadır: Tarım Devrimi'ne ilişkin böyle bir soru soramayız; çünkü o bilinçli bir niyetin sonucu değildi. Kimse çıkıp "Avlanmak ve toplamaktan bıktım, hadi kent uygarlığını keşfedelim," demedi. Bu yeni yaşam tarzını kimse *seçmedi*. Kültürel değişim, uzun zaman dilimlerine yayılan, arzulanan sonuçlara ilişkin binlerce bireysel seçimin sonucudur. Böylesi değişimler kademeli olarak, kimse onları meydana getirmeye niyetlenmeden ve genelde kimse *meydana gelmekte olduklarını* fark etmeden cereyan ederler.

Şimdi sormamız gereken soru şudur: Avcı-toplayıcılığın yerine tarım uygarlıklarının geçmesine yol açan değişiklikler nerede, ne zaman ve ne tür çevrelerde meydana geldi? Son yüz yılda arkeologların yaptıkları keşifler sayesinde, bu soruya genel hatlarıyla cevap verebiliyoruz.

Dünyanın farklı bölgelerinde bir değil, birkaç tarım devrimi olmuştur. Her biri farklı bir şekilde meydana gelmiş, farklı mahsuller ve yetiştirme yöntemleri içermiştir. Tablo 3.1 bu tür bağımsız devrimlerin meydana geldiğini bildiğimiz altı bölgeyi listeliyor; tabii bunların dışında başka bölgelerde de tarım devrimleri olmuştur. Bu altı bölgeden en yoğun şekilde araştırılmış olanı, “Bereketli Hilal” yani Filistin’in güneyinden başlayıp Suriye’den geçerek Türkiye’nin güneyine, Irak’ın kuzeyine ve İran’ın batısına uzanan bölgedir. Diğer bölgeler, Çin’in kuzeyindeki Sarı Irmak Vadisi; Çin’in orta bölgesindeki Yangtze Nehri vadisi; Orta Meksika; Kolombiya’dan Peru’ya ve Şili’nin kuzeyine uzanan And Platosu ve Afrika’da Sahra Çölü’nün güneyidir.

Tablo 3.1 Tarımın Doğuşu.

Bölge	Doğduğu dönem (yaklaşık olarak)	Belli başlı ürünler	
		Bitkiler	Hayvanlar
1 Bereketli Hilal (Filistin’den İran’a)	MÖ 8000	Buğday Arpa	Keçi İnek Koyun Domuz
2 Çin’in orta bölgesi (Yangtze Nehri)	MÖ 6500		
3 Kuzey Çin (Sarı Irmak)	MÖ 6500	Darı	Tavuk Domuz
4 Orta Amerika (Meksika)	MÖ 3000	Mısır Fasulye Kabak	
5 Güney Amerika (Peru / Şili)	MÖ 2500	Patates Kinoa	Lama Hint domuzu Alpaka
6 Sahra Altı Afrika	MÖ 2000	Sorgum Darı	İnek

Kaynak: B. D. Smith, *The Emergence of Agriculture* (Scientific American Library, 1995)

Tabloda gösterilen tarihler, çeşitli bölgelerin nüfuslarının ne zaman göçebe yaşam tarzından yerleşik bir tarım sistemine geçtiklerini gösteriyor. Bu tarihler tahminidir, elbette gelecekteki keşiflerin sonucunda daha da geriye alınabilir. Bu bilhassa, Bereketli Hilal'deki kadar çok arkeolojik keşif yapılmamış olan Kuzey ve Orta Çin için geçerlidir.

Değişim nasıl meydana geldi? Tıpkı yerleşimcilerin erişebildiği bitkiler ve hayvanlar gibi her bölgenin coğrafyası ve iklimi farklıydı. Fakat bir faktör hepsinde ortaktı: evcilleştirme süreci yani insanların bitki ve hayvanlarla bir ortaklık kurması. Çiftçiliğin gerçek anlamda başlaması, ancak erkek ve kadınların (çocukların da yardımıyla) yabancı türleri evcilleştirmesiyle oldu.

Evcilleştirmenin iki unsuru vardır: *İslah* ve *bağımlılık yaratmak*. İslah, daha yararlı çeşitler üretmek için bitki ve hayvan nesillerinden en arzulanır türlerin özenle seçilmesidir. Örneğin, buğday söz konusu olduğunda, yabancı türler dikkatle hazırlanmış olan topraklarda yetiştiriliyor ve sonraki ekinler için tohum, büyüklük, dayanıklılık ve yüksek verim özelliklerine göre seçiliyordu. Bu sürecin devamlı tekrarlanmasıyla, daha fazla ve kaliteli un öğütülmesine, ayrıca (en önemlisi de) her sene aynı kalite ve miktarda ürün alınmasına olanak tanıyan çeşitler yaratıldı. Koyun söz konusu olduğunda, yeni çeşitler daha büyük eklemler ve daha sulu etler sağlıyordu. Sonradan, yabancı atalarının daha kısa tüylü derileri yerine gür yünlü kürklere sahip olacak şekilde üretildiler. Asya'nın batısında, koyunlar bölge insanların tüketebildiği sütte bolca tedarik edebilmek üzere de yetiştirildiler. (Bu, dünyanın başka yerlerinde pek çok yetişkinin asla yapamadığı bir şeydi.) İnsanlarca ıslah edilen en çarpıcı yabancı tür (kurt) aynı zamanda en eski örneklerden biridir. Kurtlar, tıpkı koyunlar gibi, bir lideri takip etme içgüdüsüne sahiptir. Yerleşimin

etrafında dolaşan bir kurt sürüsüne ait yavrular kaçırılıp onlara bir insan lideri takip etmeleri öğretilabiliyordu. Kurt örneğinde, nesillere yayılan seçici üretim, koyunları yemeyeceğine ve kurtlara da yedirmeyeceğine güvenilebilecek yeni bir alt türle sonuçlandı: köpek.

İslah her ne kadar önemli olsa da, Tarım Devrimi'nin gelişmesine katkısı abartılmamalıdır. Yeni hayvan ve bitki çeşitliliğinin evrimine yol açan seçilimin büyük kısmı kasti olmamıştır. Bir sığır çobanı ne zaman büyük hırçın bir boğa veya epey vahşi bir koç öldürse, otomatikman büyük boyut ve genel anlamda saldırganlık genlerinin oranını azaltıyordu. (İlk evcilleştirilen türler, vahşi atalarından hep daha küçüktü.) Ne zaman bir kadın yabani buğday toplasa ve tohumların bir kısmını ekmek için ayırsa, otomatikman tahılın toplanana dek başaklarda sağ salim kalmasına neden olan genleri seçmiş oluyordu.

Evcilleştirmenin bir diğer belirleyici özelliği, bağımlılığın yaratılmasıdır. Seçici üretim nesiller boyu sürdükçe, hayvanlar ve bitkiler insanlara daha bağımlı hale geldiler. Köpekler, mecbur kaldıklarında yabanda hâlâ tek başlarına ayakta kalmayı beceriyor olabilirler; fakat bunu tercih etmezler. Buna mecbur olduklarında da ayrı bir tür olarak uzun zaman hayatta kalamayabilirler. Koyunlarda, yeni türün insan koruması olmaksızın hayatta kalamadığı evreye hemen ulaşılmıştır. Evcilleştirilince sıkı başları insan müdahalesi olmaksızın tohum bırakmayan mısır gibi ekinler için de aynısı geçerli olabilir. Yabani bitkilerin yetiştirilmesini ve yabani sürülerin idaresini gerçek evcilleştirmeden ayıran da budur. Evcilleştirilen çeşitler, insan yapımıdır ve insan müdahalesi olmaksızın çoğunun soyu hızla tükenir.

Bununla birlikte, evcilleştirmenin mümkün olması için yerleşim olmalıdır. Kasabalar ve şehirler bir tarım teme-

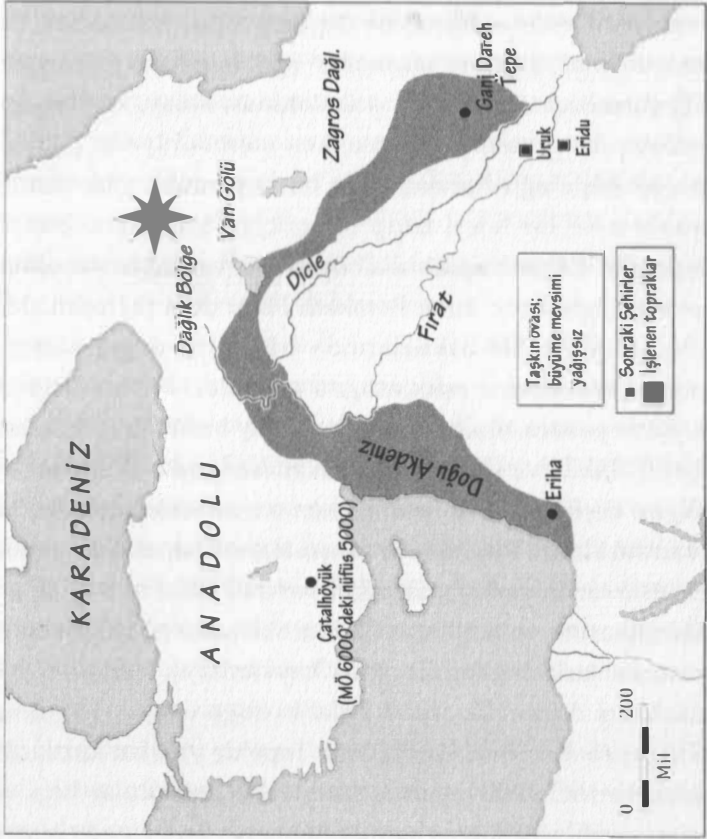
li olmaksızın ortaya çıkamayacağından, genellikle tarımın daha önce ortaya çıkmış, yerleşimin de onu izlemiş olması gerektiği varsayılır. Fakat bu yalnızca büyük yerleşimler için doğrudur. İnsanlar belirli yerlere yerleşip de köyler oluşturan dek tarım hiçbir şekilde ortaya çıkamazdı, dolayısıyla köyü uygarlığın kaynağı olarak görmek makuldür.

Şimdiye dek keşfedilmiş olan en eski tarım köyü, Filistin'in Batı Şeria bölgesinde, Eriha'nın 24 kilometre kuzeyindedir. Orada aynı ismi taşıyan antik şehir alanında, en az yirmi katmana yayılan daha yeni yerleşimlerin altında, MÖ yaklaşık 8000'de en az 300 kişiye yuva olmuş bir köyün kalıntıları yatar. Bu insanlar, doğal su kaynağıyla beslenen bir gölün kenarındaki kerpiç evlerde yaşamışlardı. İncir, tahta saplı çakmaktaşıdan oraklarla biçtikleri iki çeşit buğday ve iki çeşit arpa yetiştirmişlerdi. Yakınlarda yaşayan yabani koyunları ve ceylanları avlayarak yaşamlarına heyecan, beslenmelerine çeşit katmışlardı.

Eriha şimdiye dek keşfedilen en eski tarım köyü olsa da, arkeologların Doğu Akdeniz Koridoru dedikleri, Bereketli Hilal'in batı kısmında yine aynı dönemlere dayanan başka yerleşimler de vardı. Şimdi çok kurak ve çorak olan bu bölgenin dünyanın ilk tarım köylerinin doğum yeri olması garip gelebilir. Fakat Bereketli Hilal, o zamanki Filistin'den İran'ın batısına uzanan bölgeyi tanımlamak için uygun bir isimdir: av hayvanlarıyla dolu, yeşil, ormanlık bir diyar.

İsmine karşın, bölgenin özellikle bereketli denilebilecek bir toprağı yoktu. Büyük nehirlerin taşmasıyla beslenen güney ovaları, potansiyel olarak daha zengindi. Fakat pek az yağış alıyorlardı, bu nedenle de yapay sulama olmayan bir çağda önemli oldukları söylenemez. Öte yandan Bereketli Hilal'in etrafındaki bayırlar, tüm yıl devam eden güvenilir yağışların keyfini sürüyordu, üstelik bu topraklar-

Harita 3.1 Güneybatı Asya'da İlk Tarım, MÖ 8000 – MÖ 6000

Dünyada tarımın bağımsız olarak ortaya çıktığı birkaç bölgeden biri. Köyü renkli alan (Bereketli Hilal) bu bölgelerin muhtemelen en eskisidir. Kaynak: B. Smith, *The Emergence of Agriculture* (Scientific American Library, 1995).

da buğday ve arpanın yabani çeşitleri kendilerini evlerinde hissediyordu.

Yabani türlerin ıslahının tarihine odaklanan bilimciler, sadece 300 yılda etrafı çevreleyen kırsal bölgedeki yabani çeşitlerden evcil türler geliştirilmiş olduğuna inanıyorlar. Bu, modern bir bitki üreticisini şaşırtmayacak bir sonuçtur. Ayrıca akla da yatkındır. Bir Taş Devri çiftçisinin, bütün çalışma hayatı boyunca pek az gelişme gösteren tahıl bitkilerini üretme sabrına sahip olduğunu hayal etmek güçtür.

Nasıl ki çiftçilik bölgede bulunan yabani tahıllara dayanıyorsa, hayvancılığın gelişmesi de evcilleştirmeye uygun hayvanların temin edilmesine dayanıyordu. Bu açıdan da, Bereketli Hilal ülkeleri tarımcılar için harikalar diyarıydı. Evcilleştirme için ideal aday; yakalanması kolay, kısıtlanmaya müsamaha gösteren ve tutsakken memnuniyetle çoğalan yumuşak başlı, ağır hareket eden bir hayvandır. Çok yemek seçmiyorsa ve bir lideri takip etme içgüdüğü varsa, bunlar birer artıdır. Yaban yaşamında böylesi bir yaratığın var olması epey güç görünür; fakat Bereketli Hilal'deki yerleşimciler, etraflarına şöyle bir baktıklarında böyle bir değil, tam üç hayvanın kendilerine eşlik ettiğini gördüler: koyun, keçi ve inek. Et ve yabani tahıllar bu kadar kolay bulunabildiğinden, bölge bir açık hava süpermarketini andırıyordu. Bölgenin bu özelliğini keşfeden insanların hemen oraya yerleşmelerine ve hayvan sürülerini büyötmeye çalışmalarına şaşmamak gerek.

En eski tarım yerleşimlerinin Bereketli Hilal'in batı ucunda kurulmasına ve tahılların ilk olarak orada evcilleştirilmesine karşın, tarla ekinleri ile çiftlik hayvanlarını birleştiren bir karma tarım düzeni ilk olarak Hilal'in doğu ucunda kuruldu. İran'ın orta batısındaki Ganj Dareh Tepe'de yapılan kazılarda ulaşılan ve MÖ 7000 civarına tarihlenen buluntular keçi ve arpanın evcilleştirildiğini kanıtlamaktadır. Bu bölgede insan-

lar çok uzun zamandan beri yabani keçileri gütmüşlerdi ve keçi yetiştirme uygulaması daha sonra buradan Doğu Akdeniz kıyı şeridine yayıldı.

Evcilleştirilen üç hayvandan sonuncusu inekti. Bu gözü pek bir girişim ve etkileyici bir başarıydı. İneğin yabani atası, omuz hizasında yerden yüksekliği yüz seksen santimetre olan, uzun, kıvrımlı, ileriye sivrilen boynuzlarıyla devasa bir yaratıktı. On yedinci yüzyıla dek yabanda yaşadı. Evcilleştirilmesini, çitlerle çevrenip şimdi bildiğimiz daha küçük, yumuşak başlı hayvana dönüştürülmesini ilk çiftçilerin azmine ve kararlılığına borçlu olduğumuz heybetli bir yaratıktı.

Orta Çin'deki Yangtze Nehri vadisinde farklı türde bir tarım ortaya çıktı. Orada bereketli yağışlar bir sulak alanlar bölgesi ve tropiklerin dışına özgü birbiriyle bağlantılı göller oluşturmuştu. Yabani olarak yetişen tahıl pirinçti ve yabani pirincin hasadına ilişkin ta MÖ 12.000 yılından kalma kanıtlar vardır. Pirinç, büyüme mevsiminde ıslak kökleri olmasını sever. Su Yangtze Vadisi'nde boldu, bu nedenle yerleşimciler, pirinç büyürken suyla kaplı alanlar yaratmak için vadi yamaçlarına istinat duvarları inşa ederek, gelişmiş pirinç türlerinin arzuladığı çevresel koşulları oluşturdular. Sonra duvarları yıkarak suyu serbest bırakıp pirincin kurummasını sağladılar. Bugün pirinç yetiştirmede kullanılan çeltik tarlası sisteminin kökeni buna dayanıyordu. Bu sistem günümüzde Çin topraklarına kendine has manzarasını kazandırmaktadır.

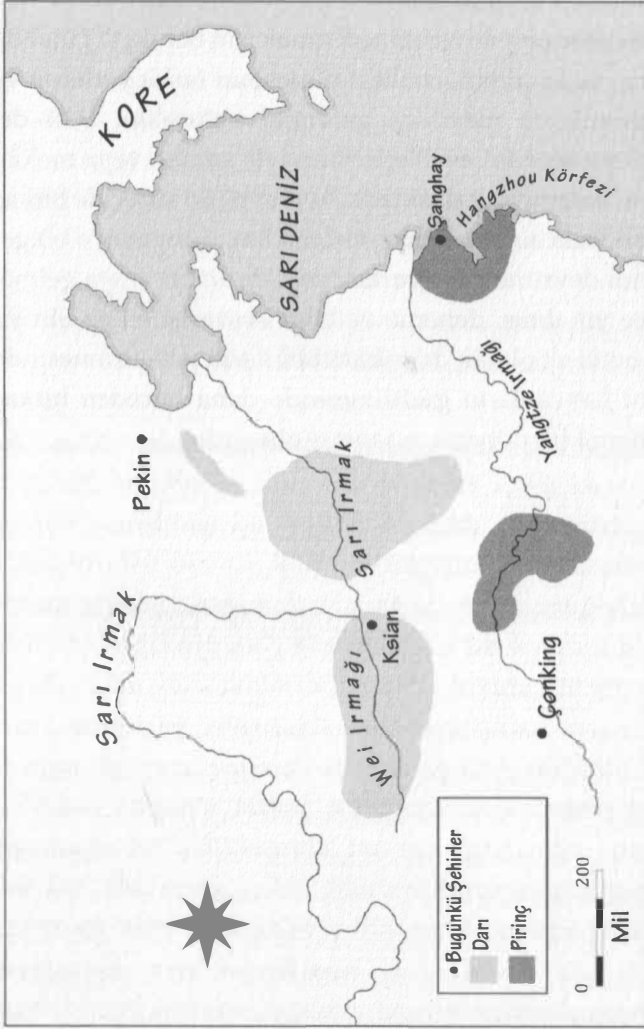
Yangtze Vadisi'nde şimdiye dek kalıntıları bulunan en eski tarım köyleri, MÖ yaklaşık 6500'lere aittir. Bu tarih, Doğu Akdeniz kıyı şeridinde kazıyla ortaya çıkarılan en eski çiftçi köyünden bin yıl sonraya denk gelir; fakat gelecekteki kazıların bu tarihi geriye itmesi mümkündür. Bereketli Hilal gibi, Yangtze bölgesinde de etinin tadı iyi olan ve evcilleştirilmeye yatkın yabani hayvanlar mevcuttu. Bu bölgede imdada

yetişen hayvan türü, her çeşit artığı lezzetli ete dönüştürme yetisine sahip yaban domuzu ve tarlada gün boyu süren meşakkatli iş için yaratılmış gibi görünen mandaydı.

650 kilometre kuzeyde, Sarı Nehir Vadisi'nde doğa bir başka hünerini sergilemişti. Burası seyrek yağış alan ve kışları soğuk bir bölgeydi, yani pirince yer yoktu. Ancak yabani darının pek çok türünü barındırıyordu; bu bitki kuru iklimde serpilirdi. Oraya yerleşen insanlar balık, kavrulmuş geyik eti ve çeşitli yabani bitkilerden oluşan zengin beslenme biçimine darıyla faydalı bir katkı yapmış oluyorlardı. Bir yandan karınlarını balık, kavrulmuş geyik eti ve çeşitli bitkilerden yapılan yemeklerle doyururken, diğer yandan yabani darının verimini artırmak ve darı türlerini melezleyerek yeni çeşitler üretmek için deneyler yapıyorlardı. Bu deneyler, sonradan Doğu ve Güneydoğu Asya ekonomilerinde pirinçten sonra gelecek kadar önem kazanan iki çeşit ortaya çıkardı: akdari ve tilkikuyruğu. İkisi de kendi açılardan değerli besin kaynaklarıdır, üstelik domuzlara ve tavuklara da yedirilebilirler. Domuzlar ve tavuklar Sarı Nehir Vadisi'nde cirit atıyordu, onlarla evcilleştirilmiş darı arasında bağ kurmak için bir dahi olmaya gerek yoktu. MÖ 5000'e gelindiğinde, tavuklar ve domuzlar kafeslere konulmuş, tavuk butları ve kaburgalar yerel beslenme biçiminin temel ögesi haline gelmişti. Yemeklerden artan kemikler, günümüzdeki arkeolojik kazılarda tanıdık bir manzaradır.

Çiftçi yaşam tarzına geçişi anlamak için, münferit evcilleştirme eylemleri ile genel anlamda bir tarım toplumu yaratma süreci arasında ayırım yapmak gerekir. Daha önce belirtildiği gibi, yabani atalarından evcilleştirilmiş bitki çeşitleri geliştirmek, aşağı yukarı yalnızca 300 yıl (yani on insan nesli) sürmüş olmalıdır. Hayvanlar özelinde, elbette bu daha uzun zaman almıştır. Fakat elde edilen değişimlerin ne kadar

Harita 3.2 Çin'de İlk Tarım, MÖ 6500 – MÖ 5500

Sarı Irmak bölgesindeki, hatasız tarihlendirilmiş en eski yerleşimler, neredeyse Bereketli Hilal'de-kiler kadar eski zamanlara uzanır. Kaynak: B. Smith, *The Emergence of Agriculture* (Scientific American Library, 1995). Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantev.org>

önemli olduğu düşünülecek olursa, gerek bitkiler gerek hayvanlar için dile getirilen zaman aralıklarının çok kısa olduğu hiç çekinmeden söylenebilir.

Hemen göze çarpan zıtlığı açıklamak için Bereketli Hilal’de koyunların ve keçilerin evcilleştirilmesinin farklı yerlerde ve farklı zamanlarda meydana geldiğini belirtelim. İkisi de, buğday veya arpanın evcilleştirilmesiyle zaman veya mekân olarak tam anlamıyla çakışmadı. Ayrı ayrı, iki süreç de birkaç yüz yıldan fazla almış olamaz. Gelgelelim, dünyanın o bölgesinde tarım devrimini oluşturan özelliklerin bir araya gelmesi binlerce yıl almış, deneme ve bilgi alışverişi en az bin yıl sürmüş, buna ek olarak da yabancı bitkilerin yetiştirilmesinde ve yabancı hayvanların güdülmesinde daha önceden birkaç bin yıllık çıraklık dönemi yaşanmış olmalıdır.

MÖ 4000'DE DÜNYA

MÖ 4000 yılına gelindiğinde yerleşik tarım, Bereketli Hilal'de, Nil Vadisi'nde, Çin'in geniş iç ve kuzey kesimlerinde kurulmuş bir yaşam tarzıydı. Bunun en mühim getirilerinden biri de kültürel değişim hızının artmasıydı. Bunun sebebini anlamak için, ağ kurma mantığıyla düşünelim. "Ağ kurmak", bize modern bir kavram gibi gelse de, ilk insan yerleşimlerinden daha eskidir. 20.000 yıl önce avcı-toplayıcılar yolculuklarında tanıştıkları insanlarla alet ve bilgi alışverişi yaparak aslında ağ kuruyorlardı. İnsanlar birbirine yalnızca birkaç kilometre mesafedeki köylerde yaşamaya başladıklarında bu tür faaliyetler arttı. Zeki insanlar akıllarına gelen fikirleri birbirleriyle tartıştıkça, icatlar da arttı. Gezinler yılda değil de, ayda iki üç kez buluştukça, yeni tekniklerin yaygınlaşma hızı da tavan yaptı. Oraya buraya dağılmış besin toplayıcılarının yaşam tarzı yüzlerce, hatta binlerce yıl boyunca esasen sabit kalsa da, bu çiftçi topluluklar aralıksız bir değişim sürecine girmişlerdi. Herhalde ihtiyarlar "Buralar eskiden hep tarlaydı" sözünü ilk kez o zamanlar söylemeye başlamış olmalıdır.

Bu yeni yaşam tarzının temelini oluşturan bitki ve hayvanların evcilleştirilmesi nasıl yalnızca birkaç yüz yıl aldıysa, yeni kültürlerin kıtalara baştanbaşa yayılması da sadece birkaç yüz yıl daha aldı. Bu süreç, devamlı yeni yerleşim alanları açan iklim değişiklikleri arka fonda devam ederken yaşandı. Daha eski yerleşim bölgelerinde, yalnızca köylerin sayısı ve yoğunluğu değil, ortalama boyutları da artmıştı. Onlar büyüdükçe, en büyüklerinin niteliği de değişti. Dünyanın ilk pazarıcıları ile seyyar satıcılarına ev sahipliği yapan ticaret, dedikodu ve eğlence merkezleri olan küçük kasabalar meydana çıktı.

Köyler kasabalara dönüştükçe, sakinlerin yaşamları da değişti. Yapılması gereken şeyleri köy hayatının gayriresmi akışıyla halletmek artık mümkün olmuyordu. Örgütlenme elzem hale geldi. Pazarlar, düzenli aralıklarla ve önceden duyurularak kurulduğunda daha iyi işliyordu. Kasaba duvarları inşa etmek gibi projeler, planlama ve liderlik gerektiriyordu. Alet yapımı, balık tutmak ve tahıl yetiştirmek gibi işler tek bir zanaatta tam zamanlı çalışan uzmanlara bırakılsa çok daha etkin bir şekilde yerine getirilebilirdi. Yerleşimlerin nüfusu yüzler yerine binlerle ölçülmeye başladığında, bütün bunların yapılması mümkün hale geldi. Modern dünyamızın üç önemli özelliği (bürokrasi, mesleki uzmanlık ve patron sınıfı) ilk kasabaların gelişimiyle ortaya çıktı.

Tarımın faydaları aşikârdı. Tarım yapılan araziler çok daha büyük nüfusları besleyebiliyordu. Çevreye bağlı olarak, iki düzine insandan oluşan bir avcı-toplayıcı grubu, güvenilir bir besin kaynağını garantileyebilmek için yaklaşık 7700 hektarlık bir toprak parçasına gereksinim duyar-ken, aynı büyüklükte bir çiftçi grubuna yaklaşık 20 hektarlık bir arazi yeterli oluyordu. Üstelik besin kaynakları da daha güvenilir- di. Ekinler ambarlarda, et de "ayaküstü"

depolanabiliyordu. Bunun yanında, yerleşik bir çevrede kısa aralıklarla dünyaya gelen bebekler ağır bir sorumluluk olmaktan çıkmıştı; çarçabuk büyüyüp korkuluk ve hayvan bakıcıları olarak çalışıyorlardı.

Kısa vadede her şey tıkırında gidiyordu. Fakat bu kazanımların, süreç tersine döndürülemeyecek denli ilerleyene dek ortaya çıkmayacak, korku verici bir tehlikesi vardı. Hayvanlarla yakın olmak, onların parazitleriyle ve o parazitlerin taşıdığı hastalıklarla da yakın temasta bulunmak anlamına geliyordu. Bu hastalıklardan bazıları insanlara bulaşıyordu. İnsanlar dağınık köylerde yaşarken tehlike azdı. Herhangi bir hastalık salgını, onu kapacak yeni insanlar olmadığından, çok tehlike arz etmeden önce azalıp bitmeye meyilliydi. Ne var ki, insanlar ve hayvanları kasabalarda yaşamaya başladıkça ve kasaba sayısı arttıkça, henüz bağışıklık kazanmamış olan toplulukları kırıp geçiren hastalıkların çarçabuk yayılabildiği koşullar da oluşmuş oldu.

MÖ 4000'de köy ve kasabaların en yoğun bulunduğu bölge Bereketli Hilal'di. Burası muhtemelen tarım yerleşimlerine sahne olan ilk coğrafyaydı ve halkları da artık kent hayatının öncüleriydi. Filistin'in doğusundan Anadolu'ya, oradan Basra Körfezi'ne dek yüzlerce büyük köy ve küçük kasaba araziye dolduruyordu. Aralarından en az biri (bugünkü Irak'ın güneyinde, Fırat kıyılarında bulunan Eridu) 5000 kişiyi barındırıyordu. Bu halkların lüks yiyecekler listesine ekledikleri ekinler arasında bölgede yabani olarak yetişen iki bitki vardı: asma ve hurma. İslah edilmiş asmaların çoğunun meyveleri sofraya üzümlü olarak tüketiliyor, içlerinden bir çeşidi (*Vitis vinifera* yani şarap üzümlü) ise çok daha büyük zevkler sunuyordu. Hurmanın bereketi sayesinde taze ve kurutulmuş meyve gibi faydalı ürünler elde ediliyor, kereste olarak mobilya yapımında, yaprakları da sepet yapımında kullanılıyordu.

Hurma, insanların evlerini döşemelerine yardım ettiği gibi, sal yapımı için de malzeme sağladı. Bu nehir vadisi insanları atla tanışmamıştı, at arabasına sahip olduklarına ilişkin bir kanıtımız da yok. Şimdiye dek bulunan en eski tekerlek görüntüsü MÖ 3500 civarına ait. MÖ 4000’de taşınamayacak kadar ağır olan yükler elle çekilen kızaklarla taşınıyordu. Tekerlekli araçların ve ihtiyaç duydukları yolların yokluğunda, sallar hem insanlar hem de eşyalar için elzem bir ulaşım aracıydı. Su ulaşımına olan bu bağıklık, ilk kasabaların çoğunun konumunu belirleyen temel faktördü.

Teknoloji açısından bu bir taş devriydi. Eridu’lu zanaatkârların alet kutuları ve çiftçi komşularının alet edevat dolapları çok çeşitli araçlar içeriyordu; fakat tahtadan yapılmamış olanlar, çakmaktaşı, granit ve obsidiyen gibi taşlardan imal ediliyordu. Sipsivri bir uç yapmak için biçimlendirilebilen siyah bir volkanik cam olan obsidiyen, bilhassa değerliydi ve günümüz Türkiye’sinde ve İran sınırına yakın olan Van Gölü kıyılarındaki kaynağından yüzlerce kilometre öteye ticareti yapılıyordu.

Metalbilim ve metal işleme henüz gelişmemişti. Bakır, doğal formunda bulunduğu Batı Afrika ve İran’ın batısı gibi dünyanın kimi bölgelerinde, en az 2000 yıl boyunca süsleme amaçlı kullanıldı. Fakat alet yapımında kullanılan taşla yarışamayacak kadar yumuşaktı ve onu diğer metallerle karıştırarak güçlendirme tekniklerinin keşfedilmesine daha çok vardı.

Bizimki gibi metallere bağımlı bir dünyada yaşarken, bir Taş Devri kültürünün ilkel olduğunu düşünme alışkanlığına kaymak kolaydır. Kimi insanlarda, “kerpiç” terimi de benzer çağrışımlar yapar. Oysa böylesi bir düşünme tarzı, 6000 yıl öncesine ait bu köy sakinlerine haksızlık etmek olur. Onların yaşamı da tıpkı bizimki gibi müzik, şarkı ve dansla

donanmıştı. Onların da tabloları, ahşap oymaları, dokuma tezgâhında kumaşları, mücevherleri ve şık testileri vardı. Başka türlüşünü düşünemediklerinden değil, yaşadıkları yere yakın taş kaynakları bulunmadığı ve güneşte kurutulmuş tuğlaların yapımı kolay ve düşük maliyetli olduğu için evlerini ve ortak binalarını kerpiçten yapıyorlardı.

Bereketli Hilal'in halkı, şüphesiz zamanının en gelişkin kültürüne sahipti; fakat yaşam tarzlarının daha basit bir benzeri, İspanya'dan Ukrayna'ya dek Avrupa'da uygulan-
dı. Avrupalı çiftçiler yakın geçmişte bir alet icat etmişlerdi. Saban denen bu aletle tarlalarını işliyorlardı. Toprağı yaran kısmı geyik boynuzundan yapılan, tekerleği, kulağı olmayan bu tahta kasnaklı alet toprağı ters yüz edip tohum gömecek kadar etkili değildi. Fakat atalarının kullandığı kazma sopasına oranla, tohum yatağını hazırlamakta çok daha etkili bir yoldu. Ortaya çıkan verimlilik, belirli bir bölgenin besleyebileceğı boğaz sayısını büyük oranda yükseltti. Bereketli Hilal'dekilerle yarışacak kasabaları yoktu; fakat orman içindeki açıklıklara kurulmuş binlerce köyleri vardı.

MÖ 4000'de Avrupa anakarasındaki tarım kültürü, henüz kıtanın açıklarındaki adalara ulaşmamıştı. Britanya ve İrlanda, MÖ 8000 civarından beri deniz seviyesinin yükselmesi nedeniyle anakaradan kopuktu. İkisi de gür ağaçlık arazilerle kaplıydı, burada ayılar ve kurtlar kol geziyordu. Bu ormanlar insanlara göre değildi fakat tepelerdeki çalılık arazilerde, denizler yükselmeden önce atalarının getirdiğı avcı-toplayıcı yaşam tarzını koruyan birkaç bin insan vardı.

Bereketli Hilal'in tarım pratikleri sadece kuzeye ve batıya değil, güneye ve doğuya da yayıldı. MÖ 5000'den önce, şimdi Sahra Çölü olan alan açık bir savan bölgesiydi, büyük göllerle kaplıydı ve yaban hayatıyla doluydu, çiftçiler tahıl üretiyor ve yabani büyükbaş hayvan güdüyorlardı. Bunun aksine Nil

Vadisi, ormanlık bir bataklıktı. Fakat yükselen sıcaklıkla azalan yağışlar birleşince, kuruma sürecine girdi. İlk çöl parçaları belirirken ve nehir vadisi daha da kurulaşırken, çiftçiler ve aileleri oradan ayrıldılar. Ormanları boşaltırken, zengin toprağı her yıl nehir taşkınlarıyla tazelenen bir bölgeye taşınmış olduklarını keşfettiler. Filistin'deki komşularından esinlenerek, bezelye ve fasulyenin yanında, buğday ve arpa ektiler. Koyun, domuz, keçi ve büyükbaş hayvan evcilleştirdiler ve yetenekli balık avcıları haline geldiler. Bu zengin çevrede sayıları çok arttı; şimdi, nehir kıyısındaki köylerinde ve küçük kasabalarında muhteşem bir uygarlığın temellerini atıyorlardı.

Doğu Asya'da Sarı Nehir boyunca ortaya çıkmış olan tarım kültürü, Çin'in kuzeyinin büyük kısmına yayılmıştı. Daha güneyde, Yangtze'nin pirinç ve domuz merkezli yaşam tarzı geniş bir alana nüfuz etmişti. Fakat pirinç, oradaki insanların besin tüketiminin sadece küçük bir bölümünü oluşturuyordu. Pirinç, hasadı diğer tahıllardan çok daha fazla olan bereketli bir tahıldır; fakat en iyi verimlilik gösterdiği şartları oluşturmak için devasa bir emek yatırımı talep eder. Çinlilerin beslenme biçiminde baş mahsul olması ve şehir sakinlerini idame etmesi için yüzyıllar geçmesi gerekcekti. MÖ 4000'de Çin, tıpkı Avrupa gibi, kasabalardan çok köylerin olduğu bir bölgeydi.

Denizin öte yanındaki Japonya'da yaşam balıkçılık ve avcılık etrafında dönüyordu. Buz çağında deniz seviyesinin yükselmesi ülkeyi yalıtmış ve küçük kıyı köylerine dayanan yöreye özgü bir kültür geliştirmişti. Bu köylüleri yabancı fikirlerden ayrı tutan denizler, komşularını onların yaşam tarzının farkına varma fırsatından da mahrum bırakmıştı; böylece kimse bu ada sakinlerinin çömlekçilik teknolojisinde Asya anakarasında yaşayan halkları epey geride bıraktığını anlayamadı.

Çin'in güneyindeki ülkelerde hâkim kültür, avcı-toplayıcı kültürüydü. İnsanların ve fikirlerin dolaşımının önündeki engeller zorluydu ve ıslak pirinç tarımının Güneydoğu Asya'ya ulaşmasından önce bir bin yıl daha geçmesi gerekcekti.

Güney Asya'nın da büyük bölümünde, besin toplamak hâlâ baskın yaşam tarzıydı. Fakat Hint alt kıtasının kuzeybatı köşesinde yerleşik tarım kültürü vardı. Dünyanın bu bölgesine ilişkin bilğimiz bölük pörçüktür ve kanıtların çoğu da bölgeyi düzenli aralıklarla mahveden tufanlarla kaybolup gitmiştir. Fakat kuzeybatı Pakistan'da bulunan Belucistan'daki son kazılar, hayvanlar ve bitkilerin eski zamanlardan beri evcilleştirildiğine dair bazı kanıtlar ortaya koymuştur. Bunun tarımın bağımsız olarak gelişiminin bir diğer örneği mi, yoksa (daha büyük olasılıkla) Bereketli Hilal'deki gelişmelerin bir yansıması mı olduğunu şimdilik söyleyemeyiz.

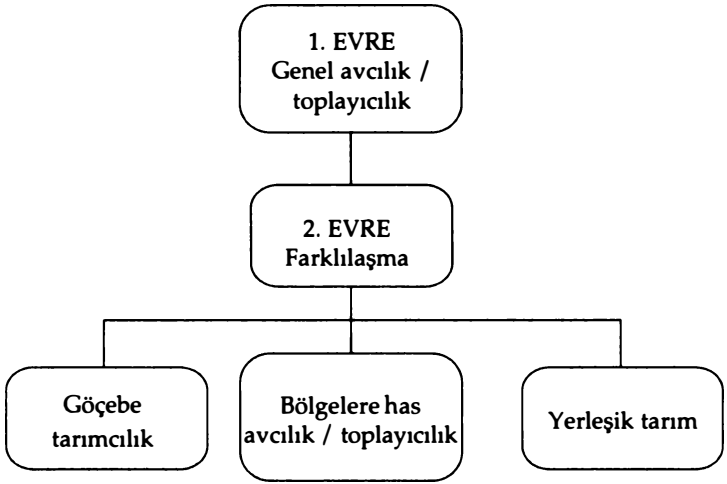
Avustralya kıtasında bir tarım devrimi olmadı. Deniz seviyesinin yükselmesi bölgenin dış dünya ile ilişkisini tamamen kesti. Tarımsal yaşam tarzının bu kıtanın sakinlerine erişmesi için binlerce yıl geçmesi gerekti. Kendilerine has bir çiftçilik kültürü geliştirmemeleri, enerji veya zekâ düzeylerine ilişkin bir gösterge değildir. Çiftçilik, dünya tarihinde sadece altı kez bağımsız olarak ortaya çıktı ve bu sadece evcilleştirilmeye yatkın hayvanların ve bitkilerin olduğu bereketli bölgelerde oldu. Üstelik bu koşullar olduğunda bile, bu kültür tarımsal yenilik sürecinin gerçek bir ivme kazanması için kayda değer bir "kritik yerleşim yoğunluğu" gerektirdi. Bir tarım devrimi için gereken faktörlerin bulunması açısından birden ona kadar bir aralık verirsek, pek çok Avustralya yerlisinin içinde bulunduğu çevrenin potansiyeli bire yakın olurdu. Doğanın onlara dağıttığı kartlar göz önünde bulundurulursa, MÖ 4000 yılında yaşayan Avustralyalıların, tıpkı 50.000

yıl önceki ilk Avustralyalılar gibi toplayıcı ve avcı olmaları şaşırtıcı değildir.

Avustralya tarımı o zamanlar “yakarak tarla açma” olarak bilinen bir sistemin örneğiydi. Böylesine gelişkin bir kaynak yönetimi sistemini tanımlamak için bu tür bir terim seçilmiş olması talihsizliktir. Söz konusu uygulama, istenen yeni bir türün ortaya çıkması için ormanlık alanların ağaç kesimi ve ateş aracılığıyla temizlenmesini ve külle gübrelenmiş açık bir arazi elde edilmesini içeren ve yüzlerce yıllık tecrübeye dayalı, hesaplı bir süreçken, bu terim onun doğal çevreye karşı pervasız bir saldırı gibi görünmesine yol açar. Avustralya’da, tıpkı dünyanın pek çok farklı bölgesinde olduğu gibi, bu uygulama ne yaptığını bilen insanların işiydi ve yerleşik halkların hayvanlar ve bitkileri evcilleştirmesi kadar yoğun bir arazi evcilleştirmesi içeriyordu.

Pasifik’in diğer tarafında engin Amerika kıtası pek çok farklı kültürün yuvasıydı. Çoğu göçebe bir yaşam tarzına sahipti. Bu yaşam tarzı, anavatanlarını paylaştıkları büyük memelilerle ilişkilerinden kaynaklanıyordu: Kuzey’de rengeyiği, Orta Batı’da bizon ve And Platosu’nda guanako ile vikunya. (Lama soy ıslahı yoluyla vahşi atası vikunadan henüz türetilmemişti.) Amerika halkları, genellikle avcı veya avcı-toplayıcıydı ve torunlarının büyük kısmı da yüzyıllar boyunca böyle kalacaktı. Fakat Orta Meksika’da uzun zamandır mevsimsel yetiştiricilik yapan göçebe kabileler, yerleşik tarım hayatına başlamak üzereydi.

Bu kısacık tur, birbirinden son derece farklı iki adet yaşam tarzına odaklandı: çiftçilik ve avcılık veya avcılık ve toplayıcılık. Fakat sadece bu ikisine odaklanan bir tarih yanıltıcı olur. Üçüncü bir yaşam tarzı geçmişte milyonlarca insan tarafından benimsendi, günümüzde de halen uygulanmaya devam ediyor. Bunun adı göçebe çobanlıktır ve uygulayıcıları da insanlık tarihindeki en çarpıcı olaylara katkıda bulunmuştur.

Tablo 4.1 İnsan Kültürlerinin Gelişimi**Tablo 4.2 Yerleşik Tarıma Geçiş.**

Avcılığın ve toplayıcılığın tam zamanlı çiftçiliğe dönüşümü yavaş, uzun süren bir "ön-çiftçilik" süreciyle gerçekleşti.

Adlarından da anlaşıldığı gibi, göçebe çobanlar hayvanlarıyla birlikte konargöçer hayatı yaşarlar. Diğer çiftçiler yıl boyunca sürülerini aynı mekânda tutarken, göçebeler sürülerini mevsimsel otlaklardan faydalanmak için bir yerden bir yere götürürler. Evleri taşınabilirdir ve tipik meskenleri derilerden yapılma bir çadırdır. Hepsi küçük gruplar halinde yaşayacak diye bir kaide yoktur. Sürüleri de kendi grupları da aynı şekilde büyük olabilir.

Göçebe çobanlık ile diğer kültürler arasındaki tarihsel ilişkiyi, Tablo 4.1’de anlatmaya çalıştık. Hem göçebe çobanlık hem de çiftçilik, avcılık ve toplayıcılıktan çıkmıştır ve her ikisi de, sanıldığığının aksine, titiz inceleme ve araştırmalara dayanır. Her iki yaşam tarzı da hayvanların kalitesiyle ilgiliydi ve yetiştiricilikte eşit şekilde bilgili olmayı gerektiriyordu. Her iki uğraş sayesinde de rahat bir yaşama ulaşılabilirdi. İyi koyunlardan oluşan bir sürünün sahibi, büyük bir tarlanın sahibinin yanında kendini daha önemsiz biriymiş gibi hissetmezdi; yoksul bir çiftçiye ise ancak acıyabilirdi.

Afrika ve Bereketli Hilal’in sınır bölgelerinin yanı sıra, Orta Asya’nın büyük kısmında da göçebe çobanlık sonradan pek çok farklı halkın yaşam tarzı olacaktı; fakat onların hikâyelerine daha sonra geleceğiz. MÖ 4000’de, torunları sonradan göçebe çobanlığı benimseyecek olan insanlar, esasen hâlâ toplayıcıydılar. Dünyanın sadece tek bir bölgesinde, Rusya’nın güneyinde ileride yaşanacak bir diğer devrimin işaretleri mevcuttu. Orada, engin steplerde yaban koyunları güdenler, kısa zaman önce, başka yerlerde evcilleştirilen yumuşak huylu hayvanlardan çok farklı bir hayvan türünü başarıyla ehlileştirmişlerdi. Bu hayvan attı ve insanlığın itaatkâr hizmetkârları listesine girmesinin çarpıcı sonuçları olacaktı.

Devam eden küresel ısınma, insanlar da dahil olmak üzere hayvanlar ve bitkilerin faydalanması için yeni alanlar açmıştı. Yerleşik tarım, üzerinde insanların yaşadığı toprakların büyük artış gösteren nüfusları beslemesini sağlıyordu. Çiftçilikle meşgul olmayan halklar bile, ekin biçmeye ve avlanmaya yarayan daha iyi alet ve silahlara sahipti. İnsanlar çevrelerini sömürme ve idare etme yetilerini geliştirdikçe, sayıca arttılar. MÖ 6000'de dünya nüfusu yaklaşık 10 milyon iken MÖ 4000'de yaklaşık 30 milyona yükselmişti.

Modern insanların Afrika'dan ilk göç ettiği yıllardan beri denizler, nehirler, ormanlar ve sıradağlarla birbirlerinden ayrılmalari, bir kültür çeşitliliğine ve ondan da büyük bir dil çeşitliliğine neden oldu. Kültürlerin sınırları ile dillerin sınırları genellikle örtüşmez. Bir kişi ok ve yay kullanan bir yabancı gördüğünde, bu silaha sahip olmanın ne gibi bir üstünlük getirdiğini anlayabilmek için o yabancının bu silaha ne ad verdiğini bilmesi gerekli değildir. Kimi kültürlerin, onları benimseyen insanlar farklı diller konuşsa da geniş bölgelerde benimsenebilmesi, işte bu şekilde meydana gelmiştir. MÖ 4000'de, dünyanın 30 milyon sakini, aralarında muhtemelen yaklaşık 10.000, yani şu anki dil sayısının yaklaşık iki katı sayıda dil konuşuyorlardı. Yani herhangi bir dil konuşan insanların ortalama sayısı yaklaşık 3000'di. Bu istatistik, atalarımızın 6000 yıl önce yerleştiği sosyal evrenin küçük boyutunu ve yerel niteliğini sarsıcı bir berraklıkla ortaya çıkarıyor.

DEVLETİN İCADI

MÖ yaklaşık 4000'den itibaren pek çok insan topluluğunun yaşadığı değişim süreci gözle görülür ölçüde hızlandı ve bu toplulukların örgütlenmesi daha da karmaşıklaştı.

Köy ve kasabaların ortaya çıkışına, şimdi bir de şehirleri ekliyoruz. Bir köy ile bir kasaba veya bir kasaba ile bir şehir arasındaki fark, içlerinde yaşayan nüfustan ziyade, içlerinde olup bitenlerle ilgilidir. Bir şehri tanımlayan şey, büyüklüğünden çok, etrafındaki toprakların yönetiminde oynadığı politik, ekonomik veya dinsel roldür. Bir şehirde, daima bir tür hükümet merkezi olmuştur: Hükümdarın sarayı yoksa da en azından önemli hükümet binaları bulunur. Aynı zamanda göz alıcı tapınaklar, camiler, kiliseler, birkaç şık görünümlü banka veya bankaların olmadığı günlerde zengin tüccarların evleri vardır.

Bu üçü (köyler, kasabalar ve şehirler) önemli insan yerleşimi kategorileridir. Fakat insan toplumlarının işleyişinden bahsetmek için sadece insanların yaşadıkları yerlerin fiziksel betimlemelerini değil, kitleyi oluşturan insanların arasındaki özel ilişkileri de göz önünde bulundurmalıyız, yani kültüre, devlete ve uygarlığa eğilmeliyiz.

Birbirlerinden uzakta yaşayan ancak herhangi bir resmi örgütlenmeye ihtiyaç duymayan geniş insan topluluklarının paylaştığı bir yaşam biçimi olarak kültür zaten daha önce ortaya çıkmıştı. Devlet, büyük insan topluluklarının, gerektiğinde zor kullanma yeteneğine sahip olan ortak bir hükümetin yönetimi altında birbirine bağlanmasıdır. Bu bölümde, ilk devletlerin gelişiminin izini süreceğiz. Geriye de uygarlık kalacak. Bu, güçlü duygular uyandıran bir sözcük olmakla beraber bu kitapta kapsamı fazlasıyla daraltılarak kullanılmıştır.

Hint bağımsızlığının büyük savaşçısı Mohandas Gandhi 1930'larda İngiltere'yi ziyaret ettiğinde bir gazeteci ona "Bay Gandhi, Batı uygarlığı hakkında ne düşünüyorsunuz?" diye sorunca, şöyle cevap vermişti: "Olsa iyi olurdu." Bu cevap, sözcüğün pek çok anlam içerebileceğini ve bazen düşünce-sizce kullanılabileceğini güzelce gözler önüne seriyor. Pek çok toplum (antik Roma, on sekizinci yüzyılda Çin ve on dokuzuncu yüzyılda Britanya) bu sözcüğü şu alt metinle kullanıyordu: "Biz uygarız, siz barbarsınız, onlar yabaniler." Bu mantıkla, kişinin kendisini bir başkasının "uygarlaşmamış" olduğunu ima etmeksizin "uygar" olarak anması imkânsızdır, yani sözcüğün böyle kullanımları, muhakkak bir başkasına hakaret etmeyi içerir. Bu kitapta, "uygarlık" sözcüğü yalnızca tek bir anlamda kullanılıyor: Geniş bir bölgeye yayılan, uzun bir zaman boyunca hayatta kalan ve özgün bir şehir yaşamında yansımasını bulan kültür.

Şimdi Bereketli Hilal ve çevresindeki, özellikle de Fırat ve Dicle nehirlerinin kat ettiği şimdi Irak olan bölgedeki, Mezopotamya'daki o kasabalara dönme zamanımız geldi. Mezopotamya "uygarlığın beşiği" olarak anılagelmiştir; fakat bu biraz abartılı bir tabirdir. Asya ve Amerika'da bağımsız uygarlıkların doğumuna şahit olmuş başka bölgeler de vardı.

Fakat Mezopotamya *en* eskisiydi. Üstelik bu tür bir uygarlığı, örneğin Hint alt kıtası veya Çin söz konusu olduğunda yapamadığımız şekilde takip edebilmemizi sağlayan çok dayanıklı bir yazı biçiminin, çivi yazısının doğum yeri idi. Bu icat, 6000 yıl öncesinin Tarım Devrimi ile aşık atabilecek kadar önemliydi.

MÖ 4000 ile MÖ 3500 arasındaki dönemde Mezopotamya, “nerede hareket, orada bereket” sözünün mükemmel bir kanıtıydı. Birbirine kolay erişilir mesafelerdeki büyük kasabalar, böylesine bereketli bir çevrede, yeni fikirlerin gelişimi için bir sera görevi görmüş olmalıdır.

Bu önemli fikirlerden biri de sulamaydı. Mezopotamya, kendisini çevreleyen dağlardan akan bol miktarda suya sahipti; fakat “akan” sözcüğüne dikkat edilmelidir. Su bir kez Fırat ve Dicle’ye ilerlediğinde, onların geçtiği ve pek az yağış alan engin düzlüklerin yanından dolaşıyordu. Potansiyel olarak bereketli olan toprak, nehirlerden taşan sularla tazeleniyordu; fakat iki taşkın arasındaki dönemde yeryüzü şiddetli güneşin altında pişiyordu. Kurak mevsimde su temini sorununu su hazneleri ve kanallar çözüyordu ve artan nüfus hem işgücünü hem de bu ikisinin yapımı için gereken teşviki sağlıyordu. Artan nüfusla mümkün hale gelen sulama, ileride daha da cesur projeleri mümkün kılan daha fazla nüfus artışını destekleyecek besin ihtiyacını karşıladı.

Hangisinin önce geldiği hep tartışılmıştır: Örgütlü devletler mi, yoksa büyük ölçekli sulama mı? Bu beyhude bir tartışmadır; çünkü birinin diğerine neden olmuş olması gerektiği varsayımına dayanır. Tek makul cevap, büyük ölçekli sulama ile örgütlü devletlerin beraberce evrim geçirdiği ve birbirlerinin evriminde bir rol oynadığıdır.

Bu su hazneleri ve kanallar sadece ekinlerin büyüme mevsimi boyunca su temin etmekle kalmıyor, aynı zamanda

büyük nehirleri kontrol etmede de yardımcı oluyorlardı. Burası, hatırası dünyanın ilk masallarından birine konu olan ve İncil hikâyesi Nuh'un gemisine ilham veren *Gilgamiş Destanı*'nda anlatılan tahripkâr selleri yaşamış bir ülkeydi. Mezopotamya kralı Gilgamiş'in kahramanca maceralarını anlatan *Gilgamiş Destanı*, Ninova'daki büyük kütüphanenin harabelerinde keşfedilen ve MÖ yedinci yüzyıla ait kil tabletlere işlenmiştir. Diğer yerlerde bulunan parçalar, hikâyenin daha o tarihte bile 2000 yıllık olduğunu ortaya koyar.

Bu projeler büyüdükçe, planlama ve işgücü idaresi de aynı şekilde önem kazandı. Birilerinin liderlik yapması, talimat vermesi ve bu talimatların yerine getirilmesini sağlaması gerekiyordu. Zaman içinde bu komuta yapıları, şimdi devletlerin doğmasının ilk evreleri olarak gördüğümüz bir biçim almaya başladı. Mezopotamya'nın öncü kasabalarını şehir devletlerine dönüştüren adımların kesin sırasını asla bilemeyeceğiz; fakat MÖ 3500'e gelindiğinde sürecin çoktan ilerlemiş olduğuna dair kanıtlar vardır.

Mezopotamya'nın güneyinde Sümerlerin yaşadığı bölgede şehir devletlerinin örgütlenmesi yazının icat edilmesiyle hızlandı. Sadece ağızdan çıkan sözle büyük projeleri düzenlemek imkânsızdır. MÖ 3500 civarında, kil madalyonlar ürün tedarikinde yetki belgeleri olarak kullanılmaya başlandı, muhasebe tutanakları da ilk olarak kil tabletlere kaydedildi. Başlangıçta bu kayıtlar piktografikti; kaba bir inek resminin yanında iki çizgi, "iki inek" anlamına geliyordu. Kısa bir süre sonra, "gelecek hafta" veya "acil" gibi kavramların karşılığı olan işaretler eklendi. Başları kalabalık satıcılar, bilgi kaydetmenin daha pratik yollarını arayıp duruyordu. MÖ 3000'e gelindiğinde, o eski, kısa piktograf listesinin yerini, bilinen herhangi bir nesneye hiçbir benzerlik sergilemeyen birkaç bin işareten oluşan bir kelime dağarcığı aldı. Sık sık

“Ona söyle hemen istiyoruz” ve “Keşke yağmur yağsa,” gibi mesajlar iletiliyordu. Ve bir satıcı “iki inek” hakkında yazmak isterse, artık “iki”yi temsil eden iki işaret yazmasına gerek yoktu. Artık istediği rakamı yazabilmesini sağlayan basit semboller olan *sayılar* vardı. Dolayısıyla, matematiği doğuran şey muhasebe oldu. Artık matematik de olduğuna göre, bilimin de eli kulağındaydı.

Bu yazılı dil (dünyanın ilk yazılı dili), ıslak nehir kilinden yapılmış tabletlere işleniyor, sonra kalıcı olması için kurutuluyordu. Bu işaretler, onlara çivi görünümü veren bir kamışın kesik ucuyla yazılıyordu; bu yazma biçimi, Latince çivi sözcüğünden gelen çivi yazısı tekniğini doğurdu. Bu tabletler, şimdiye dek geliştirilmiş en dayanıklı yazı biçimlerinden birini barındırıyordu. Dünyanın çeşitli yerlerindeki müzelerde çoğu deşifre edilmiş ve kolaylıkla okunabilen yüz binlercesi vardır.

Dünyanın en zengin pazarı olan Sümer’in nüfusu artmaya devam ediyordu. MÖ 2700’e gelindiğinde, o zamanlar Fırat’ın geniş ve seyrüsefere elverişli bir kısmı üzerinde bulunan, denize 65 kilometre uzaklıktaki Uruk şehrinin nüfusu 50.000’di. Bu insanlar, kanallar ve palmiye korularıyla çevrelenmiş yaklaşık 10 kilometre uzunluğundaki şehir duvarlarının içinde yaşadılar. Uruk en büyük şehir olabilirdi; fakat pek çok rakibi vardı ve bu rekabet dostane olmaktan çok uzaktı. Nüfusları arttıkça, bu şehirler birbirlerinin toprak, su ve her türlü doğal kaynak ihtiyacı karşısında kendilerini gitgide daha fazla risk altında hissetmeye başladı. Bu baskılar karşısında yavaş yavaş, bağımsızlıklarını korumak için savaşılmaya hazır, teşkilatlı, duvarlarla çevrili şehir devletlerine dönüştüler. Eski günlerde bu her an savaşa hazır toplumlar, savaş zamanında üstün hükümdar olması için aralarından birini seçen soyluların oluşturduğu “kabineler” tarafından yöneti-

liyordu. Fakat zaman geçtikçe, bu “geçici” diktatörleri görevinden almak daha da zorlaşmaya başladı, en sonunda da bunlar “kral” oldular. Kral, “tanrılara aracılık ederek” tebaası üzerindeki kontrolünü güçlendiriyor ve ömrü boyunca saltanat sürüyordu. Krallıklarını yönetmelerine yardım eden bir sürü sivil hizmetkârları vardı. Fakat profesyonel askerlerden oluşan daimi ordular henüz yoktu. Savaş birlikleri gerektiğinde toplanıyordu.

Gündelik yaşamı kolaylaştıran teknolojiler MÖ 4000’den beri gelişim göstermişti. MÖ 3500 civarında Mezopotamya’da çömlekçi çarkının keşfedilmesi çömlekçilik zanaatının kalitesinde de, veriminde de bir ilerleme yaşanmasını sağladı. Çarkların başka amaçlarla da kullanılabileceğini fark edecek zeki birinin ortaya çıkması uzun sürmedi. Tekerlekli bir aracın hayatta kalan en eski örneği (dört sert tekerlekli bir kızak) Sümerlilere aittir ve MÖ 3500’ün hemen sonrasında kalmadır. Bundan kısa bir zaman sonra, sokaklarda el arabaları görmek çok olağandı. Bunları, bir eşeğin sırtında taşıdığından üç kat daha fazla yük taşıyan eşek arabaları takip etti.

Yüksek verimli tarım sisteminin ürettiği besin fazlası (sayıca çok fazla olan) tanrılara sembolik olarak sunulur, her şehrin kalbinde bulunan tapınakta depolanırdı. Bu besin fazlaları yönetici sınıfların lüks ve rahat bir yaşam sürmesini sağlamakla kalmıyor, bu zümrenin, gösterişli altın, gümüş ve bakır eserler üreten çok sayıda metal işçisini tam zamanlı çalıştırmalarını da mümkün kılıyordu. Sümer’de metal cevheri kaynakları yoktu; ama besin fazlaları, insanların ihtiyaç duyduğu ve uzaklardan deniz ve nehir yoluyla ithal edilen metallerin bedelini ödemelerini kolaylaştırıyordu.

Muhasebecilik bu uygarlığın işleminde merkezi bir önem taşıyordu; fakat bu bildiğimiz şekliyle muhasebecilik değildi. Yalnızca alınan malzemeler ve tamamlanan işler gibi

fiziksel miktarlarla ilgileniyordu. Refah içinde yaşamalarına karşın, bu devletlerin vatandaşları veya devletler para kullanmıyordu. Bu, nakit paranın olmadığı bir kültürdü. Şehirler ve uzak ülkeler arasındaki ticaret takasla yürütülüyordu. Yöneticiler işçilere emeklerinin karşılığını yemek, içki ve barınak ile ödüyordu. Paranın olmadığı böylesi bir dünyayı bizim algılamamız güçtür; fakat bizim parayla yürüyen dünyamızı hayal etmek onlar için çok daha güç olurdu. Servet, fiziksel nesnelerde yatıyordu. Örneğin bir sürü ineği olan kişiler zengindi; çünkü insanlar, bahçelerini düzenlemelerine yardım eden komşularına emeklerinin karşılığında bir inek veya saban tamiri karşılığında bir güğüm dolusu süt vermekten mutluydu.

Şehirler ve etraflarındaki köylerden oluşan bu şehir devletleri, MÖ üçüncü binyıl boyunca büyümeyi sürdürdü. MÖ 2500 civarında, en büyük iki şehir devleti olan Uruk ve Lagaş'ta, yaklaşık 200.000'er kişi yaşıyordu. Fakat özgürlük günleri sayılıydı. MÖ 2350'de Umma şehrinin kralı Lugalzagesi, bütün Sümer'de hâkimiyetini kurdu. Bu fetih ona bir milyonu aşkın insandan oluşan bir tebaa kazandırdı ve devlet fikrine yeni bir boyut getirdi.

Mezopotamya düzlüğünde bu uygarlık gelişirken, başka yerlerde de gündelik yaşamda benzer dönüşümler meydana geliyordu; bazı bölgeler Sümerlerin yaptıklarını taklit ediyordu, bazıları ise Mezopotamya'da neler olduğundan habersizdi. Nil nehri kıyılarında, Bereketli Hilal ile temas halinde fakat doğu ve batıya uzanan geniş çöllerle yalıtılmış yaşayan Mısır halkı, Mezopotamya ile arayı kapamakla meşguldü. Nehir vadisinin bitmek bilmeyen bereketi ve onun sayesinde meydana gelen nüfus artışı, komşu kültürlerin pek çok özelliğini paylaşan fakat kendine has nitelikleri de olan bir uygarlığın gelişimini güçlendiriyordu.

Nil nehri, Mısır'ın yaşam kaynağıydı. Ülke pek az yağış alıyordu; fakat güneyde, nehrin büyük kısmına kaynaklık eden Etiyopya'nın dağlık arazilerinin aldığı mevsimsel yağışlar yeter de artardı. Ekim ayında sel suları geri çekilirken, çiftçiler tarlaları öküz pulluklarıyla hazırlıyor ve buğday, arpa, bezelye, fasulye, soğan, pırasa, salatalık, üzüm, incir, hurma, şeftali, kavun ve nardan oluşan ekinleri ekiyordu. Çok az otluk vardı; ama inekleri, domuzları, koyunları, keçileri, ördekleri ve kazları, lapa kovaları ve sebze artığıyla dolu yalaklarına başlarını sokup mutlu mesut yaşıyordu. Sahipleri de mutluydu; en azından verandalarında oturup ev yapımı üzüm ve nar şaraplarını yudumlayan zenginler öyleydi. Nisan ayı, bütün ailelerin nehrin cömertliğinden faydalanmak için gün doğumundan gün batımına dek çalıştığı hasat zamanıydı. Ondan sonra sıra genelde sırasını hiç savmadan gelen bir sonraki sele hazırlık için çitleri tamir etmeye ve çukurları boşaltmaya gelirdi.

Mezopotamya'da olduğu gibi Mısır'daki köyler de kasabalara dönüşmüştü, çok zaman geçmeden de bazıları şehirlere dönüştü. MÖ 3500'e gelindiğinde, bunların en büyüğü (Asvan'ın yaklaşık 80 kilometre kuzeyinde bulunan ve daha çok sonradan aldığı Yunanca isim Hierakonpolis ile tanınan) Nekhen'de, şimdiden bir tapınak külliyesi ve sanayi ölçeğinde çanak çömlek ile bira üreten tesisler bulunuyordu. Bu dönemde Hierakonpolis'te, sonraki 3000 yıl boyunca Mısır kültüründe merkezi bir role sahip olacak bir uygulamanın ilk kanıtını buluruz: ölülerin mumyalanması.

Nil taşkınlarının arada bir gerçekleşmediğini söylemiştik. Aslında bu, Mısır tarihindeki en önemli noktalardan biridir. Ortalama olarak yaklaşık on yılda bir nehir lütfunu sunmaktan vazgeçiyordu. Taşkınlar meydana gelmiyordu ve ürünler, biçilmek şöyle dursun ekilemiyordu bile. Bu oldu-

ğunda, ülke kıtlıkla yüzleşiyordu. Sorunu çözebilecek kişinin bu görevi yürütmek için gücü de olacaktı. Böylece, bir grup güçlü kişilik (sonradan kendilerine krallar diyeceklerdi), iyi geçen yıllarda besin fazlasının kötü yıllara hazırlık amacıyla biriktirilmesi işini düzenleme sözü karşılığında bölgenin şehirleri üzerinde hâkimiyet elde etmeyi başardı.

Elbette, insanların zihinleri kontrol altına alındığında bedenlerini kontrol altına almak daha kolay olur ve bu da Mısır'ın yönetici sınıflarının gözünden kaçmamıştı. Besin depolama sözüne, bir de sulara hükmeden ve ekinlere yaşam veren tanrılarla sözüm ona “doğrudan bağlantı” kurma aldatmacası eklendi. Bu formül (örgütlü dine dayanak oluşturmak için batıl korkuların sömürüsü) tarih boyunca uygulanmıştır. Fakat başka hiçbir yerde, devlet dininin bir süre sonra bu fikri mantıklı sonucuna bağlayıp, aslında kralların *tanrı* olduğunu ve onlara bu şekilde tapınılacağını duyurduğu Eski Mısır'dan daha etkili bir şekilde kullanılmamıştır. Bu formül ateşe bile dayanıklıydı. Din ve dünya işleriyle uğraşan üst sınıflar on yılın dokuzunda halkı tanrılar tarafından cezalandırılacakları tehdidiyle korkutarak boyun eğmeye zorluyordu. Onuncu yılda, taşkınlar yaşanmadığında, halk hataları (yani o üst sınıfların emirlerini dinlemedikleri) için cezalandırıldığını düşünüyordu. Yönetici sınıflar için bu mükemmel bir kazan/kazan durumuydu.

Eskiden bağımsız olan şehirler daha büyük birimler oluşturacak şekilde bir araya getirilirken, onları idare edecek bir sivil hizmetkâr ordusu görevlendirildi. Sümer'de olduğu gibi, kayıt tutma, talimatları iletme ihtiyacı, yazı sisteminin bulunmasıyla sonuçlandı. Bu sistem de başlangıçta nesneleri temsil eden resimler şeklindeydi, sonradan fikir ve kavramları da kapsayarak genişledi. Ancak ondan sonra çok farklı bir gelişim gösterdi. Soğuk bir yüzeyin (kil tabletlerin) kullanıl-

dığı Sümer’de, daha hızlı yazma ihtiyacı sembollerin basitleştirilmesiyle sonuçlanmıştı, böylece semboller çiviyazısı olarak bilinen ekonomik sisteme dönüşmüştü. Mısır yazı sistemi geliştikçe iki ayrı biçime bölündü. Biri hiyeroglif (Yunancada “kutsal yazıt”) dediğimiz güzel piktografik metin halini aldı. Bu hiyeroglifler kamu binalarına işleniyor, duvarlar, bilhassa da mezarların duvarlarına boyanıyordu ve sonraki 3000 yıl boyunca neredeyse hiç değişmeden kaldılar.

Diğeri, hiyeratik biçim, daha hızlı yazma ihtiyacına karşılık çıkmıştı. Bu daha basit görünümlü yazı için, Mısırlılar dünyanın ilk yazı kâğıdı olan şeyi kullanıyordu. Nil kıyılarında papirüs isimli şemsiyeyi andıran sazlar, uzun gruplar halinde yetişiyordu. Gövdesinin tatlı olan alt kısmı, tıpkı günümüzdeki şeker kamışı gibi çiğneniyordu. Üst kısımları, örülerek sepet ve küçük sandallar yapmak için kullanılıyordu. MÖ 3000 civarında, gövdenin içindeki dokudan kesilen şeritler kurutulduğunda, doğal zamklarının birbirlerine yapışmalarına neden olduğu keşfedildi, bu ideal bir yazma yüzeyi oluşturan ince yapraklar ortaya çıkarıyordu. Elde edildiği bitkinin adıyla anılan, yani papirüs denen malzeme, insanların gündelik yazı aracı haline geldi. Siyah mürekkep yerine is, renkli mürekkep yerine de bitki ve mineral boyaları kullandılar. İki bin yıl sonra, papirüs hem Yunanlar hem de Romalılar tarafından kullanılacaktı.

Sümer gibi, MÖ dördüncü ve üçüncü binyıllarda Mısır da bir Taş Devri toplumuydu. Fakat taş çekiçleriyle, adeta sınırsız işgüçleriyle ve pratik matematik konusundaki hünerleriyle Mısırlılar, ihtişamları hiç sönmeyen abideler inşa ettiler. Tanrılar yerine geçen krallar ölümsüzdü ve gelecekteki gereksinimleri karşılanmalıydı. Böylece, onları ölümden sonra krallara yaraşır bir varoluş sürdürmeleri için ihtiyaç duyacakları şeylerle donatılmış heybetli mezarlara gömme

uygulaması doğdu. Çoğunluğuna ekim zamanı ile hasat zamanı arasında tarım işleri için ihtiyaç duyulmayan 2 milyon insanın yaşadığı bir ülkede, işgücü bulmak sorun değildi.

Bu geleneğin en ihtişamlı yansıması, günümüz Kahire'sinin yakınlarındaki Büyük Gize Piramidi'dir. Burası, MÖ yaklaşık 2600 civarında ölen Kral Hufu'nun (eski Yunanlar ona Keops derdi) mezarıydı. İnşa edilmiş en büyük taş yapı olan Gize Piramidi, bazıları yaklaşık 800 kilometre ötedeki nehirden getirilmiş, her biri ortalama 2,5 ton ağırlığında olan 2 milyonu aşkın taş blok içerir. Yunan tarihçi Herodot'a göre, yirmi yıl boyunca 100.000'i aşkın işçi bu yapının inşasında çalışmıştır. Gize Piramidi, Taş Çağı'nın en büyük anıt mezarıdır. Aynı zamanda sonunculardan biridir. Onun tamamlanmasına şahit olmak için toplanan binlerce insanın haberi olmasa da, yeni bir çağın, Tunç Çağı'nın ilk kıpırtıları başka yerlerde çoktan hissedilmeye başlanmıştı bile. Tarım devrimiyle başlayan dur durak bilmez değişim süreci, temposunu daha da artırmak üzereydi.

TUNÇ İMPARATORLUKLAR

Tunç Çağı konusuna iyice geçmeden önce, bu madenin keşfedilmesinin tarihin gidişatı üzerinde neden böylesine sarsıcı bir etkide bulunduğuna değinmek yerinde olacaktır.

Tunç, bakır ile kalayın ısıtılmasıyla elde edilen alaşımdır. Bakırdan serttir; fakat erime sıcaklığı daha düşüktür ve dökümü daha kolaydır. Bakır da kalkopirit (bakır, demir ve sülfürün bileşimi) gibi cevherlerden elde edilir; fakat göktaşlarında olduğu gibi, bazen saf halde de bulunur. Pek çok Taş Çağı toplumu bakıra aşinaydı: Bakır; süsleme ve mücevher yapımında çok aranan bir maddeydi. Fakat ender bulunması ve yumuşaklığı, mesele alet ve silah yapımına gelince dezavantajdı. MÖ üçüncü binyılda insanlar, maden cevherini ergime noktasının üstünde ısıtarak bakır üretmeyi keşfettiler. Aynı zamanda onu güçlendirmek için, bakırı kalayla birleştirmeyi de öğrendiler. Elde edilen alaşım, yani tunç, alet üretiminde bir devrim niteliğindeydi. Silah yapımında ise daha da büyük bir devrime yol açtı.

Tunç ilk olarak MÖ yaklaşık 3000 civarında yapılmıştı; fakat yüzlerce yıl boyunca ender bir şey olarak kaldı çünkü

kalay bulmak zordu. İspanya ve Anadolu'daki gibi zengin kalay kaynaklarının keşfine dek, tunç önemli bir ölçekte kullanılmadı. Kullanılmaya başlandığında ise tunç silahlar, savaşı bambaşka bir noktaya getirdi. Tunç mızrak, taş mızraktan güçlüydü. Bir kere tek parça üretiliyordu, taş mızrak ise ancak sapı ve kendisini sapına bağlayan bağ kadar güçlüydü. Aynı şey, tunç hançer için de geçerliydi. Tunç kılıcın ise Taş Çağı'nda bir karşılığı bile yoktu. Onu en çok andıran şey, taş sopaydı.

Tunç silahlar ve aletler, sadece daha etkili olmakla kalmıyordu, aynı zamanda üretimleri de daha kolaydı. Taş aletler el yapımı ürünlerdi. Yapımları zaman alıyor ve büyük ustalık gerektiriyordu. Metal nesneler ise topluca üretilabiliyordu. Tek bir el yapımı kalıp, her seferinde bir kepçe ergitilmiş sıvı metalle doldurularak yüzlerce kez döküm işlemi yapmak için kullanılabiliyordu. Metal soğuduğunda kaba dökümün rötuşunu yapmak için harcanan emek, taş bir alet veya silah yapımında harcanan emeğin yanında bir hiçti.

Barış ve savaş teknolojisindeki bu değişimi insan toplumunun ölçeğinde meydana gelen bir başka değişim izledi. Tekrarlanan savaşların sonuçlarından biri de, mağlubun toprakları galibin topraklarına eklendiği için, şehir devletlerinin sayısının azalmasıydı. Mağlup olup işgal edilme sırası galiplerin bazılarına gelince daha büyük devletler doğdu. MÖ 2334'te, Mezopotamya'nın kuzeyinde bulunan Akad'ın kralı Sargon'un orduları, sadece on altı yaşında olmasına karşın bir milyonu aşkın nüfusa sahip olan Sümer Krallığı'nı fethetti. Bunu yaparak, dünyanın ilk imparatorluğunu da kurmuş oldu. Fakat bu imparatorluğun kaderinde uzun yaşamak yoktu. Sonraki bin yıl içerisinde, çevre bölgelerden bazı halklar çıkıp buraya geldikçe ve sırasıyla bu zengin toprağın

refah ve rahatlıklarından faydalandıkça, Mezopotamya'da bir dizi imparatorluk ortaya çıktı.

Rakip imparatorluklar arasındaki bu uzun yarış, savaş teknolojisinde sürekli bir gelişimi tetikledi. Tunç silahların etkili oluşu ve kolayca üretilmeleri, meselenin yalnızca bir kısmıydı. Savaşı gerçekten değiştiren şey, tunç silahlar ve tunç zırhın yanı sıra, bir başka icattı: savaş atı. Bu icadın doğum yeri de aynı bölgeydi.

Atlar, Doğu Avrupa ve Orta Asya'da yaşayan göçebeler tarafından MÖ yaklaşık 4000 civarında evcilleştirilmişti; fakat uzun zaman sadece besin kaynağı olarak kullanılmışlardı. Et ve süt sağlıyorlardı; ilk sahipleri için onların sırtına binmek, bir ineğe binmekle aynı şey olsa gerekti. Atlara bilinçli bir niyetle binilmesi MÖ yaklaşık 2000'e dek gerçekleşmedi. Bu uygulamanın ortaya çıktığı yer İran'ın kuzeyi gibi görünüyor. Bu yetenek kazanıldıktan sonra, faydaları çarçabuk ortaya çıktı ve uysal yavrular elde etmek için yapılan geleneksel üretim tersine çevrilerek, güç ve hız özellikleri önem kazandı. MÖ 1500'e gelindiğinde atlı birlikler Bereketli Hilal'de orduların olağan bir bileşeniydi ve göçebe süvariler, Avrupa'nın doğusundan Çin'in batısına dek çiftçi topluluklara korku salıyordu. Böylece Avrupa ve Asya'nın yerleşik arazilerine, sonraki 3000 yıl boyunca devam edecek atlı istilaları başladı. Bu çatışmalarda, Doğu Avrupa ve Orta Asya'da yaşayan göçebelerin alt edilemez bir gizli silahları vardı: ot. Ot, step atlılarının bolca sahip olduğu tek şeydi. Bu sayede göçebe halklar hız ve dayanıklılık için özel üretilmiş büyük at sürülerini idare edebiliyordu. Eyer üstünde geçen bir hayat, her erkeğin ve erkek çocuğun, her an seferber edilebilecek potansiyel bir süvari olması anlamına geliyordu.

At ve metalin birleşimi, hafif savaş arabası kullanımını da mümkün kıldı. Bu, yirminci yüzyıl tank kullanımıyla karşı-

laştırılabilecek bir gelişmeydi. At arabası ustalarının elinde tunç gibi sert ve işlenebilir bir malzeme olunca, askeri araçların yapımında bu malzemenin ahşaba göre üstün yanlarını görmemek elde değildi. MÖ 2000 ile 1500 yılları arasında, Güneybatı Asya'nın pek çok halkı çeşitli türlerde savaş arabaları geliştirdiler. Fakat step göçebelerinin geliştirdiği hızlı, iki kişilik, iki tekerlekli araba, düzlüklerdeki halkların kullandığı hantal, dört tekerli arabalardan çok daha etkin bir savaş aracıydı. Bu hafif savaş arabası ve hızla at sürerken ok atabilen okçular, yeni bir savaşma biçimi ortaya çıkardı. Artık ordular büyük mesafelerde hızla hareket ediyor, yaklaştıklarının farkında olmayan şehirlere saldırılar düzenleyebiliyordu.

Savaş teknolojisindeki bu değişimler, gündelik yaşamdaki ticarete yaşanan aynı şekilde çarpıcı değişimlerle el ele gidiyordu. Ticaret ağı şimdi binlerce kilometreye uzanıyordu. Nehir ulaşımı, yelkenlinin keşfiyle bir dönüşüm geçirmişti. Su ulaşımı bir zamanlar akıntıyla beraber giden sallarla sınırlıyken, şimdi teknelerin rüzgârın yardımıyla gidiş geliş yolculuğu yapmaları mümkündü. Bu, hiçbir yerde, yerleşimleri nehir kıyısına kurulmuş Mısır'da olduğundan daha önemli değildi. Mısırlıların zaten akıntı yönünde ağır yükleri taşımalarını sağlayan büyücek ahşap tekneleri vardı. Fakat MÖ yaklaşık 3500'de yelkenliyi keşfettikten sonra, nehrin akıntısına ters yönde, tıpkı akıntı yönünde olduğu gibi kolayca seyahat edebilmek için kuzey rüzgârlarından faydalanabiliyorlardı. Malları iki yönde taşıyabilmek ve iki yönlü taşımayla erişilebilen kaynakları değerlendirmek, Mısır'ın MÖ 3000-2000 arasında Mezopotamya'ya yetişmesinde belki de en önemli faktördü.

Yelkenlinin icadı, sadece nehir ulaşımını değiştirmekle kalmadı, denizleri aşmayı da mümkün kıldı. Kıyı şeridi

boyunca kürek çekmek yerine, denizciler artık açık denizle boğuşabilirdi. Mısırlıların ilk yelkenli teknelerinin iki direğe bağlanmış uzun, dar yelkenleri bulunuyordu. Akdeniz'e doğru yola çıktıklarında, sonradan her yerde okyanus yolculuğunun temeli olacak büyük, kare yelkeni geliştirdiler. Dünyada ilk kez kullanılan bu açık deniz gemileri Mısır'ın ticaret yeteneğini büyük oranda artırdı ve denizlerde neredeyse 2000 yıl süren hâkimiyet çağını başlattı. Mısırlılar Kıbrıs'tan bakır, Anadolu'dan kalay ve en önemlisi de, ormansız bir ülkede yaşadıklarından, Lübnan'dan kereste getirdiler.

Açık deniz gemisinin gelişimi, Taş Çağı'ndan Tunç Çağı'na geçişi belirleyen değişimin hızlanmasında çok önemli bir faktördü. Malları su yoluyla taşımak, karayoluyla taşımaktan çok daha kolaydı. Bu da seyrüsefere elverişli sulara yakın olan her topluma, on dokuzuncu yüzyılda buharlı lokomotifin keşfine dek önemini koruyacak büyük bir avantaj sağlıyordu. Bu avantaj hiçbir toplumu Akdeniz'in etrafında gelişen toplumları etkilediğinden daha fazla etkilemedi. Akdeniz, adeta denizcilerin rüyasıydı: 16.000 kilometre uzunluğunda bir kıyı çizgisi oluşturarak yaklaşık 2.600.000 kilometrekarelik bir alana yayılan bu denizin üzerindeki hemen hiçbir nokta karaya 160 kilometreden daha uzak değildir. Kıyılarında yerleşimler ve limanlar arttıkça, Yunan filozof Platon'un renkli ifadesiyle, git gide "bir havuzun etrafındaki kurbağalar misali" bir dizi devletle çevrelenmiş kocaman bir göle benziyordu.

Hem Akdeniz hem de Basra Körfezi'ndeki açık deniz ticaretinden faydalanabildiği ideal bir konumda olan Mısır, bu denizci uygarlıkların en şaşaalısı ve güçlüsüydü. Fakat MÖ ikinci binyılda, sahneye böyle birkaç tane daha uygarlık çıktı. Bunlardan biri olan Minos, Girit adıyla bilinen kayalık bir adada doğdu. İlk bakışta pek misafirperver görünmeyen bu arazide, azimli çiftçilerden oluşan halk buğday ekti, zeytin-

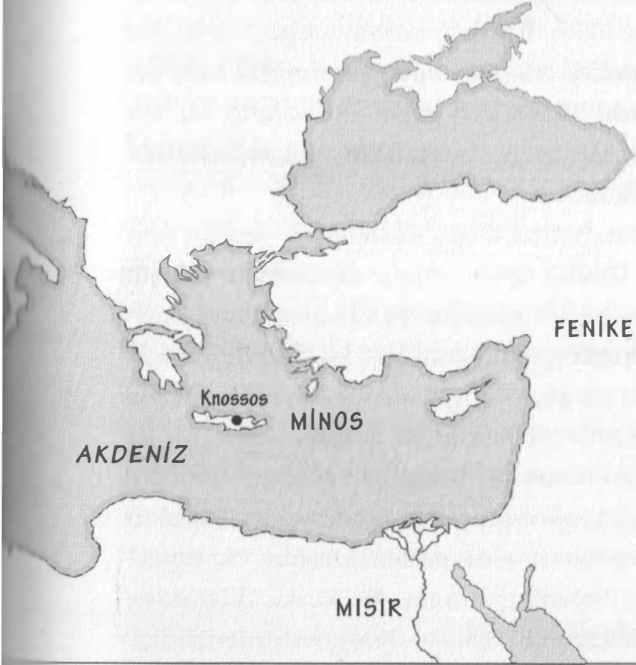
Harita 6.1 Tunç Çağı'nda Akdeniz

K

Akdeniz dünyanın en büyük iç denizidir. Onu çevreleyen kıyı şeridinin uzunluğu 16.000 kilometredir ve denizin üzerindeki hemen hiçbir nokta, karaya 160 kilometreden daha uzak değildir

cilik, bağcılık ve koyun yetiştiriciliği yaptı. 500 yıl boyunca, Ege Denizi'ndeki sömürgelerine ve diğer ülkelere yün, şarap ve zeytinyağı ihraç etti. Saraylarının kalıntıları, bu ticaretle gelen bereketi yansıtır. Bu sarayların kalıntılarında fildişi ile mavi renkte büyüleyici bir kıymetli taş olan lapis lazuli süslemeli bir oyun tahtası bulunmuştu. Fildişi Afrika filllerinden, lapis lazuli ise tek kaynağından, yani Afganistan'daki Feyzabad'ın madenlerinden geliyor olmalıydı. Bu, hem Tunç Çağı uygarlıklarının yönetici sınıflarının keyfini sürdürdüğü lüksü, hem de bu lüksün dayandığı ticaret ağlarını gösteren bir bulguydu.

MÖ 1628'de 160 kilometre kuzeydeki Thera adasında (Santorini) gerçekleşen bir volkanik patlamadan ötürü Minos'un tarlaları kül ile kaplandı ve kıyı yerleşimleri devasa bir tsunamiye maruz kaldı. Kıtık ve sosyal kargaşaya karşın uygarlık hayata tutundu; fakat en nihayetinde MÖ 1450'de, Yunan anakarasındaki Miken'den gelen istilacıların saldırısına direnemedi. Bu saldırıda saraylarının ve kasabalarının büyük kısmı yerle bir oldu.

Minos uygarlığının çöküşü, Doğu Akdeniz'de yeni bir açık deniz kültürünün, Fenikelilerin ortaya çıkmasıyla çakıştı. İbranice ile bağlantılı bir dil konuşan Fenikeliler, şimdi Suriye ve Lübnan'ın bulunduğu bölgenin kıyı kesiminde yaşadı. Bu bölge, dünyadaki en güzel doğal limanlardan bazılarıyla donatılmıştı. Fenike MÖ 1500'de Mısır ve Mezopotamya ile yoğun bir açık deniz ticareti sürdürüyordu. Bunun temelini bilhassa üç ürün oluşturuyordu: çam ve sedir ağacı; kabuklu deniz hayvanı "iskerletten" elde edilen meşhur "kraliyet" veya "Sur" moruna boyanmış kumaş ve Afrika filllerinden elde edilen, Mezopotamya ile başka yerlere gönderilen fildişi.

Başta Fenikeliler Mısır hâkimiyetindeydi; fakat Mısır İmparatorluğu, kuzey ve güneyden gelen saldırılar karşısın-

da çözülmeye başlamıştı. MÖ 1000'de, bölgede Mısır etkisinin azalmasıyla, lider Fenike şehirleri (Sur, Sidon, Biblos, Beritos [Beyrut] ve Ugarit) bağımsız şehir devletlere dönüşmüşlerdi. Bu şehirler, nam salmış metal araç-gereçler yapan, kaliteli keten kumaşlar dokuyan ve nakışlar işleyen binlerce zanaatkârın yuvasıydı. Deniz ticareti geliştikçe Fenikeliler Akdeniz'i bir uçtan diğer uca kat eden ticaret merkezleri kurmuşlardı. Bunlardan biri, şimdiki Tunus'ta olan Kartaca, sonradan en büyük Fenike şehri haline geldi.

Fenikelilerin ticaret imparatorluğu, arkasında gelmiş geçmiş en ekonomik yazı sistemi olan, alfabe dediğimiz emsalsiz bir miras bıraktı. Alfabe aslında onların keşfi değildi; onu bölgede daha önce yaşayan Kenanlıların kullandığı alfabeden uyarlamışlardı. O alfabenin nerede ve ne zaman icat edildiği ise bilinmiyor. Emin olduğumuz tek şey, MÖ 1500'de Doğu Akdeniz civarında kullanılan birkaç benzer alfabe olduğudur; bunlardan biri olan Kuzey Sami alfabesi, Avrupa, Batı ve Orta Asya ve Afrika'daki yüzlerce alfabenin kaynağıdır. Fenikelilerin MÖ 1100 civarında Kuzey Sami alfabesini kullanması, bu alfabenin bir türünün Yunanlar, onlar üzerinden de Avrupa'nın bütün halkları tarafından benimsenmesine yol açtı. Fenike alfabesi sadece sessiz harfler barındırıyor, yirmi iki harften oluşuyordu. Yunanlar bu alfabeye sesli harfleri temsil eden beş işaret eklediler. Avrupalılar ve Avrupa kökenli diller konuşan halklar günümüzde kullandıkları alfabelerini Yunanlardan aldılar.

Alfabenin keşfi bir dönüm noktasıydı. Çivi yazısı, hiyeroglifler ve Çin'in piktografik yazısı, kendilerine has uygarlıklarının gelişiminde çok kritik bir rol oynadı. Fakat bütün bu ilk yazı sistemlerini kullanabilmek için uzun bir çıraklık döneminden geçmek gerekiyordu ve okuryazarlık sadece boş zamanı bol küçük bir seçkinler grubunun tekeli altınday-

dı. Alfabetik yazı çok daha fazla sayıda insana okuryazarlık olanağı sunuyordu. Üstelik sonradan hurufat aracılığıyla ucuz kitapların basımını mümkün kılması, onu tekerlekli araç, buharlı motor ve bilgisayarın bulunduğu "icatlar süper liginde" sağlam bir konuma yerleştirir.

Akdeniz ve Bereketli Hilal'deki Tunç Çağı uygarlıklarından miras aldığımız yazılı malzemenin büyük çoğunluğu, tarih yazımı üzerinde yanlış yönlendirici bir etkide bulunmuştur. O dönemin bazı tarihçilerine bakılırsa, Alplerin kuzeyindeki Avrupa ya ıssızdı ya da vahşi kabilelerin mesken tuttuğu bir tür "kara delik"ti. Yanılmanın böylesi olamaz. Ancak çoğunluk okuma yazma bilmediğinden hikâyeleri de bize ulaşmamıştır. Şehirler olması gerektiğinde ısrar eden bir uygarlık tanımına bağlı kalırsak, söz konusu bölgelere "uygar" diyemeyiz. Fakat Tunç Çağı'nın yayılması, ne Alplerin eteklerinde ne de Karadeniz'in girişinde durmuştur. MÖ 1500'den sonraki yüzyıllarda, İspanya'dan Ukrayna'ya dek, son derece gelişkin bir çiftçilik kültürü evrilmiştir. Bu kültür, kasabalardan ziyade köylere dayanıyordu; fakat daha büyük bir nüfusu geçindiriyordu. Kabile reislerine sağladığı refah, gömüldükleri mezarlarda kendini gösterir. Kılıçları, savaş arabaları, içki tasları, altın mücevherleri ve sadık uşakları, ölümden sonraki yolculuklarında onlara hizmet etmek için onlarla beraber gömülmüştür.

MÖ 1000'DE DÜNYA

MÖ 4000'de dünya nüfusu yaklaşık 30 milyondur. MÖ 1000'de dünya nüfus sayımı yapılsaydı, muhtemelen 120 milyona yakın bir rakam ortaya çıkardı. Bu nüfusun yarısından çoğu, uzun süredir varlığını sürdüren tarım yerleşimlerinin bulunduğu dört bölgede yaşıyordu. Her biri aşağı yukarı 20 milyon nüfusa sahip olan bu dört bölge şunlardı:

1. Çin
2. Hint alt kıtası
3. Mısır, Bereketli Hilal ve İran
4. Avrupa

Güneybatı Asya ile Akdeniz'in erken tarihini ele aldığımız önceki iki bölümün vurguladığı noktalar, oradaki pek çok gelişmenin dünya çapındaki etkisiyle doğrulanır. Aynı zamanda eldeki bilginin niceliğini de yansıtır. Bu bölgelerdeki arkeolojik kazılar, kile, taş, papirüse yazılmış ve bu uygarlıkların halklarının neler yaptığını ve söylediğini okumamızı sağlayan muazzam bir kayıt hazinesi ortaya çıkarmıştır.

Güney ve Güneydoğu Asya'nın erken tarihine ilişkin daha az bilgimiz mevcut. Günümüz Pakistan'ındaki İndus Vadisi'nin, MÖ üçüncü binyılda çoktan tarihe gömülen bir uygarlığın yuvası olduğunu biliyoruz. Ne yazık ki, bu uygarlığa dair fiziksel kanıtların büyük kısmı sellerle beraber kaybolup gitmiştir. Örneğin, yazılı dili deşifre edilemedi; çünkü yazıların pek çoğu palmiye yaprakları gibi dayanıksız malzemelere yazıldığından, geriye deşifre edilecek pek az şey kalmıştı. Tarım bu bölgeye Bereketli Hilal'den yayılmış olmalıdır. Bereketli Hilal'de olduğu gibi, tarım başta yalnızca yüksek arazilerde yapılıyordu. Fakat sulama tekniklerine hâkim olunması tarımın düz arazilere yayılmasını sağladı. Nil gibi, İndus da her yıl taşıyordu ve buğday, arpa, pirinç ve pamuk yetişen geniş bir araziye zengin alüvyonlu toprak dağıtıyordu. Hörgüçlü sığır, bufalo, koyun, keçi, domuz, fil ve deve evcilleştirildi.

MÖ 2500'e gelindiğinde bu karma çiftçilik sistemi, engin bir bölgeye yayılmış olan yaklaşık 5 milyon nüfusu geçindiriyordu. Bunun üniter bir devlet mi, şehir devletlerden oluşan bir grup mu olduğu bilinmiyor. Harappa ve Mohenjo-Daro adında, rahatlık açısından Mezopotamya'nın en iyi şehirlerini aratmayan, kiremit rengine bürünmüş iki büyük şehri vardı. Bu şehirlerde birbirini dik kesen geniş sokaklar, ortalarında bahçeleriyle güzel evler, süslü çeşmeler, halk hamamları ve hiçbir yerde eşi görülmemiş kanalizasyon sistemleri vardı. Evler kerpiçten inşa ediliyordu; fakat borular ve kamu binaları fırınlanmış kaliteli tuğladan yapılıyordu. Bu iki şehir en önemli yerleşim bölgeleriye, şimdi Pakistan'ın bulunduğu bölgeyi ve günümüz Hindistan'ının büyük kısmını kaplayan bölgeyi yüzlerce küçük kasaba ve köy dolduruyordu. Fakat MÖ yaklaşık 1900'den başlayarak, bu uygarlık düşüşe geçti ve şehirleri terk edildi. Seller muhakkak bunda bir rol oyna-

mıştır. Harappa civarındaki bazı kazılarda yaklaşık 9 metre kalınlığında bir alüvyonlu çamur tabakası temizlendi. Başka alanlarda, nehirler tamamen kurduğu için çölleşme birincil açıklama olarak görüldü. Bu gelişmiş uygarlığı yıkıma götüren faktörlerin bileşimi ne olursa olsun, MÖ 1000 civarında geriye kalan köylerin sakinleri için bu kulaktan kulağa yayılan uzak bir hatıraydı.

Elimizde güncel kayıtlar olmadığından, erken Çin tarihine ilişkin bilğimiz de aynı şekilde kopuk kopuktur; dolayısıyla çok sonradan yazılmış kısmen mitsel değerlendirmelere güvenmek zorundayız. Çin yazınının hayatta kalan en eski örnekleri, bizi ancak MÖ yaklaşık 1500'e dek götürebilir. Bu metinler, arkasında uzun bir tarih barındıran olgun bir yazı sisteminin varlığına işaret eder; fakat söz konusu tarih hakkında hiçbir şey bilmiyoruz. Yazıları şu anda kullanılanlara benzeyen karakterlerden oluşur, öyle ki bazıları özel bir bilgisi olmayan modern bir Çinli tarafından okunabilir. Bu 4000 yıllık karakterler ile modern yazılı dil arasındaki ailevi benzerlik, Çin uygarlığına has bir şeyin simgesidir. Uzun zaman dilimleri boyunca bir devamlılık, söz konusu uygarlığın tarihinde tekrar tekrar karşılaştığımız bir şeydir.

Çin, Asya'nın batısı ve Akdeniz'den çok uzaktaydı. Fakat Tibet'in dağlarının kuzeyinde aşılmaz bir bariyer bulunmuyordu ve komşu bölgelerdeki araçlar vasıtasıyla ticaret bağları eski tarihlerden beri varlığını sürdürüyordu. Bundan daha önemli olan, Hint Okyanusu kıyılarındaki deniz yolu ticaretiydi. Çin'in uzak batıdan ithal ettiği teknolojiler arasında buğday ve arpa yetiştiriciliği, tunç imalatı, savaş arabası ve step halklarının iki büyük buluşu olan at binme ile üzenği bulunuyordu. Diğer tarafta Avrupa ve Batı Asya, buradan sayısız yenilik aldı. Porselen (MS birinci yüzyıl), kâğıt (MS birinci yüzyıl), barut (MS dokuzuncu yüzyıl) ve manyetik

pusula (MS yaklaşık 900), bu iki büyük ticaret yoluyla (Hint Okyanusu tarafındaki kıyı güzergâhı ile Orta Asya boyunca uzanan İpek Yolu) batıya ulaşacak Çin buluşlarından sadece birkaçıydı.

Çin’de, batıda kalan ülkelerde olduğu gibi, tuncun keşfiyle tarih yeni bir seyir almıştı. Bu geçiş, Pekin’in 490 kilometre güneyindeki Anyang şehri yakınlarında 1976’da büyüleyici bir koleksiyon barındıran bozulmamış bir mezarın keşfi ile capcanlı gözler önüne serildi. Üstündeki yazılar, mezarın Wu Ding isimli bir kralın karısı olan Bayan Fu Hao’nun ebedi istirahat yeri olduğunu söylüyordu. Binlerce eşyanın ve sadık hizmetkârlarına ait iskelet kalıntılarının yanında, mezarda yüzlerce şaşaalı tunç tas, olağanüstü güzellikte ve kalitede yeşim oymalar bulunuyordu.

Modern Anyang hoş, ufak tefek bir kasabadır; fakat aynı ismi taşıyan kadim şehir, 64 kilometrekarelik bir alanı kapsıyordu. Bölgenin başka yerlerinde yapılan kazılar, her biri kraliyet sarayları ve tapınak merkezleri etrafında inşa edilmiş, o zamana dek olup olmadıklarından şüphe duyulan şehirlerin varlığını doğruladı. Bu kazılar aynı zamanda çok sayıda “kâhin kemiği”, yani kehanetlerde kullanılan öküzlerin kürek kemikleri ve kaplumbağa kabuklarını gün yüzüne çıkardı. Kemiklerin üzerindeki yazıların deşifre edilmesi, bu kültürde tarihe duyulan hürmeti, özellikle günümüzde de halen çok kıymet verilen, atalara saygı gösterme geleneğinin eski kökenlerini gözler önüne serdi.

“Çin” veya “Çinli” sözcüklerinin kullanımı, politik birliği ima ediyormuş gibi algılanmamalıdır. MÖ 1000’de “Çin” dediğimiz şey, yüzlerce yıldır olduğu ve sonraki yüzlerce yıl boyunca olacağı şeydi: her biri kendi ordusuna sahip, her biri diğerleriyle savaşa hazır ve nazır bağımsız feodal devletlerin toplamı.

Denizin karşısındaki Japonya'da henüz bununla karşılaşılabilir bir uygarlık doğmamıştı. Burası avcılık, balıkçılık ve besin toplayıcılığının yapıldığı yerleşik bir Taş Çağı kültürüydü. Besin boldu; fakat diğer yerlerdeki avcı toplayıcı toplumlarda olduğu gibi nüfus azdı ve en büyük yerleşimler, çadır biçimindeki saz kulübe gruplarından ibaretti.

İyice güneyde, aynı şekilde dış dünyayla iletişimsiz ve zorluklarla dolu çevrede oraya buraya dağılmış Avustralya yerli halkları, 3000 yıl önce atalarının sürdürdüğü hayat tarzından pek de sapmadan göçebe avcı-toplayıcı yaşam tarzını sürdürüyorlardı.

Avustralya'nın kuzeyinde ve doğusunda, MÖ 4000'de henüz ayak basılmamış yüzlerce ada, şimdi kalıcı yerleşimlerin yuvasıydı. MÖ 3000'den başlayan 2000 yıllık bir süreç boyunca Pasifik Okyanusu, şimdilerde Mikronezyalı ve Polinezyalı olarak sınıflandırılan insanların atalarının bir dizi baş döndürücü macerasına sahne olmuştu. Güneydoğu Asya'dan başlayarak, MÖ 2000'e dek Endonezya ve Filipinler'in tamamını sömürgeleştirmişlerdi. MÖ 1500'e gelindiğinde, yıldızları kılavuz alarak ve okyanus akıntılarına ilişkinengin bilgileri sayesinde, bütün Mikronezya ve Melanezya'yı kat etmiş, okyanusun yaklaşık 10 milyon kilometrekaresinde hemen her adada yerleşmişlerdi. MÖ 1000'de balıkçı ve çiftçi köyleri neredeyse bütün batı Pasifik'i, Yengeç Dönencesi'nin güneyini ve Yeni Zelanda'nın kuzeyini kaplamıştı.

Pasifik'in diğer tarafında, Amerika'daki ilk yerleşimcilerin torunları rahatlığa kavuşmuş, sayıları çoğalmıştı. Çoğu hâlâ avcı-toplayıcı yaşam tarzını izliyordu; fakat iki kıtanın da tropik bölgelerinde, Bereketli Hilal veya Çin'deki örneklerinden farklı, bağımsız tarım devrimleri yaşanmıştı. Bunlardan Orta Amerika'da olanı emsalsizdi. Başka hemen her yerde yerleşik tarım yabancı hayvan ve bitkilerin bir arada

evcilleştirilmesine dayanıyordu. Fakat dünyanın bu köşesi, evcilleştirmeye uygun hayvanlar barındırmıyordu. Gelgelelim mısır, balkabağı ve fasulye gibi, geliştirilme potansiyeli olan çeşitli yabani bitkiler vardı. Buradaki halk MÖ yaklaşık 3000'den başlayarak, hayvanların emeğine veya sağlayabilecekleri ete bağımlı olmayan bir tarım devriminin temellerini attılar. Dezavantajlara karşın, epey büyük bir nüfusu geçindirmeye yeten bir tarım kültürü oluşturmayı başardılar. En çarpıcı başarıları, mısırı değersiz yabani bir tahıl bitkisinden Orta Amerika halkının yemek gereksiniminin yaklaşık yüzde 90'ını sağlayacak bir besin kaynağına dönüştürmeleri oldu. Mısırın yabani atası, halen Meksika'da yetişen bir ot türü olan teosint idi. Evcilleştirmenin ilk günlerinden kalma ilkel mısırın minik koçanlarının fosilleri, bu bitkiyi dönüştürmenin ne kadar etkileyici bir başarı olduğunu ve bunun ne kadar uzun sürdüğünü gösteriyor.

MÖ 1000'de Orta Amerika'daki en kayda değer kültür, Meksika Körfezi'nin güney kıyılarında yaşamış olan Olmeklerdir. Bu bölge, kuzey ve batıdaki daha kurak bölgelerde imkânsız olacak bir tarım biçimini destekleyen zengin bir toprağa sahipti ve bol yağış alıyordu. Diğer yerlerdeki olgun tarım toplumları gibi, bu halk da uzun mesafeli ticaretle uğraştı. Yeşim taşı, obsidiyen ve kakao çekirdeği gibi değerli mallar içeren bu ticareti sürdüren tüccarlar, kasabalarda yaşıyorlardı. Fakat nüfus yoğunluğu, Avrasya'daki uygarlıklarda olduğundan çok daha azdı ve kasabaların hiçbiri şehir sayılacak kadar büyük değildi. Buna karşın, kasabalarda görkemli taş heykellerle süslü tören merkezleri ve tapınaklar vardı. Olmek kültürünün görkemli çağı, MÖ 1300'den yaklaşık 800'e dek 500 yıl boyunca sürdü; ancak jaguar kültü de dahil olmak üzere sanat ve dinleri, piramit inşa etme kültürleri, on beşinci yüzyılda en parlak dönemlerini yaşamakta

olan Azteklere dek sonraki uygarlıklar üzerinde büyük etki-de bulundu.

Üç bin iki yüz kilometre güneyde, günümüz Peru'sunda, doğanın evcilleştirilmek için yalvaran çeşit çeşit bitki ve hayvanı bir araya getirdiği And Dağları eteklerinde, bir başka özgün tarım sistemi gelişmişti. Bu yüksek rakımlı ortamda tarımın ortaya çıkışına ilişkin bilgilerimiz hâlâ çok eksik; fakat MÖ 1000'e gelindiğinde vadi kenarlarında teraslı arazilerde temellenen bir çiftçilik kültürünün çoktan bin yaşında olduğunu biliyoruz. Kullanılan bitkiler arasında bir tahıl türü (kinoa) ve sonradan dünyanın en önemli besin ürünlerinden biri olan patates bulunuyordu. Hayvanlar arasında, süt, et ve yün sağlayan, ayrıca yük hayvanı olarak elzem bir rol üstlenen gine domuzu ve deve familyasına ait üç tür, alpaka, guanako ve lama bulunuyordu.

Bu zorlu arazide seyahat etmenin güçlüklerine karşın bu dayanıklı hayvanlar, yüksek And Dağları'nda yaşayan çiftçilerin 800 kilometre kuzeydeki Pasifik kıyısının balıkçı halklarıyla ticaret yapmasını olanaklı kılıyordu. Bu balıkçı halkların evcilleştirdiği bitkiler arasında, ağları için duba görevi gören asmakabağı ile hem balık ağlarını hem de giysilerini ördükleri pamuk bulunuyordu. Amerika'nın çoğu halkı gibi köylerde yaşıyorlardı. Olmeklerin inşa ettiği bir avuç küçük kasaba dışında, köyler Amerika'nın tamamında tek yerleşim türüydü. Amerika'da ilk şehrin kurulmasına daha bin yıl vardı.

Güney Amerika'da, And Dağları'nın doğusunda, avcı-toplayıcı yaşam tarzı hâkimdi. Amazon havzalarındaki nehir kıyılarında, bin yaşında olan yerleşimler bulunuyordu; fakat "kes ve yak" olarak bilinen seyyar tarım sistemine dayanan geçici yerleşimler belki daha yaygındı. "Belki" diyoruz; çünkü kanıt bulmak zor. "Kes ve yak", yakılarak temizlenen,

iki veya üç yıl kullanılan, sonra da on iki ile on beş yıl arası değişen zaman döngüleriyle tazelenmeye bırakılan küçük arazilere ekim yapma uygulamasıdır. Tropikal ormanda, sadece taş baltalar kullanarak bunu yapmak, insanı afallatacak derecede zor bir yaşam tarzı olurdu. Bu tarım biçimi, en azından bu ormanlarda, yayılmadan önce Avrupa'nın demir baltalarıyla tanışmayı beklemiş olmalıdır. Fakat nasıl yaşamış olursa olsun, bu insanlar çevrelerindeki besin kaynakları hakkında derin bir bilgiye, yabancı bitkilerin yetiştirilmesine ilişkin binlerce yıllık tecrübe birikimine sahip insanlardı.

Bu dünya yolculuğumuzun son durağı, hikâyemizin başladığı yer, yani Afrika kıtası. Kıtanın MÖ 1000'de en yoğun nüfuslu bölgesi, hâlâ Mısır'ın Nil Vadisi'ydi. Burası kıtanın yalnızca yüzde 1'lik bir alanını oluşturuyor; fakat halkının yüzde 50'sini barındırıyordu. Daha batıda, 4000 yıllık kuraklık Sahra Çölü'nü oluşturmuştu. Deve kervanları arada bir bu çölden geçiyordu; fakat insan yerleşimi açısından, bölge 20.000 yıldır olduğundan daha boştu. İnsanlığın ilk olarak evrildiği doğudaki dağlık arazilerde, göçebe çobanlar tıpkı atalarının yüzlerce yıl boyunca yaptığı gibi hayvan sürüleriyle seyahat ediyordu. Diğer yerlerde, çeçe sineğinin yaydığı uyku hastalığı musibeti, kıtanın bazı bölgelerini hemen yaşanamaz duruma getirmiş, başka pek çok bölgenin nüfusunu da iyice azaltmıştı.

Sahra'nın güneyindeki açık savan kuşağında ve tropik yağmur ormanlarının kuzeyinde, başka yerlerdeki benzer gelişmelerden neredeyse tamamen bağımsız bir tarım devrimi yaşandı. Bu çiftçilik kültürünün nüfusu, tıpkı yerleşimler gibi küçüktü; çapı ile zamanlamasına ilişkin kanıta rastlamak ise zordur. Büyükbaş hayvanlar önemli bir yer tutuyordu, kültür bitkileri arasında şimdi milyonların temel gıda maddesi olan sorgum ve darı vardı. Fakat mesele teknolojiye

gelince, Sahra Altı Afrika'sı hâlâ Taş Çağı'nda yaşıyordu. Başka yerlerde büyük hengâme yaratan Tunç Çağı onlara uğramadan geçmişti.

YUNAN DÜNYASI

Tuncun keşfi, savaşın ölçeği ve biçimi üzerinde çarpıcı bir etkide bulunmuş, devletlerin devletlerle dövüştüğü ve imparatorlukların birbirini izlediği bin yıllık bir kargaşaya yol açmıştır. MÖ yaklaşık 1200'de bir başka metal, demir sahneye çıktı ve savaşma tarzı bir kez daha dönüşüme uğradı.

Demir, yerkabuğunda en yaygın olan materyallerden biridir; saf halde nadir bulunurken, cevher haline, yerkabuğu yüzeyinde kolayca erişilebilecek konumlarda çok sık rastlanır. Demirdeki sıkıntı erişilebilirliği değil, kullanılabilirliğidir. Metali cevherinden ayırmak için gereken yüksek ısıya ulaştırsanız bile, alet, silah veya işe yarar herhangi bir eşya yapamayacağınız kadar hassas birkaç topak metal içeren bir cüruf kitlesinden başka bir şey elde edemezsiniz.

Demir cevherinin metal içerdiği, muhtemelen cevher topakları kazara çok sıcak bir ateşin içine düştüğünde keşfedilmiştir. Tunç üreten metal ustaları, bakır cevheri ile demir cevheri arasındaki benzerliği fark etmiş olmalıdır; ama uzun zaman bu konuda ellerinden bir şey gelmemiştir. Nihayetinde yapmayı öğrendikleri şeyin bir özeti, ne kadar

kayda değer bir başarıya ulaştıklarını gösterecektir. Silahlarda kullanılacak demiri üretmek için şunları yapmaları gerekiyordu:

1. Cevheri en az 1450°C'ye dek ısıtıyorlardı (bakır söz konusu olduğunda bu sıcaklık yalnızca 1000°C idi).
2. Elde edilen kütük demiri yanan kömürler üzerinde tekrar tekrar yeniden ısıtıyorlardı (bu adım kütüğe karbonu sokmak için atılıyordu).
3. Her ısıtmadan sonra kütüğü dövüyorlardı (bu adım cüruftan kurtulmak ve kütüğü arzulanan biçime sokmak için atılıyordu).
4. Son bir kez ısıttıktan sonra kütüğü soğuk suya yatırıyorlardı.

Bu formüle ancak deneme yanılma yoluyla ulaşılabilceğini düşündüğümüzde, sorunu çözen mekanik dehaların azmine şaşmadan edemeyiz.

Demir cevheri, ilk olarak MÖ 2000'den hemen sonra, Anadolu'dan (Türkiye) İran'a uzanan, bakır üretiminin yapıldığı bölgede başarıyla ergitilmiş gibi görünüyor. Ondan sonra, teknolojiye tam anlamıyla ustalaşılması ve daha geniş bir bölgede bilinmesi birkaç yüz yıl aldı. Elde edilen ürün, dövme demir veya daha doğrusu sertleştirilmiş dövme demirdi. İnşaatlarda kullanılmak üzere yapılan dökme demir imalatı, ancak MS on dördüncü yüzyıldan itibaren başka yerlerde yaygınlaşan bir Çin buluşuydu.

Tunçtan daha ucuz ve bol olan bu yeni maden, barış ve savaş sanatını bir dönüşüme uğrattı. MÖ yaklaşık 1200'den itibaren seyyar demirciler her yere dağılmış, çiftçiler için orak ve saban demirleri, askerler için de kılıç ve mızraklar yapıyorlardı. Demir sabanlar tarla sürme işini kolaylaştırdı

ve hızlandırdı, o zamana dek üzerinde çalışılması zor olan arazilerin işlenmesini mümkün kıldı.

Yeni kılıçların ortaya çıkması daha çarpıcı sonuçlara yol verdi. Onlardan ilk yararlanan kişiler, demirin ilk kez üretildiği bölgelere yakın yaşayan göçebe çobanlardı. Ancak yeni silahlardan yararlanan tek topluluk onlar değildi. Daha güneydeki ülkelerde Tunç Çağı savaş arabası süren ve tunç silahlar kuşanan aristokratların çağı olmuştu. Şimdi, ucuz demir kılıç, ucuz demir mızrak ve ucuz demir zırhın ortaya çıkmasıyla, avantaj dengesi iyi eğitilmiş piyade erlerinin lehine dönmüştü.

Bu yeni teknolojiyi hevesle benimseyen bir grup da Ege tarafında yaşayan ve Yunanca konuşan halklar oldu. Bu halkların kökeni çok gizemlidir; fakat Yunanistan'a MÖ 2000 ile 1500 arasında bir dizi göçle kuzeyden girdikleri düşünülür. MÖ 800'e gelindiğinde, demir kılıçları ve üstün askeri taktikleriyle, Yunan anakarasının tamamını fethetmiş ve Küçük Asya kıyısının büyük kısmını işgal etmişlerdi.

Bu istilacıların kendilerine has bir yazı sistemi vardysa da, onu "Yunan Karanlık Çağı" olarak bilinen dönemde kaybetmiş olabilirler. Ancak MÖ yaklaşık 800 civarında Feni-ke alfabesinin kendilerine has bir versiyonunu geliştirince, sonraki tarihlerine ilişkin bilgilerin elde edilebileceği yazılı kaynaklar bırakmaya başladılar. Bu kayıtlarda, tipik Yunan gibi görünen pek çok özelliği tanımlayabiliyoruz. Bunların en çarpıcısı, keskin, içedönük bir gururdur. Bu, içinde bulundukları çevrenin bir ürünüdür. Tipik olarak, bir kent ile onun kırsal iç bölgesinden oluşan küçük arazilerde, denize akan dar bir vadide, sıradağlarla komşularından yalıtılmış olarak yaşıyorlardı. Böylesi bir konum, vatandaşları oldukları toplulukları tanımlamak için kullandıkları *polis* sözcüğünde cisimleşen bir kopukluk duygusunu pekiştiriyordu. *Polis* (çoğulu

poleis), genellikle “şehir devleti” olarak tercüme edilir; fakat bu çeviri, Yunanca sözcüğün ima ettiği şeyin özünü tam olarak vermez. Vatandaşları için *polis*, kent ile çevresi anlamına gelmiyordu. Bu, hep beraber topluluklarının nasıl idare edilmesi gerektiğine karar veren vatandaşlar topluluğuydu. Karanlık Çağ’da, *poleis* krallar tarafından yönetiliyormuş gibi görünmektedir. Fakat MÖ 800’e gelindiğinde çoğu, aristokrat toprak sahiplerinin oluşturduğu küçük gruplar tarafından, vatandaşlarının rızasıyla yönetiliyordu.

Son derece güçlü bir ayrı olma duygusuna sahip olmalarına ve birbirleriyle dövüşmek için hazır beklemelerine karşın bu topluluklar, kendilerine taktıkları isim bu olmasa da Yunan olma farkındalığıyla birleşiyorlardı. “Yunan”, Romalıların onlara sonradan verdikleri isimdi. Onlar kendilerine Helenler diyorlardı. Ayrıca Helenler ile Helen olmayanlar arasına net bir çizgi çiziyorlardı. Helen olmayanlara, Yunanca konuşmayan insanların çıkardıkları sesleri taklit ederek “barbarlar” diyorlardı. Ortak miras duyguları, kültürlerinin MÖ sekizinci yüzyıldan kalma iki unsuruyla perçinleniyordu: Homeros epikleri ile Olimpiyat Oyunları.

Gerçekte Homeros adında bir şair hiç yaşamamış olabilir; fakat yaşamış olsa bile adını taşıyan iki olağanüstü şiirin (*İlyada* ile *Odyseia*) tek bir adamın elinden çıkmamış olduğu açıktır. Bunların bahsettiği mitsel veya kısmen mitsel olaylar (Truva kuşatması ve Truva’dan memlekete yolculuk) Tunç Çağı’nın sonlarında geçer ve Yunan çocuklar, yazıya aktarılmalarından yüzyıllar önce annelerinin kucağında onları dinlemişlerdir.

Olimpiyat Oyunları, genç erkeklerin kendi *polis*’lerinin şanı adına yarıştığı birkaç spor festivalinin en önemlisiydi. Bu oyunlar, Yunan anakarasının güney bölgesini oluşturan büyük ada Peloponez’in batı kıyısına yakın, zengin bir

din merkezi olan Olimpiya'da düzenleniyordu. Bu festival Yunan bilincinde öylesine büyük bir yer tutuyordu ki, halkın zaman algısının da temelini oluşturdu. Yunan takviminde, yıllar MÖ 776'dan, yani oyunların ilk olarak düzenlendiği varsayılan tarihten itibaren sayılmaya başlanıyordu. Art arda gelen oyunların arasındaki dört yıllık aralar Birinci Olimpiyat, İkinci Olimpiyat, vb. şeklinde anılıyordu. Başta, yarışma sadece tek bir gün sürüyor ve sadece tek bir yarış, 180 metrelik koşu yarışı yapılmıyordu. Sonraki üç veya dört yüzyılda, programa atlama, fırlatma, güreş ve savaş arabası yarışı da dahil edildi. Bunlarla beraber yarışlar toplam beş gün sürmeye başladı. Galip gelenler ödül olarak sadece zeytin dallarından yapılmış bir taç alıyordu; fakat kendi şehirlerinde ve Yunanca konuşan dünyada elde ettikleri şöhret, günümüzde bir Pelé veya bir Maradona'ya yöneltilen büyük sevgiyi akla getiriyor. Beklenebileceği gibi, bu mesele bu kadar önemliyken, profesyonellik de kısa süre sonra önem kazandı. Tıpkı bizim futbol kulüplerimiz gibi, bazı *polis*'ler de yarışmalar için uzaklardan profesyonel sporcular getirttiler.

Bu mini devletlerin büyümesi ve kendini idame ettirmesinde, tarihsel bir sürprizin büyük payı oldu. Onlar geleneklerini yaratırken ve özel savaşlarını verirken, Akdeniz'in doğusunda zayıflıklarından faydalanan ve onları kendisine bağlayacak büyük bir güç bulunmuyordu. Minos sahneden çekilmişti. Mısır, kendi sınırlarındaki tehditlerle meşguldü ve Akdeniz maceralarına ayıracak enerjisi yoktu. Anadolu'da bir zamanların kudretli Hitit Krallığı çökmüştü. İleride Yunanlara tehdit oluşturacak Persler çok uzaklardaydı ve büyük bir imparatorluk haline gelmek için daha kırk fırın ekmek yemeleri gerekiyordu. Dolayısıyla bu iktidar boşluğu bu küçük devletleri harici müdahaleden korumakla kalmadı,

aynı zamanda ticaret ve sömürgeleştirme açısından zengin olasılıkları da beraberinde getirdi.

“Küçük devletler”, bu toplulukların eksiksiz bir betimlemesidir. MÖ 400’de, bu uygarlık denemesi en muhteşem dönemine girmek üzereyken, içlerinden sadece üçü 20.000 vatandaştan fazla nüfusa sahipti. Bunlar Atina (Yunan anakarasındaki en kalabalık şehir) Sirakuza ve Akragas (birkaç yüz yıl önce Yunanlar tarafından Sicilya adasında kurulan iki yerleşim) idi.

Bu bağlamda, “vatandaş” sözcüğünün o zamanki anlamı bugünkü anlamıyla örtüşmüyordu. Vatandaş, halkı ilgilendiren işler hakkındaki kamu tartışmalarına katılma ve böyle konularda oy verme hakkında sahip kişiydi. Her şeyden önce, vatandaş bir erkekti. Kadınlar konuşma, oy verme, hatta halk toplantılarına katılma hakkına sahip değildiler; göçmen yabancılar, çocuklar ve köleler ile beraber politik bir zindandaydılar. MÖ 400’de Atina’da halkı ilgilendiren konuların tartışılmasına katılmaya hakkı olan yaklaşık 60.000 vatandaş, yarım milyon nüfusun politikaya katılabilecek kısmını oluşturuyordu. Sayıları köleler ve göçmen yabancıların dörtte biriydi.

Çoğu vadilerin arasında sıkışmış küçük topluluklardan oluşan halkların kara yoluyla iletişim konusunda sıkıntı yaşamış oldukları ve tüketecek mallardan yoksun kaldıkları düşünülebilir; fakat böyle düşünmek, ayaklarının dibindeki denizin önemini gözden kaçırmak olur. Adalara kolaylıkla deniz taşımacılığı yapılıyordu ve Yunan anakarasındaki yüzlerce yerleşime ek olarak, Anadolu’nun Ege ve Karadeniz kıyılarında da Yunan kolonileri bulunuyordu. Akdeniz’in doğusu devasa bir pazar yeriye ve Yunan yerleşimleri, Feni-ke şehirleri ve Nil deltasının ucundaki büyük İskenderiye şehri ile beraber bu pazarda kurulan tezgâhlardı.

Hiçbir yerde onun eşi benzeri yoktu. Yüzlerce gemi aralıksız gidip geliyordu. Yunan şehir devletleri, yüzeyde münferit birimler olarak çok önemsiz görünürken, iki dünyanın da en iyi yanlarını almışlardı: şehrin özgür havası ve dünya çapında bir ticaret ve bilgi ağının faydaları. Aynı zamanda kendi işlerini de kendileri kontrol ediyorlardı, emperyal bürokrasinin boyunduruğuna vurulmamışlardı. Koşulları emsalsizdi ve bu da emsalsiz bir uygarlığa yol verdi: öncekilerden çok daha muhteşem ve sonrakiler kadar muhteşem bir uygarlık.

Bu uygarlığın fevkalade başarılarının bir nedenine köksüzlük demek makuldür. Bu Yunanlar yeni yuvalarına henüz gelmiş halklardı. Mısırlılar veya Çinlilerle karşılaştırıldığında, geçmişten getirdikleri çok daha az kültürel yük vardı. Atalarına itibar gösteriyorlardı, onların da antik kahramanları vardı; fakat daha önce yapılmamış veya düşünülmemiş şeyleri yapmak veya düşünmek konusunda kısıtlamaları yoktu. Ayrıca onlara ne düşünmeleri gerektiğini söyleyen tanrı-krallar veya rahiplerle ilgili komplolara inanılmıyordu. Tanrıları vardı (hem de bir sürü) fakat kendi gayrimeşru aşk maceralarına bol bol zaman harcayan tanrılar, özgürce düşünen vatandaşlara gözdağı vermeye pek vakit bulamıyorlardı.

MÖ 500 ile 200 arasında 300 yıllık bir yaratıcılık aleviyle, Akdeniz civarındaki bu Yunan şehirleri, günümüzde bile yürekleri titreten ölümsüz sanat, mimari, edebiyat eserleri yaratmıştır. Mekanik, matematik, astronomi ve doğa tarihi üzerine çalışmaları modern bilimin temellerini oluşturan dâhiler (Arşimet, Aristoteles, Pisagor ve diğerleri) doğurmuştur. Mantık yürütme ve felsefi sorgulama yaklaşımları öylesine köklü yerleşmiştir ki çoğumuz bunların aslında bir zamanlar *keşfedildiğinin* farkında bile değiliz ve bir şeyleri konuşmanın doğal yolunun bu olduğunu sanıyoruz.

Beklenebileceği gibi, bu uygarlığın en keskin ışığı da bu şehir devletlerinin en kalabalığında, Atina'da parladı. Önemli bir toplumsal yaşam deneyi (demokrasi pratiği) de ilk olarak Atina'da uygulandı. MÖ 507'de devlet adamı Kleisthenes, soylu ailelerin kamu hayatı üzerindeki etkisini sınırlandırmak amacıyla, "halkı yönetime katılmaya" teşvik etti. Kamu hakları ve görevleri bundan böyle artık aile veya klanla değil, kendi vatandaş listelerini oluşturan bir *deme* veya mahalle üyeliğine dayanacaktı; bunlar sadece kendi memurlarını değil, *polis*'in işlerini de denetleyen 500 üyeli bir konseyin bir bölümünü de seçecekti. Her vatandaş (yani her özgür erkek), aynı zamanda şehirde toplanan meclise katılma ve orada oy verme hakkına otomatikman sahip olacaktı.

Mağdur soylular, bu yeni anayasaya engel olmak için rakip şehir devleti Sparta'nın yardımına başvurdular; fakat Atina ahalisinin öfkesi öyle büyüktü ki Spartalılar geri çekilmek durumunda kaldı. Bu harici bir güce başvurma girişimi ne unutuldu ne de affedildi, bu tecrübe Atinalıların icat ettikleri demokratik hükümet sistemini koruyup ondan en iyi şekilde yararlanmak için duydukları kararlılığı perçinledi.

Çoğu kişi, modern parlamenter demokrasinin köklerini Atina modelinden aldığını varsayar; fakat bu yanlış bir kanıdır. Modern demokrasi 2000 yıl önceki bu Atinalı köle sahiplerinin uygulamalarından gelmemiştir. Bu yanlış kanı, Atinalıları örnek alarak yaşamış, o parlak çağın hatipleri ve devlet adamlarına öykünmüş on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıl Britanyalı ve Amerikalı köle tüccarı ve köle sahibi politikacıların görüşlerine dayanır.

Günümüz demokrasisinin gerçek kökenleri, on altı ila on sekizinci yüzyıllar arasında Avrupa'da, özellikle de İngiltere ve Fransa'da cereyan eden ekonomik ve politik gelişmelerde yatar. Atina'dan aldığımız şey demokrasi pratiği değil, Ati-

nalıların demokrasiyi ele alma ve düşünme biçimleridir. On beşinci ve on altıncı yüzyıllarda Yunan filozoflarının siyasal düşüncelerini içeren metinler yeniden keşfedildiğinde bu bilgilere erişme fırsatı bulduk.

Makedonyalı bir prens, geleceğin Büyük İskender'i, MÖ 326'da babasının tahtına oturup, o zamanın dünyasını fethetmek üzere yola koyulduğunda, bu şehir devletlerinin bağımsızlığı da sona ermiş oldu. Doğal olarak Büyük İskender, Yunan devletlerini henüz emekleme safhasındaki imparatorluğuna katarak işe başladı. Bu da, Helen uygarlığının serpildiği toprağı besleyen politik bağımsızlığa son noktayı koydu. Fakat aynı zamanda, aralarındaki ebedi mücadeleye de bir nokta koydu ve onlara uygarlıklarının en harikulade başarılarına imza attığı altmış yıllık bir barış ortamı sağladı.

ROMA'NIN YÜKSELİŞİ VE ÇÖKÜŞÜ

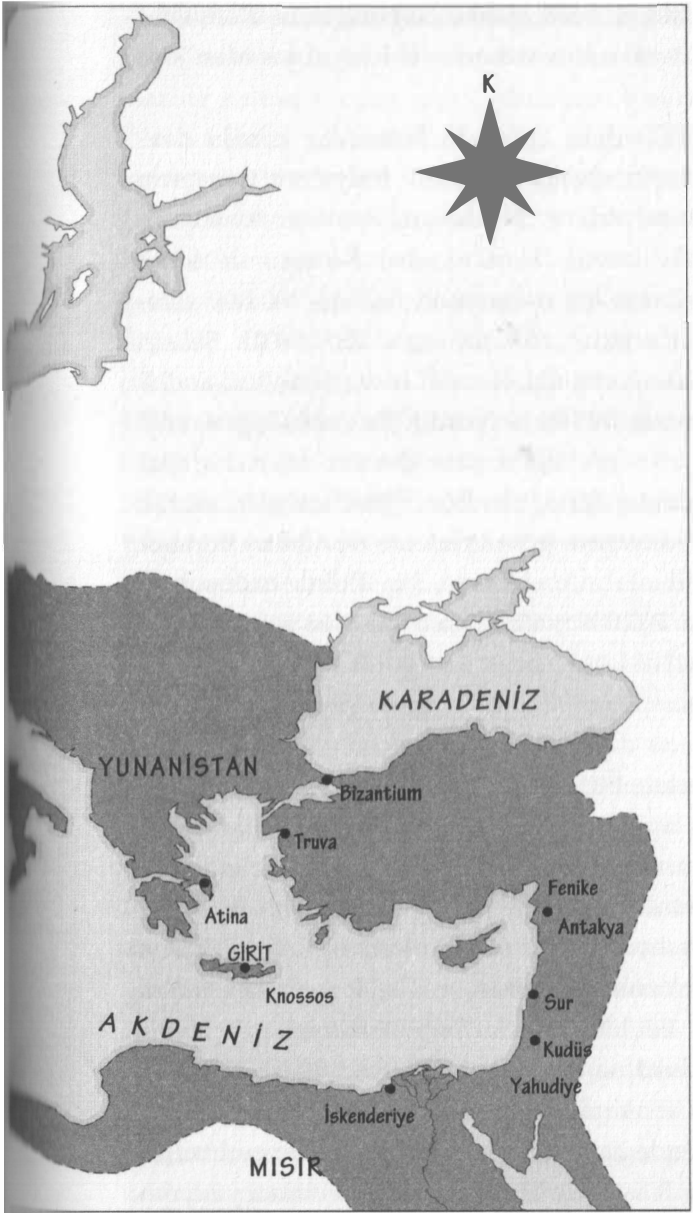
Büyük İskender'in fetihleri Akdeniz'in doğusundan Güneybatı ve Orta Asya boyunca, ta Kuzey Hindistan'a, askerlerinin en nihayetinde onu dönmeye zorladığı noktaya dek Yunan etkisini yaydı. İskender eve dönüş yolunda, Babil'de öldü. Ölümünden sonra kısa ömürlü imparatorluğu generallerinin yönetimindeki birkaç büyük parçaya bölündü. Dört yüz yıl sonra Romalılar bu parçaları birleştirip daha da büyük bir imparatorluk kurdular.

Homeros epiklerinin yazıldığı ve Olimpiyat Oyunları'nın ilk olarak düzenlendiği dönemde, MÖ sekizinci yüzyılda Roma, denizden 24 kilometre içeride, Tiber Nehri'nin en sığ yerinde bulunan ufak bir pazar kentinden ibaretti. MÖ 500'de, cumhuriyet rejimiyle idare edilen yaklaşık 50.000 nüfuslu zengin bir şehir devletine dönüştü.

MÖ 380 civarında, şehir Kuzey İtalya'dan gelen istilacı bir Galya ordusu tarafından yedi ay boyunca kuşatıldığında, çok zor bir dönemden geçti. En sonunda Romalıların elinde kala kala bir tek Capitolinus Tepesi kaldı. Galyalılar en nihayetinde para karşılığında durduruldu, ama çoktan bütün

Harita 9.1 Roma İmparatorluğu

şehri harap etmişlerdi. Saldırganlar dağıldığında, Romalılar yeni savunma duvarlarının ardında şehirlerini yeniden inşa ettiler.

MÖ 380 ila 300 yılları arasında Romalılar komşu devletlerle bir dizi kanlı savaşa tutuşarak İtalya'nın tamamını egemenlikleri altına aldılar. Bu durum Roma'yı Afrika'nın kuzey kıyısındaki büyük Fenike şehri Kartaca ile karşı karşıya getirdi. Roma'nın o zamanki nüfusu 100.000 civarındaydı; fakat Kartaca'nınki yaklaşık 250.000'di. Şehrin zenginliği ve ticaret yeteneği, Romalı tüccarların kıskançlık ve hınç duymalarına neden oluyordu. Bu cepheleşme, MÖ 264'te başlayıp yüz yılı aşkın süre devam eden bir dizi savaşa yol açtı. Bunlar Birinci ve İkinci Pön Savaşları olarak bilinir. Savaşın sonucuna göre Akdeniz'de kimin borusunun öteceği belli olacaktı. Mesele, bir Roma ordusunun Kartaca'ya girip 200.000 vatandaşını kılıçtan geçirdiği ve geri kalan 50.000'ini köle olarak sattığı MÖ 146 yılında bir sonuca bağlandı.

İtalya içinde ve dışında savaşıla geçen yüz elli yıldan sonra Roma devleti birinci sınıf bir ordu ve donanmaya sahipti. Kartaca aradan çıkınca Roma İtalya, İspanya ve Kuzey Afrika'nın tartışmasız hâkimi oldu. Şimdi savaşmak bir alışkanlığa dönüşmüştü ve her bir fetih, daha fazlasına duyulan açlığı besliyordu. Bir sonraki kurban Güney Fransa oldu; derken sıra Yunan anakarası ve Küçük Asya'nın Yunan şehirlerine geldi. Fetihler öyle bir ivme kazanmıştı ki hiçbir halk Romalıları durduramıyordu. MÖ birinci yüzyılda Roma orduları Avrupa anakarasının Ren Nehri'nin batısı ile Tuna Nehri'nin güneyinde kalan kısmının tamamını ele geçirmişti. Sonra sıra Suriye, Filistin ve Mısır'a geldi. MS birinci yüzyılın sonunda, imparatorluk Güney İskoçya'dan Basra Körfezi'ne dek yayılmıştı.

Bu, savaş üzerine kurulmuş bir imparatorluktu. Fakat savaşlar sınırları genişletirken, tam da o sınırlar içinde savaş mazide kalmış bir şey gibi görünmeye başladı. *Pax Romana* ("Roma Barışı") ticaretin serpiildiği ve şehir yaşamının refaha kavuştuğu bir ortam oluşturdu. Binlerce kilometre uzunluğunda muhteşem yollar şehirler arasında hızlı ve güvenli hareket etme imkânı veriyordu. Sukemerleri dağlardan su getiriyor, hanelerdeki su sayaçları tüketilen miktarı kaydediyordu. Görkemli kamu binaları şehir sokakları boyunca dizilmişti. Ağırlığı bin tona varan gemilerin inşa ve tamir edilebildiği Ostia ve İskenderiye gibi büyük kentlerde yapay limanlar ve deniz fenerleri inşa ediliyordu.

İnşaat mühendisliği açısından, dünyanın o zamana dek gördüğü en hünerli ve en yaratıcı uygarlıktı bu. Fakat işin tuhafı, mesele bilime gelince imparatorluk son derece kısırdı. Muazzam serveti sayesinde pek çok bilgini besleyebilecek olmasına ve Mısır, Babil ve Yunan uygarlıklarının bilgi birikimini devralmasına karşın bu büyük imparatorluk, altı yüzyıl içinde dünyanın matematik veya bilim hazinesine pek kayda değer bir katkı sunmadı. Dünya'nın diğer ucunda Çinliler art arda büyük dönüm noktalarından geçiyordu. Fakat Romalılar bu ilerlemelerden pek az haberdardı, zaten daha fazla şey bilselerdi de muhtemelen heyecan duymayacaklardı. Roma zihniyetini savaşmak ve büyük bir imparatorluğu yönetmek gibi kaygılar biçimlendirmişti. Bu, bir bilim veya sanayi devrimine yol verecek türde bir zihniyet değildi.

MS 100 ila 200 yılları arasında Roma İmparatorluğu refah ve gücünün doruğuna ulaştı. Neredeyse 50 milyonu bulan nüfusunu idare etmek için imparatorluk yönetimi 300.000 adamlık bir düzenli ordu oluşturdu. Roma kenti, sayısı yarım milyonu aşan nüfusuyla dünyanın en kalabalık şehriydi. Buna karşın ticaret veya sanayi konusunda lider değildi.

Yaşamı devasa imparatorluğun idaresi ve yine bu imparatorluğun ürünlerinin tüketimi etrafında dönüyordu. Zengin ve nüfuzlu vatandaşları için bu bir altın çağdı. Yaklaşık 150 yılında retorik öğretmeni Aelius Aristides *Roma'ya Övgü* adlı metninde, "Evren tek bir şehir oldu," diye yazmıştı. "Bütün dünya şölen havasında. Yaşama sevincine kendini teslim etmek için savaş silahlarını bir kenara koydu." Onun akranı, tarihçi İskenderiyeli Appian, "kalıcı saadet yaratmak için tesis edilen mutlak ve baki bir barış"tan bahsediyordu.

Gelgelelim, imparatorluğun bir ayağı çukurdaydı. Çin malı ipeklerine sarınmış, Arap parfümlerini sürünmüş hali vakti yerinde Romalılar sedirlerinde uzanıp evcil maymunlarıyla oynarken ve köleleri tavus kuşu tüyünden yelpazelerle onları serinletirken, yükselmekte olan bir dalga Roma'nın duvarlarını dövmeye başlamıştı. Kuzey hudutları boyunca o hor gördükleri barbarlar, Franklar, Gotlar ve diğerleri, sayıca artıyordu. İmparatorluğun zenginliğinden büyülenmişlerdi, bunun yanı sıra Avrupa'nın doğusu ve Orta Asya'da bulunan diğer kabilelerin baskıları nedeniyle imparatorluğun sınırları içine yerleşmeyi talep ediyorlardı. 251 yılında Gotlar Tuna Nehri'ni geçti. 256'da Franklar Ren Nehri'ni geçti. Çok geçmeden, Almanlar (*Alemanni*), güneyde ta Milano'ya akınlar yapıyordu. Savunma duvarları uzun barış döneminde bakımsız kalmış olan şehir halkı canhıraş onları güçlendirmeye çalışıyordu.

İmparatorluk bu harici saldırıları püskürtme mücadelesindeyken, içsavaşlar ve şaha kalkmış enflasyonla baltalanarak parçalanmaya başlamıştı. Aynı zamanda, imparatorluğun Yunanca konuşan doğusu ile Latince konuşan batısı arasında da bir gedik açılmaya başlamıştı. Doğu imparatorluğunun başkenti, Küçük Asya'daki eski Yunan şehri Bizans (bugünkü İstanbul) idi ve zenginlik ile nüfus açısından bizzat Roma

ile aşık atacak derecede büyümüşü. 324 yılında İmparator I. Konstantin (Büyük Konstantin) bu şehri başkent yaptı ve sonradan Konstantinopolis adını alacak olan şehre "Yeni Roma" adını verdi.

Ortak imparator unvanını elde etmiş ve bir generalin oğlu olan Konstantin, bir dizi iç savaşla, askerleri tarafından imparator ilan edildikten sonra imparatorluk tahtına erişmişti. O zamanlar çoğu Romalı gibi batıl inançları olduğundan, başarısını sonradan benimsediği Hıristiyan dininin Tanrı'sı tarafından yapılan ilahi müdahaleye bağladı. (Tabii kendi dehasının bu işte bir payı olduğunu belirtmeden de geçemedi.)

Konstantin Hıristiyanlığa geçtiği sırada Hıristiyanlık çoktan iki buçuk yüzyılı devirmişti. Bu din, Akdeniz'in doğu ucundaki Roma'nın Yahudiye bölgesinden çıkmıştı. MÖ yaklaşık 4-6 yılları arasında doğan İsa isminde Yahudi bir gezgin vaizin öğretilerinde kökleniyordu. Onun hakkındaki bilgimizin büyük bölümü ölümünden en az kırk yıl sonra bir araya getirilmiş kayıtlardan gelir. Otuzlu yaşlarının başında iki veya üç yılı vaaz vererek geçirmiştir. Otuzlarının ortası veya sonlarındaiken, 30 yılı civarında çarmıha gerilmesiyle sonuçlanan bir yargılamada onu kâfirlikle suçlayan Kudüs'ün dini yetkililerinin gazabına uğramıştır.

İsa'nın havarileri ve sonradan Hıristiyanlığa geçenlerin aralarında en dikkat çekicisi, sonradan Aziz Pavlus olarak takdis edilen, Türkiye'nin güneyindeki Tarsus'tan gelen Helenleşmiş bir Yahudi'ydi; Pavlus İsa'nın hatırasını devam ettirdi ve mesajını makul beklentinin çok ötesine yaydı. İsa Ortodoks Yahudi olsa da, imanun ödülü olarak bir öteki dünyada kurtuluş öğretisi, takipçileri tarafından bütün (inançlı ve inançsız) umutsuzlara ve mazlumlara onu cazip kılacak kucaklayıcı bir yaklaşımla yansıtıldı. Onun evrensel sevgi ve dünyevi mal mülk ve gücün kibrini önemsememe mesa-

ji, hem Yahudiler hem de Yahudi olmayanlar için sınıfsal sınırların ötesine geçti. Konstantin, Hristiyan olduğunda, imparatorluk sathına dağılmış yüzlerce Hristiyan cemaati mevcuttu.

Bir Yahudi'nin temellerini attığı ve başta genel olarak Yahudilerle sınırlı bu yeni din, kökenlerini Yahudilerin kendi dininden, İsa doğduğunda yaklaşık iki bin yaşında olan Musevilikten almıştı. İlk Hristiyanlar, Musevilikten iki temel fikir almıştır. Bunların birincisi, tek, mutlak kudrete sahip bir Tanrı'ya inançtı. Yahudiler eskiden birkaç tanrıya tapıyorlardı. Yüzyıllar içinde, bunlardan biri olan Yahve (Yehova), yavaş yavaş onların ibadetinde üstün bir yere oturdu, ta ki Yahudiler diğer tanrıları terk edip de yalnızca O'na tapana dek. (Yehova'dan *kadın* değil, *erkek* olarak bahsedilir; çünkü tek tanrılı diğer bütün dinler gibi Musevilik de, Tanrı'larını beklenebileceği gibi erkek olarak düşünen erkeklerce icat edildi.) Bu zihniyet, yani diğer tanrıların varlığını kabul ettikleri fakat onlara artık tapmadıkları monolatri, tek bir Tanrı olduğu inancına dayanan tektanrıcılık adına sonradan reddedildi. İsa'nın takipçileri (hem Yahudiler hem de Yahudi olmayanlar) bu inanca bağlandı ve zihinlerinde Yahudi Yehova'ya tapmakta oldukları son derece netti.

Hristiyanlığın köklerini aldığı dinden hangi noktada koptuğu, ironik bir şekilde Musevilikten aldığı ikinci temel savında yatar. Yüzyıllar boyu süren sürgün ve zulümden sonra Yahudiler Tanrı'nın seçilmiş halkı oldukları ve bir gün Tanrı'nın onları esaretten kurtaracak bir kurtarıcı (bir "mesih" yani "meshedilmiş olan kişi") göndereceği inancına sarılmışlardı. İlk Hristiyanlar kendilerini bu vaadin yerine getirildiğine ve İsa'nın Mesih olduğuna ikna ettiler. "Hristiyan" sözcüğü de *christos*'tan, yani "mesih" anlamını taşıyan Yunanca sözcükten gelir.

İsa'nın kendisini bir peygamber olarak görmekle yetinip yetinmediğini bilmeye imkân yoktur; fakat öğretilerindeki davranış kılavuzunun Hristiyanlığın önlenemez yayılışını tek başına kamçılamaş olamayacağını söylemek yerinde olur. Bunun için gereken teşvik, İsa'nın takipçileri, bilhassa Pavlus'un yaptığı "ekler" ile sağlandı. Daha sistematik inanç ifadeleri, üç ana unsur içeriyordu. Bunların ilki, İsa'nın bir ölümlüden ibaret olmadığı, "Tanrı'nın Oğlu", bizzat Yehova'nın bir nevi beden bulmuş hali olduğuydu. İkincisi, çarmıha gerildikten üç gün sonra dirildiği ve şimdi cennette (gündelik zaman ve uzamın dışında bir yerde) ebediyen "hüküm sürdüğü" inancıydı. Pavlus'un alametifarikası olan üçüncüsü, İsa'nın çarmıhta can vererek, kendisine inananların günahlarının affedilmesini ve cennette ebedi hayata kavuşmalarını sağladığı fikriydi. Bu, her satışıncının pazarlamaktan gurur duyacağı bir ürün paketi idi. Ortaya çıktığı an, Roma'nın geleneksel tanrılarının hiçbir şansı yoktu.

Yeni dinin ilk destekçilerinin büyük kısmı Yahudi'ydi ve dinin yayılışı Yahudilerin imparatorluğun her yanına dağılmış olması sayesinde çok hızlı oldu. Birinci yüzyılda, imparatorluğun sınırları dahilinde yaklaşık 7 milyon Yahudi vardı, bunların büyük kısmı Filistin'in dışında yaşıyordu. (Örneğin, İskenderiye nüfusunun neredeyse yarısı Yahudi'ydi.) İkinci yüzyılda, misyonerlik faaliyetlerine yanıt verenler arasında Yahudi olmayanların sayısı arttıkça, Hristiyan toplumundaki Yahudi unsuru etki açısından azaldı. Üstelik bu, stadyumlarda zaman zaman tatil eğlencesi olarak Hristiyanların aslanlara yedirilmesi gibi zulümlere rağmen oldu.

Hızla yayılan inanç, Konstantin bütün dinlere hoşgörü bahşeden fakat Hristiyanlığı ayrıcalıklı devlet dini yapan ve Kilise'nin önceden el konulmuş olan bütün mülklerini iade eden 313 tarihli Milano Fermanı'nı çıkardığında zirveye

ulaştı. Konstantin saltanatının geri kalanında Hristiyan kiliselerine bol bol mali yardım yaptı ve Kilise işlerinde aktif rol aldı. Onun sergilediği örnekle Hristiyanlık yönetici sınıfın baskın kimliğine dönüştü. 337 yılında ölene dek, Yahudi vaizinin öğretilerinin bir gün dünya çapında bir dinin temellerini oluşturması olasılığının önünü açtı. 380’de bir diğer imparator, I. Theodosius eski Roma tanrılarını kabul etmeyi reddettiğinde ve Hristiyanlığı resmi imparatorluk dini yaptığında, bu olasılık artık gerçekleşecek gibi görünüyordu.

Ne var ki imparatorluğun duvarlarını aşındırmaya başlayan dalgaları ne Konstantin ne de vârisleri engellemeyi başaramadı. Onun ölümünden sonra, kuzeyli barbarların baskısı daha da güçlendi. 376’da Gotlar Tuna Nehri’ni aştı. Aralık 406’da Vandallar ve Sueviler donmuş Ren Nehri’ni geçerek Galya’nın büyük kısmını istila etti. En nihayetinde, 410 yılında Vizigotlar imparatorluğun kalbine nüfuz ederek Roma’yı vurdu. Başarabilen Romalılar kaçarken, barbarlar üç gün üç gece şehri talan ettiler.

455’te Vandallar geldiğinde Roma’nın talan edilmeyen tek bir noktası kalmadı. 476’da, sıra bir diğer kuzeyli akıncı grubu olan Gotlara geldi. Bu sefer ziyaretçiler kalmakta karar kıldı. Konstantinopolis’teki imparatorluk yetkililerinin desteğiyle, generalleri Odoacer kendisini “İtalya Kralı” ilan etti. Bununla beraber, halihazırda parçalanmış olan Batı Roma İmparatorluğu sona erdi.

Konstantin’in Doğu İmparatorluğu 1453’te Türkler tarafından fethedilene dek hayatta kaldı. Fakat 476’da Batı İmparatorluğu’nun üstüne inen perdeyle beraber, klasik Yunan ve Roma çağı ile ortaçağ Avrupa’sı arasına bir çizgi çizmek yerinde olacaktır.

HİNDİSTAN'IN DOĞUŞU

“Hindistan alt kıtası” ifadesinin kullanışlı olduğu durumlar vardır. Ne var ki bu epey hantal bir ifade olduğundan bu kitabın geri kalanında 1947 yılına gelene dek bütün bir alt kıta, Himalaya dağlarının güneyi ve Hindukuş dağları için “Hindistan” terimini kullanacağız.

MÖ 1500 civarında, kuzeybatıdan Hindistan’a istilacı bir halk girdi. Bunlar açık tenli göçebe çobanlardı ve kendilerine Ariler diyorlardı. Bu insanlar, günümüzde de İngilizce, Fransızca ve Rusçanın yanı sıra Farsça ve Hintçe gibi Asya dillerinin yer aldığı Hint Avrupa dil ailesine ait bir dil konuşuyorlardı. Gelmelerinden birkaç yüzyıl sonrasına dek Ariler büyükbaş hayvancılığa dayalı göçebe yaşam tarzını sürdürdüler, MÖ yaklaşık 1000’e dek yerleşik tarım hayatına geçmediler. Arkalarında yazılı kayıt bırakmadıklarından, yaşamlarıyla ilgili bilgilerimiz sözlü hikâye anlatıcılığı geleneğinde yer alan büyük oranda mitsel, epik şiirlerden gelir. Yerli halk ile yapılan savaşlar ve kahramanca maceraların bu anlatımları, pek çok açıdan antik Yunan epiklerini çağrıştırır.

Homeros'un *İlyada* ve *Odyseia*'sına en çok benzeyenler, *Mahabharata* ile *Ramayana* olarak bilinen iki büyük derlemedir. Dünyanın en uzun şiiri olan *Mahabharata*, Hindistan'ın fethinin ilk evrelerini anlatan mitsel bir hikâyedir. *Ramayana*, tanrısız kahraman (Rama) ile Sri Lanka'nın şeytan kralı Ravana tarafından kaçırılan Truvalı Helen'in Hint versiyonu Sita'nın hikâyesini anlatır. İkisi de Yunan epikleri ile aynı çağa aittir ve pek çok açıdan onları hatırlatır. Yunanistan'ın dışındaki pek çok Avrupalı, Homeros'un hikâyelerini bilmiyordu; ama onlardan söz edildiğini duymuşlardı. Hindular ile alt kıtanın diğer pek çok sakini için, bu kadim hikâyelerdeki karakterler hem yaşayan varlıklardır hem de hayal gücü için sonsuz ve fevkalade bir ilham kaynağıdır.

Eski Hint edebiyatının diğer emsalsiz eserleri de Vedalar olarak bilinen kutsal metinlerdir. Bunlar dünyanın en kadim büyük dininin, Hinduizm'in kutsal kitaplarının en mukaddesidir. Vedaların en eskisi, MÖ 1000 yılından öncesine, Tunç Çağı dönemine dayanıyormuş gibi görünen, tanrılar için ilahiler derlemesi olan *Rig Veda*'dır. Bütün Vedalar, modern Hintçe ve Bengalceye, Latince Fransızca ve İspanyolcaya ne kadar benziyorsa o kadar benzeyen Sanskritçeyle yazılmıştır. On dokuzuncu yüzyılda, anavatanı Avrupa'nın doğusunun Orta Asya ile buluştuğu steplerde bir yer olan ve ortak bir (Hint-Avrupa) ataya sahip olan Sanskritçe ve Latincenin akraba olduğu ortaya çıkarılmıştır.

Ari istilacılar bu yeni topraklara yerleştğinde, kültürlerinin gelişimi Yunanların kültürlerinin gelişimini çağrıştırıyordu. MÖ yaklaşık 500'e dek önemli bir ölçekte olmasa da, MÖ 1000 civarında demir alet ve silahlar yapmaya başladılar. Önce Ganj Vadisi'nde ortaya çıktılar, MÖ 400'e gelindiğinde ise yerleşimleri ta güneye, Godavari Nehri'ne dek genişledi. Ganj Vadisi'nin İndus Vadisi'nden daha yağmurlu bir iklimi

vardı ve belli başı mahsul buğday veya arpa değil, pirinçti. Tarım ve demir teknolojisi, nüfusta önemli bir artışı mümkün kıldı. MÖ yaklaşık 500'de rakip kabile krallıkları arasında baş gösteren çatışma, her biri kerpiç duvarlarla çevrelenen küçük bir başkenti merkez almış yaklaşık yarım düzine devletin birleşmesiyle sonuçlandı.

İşte, Hindu dininin kutsal kitapları da bu savaş halindeki devletler döneminde yazılı biçimi aldı. O zamana dek, kast sisteminin en yüksek seviyesindeki sınıflardan biri, miras yoluyla geçen bir rahip sınıfı olan Brahmanlar tarafından nesilden nesile aktarılmışlardı. Toplumu geçirgen olmayan sınıfsal katmanlara bölen kast sisteminin kökeni Ari istilasının ilk günlerine dayanıyordu; fakat sistem MÖ 800'den MÖ 500'e kadar olan süreçte belirginleşti. Brahmanların yanında Kşatriyalar (savaşçılar) bulunuyor, onların altında Vaikyalar (tüccarlar) ile Sudralar (çiftçiler) yer alıyordu. Farklı kast sınıfları üyelerinin iletişimi kısıtlanıyordu ve sosyal gelenekle sertçe denetleniyordu. Farklı kasta mensup insanların evlenmesi enderdi. Şayet kadın, müstakbel kocasından daha alt bir kasta mensupsa bu mümkündü. Fakat erkek müstakbel karısından daha alt bir kasta mensupsa bu esasen imkânsızdı. Dört ana kast dışında, statüleri yüzyıllar içinde "dokunulmazlar" olarak somutlaşacak olan, hiçbir kasta mensup olmayan bir insan topluluğu da vardı.

Kasta verilen önem, Hint yaşamının kalıcı bir unsuru olarak kalmıştır ve politik hayatta olduğu kadar sosyal hayatta da güçlü bir faktördür. Dört ana kasta dayalı ilk sınıflandırma, o zamandan beri pek çok farklı kast ile alt-kast doğurmuştur. Kast sisteminin, tıpkı Hindu dininin yaratılmakta olduğu dönemde doğması gibi, hâlâ onunla içkin bir bağı vardır. Fakat Hinduizm ve kast sistemi birbirinden ayrı da var olabilir ve vardır da. Örneğin kast sistemi, Sri Lanka'nın

orta dağlık bölgesinde Hint soyundan gelen ancak Budist olan insanlar arasında bir sosyal kurum olarak yaşamını sürdürmektedir. Buna karşın Endonezya'nın Bali adasında, kastlara pek önem atfetmeyen dindar Hindular bulunur.

Hinduizm girift ve esrarengiz bir dindir. En hikmetli takipçileri bile onun mahiyetinin tam anlamıyla ne olduğu noktasında fikir ayrılıklarına düşer. Bu kısmen Hinduizm'in yaşının getirdiği bir sonuçtur. Diğer dinlerden daha uzun bir geçmişi olduğundan, giriftleşmek için bol vakti olmuştur. Aynı zamanda Hinduizm dünyaya çok farklı iki nitelik yansıtır. Hemen göze çarpan bir niteliği, bir dizi yerel tanrıya tapınmayı mümkün kılan karmaşık ritüeller ve kutlama biçimleridir. Fakat Hinduizm'in, sıradan bir gözlemciye görünmeyen başka bir yüzü de vardır. İşte bu, konusu mutlak doğruluk arayışı ve ahlakın temeli olan Vedalar üzerine yorumların derlemesi, Upanişadlar'dan gelen 3000 yaşında bir felsefe geleneğidir. Pek çok Hindu için, dinlerinin mahiyetini herhangi bir gelenek dizisi değil, bu arayış oluşturur.

MÖ beşinci yüzyıl civarında, Kuzeydoğu Hindistan'da dünyanın en büyük dinlerinden birine dönüşecek bir başka din daha ortaya çıkmıştır: Budizm. Bu din, kökenlerini Gautama soyadından gelen bir Kuzey Hindistanlı prensin öğretilerinden alır. Bu prens MÖ 550 ila MÖ 420 arasında (muhtemelen ikincisine yakın) bir tarihte Himalayaların eteklerinde doğmuştur. Doğum günü konusundaki belirsizlik, onun hayatı hakkında ne kadar az bilginiz olduğunun bir işareti- dir. Ayrıca ilham verdiği dini hareketin eski tarihi konusunda da pek az şey biliyoruz. Kesin olan tek şey, öğretisinin ilk takipçileri üzerindeki muazzam etkisi ve düşüncesinin günümüzde hâlâ korumakta olduğu gücüdür.

Gautama'nın görüşleri ve öğretisi, yetiştiği zamanlar ve yerin ürünüydü. Reenkarnasyon –ruhun bir başka bedende

yeniden doğması– kavramının çağdaş dini inancın temel bir unsuru olduğu bir toplumun içine doğmuştu. (Aşağı yukarı aynı dönemde yaşayan büyük Yunan matematikçi Pisagor da buna inanıyordu.) Dünyanın ıstırapı üzerine tefekküre dalar-ken basit bir hayat yaşamının hassas genç adamlar arasında yaygın olduğu bir çağdı bu. (Hassas genç kadınlar o sırada bebek doğurmak ve çocuk yetiştirmekle meşgul olduklarından, muhtemelen kendilerini bu şekilde şımartamıyorlardı.)

Efsaneye göre, Gautama yaklaşık otuz yaşındayken karısını ve yeni doğan oğlunu gece vakti terk edip gitti. Meditasyon aracılığıyla ıstırap çekme sorununa bir cevap bulmak umuduyla kanaatkâr ve basit bir hayat yaşayarak yedi yıl boyunca gezdiği söylenir. En sonunda tecrübe ettiğini iddia ettiği aydınlanma, onun “Buda” yani “uyanmış kişi” olarak isimlendirilmesine yol açmıştır.

Gautama, bireysel insan yaşamının, farklı biçimlerdeki yeniden doğumu içeren sonsuz bir döngünün yalnızca tek bir evresi olduğu fikrini kabul etmiştir. Fakat ıstırap ile hüsrânın doyurulmamış arzuların getirisi olduğuna ve insan ruhunun, arzuyu (yani dünyevi olan her türlü isteği) alt etme yoluyla daimi yeniden doğum döngüsünden kurtulabileceğine inanmıştır. Halihazırda var olup da Budist doktrinine aktarılan bir diğer düşünce de *karma*'dır. Karma, geçmişteki eylemler ile gelecekteki tecrübeler arasındaki bir neden sonuç ilişkisi- dir; iyi işler, hem bu yaşamda hem de bir sonrakinde mesut bir ruh hali ve daha fazla iyi iş yapma eğilimiyle ödüllendirilir.

Gautama'nın öğretisinin merkezinde Orta Yol'u, yani dünyeviciliğin aşırı uçları ile sert özveri arasında bir yolu izlemek vardır. Gautama, ruhun gündelik yaşamın ıstırap ve hüsrânının üstüne yükseldiği bir huzur ve mutluluk seviyesi olan *Nirvana* arayışında meditasyonun önemini vaaz

etmiştir. *Nirvana*, melekleri ve trompetleriyle Hristiyan cenneti veya bahçeleri ve güzel hurileriyle Müslüman cenneti gibi eğlenceli bir yer değildir. *Nirvana*, ruhun artık dünyevi tutkular ve hüsranslardan kurtulmuş olduğu bir huzur evresidir. *Nirvana*'ya yol veren arzunun fethine, sekiz aşamalı soylu yolu izleyerek erişiliyordu: doğru anlama, doğru niyet, doğru konuşma, doğru eylem, doğru kazanç, doğru çaba, doğru farkındalık, doğru konsantrasyon.

Budizm esasen tanrısız bir dindi; fakat pek çok insanın tapacak biri veya bir şeye ihtiyaç duyması, kurucusunun bir tür tanrı gibi kutsal tutulmasına neden oldu. Ölümünden yüzyıllar sonra, öğretisine dayalı inanç, tıpkı Hristiyanlık ve İslam'da olduğu gibi şiddetli tartışmalar yaşayan mezheplere ayrıldı. Bu mezhepler, Çin'in kuzeyi gibi bölgelerde yerleşen Budist tüccarların mali desteğiyle, keşişlerin ve rahibelerin misyonerlik faaliyetleriyle gitgide yayılan kendi Budizm türlerini geliştirdiler.

Hiçbir şey bir dini güçlü bir hükümdarın onu benimsemesi kadar iyi tanıtamaz. Budizm örneğinde bu destek, Hindistan ve dünya tarihindeki en büyük hükümdarlardan birinin açıkça onu benimsemesiyle sağlandı: İmparator Asoka. Asoka, MÖ 321'deki bir askeri darbenin sonucunda Kuzeydoğu Hindistan'da iktidara gelen Maurya Hanedanı'nın son büyük imparatoruydu. Bu darbenin lideri Chandragupta Maurya, Asoka'nın büyükbabası, Hindukuş'tan Ganj Deltası'na uzanan bir imparatorluk yaratmıştı. Bu imparatorluk, sonradan oğlu Bindusara tarafından engin Deccan yaylasını kapsayacak şekilde genişletildi. Burası, günümüz Hindistan ve Pakistan'ının büyük bölümünü kapsayan devasa bir imparatorluktu ve bu imparatorluk, MÖ yaklaşık 268'de tahta çıktığında (tarihler biraz muğlaktır) Bindusara'nın oğlu Asoka'ya miras kaldı.

Asoka işe daha fazla fetih yaparak başladı. Ancak saltanatının sekizinci yılında, Kalinga Devleti'yle (şimdiki Orissa) kanlı bir savaştan sonra kana susamış halinden tiksinti duymaya başlamış gibi görünüyor. O noktadan sonra, hükümdarlık konumuna karşı Budist bir yaklaşım benimsedi. Saltanatının en çarpıcı özelliği, bütün inançlardan insanları herkesin iyiliği için hoşgörüyü beraber çalışmaya ikna etmek (devasa ve benzeşmeyen niteliklerdeki bir imparatorluğun daha kolay idare edilmesi) yönündeki bitmez tükenmez gayretiydi. Otuz beş yıllık hükümdarlığının geri kalanında kendisini topraklarında barışı sürdürmeye ve halkının refahına adadı.

Asoka'nın Budizm'e olan sempatisi, onu devlet dini yapmasıyla sonuçlanmadı, bu şimdi olduğu gibi o zaman da Hindistan düşüncesine yabancıdır. Budizm daha kadim olan Hindu dininin yerini de almadı. Fakat imparatorun teşvikiyle kazandığı prestij ve onun misyonerlere verdiği aktif destek sayesinde, günümüzde Orta Asya, Güneydoğu Asya ve Çin'de yüz milyonlarca takipçisi oldu.

Asoka'nın büyükbabası Chandragupta Maurya'nın imparatorluğu, devasa bir daimi ordusu olan güçlü ve müreffeh bir devlettir. Yolları, gösterişli başkenti Pataliputra (günümüzün Patna'sı), ilk ziyaretiyle ilgili olarak memleketine yolladığı mektupta büyülediğini anlatan Yunan elçisi Megasthenes üzerinde derin bir etki bırakmıştı. Hindistan hakkındaki bütün Yunan değerlendirmelerinin gerçek ile katıksız kurmacayı karıştırma gibi bir eğilimi olduğundan, onun anlattıklarını hemen ilk bakışta kabul etmek yanlıştır. Fakat MÖ 300 gibi bir tarihte kültürlü bir Yunan diplomat ve tarihçiyi bu denli heyecanlandıran bu imparatorluk ile başkenti muhakkak epey etkileyici olmalıdır. Gelgelelim, Chandragupta Maurya'nın imparatorluğunun bir de görünmeyen karanlık

yüzü vardı. Bu imparatorluk, zehirlenme ihtimaline karşın yemeklerini çeşnicibaşına tattıran ve aynı yatakta asla iki kez uyumayan bir imparatorun denetlediği gaddar ceza kanunlarına sahip bir polis devletiydi.

Asoka'nın yapılandırmaya koyulduğu devlet, büyükbabasının modelinden olabildiğince farklıydı. Bir kere şimdi görünürde bağlandığı (ancak asla alenen duyurmadığı) Budizm, fakirlik ve güvensizliğe karşı savaşma zorunluluğunu içeren bir politik ahlak vaaz ediyordu. Asoka bu görevi yerine getirmek için çok çabaladı. Askeri fetihten ziyade "*dharma* (doğru hayat ilkeleri) ile fetih" ilkesini benimsedi. Ordusunun boyutunu büyük oranda azalttı ve kaynakları büyük bir kamu işleri programına ayırdı; kuyular ve sarnıçlar, hastaneler (hem insanlar hem de hayvanlar için), hanlar, büyükbaş hayvanlar için yalıklar yaptırdı. Kadınların eğitimini teşvik etti. Bütün dinlere hoşgörü gösteren bir rejim kurdu ve politikalarının nasıl uygulandığını ve halkının nasıl yaşadığını kendi gözüyle görmek üzere, yönettiği toprakları karış karış gezdi. Görevleri şikâyetleri, kadınların ve azınlıkların ihtiyaçlarını dinlemek olan bölge temsilcileri atadı. Amaçlarını ve yol gösterici ilkelerini imparatorluğun her yanındaki taş sütunlara kazıttı. Bu duyurulardan biri şöyleydi: "Bütün insanlar benim çocuklarımdır. Bu dünya ve öteki dünyada nasıl kendi çocuklarım için refah ve saadet arzuluyorsam, bütün insanlar için de aynısını arzuluyorum."

Duyurulan bu hassasiyetlerin ne derece derin bir kararlılık yansıttığını söyleyemeyiz. Ancak Asoka'nın uzun hükümdarlığının, büyük halkının refahı ve saadeti üzerindeki faydalı etkisi yadsınamaz bir gerçektir.

Bu yaklaşım ve planın onun ölümünden sonra tutunması beklenemezdi. Asoka'nın hükümdarlığı sırasında rekabet halindeki inançlar ve mezheplere karşı hoşgörülü tavrı, ihti-

lafları ortadan kaldırdığı kadar sivriltti de. MÖ 238 civarında o öldükten sonra imparatorluğu parçalandı. Fakat aradan 2000 yılı aşkın bir süre geçmesine karşın, böylesine bilgece bir çabayla hizmet ettiği ulusun halkı için hayatı iyileştirmeye gayret edenlere ilham vermeyi sürdürüyor.

Asoka ile sonlanan Maurya Hanedanı, dünyanın gördüğü en kalabalık ve en müreffeh imparatorluklardan biriydi. Asoka'nın öldüğü dönemde Hindistan'ın nüfusu yaklaşık 50 milyondur. Bu, Çin'in nüfusunun neredeyse iki katı ve bütün dünya nüfusunun çeyreğiydi.

Şimdi Hindistan'ın "Karanlık Çağ"ı denen birkaç yüzyıl çıkagelmişti. Tarihçilerin bir dönemi "Karanlık Çağ" olarak nitelendirdiklerinde ifade etmeye çalıştıkları şudur: "Bu dönem muhteşem, iyi belgelenmiş bir çağdan önce geldi ve hakkında pek bir şey bilmiyoruz, bu nedenle o kadar da önemli şeyler olmadığını varsayacağız." Bildiğimiz şey, bu yüzyıllar sırasında nüfusun ciddi anlamda azaldığıdır. Bunun ne kadarının savaşa, ne kadarının kıtlığa ve ne kadarının salgın hastalıklara bağlı olduğunu bilmiyoruz. Fakat sebep ne olursa olsun, MÖ 238 ile MÖ 320 arasında 50 milyon aşkın Hindistan nüfusu 40 milyonun altına düşmüştü.

320 yılında Hindistan'ın büyük bölümü yeni Gupta Hanedanı altında yeniden birleşti. Sonraki iki yüzyıl, sosyal katmanın en üstündekilere refah ve lüks getiren, uzak ülkelerle yoğun bir ticaret dönemi oldu. Bu aynı zamanda sanatsal başarı adına bir altın çağı ve tarihteki diğer uygarlıkların ürünleriyle benzerlik gösteren eserlerde yansımaları buldu. Bunlar arasında ihtişamlı taş oymacılığı, muhteşem bakır ve tunç işçiliği yansıtan eserler vardı. Edebiyatta, büyük *Mahabharata* ile *Ramayana* epiklerinin Sanskritçe olarak son biçimini alması bu dönemde oldu. Aynı zamanda Kalidasa (Hindistan'ın Shakespeare'i) büyük aşk şiiri *Meghaduta*'yı

("Haberci Bulut") ve *Mahabharata*'da karşımıza çıkan kahramanın ismini taşıyan ve dünya dramasının en görkemli başyapıtları arasında yer alan *Shakuntala*'yı bu dönemde yazdı.

Gupta Hanedanı yalnızca sanatsal başarılarıyla öne çıkmıyordu; aynı zamanda bilim tarihinde önemli bir dönüm noktasıydı. Asoka'nın hükümdarlığını taçlandıran üniversitelerin canlanışına tanıklık etti. Bu üniversitelerden, gelecekte İslam bilimi kültürüne ve İslam üzerinden de Avrupa'nın bilim devrimine ilham verecek olan bir dizi yazın ortaya çıktı. Bu dönemin maharetli matematikçilerinin ortaya koyduğu seçkin bilimsel keşifler arasında bizim Arap rakamları dediğimiz bir simge sistemi de vardı. 499'da Hint matematikçi Aryabhata, basamak değerini ve ondalık sistemi kullanan ilk kitabı yayınladı. Çalışmaları, dokuzuncu yüzyılda Bağdat'a ve on üçüncü yüzyılda Avrupa'ya ulaştı; Hindistan'ın bu anlamda modern ticaret ve bilim uygarlığının gelişmesine olan katkısının altını ne kadar çizsek azdır.

ÇİN BİÇİMLENİYOR

Yunanlar ve Romalıların sergilediği üstünlük duygusu, halkın dünyaya bakıp yalnızca barbarları gördüğü Çin’de de birebir aynıydı. Eğitimli Çinliler Akdeniz uygarlıklarının varlığından haberdardı, Yunanlar ve Romalılar da Çin hakkında bir şeyler biliyorlardı; ancak bildikleri, kendilerine duydukları saygıyı baltalamaya yetmezdi. Çinlilerin dünya görüşü, kendi ülkeleri için kullandıkları *Zhongguo* isminde özetleniyordu. Bu isim, kelime anlamıyla “orta krallık” anlamına geliyordu; fakat altında yatan anlam, “dünyanın merkezi”ydi.

Çinlilerin yeşim taşına duydukları büyük ilgi, bu taşın bulunduğu Orta Asya’nın halklarıyla aralarında uzun mesafe ticaretinin gelişmesine yol açmıştı. Orta Asyalılar da sadece Afganistan’da bulunan mavi lapis lazuli taşıyla benzeri bir aşk yaşayan Mezopotamya yerlileriyle ticaret bağlantılarına sahipti. Bu doğu-batı ticaret yolları en sonunda birleşerek yaklaşık 7000 kilometre uzunluğundaki İpek Yolu’nu oluşturdu. MÖ 100 civarından başlayarak toplam 14.000 kilometrelik bu yol boyunca karada deve kervanları denizde

gemiler lükse düşkün Romalı hanımlara ipekli kumaşlar taşıdılar. Perslerin ülkesine ulaştığında kumaş ipliklerine ayrılıp Romalıların beğenisine uygun şekilde yarı şeffaf hale getirilmek üzere yeniden dokunuyordu. Bazen bu kumaş, kelimesi kelimesine, ağırlığınca altın ediyordu.

İpek Yolu yalnızca doğudan gelen kumaşı, batıdan gelen yünü, gümüşü ve altını değil, her iki yönden gelen fikirleri de öteki yöne aktaran bir iletim hattına dönüştü. Ancak söz konusu olan, güzergâhın iki ucundaki uygarlıkları birbirlerinin başarılarına karşı cahil bırakan, araçlarla gerçekleştirilen bir ticaretti.

Çin’de kasaba ve şehirlerin ortaya çıkışı, tıpkı tarım devrimi gibi, Bereketli Hilal’de olduğundan daha geç meydana geldi. Ortaya çıkmaları, büyük ölçekli sulamanın bir sonucuydu. Sarı Irmak bölgesinin darı temelli tarım kültürü, doğal yağışın teraslı tarlalarda korunabildiği vadi yamaçlarında ortaya çıkmıştı. MÖ birinci binyılda artan nüfus ile büyük ölçekli toprak mülkiyeti, ırmağın taşkın ovası boyunca bir bent ve kanal sisteminin inşasını mümkün kılarak ilk kez devasa, bereketli bir araziye üretime açtı.

Sarı Irmak bölgesi ekonomisinin bu dönüşümü ilerleme sürecinde olmakla birlikte, yaklaşık 700 kilometre güneyde Yangtze Vadisi’ndeki yaşamda tarım açısından bir değişim meydana geldi. Bu süreç, Nil Vadisi’nin açılmasını çağırıyordu. Burada da gür ağaçlarla kaplı bataklık arazi (son derece sıcak bir orman) açılmış ve bereketli, sellerle tazelenmiş toprağa ulaşılmıştı. Fakat onun potansiyelinin tamamını kullanmak için, yeni tür bir tarım icat edilmeliydi. Bölgenin belli başlı mahsulü olan pirinç o zamana dek ya kuru, yağmur suyu almış yüksek arazilerde ya da çeltik tarlaları denen insan yapımı sığ havuzlarda yetiştirilmişti. MÖ yaklaşık 500’den itibaren, yeni derin su pirinç tarımı, Çin’de Demir

Çağı'nın başlangıcına denk geldi. Demire dayalı bir topluma dönüşüm, önce gündelik yaşamda kullanılan alet ve ekipmanları etkiledi. Savaş, halen aristokrat savaş arabası sürücüleri arasındaki kişisel çarpışmalar şeklinde gerçekleşiyordu; ancak yeni demir silahlar keşfedildikçe avantaj, Akdeniz'de olduğu gibi, disiplinli piyadelerden oluşan ordulardan yana geçti.

MÖ 481'den MÖ 221'e dek, Savaşan Devletler Dönemi olarak bilinen dönemde, savaş Çin yaşamının daimi bir unsuruydu. Bu dönemin başında, on yedi adet birbirine az çok eşit olan devlet hâkimiyet için rekabet halindeydi. MÖ 318'de sayıları yediye düştü. Bu evrede, ilk savaşların büyük kısmından kaçınmayı başaran uzak batıdaki Qin (Çin) devleti, MÖ 221'de sonlanan bir fetih seferine çıktı. İşte bu tarihten itibaren, "Çin" ismini yalnızca bir coğrafi etiketten ziyade bir politik ve kültürel birliğin simgesi olarak kullanmaya başlayabiliriz.

Ülke uzun zaman birleşik kalmadı ve sonraki 2000 yıllık tarihi bir ayrılık, onun ardından da kaos ve yeniden birleşme hikâyesi oldu. Aralarına kısa istikrar dönemleri giren uzun içsavaşlar, genellikle aç ve ezilmiş köylülerin ayaklanmasıyla başladı. Fakat bu çalkantılar boyunca paylaşılan bir kültür ve tarih bilinci sarsılmayacak, Çin'de halen etkin bir güç olan, uzak geçmişin bir tür devamlılığı duygusu korunacaktı.

Bu tarihsel devamlılık duygusundaki merkezi unsur, MÖ 551'de doğmuş olan ve Savaşan Devletler Dönemi'nin başlangıcında yetmiş üç yaşında ölen büyük bir filozofun öğretileriyle sağlamlaştırılmıştır. Bu filozofun ismi K'ung Fu-Tzu veya Çin'in dışında bilinen şekliyle Konfüçyüs idi. Konfüçyüs, sonradan fakirleşmiş bir soylunun çocuğu olabilir; fakat fakir büyüdüğü muhakkaktır. Dul kalan annesinden esinlenerek yorulmak bilmez bir öğrenci ve muhteşem bir

öğretmen oldu. Kırklarında ve ellili yaşlarının başında başarılı bir politikacıydı; fakat oldukça ahlakçı olan tavırlarının resmi çevrelerde hoş karşılanmadığını görünce, gönüllü olarak on iki yıllık bir sürgüne gitti ve kendisini öğrencilerinin eğitimine adadı. Altmış yedi yaşında öğretmenlik yapmak için memleketine döndü ve politik ve sosyal teorilerini yazıya döktü.

Konfüçyüs bir reformcu olmasına karşın bir devrimci değildi. Düşüncesinin temelindeki ilke, geçmişin gelenek ve uygulamalarındaki iyi yönleri aramak ve onları günümüzde eylem için bir kılavuz görerek yüceltmektir. Temel meşguliyeti, toplumun doğru düzenlenmesi, onu idare etmeyi amaçlayanlar için gereken niteliklerdir. Yalnızca düzgün eğitim almış kişilerin halk üzerinde yetke kullanmasının uygun olduğunu vurgulamıştı. Sonradan Çin toplumunun en dayanıklı niteliklerinden birinin temelini oluşturacak bir öneriydi bu: İmtihan yapılarak seçilen ve yerel aristokrasinin çıkarlarına hizmet etmek yerine doğrudan imparatora bağlı olan devlet memurlarının oluşturduğu mandarin sınıfı. Ancak yüksek ücretlerle çalışan mandarinler, çoğunlukla toprak sahibi sınıflardan yetiştiriliyordu ve sosyal açıdan aristokratlar ile beraber, vergi topladıkları köylülerden fiziksel ve zihinsel olarak uzak tek bir sınıfı temsil ediyordu. Aynı anda hem memur, hem öğretmen hem de bey idiler; bu, aynı dönemin Avrupa toplumlarının anlayamayacağı bir bileşimdi. Çin’de devletin yetkesine kafa tutacak ölçüde iyi örgütlenmiş ve yerleşik hale gelmiş bir din kurumu olmadığından güçleri ileride pekişecekti.

Mandarinler teknokrattı, görüşleri, etkin filozof Mensiyüs’ün meşhur pasajında özetlenmişti. MÖ dördüncü yüzyılda şöyle yazmıştı: “Nitelikli erkeklerin uğraşları fakirlerin uğraşlarıyla aynı değildir. Onlar beyinleriyle, diğerleri

ise vücutlarıyla çalışır. Beyinleriyle çalışanlar ötekilere hükmeder; vücutlarıyla çalışanlar onların hükmünde yaşar..." O zamanın popüler bir deyişi de şöyleydi: "Eğer bir adam memur olursa, köpekleriyle tavukları da terfi eder."

İyi eğitim almış devlet memurlarının idare sistemi muazzam güçlü yanlara sahipti; fakat sistemin zayıf noktaları da vardı. Büyük bir imparatorluğun günden güne işlerini yürütmede son derece etkindi; fakat görevi yerine getirmemenin cezası çok sertti. Bunun önlenemez sonucu da yalnızca kamu idaresine hâkim olmakla kalmayan, genel anlamda hayat hakkındaki düşünceye de bulaşan bir "risk alayım deme" tavrıydı. Sürekli geçmişe atıfta bulunmaktan kaynaklanan muhafazakârlık, pratik meselelerde ilerlemek için bir engel değildi; fakat bilimsel ilerleme için elzem olan spekülâtif düşünme biçimini boğuyordu. Kabile, aile ve genel anlamda yaşlılığa gösterilen Konfüçyüsçü hürmet, farklı düşünceleri bastıran bir diğer faktördü. Merkezden idare edilen imparatorluk ile muhafazakâr düşünce biçimleri bu müthiş yaratıcı uygarlığı, klasik Yunan ve on yedinci yüzyıl İngiltere'sinde kaydedilen bilimsel gelişmeleri doğuran, mevcut fikirleri durmaksızın sorgulama eyleminden alıkoydu.

Konfüçyüs MÖ 479'da öldüğünde, Çin bir teknolojik devrimin eşiğindeydi. Ülke MÖ 221'de birleştiğinde, yenilik akımı son sürat devam ediyordu. Onu takip eden yüzyıllarda, ülke İngiltere'nin on sekizinci yüzyılda tecrübe ettiğinden çok farklı bir sanayi devrimi yaşadı. Bu dönemde sınai kullanıma sokulan icatların bazıları, bir binyıl daha Avrupa'da bilinmeyecekti.

Tarım uygulamalarında da paralel bir devrim sürüyordu. Altıncı yüzyıla gelindiğinde, Çinli çiftçiler ekinlerini sıralar halinde ekiyorlardı. Bu da tohumları elle saçmaktan çok daha iyi mahsul elde edilmesini sağlıyordu ve otları kontrol etmek

de daha kolay oluyordu. (Bu, 1731 tarihli bir İngiliz tarım kitapçığında bir yenilik olarak duyurulacaktı.) Bundan bir yüzyıl sonra, otlar dökme demir çapalar kullanılarak ayıklanıyordu. Henüz MÖ 85'te, Çinliler tohumları hazırlanan sıralara otomatik yerleştiren yemlikleri olan birkaç sıralı puluk kullanıyorlardı; bu on sekizinci yüzyıla dek Avrupa'da ortaya çıkmayacaktı.

Dünyada eşi benzeri olmayan son derece önemli bir gelişme de, MÖ 200 civarında kullanılmaya başlanan göğüsten kayışlı koşum takımıydı. Bu, atların normalde ölümüne neden olabilecek işleri kolayca görebilmesini mümkün kıldı. Roma İmparatorluğu bu sırada ağır malzemelerin taşınması için su taşımacılığına bağımlıydı. Mükemmel yol sistemi malların nakledilmesi için faydasızdı; çünkü kullanılan koşum ağır bir yük çekmeye zorlanan bir atı boğardı. Yaklaşık 50 kilometre taşınan samanın fiyatı, üretim fiyatının iki katına çıkıyordu. Bunun aksine, bir gemi dolusu Mısır buğdayı, Roma pazarlarında İskenderiye pazarlarında satıldığından sadece bir çeyrek katına satılabiliyordu.

MÖ birinci yüzyılda, Çinliler günümüzde de koşum atlarında kullanılan boyun koşum takımını geliştirerek atlarının iş kapasitesini daha da artırdı. Bu da Avrupa'da bin yıl boyunca görülmeyecek bir başka aparatı. Geliştirilmesi yalnızca karayolu taşımacılığında devrim yapmakla kalmadı, Çin tarımının üretkenliğine de ivme kazandırdı. Bir at bir öküzden daha fazla yemeğe ihtiyaç duyar; fakat daha hızlıdır ve çok daha ağır işler görebilir.

Bu dönem, bütün dünya için muazzam getirileri olacak kâğıt imalatının keşfine de şahit olmuştur. Ne Mısırlılar, ne Yunanlar ne de Romalılar kâğıt konusunda bilgiye sahipti. Elleriindeki yazı malzemeleri arasında kâğıda en yakın olan şey, Mısır'daki aynı isimli bitkinin sapından elde edilen papi-

rüstü. Ortaçağın yazıcıları da bunu bilmiyorlardı. Hayvan derilerinden yapılan parşömeni kullanıyorlardı.

Çin kâğıdı, lifli bezlerin su ve tutkalla karıştırılmasıyla yapılıyordu. Sonradan karışım, fazla sıvının boşaltıldığı, içinde bir bez veya tel elek bulunan haznelere dökülüyordu. Tortu kurutuluyor ve elde edilen tabaka kâğıt elekten sökülüyordu. Genelde ağaç hamurundan yapılırsa da, günümüzde de temelde kâğıt bu şekilde yapılıyor. Bildiğimiz kadarıyla, bu süreç dünya tarihinde yalnızca bir kez icat edildi ve bu da MÖ yaklaşık 100 civarında Çin’de oldu. Üzerinde bir şeylerin yazılı olduğu günümüze ulaşan en eski kâğıt parçası, MS 105 civarından kalmadır. Çin kâğıdının Avrupa’ya (Araplar üzerinden) ulaşması 700 yıl, Avrupalıların kâğıt imalatının sırlarını keşfetmesi ise bin yıl almıştır.

Bu dönemde Çin’de girilen sanayi faaliyetlerinin bazıları nefes kesicidir. Eski Çin sanayisinin ölçeği ve azmini yansıtan bir örnek, tuzlu su ve doğalgaz elde etmek için yapılan derin sondaj faaliyetidir. MÖ birinci yüzyılda, Çinliler otuz santimetre genişliğinde sondaj deliklerine bambu borularla neredeyse 1600 metre derinliğe kadar inebiliyordu. Yöntem, neredeyse 40 metre uzunluğunda bir bambu borunun ucuna demir bir delgi takıp boruyu uzun bir iskeleden aşağıya sarkıtmaktı. Bir grup işçi bir kaldıraca bastırıp sonra bırakıyor, böylece delgi aniden deliğin dibine düşüyordu. Delik derinleştikçe, bir diğer boru ekleniyordu ve bu böyle devam ediyordu. Bu süreç, gerekirse aralıksız aylarca ta ki tuz barındıran bir artezyen kaynağına denk gelinceye kadar sürüyordu. Bu artezyen kaynağı bulununca da, tazyikli tuzlu su, bir diğer bambu boru sistemi aracılığıyla, bazen kilometreler boyunca dağıtılıyordu. Tuzlu suyun tuz elde etmek üzere buharlaştırıldığı demir kapların ısıtılmasında yakıt olarak kullanılan ve benzer şekilde dağıtılan yeraltı doğalgaz rezervlerinden

faydalanmak için de başka kuyulara iniliyordu. Sığ kuyulardan alınan gaz borudan geldiği gibi yakılabiliyordu; fakat daha derin rezervlerden gelen gazın öncelikle devasa demir karbüratörlerde havayla karıştırılması gerekiyordu. Güvenli bir çalışma yöntemi bulunana dek birçok iş kazası meydana gelmiş olsa gerek.

Sanayi ve tarımdaki bu gelişmeler, hem bir nüfus patlamasına neden oldu hem de bu nüfus patlamasından beslendi. MS 1 ile 2 yılları arasında, imparatorluğun nüfus sayımı 60 milyon rakamına işaret ediyordu, bu Roma İmparatorluğu'nun nüfusuna eşitti. Nüfusun en yoğun olduğu bölge halen Sarı Irmak etrafındaydı. Burada, eskiden yalnızca köylerin ve birkaç kasabanın olduğu bölgede, başka herhangi bir yerdeki şehirlere denk, güzel şehirler yer alıyordu. Bu şehirlerde, arazi sahibi soylular ile devlet memurları lüks içinde yaşıyordu. Birinci yüzyılda başkent Changan'ın olanakları on beşinci yüzyıl Londra'sı veya Paris'inin sağladığı olanaklardan pek de farklı sayılmazdı, üstelik nüfusu da bu iki kentin toplamından daha fazlaydı.

Geçim kaynaklarının yakınında yaşayan köylü sınıfının çoğunluğu için, rakamlarda artış yaşam standartlarında paralel bir ilerlemeye neden olmadı. Mahsul bereketsizliği ve kıtlık daima bir tehditti. Mahsul bereketsiz olduğunda çaresizlik duygusu ayaklanmaları doğuruyordu. Bunların büyük çoğunluğu zalimce bastırılıyordu; fakat bazıları o kadar güçlüydü ki bir hanedanı bile çökertiyordu. Bir kaos döneminden sonra, yeni bir lider ortaya çıkar, yeni bir hanedan kurulurdu. Bu, sonraki 2000 yıl boyunca pek çok kez yinelenecek bir süreçti.

Ezilen köylü sınıfının muhalifliği, Çin hükümdarlarının uğraşmak zorunda olduğu tek sorun değildi. Aynı zamanda sınırlarının ötesindeki düşmanların daimi tehdidi vardı.

Doğuda onları okyanus koruyordu. Güney ile batıda, dağlar işgale karşı bir bariyer görevi görüyordu. Fakat kuzey ve kuzeybatıda sınırlar, sürüleri Orta Asya'nın otlaklarında gezinen atlı göçebelerin saldırılarına açıktı. MÖ 221'de Qin hükümdarı Shi Huang'ın ilk icraatlarından biri, (kendi ordusu dışında) imparatorluğu silahsızlandırmak ve el konulmuş silahları zil ve heykel yapımı için eritmekti. Böylelikle her türlü dahili karışıklığı etkisizleştirerek, dikkatini harici tehdide yöneltti ve "Uzun Duvar"ın inşa edilmesini emretti. Bugün Çin Seddi veya (inşası sırasında ölen insan sayısı nedeniyle) "dünyanın en uzun mezarlığı" olarak bildiğimiz yapının inşaatına başlandı. MÖ 214'te tamamlanan bu duvar üzerinde, bir saldırının gelebileceği steplere bakan pek çok gözetleme kulesi bulunuyordu ve yabancılara yeni imparatorluğun sınırlarının nerede olduğunu gösteren bir işaret yerine geçiyordu.

Her yeni hanedanla, Konfüçyüsçü kamu idaresi sistemi pek fazla değişmeden devam edecekti. Konfüçyüsçü teori, neler olduğunu açıklamak için bir formüle sahipti. Başarılı bir ayaklanma, tanımı gereği, önceki imparatorun halkını düzgün yönetemediğini kanıtlıyordu, yani kendisine hükümdarlık hakkını veren "İlahi Buyruk" imparatorun geri alınmıştı. Bunun ardı sıra yeni bir hanedanın kurulması, yeni imparatorun İlahi Buyruk'u almış olduğunun ispatıydı. Bu muğlak bir kavram olmakla beraber Çinlilerin hayal gücünü 2000 yıl boyunca kavramayı başarmıştır ve günümüzde de bir etkisi vardır. İnsanların, yaşadıklarını tekrar eden bir refah, ahlaki çöküş, hanedanın çöküşü, kaos, hanedanın yenilenmesi ve tekrar refah döngüsü olarak gören tarih görüşüyle içkin bir bağı vardır.

Konfüçyüsçülük, Hristiyanlık veya İslam gibi bir din değildir. Konfüçyüs'ün batıl inançlara ayıracak vakti yoktu

ve benimsediği etik sistemde doğaüstü bir unsur bulunmuyordu. Bu sistem, bir cennet veya cehennem içermiyordu ve ruhban sınıfı kesinkes yoktu. Fakat uygulamada, daha büyük rütbelere sahip Konfüçyüsçü memurlar yavaş yavaş geleneksel tanrılara adanan ritüellerin sorumluluğunu almaya başladılar. Bu nedenle, yağmur yağmadığında su kaynaklarını düzenlemek gibi, yağmur duasına çıkılmasını düzenlemek de şehrin yargıcının göreviydi. Bu dini rol, mandarin sınıfının gücünü daha da pekiştirmeye ve statülerini güçlendirmeye hizmet etti.

Konfüçyüs'e duyulan saygı, zaman içinde ona bir tanrı olarak tapılmasına kadar vardı. Fakat öğretilerinin dünyevi doğası takipçilerine "dinin sağlayacağı avuntuları" başka yerlerde arama özgürlüğünü veriyordu ve Çin (özellikle fakirlere cazip gelecek) yabancı dinlerin gelişmesi için bereketli bir toprak olmayı sürdürdü.

Çin halkına Konfüçyüsçülüğün sunamadığı avuntuyu sunan dinlerin başında Budizm geliyordu. Doğu Han hanedanı döneminde (MS 45-220) büyük bir yabancı ticaret açılımı gerçekleşti ve azımsanmayacak kadar çok Orta Asyalı tüccar kuzey şehirlerine yerleşmeye başladı. İşte bu topluluklar aracılığıyla Budizm, Çin nüfusuna yayıldı; Doğu Han hanedanının düşmesini takip eden ayrılma döneminde, sınır bölgelerini kontrol altına almış olan barbar istilacılar da dahil olmak üzere pek çok destekçi kazandı. Roma İmparatorluğu'ndaki Hristiyanlık deneyimiyle çarpıcı bir paralellik gösteren bu ithal din, sonradan yalnızca mazlum köylülerin değil, manastırların ve rahibe manastırlarının binalarını yapan ve hazinelelerini şişiren üst sınıfların büyük bölümünün seçtiği din halini almadan önce zulüm gördüğü dönemlerden geçecekti.

Köylü isyanları ve göçebe istilaları bu yüzyıllarda bu büyük uygarlığın katlandığı tek talihsizlik değildi. Büyük

nüfus artışı (MÖ 400'de yalnızca 20 milyonken, 100 yılında 60 milyonu aşmıştı), büyük kasabaların sayısının, bu kasabaların nüfuslarının ve aralarındaki yolculukların artmasına neden oldu. Bunun sonucu bir dizi felakete yol açan salgın hastalıklar oldu, Çin orduları riskli sınır bölgelerine gittikçe, bakteriler bağışıklık kazanmamış olan şehirlerdeki insanlara bulaşıyordu. 208 yılında, bir salgın sonucu Hubei'deki askerlerin üçte ikisi öldü. 275'te Honan'daki bir salgında on binlerce insan öldü. 312'de, ölümcül hastalıklar halihazırda kıtlık ve çekirge istilasıyla zayıflamış olan halka saldırdı ve Çin'in kuzey ve orta bölgelerinin büyük kısmı, engin çorak arazilere döndü. Resmi kayıtlara göre bu olaydan Shensi eyaletindeki yüz adet vergi ödeyen vatandaştan yalnızca ikisi kurtuldu. 322'de ve 423'te hastalığın, ismi belirtilmeyen eyaletlerde halkın yüzde 30'unu öldürdüğü kayıtlara geçti. Üstelik bunlar büyük salgınların yalnızca birkaçıydı, çoğunluğunda ölenlerin rakamlarına dair kayıtlar elimizde yok. Bildiğimiz şey, 100 yılında 60 milyonu aşmış olan Çin nüfusunun beşinci yüzyılda bu rakamın yarısından az olduğudur. Bunun nedeni bir açıdan savaş ve kıtlığa bağlanabilir; fakat en büyük sorumlusu salgın hastalıklardır. Çin'de, başka her yerde olduğu gibi, hayvanların evcilleştirilmesi ve kent yaşamının keşfinin başka, çok daha karanlık bir yüzü olduğu ortaya çıkmıştır.

MS 500'DE DÜNYA

500 yılına gelindiğinde, Çin'de geliştirilen demir aletlerle ıslak pirinç tarımı kültürü, Çin etkisine en fazla maruz kalan iki ülkede, Kore ve Japonya'da sağlam bir şekilde yerleşmişti. Islak pirinç tarımı, Japonya'ya MÖ yaklaşık 300 yılında Kore'den ulaştı; fakat yeterince yaygınlaşıp da tarım yerleşimlerinin diğer yerlerde yaratmış olduğu türden bir uygarlık olasılığının önünü açması MS 250'ye dek olmadı. Bu dönemin tarihsel kayıtları son derece azdır ve sahip olduğumuz bu bilgi bize Çin ve Kore arşivlerinden ulaşır. Fakat Japonya'nın tek bir yönetim altında birleşmiş olduğu ve 391'de Kore yarımadasının güneyindeki üç krallığı fethetmeyi başaran askeri gücüyle çoktan kayda değer bir güç haline gelmiş olduğu açıktır. 500 yılında, bu sömürgelerden aktarılan zenginliğin yanı sıra, Japonya'nın hızla gelişen teknolojisi, nüfusunda büyük bir artışı tetikledi ve yönetici sınıflara lüks bir yaşam tarzı sağladı. Islak pirinç tarımının ilk olarak sahneye çıktığı MÖ 250'deki sadece bir milyonluk nüfus 5 milyona yükselmişti. Vergilere ek olarak, Kore bağlantısı devamlı bir zanaatkâr kaynağı (sulama uzmanları,

dokumacılar, demirciler vb.) sağladı. Aynı zamanda, Çin'den çıkan ve aralarında en kayda değeri Konfüçyüsçü felsefesi ve sonradan saf Japon yazısını yaratmak için uyarlanan Çin yazı sistemi olan kültürel yeniliklerin aktarımı için de Kore bir aracıydı.

Japon tarihinin bu dönemi, güneş tanrıçası Amaterasu'nun soyundan geldiğini öne süren ve sonraki 1500 yıl boyunca Japonya'ya hükmedecek imparatorları çıkaran imparatorluk ailesinin ismiyle, Yamato olarak anılır.

Bu dönemde Japon kültürünün anahtar unsurlarından biri aileye (*uji*) hürmetti. Bu yalnızca kan bağı anlamında aileyi ifade etmiyordu. Aynı zamanda kabile anlamında aileyi ve en büyük aileyi, yani imparatorun reisi olduğu bütün halkı ifade ediyordu. Her ailenin kendi tanrısı vardı ve aile tanrısına doğru ibadet edildiğinden emin olmak aile reisinin sorumluluğundaydı. Bu aile ibadeti daha geniş bir bağlama, Shinto'ya dahildi. Shinto bazıları deniz ve dağlar gibi doğa güçleri veya cisimleriyle, bazıları da büyümek veya yaratılış gibi süreçlerle bağlantılı olan pek çok tanrıya sahip bir dindi.

Japonya'nın güney ve doğusunda, Pasifik Adaları'nın kolonileştirilmesi artık neredeyse tamamlanmıştı. Maceracı Polinezyalılar, çift gövdeli yelkenlileriyle, Marquesas Adaları'ndan yaklaşık 4000 kilometre uzağa bir yüzyıl süren ada göçlerinden sonra Hawaii'ye henüz ulaşmışlardı. Başka Polinezyalılar, yine (hem mesafe hem de zaman açısından) eşit uzunlukta bir yolculukla Tahiti'den Paskalya Adası'na ulaşmışlardı. Bu yerleşimler tesadüfi keşiflerin getirisi değildi. Yeni evlerine yerleşmek üzere yollarında köpekleri, domuzları, ekmekağaçları, Hindistan cevizleri, muzları, yerelmaları ile gelen harikulade seyrüsefercilerin sistematik keşif yolculuklarının sonucuydu. Yalnızca Yeni Zelanda keşfedilmemişti. Uçmayan dev kuşlar, birkaç ada ötede varlıkla-

rına tehdit unsuru oluşturan insan düşmanlarından bihaber, gür bitki örtüsünün ortasında dolanıyorlardı.

Avustralya halkı halen dünyanın geri kalan kısmından izoleydi. Çetin bir çevrede tek tük nüfusuyla, diğer yerlerde insanların hayatını değiştiren kent-tarım macerasına atılmak için gereken araçlardan yoksundu. Değişim onlara ancak ağır ağır ulaşabilecekti; yaşam biçimleri, binlerce yıldır süren ve bir bin yıl daha genel anlamda değişmeden sürecek olan avcılık ve toplayıcılık modelinde devam etti.

Pasifik'in diğer yanında, Güney Amerika'daki And Dağları'nın 4000 metre yüksekliğindeki bir kesiminde yaklaşık 7700 kilometrekare genişliğindeki Titikaka Gölü yer alıyordu. Bu gölün kıyılarında, geleceğinde yüzyıllar boyu sürecek bir refah dönemi yatan kadim bir uygarlık, altın çağının keyfini sürüyordu. Arkeologlar bu uygarlığı, merkezindeki büyük şehrin ismiyle, Tiahuanaco (veya Tiwanaku) olarak bilir. Bu uygarlığın refah ve gücünün temelinde, ekinlerin "yükseltilmiş" tarlalarda yetiştirildiği ve böylece yılda on binlerce ton patates üretilen emsalsiz bir tarım sistemi vardı. Tarım alanları, soğuk dağ gecelerinde gün ortası güneşinin sıcaklığını hapsederek ekinleri dağ donlarından koruyacak şekilde inşa edilmiş bir sulama kanalı şebekesiyle sulanıyordu. Cömert hasatlar, günümüzde Arjantin, Bolivya, Peru ve Şili'nin kuzeyini içine alan geniş alanları kucaklayan bir imparatorluğu idame ettiriyordu. Tiahuanaco şehri, görkemli harabeleri günümüzde bile etkileyiciliğini koruyan tapınak külliyeleriyle bezeli ve belki 50.000 nüfusa sahip ihtişamlı bir başkentti. İnşasında kullanılan taşların bazıları 100 ton ağırlığındaydı ve getirildikleri en yakın yer de yaklaşık 5000 kilometre ötedeydi. Bu esrarengiz uygarlığın insanları gösterişli mücevherler ve çömlekler üretiyordu; fakat henüz demir eritmenin sırrını keşfetmiş değillerdi. Etkileyici mima-

rileri başlıca aleti çakmaktaşıdan yapılmış balta olan Taş Devri teknolojisinin ürünüydü.

8000 kilometre kuzeyde, Meksika Vadisi'nde bir diğer Taş Devri uygarlığı zirve noktasını yaşıyordu. Baş şehri Teotihuacán ("Tanrıların Şehri"), Tiahuanaco'dan da büyüktü. 500 yılında dört yüz yaşındaydı ve yaklaşık 150.000 civarındaki nüfusuyla dünyanın en büyük şehirlerinden biriydi. Nüfus açısından olmasa da yüzölçümü olarak Roma'dan büyüktü. Kent yaklaşık 20 kilometrekareye yayılıyordu ve birbirini dik kesen sokaklar üzerine inşa edilmiş saraylara, meydanlara, yüzlerce tapınağa ve iki büyük piramide, Güneş Piramidi ile Ay Piramidi'ne ev sahipliği yapıyordu. 64 metre yükseklikte ve 230 metreye 220 metrelik bir tabana sahip olan Güneş Piramidi Amerika'nın en büyük, dünyanın ise en büyük üçüncü yapısıydı. Böylesine bir mimari, böylesine büyük bir nüfus ancak son derece üretken bir tarım sistemiyle mümkün olabilirdi. Fakat yazılı kayıtlar olmadığından, halkın yaşamı veya imparatorluğun (tabii bir imparatorluksa) büyüklüğü hakkında söylenebilecek pek az şey vardır. Bu kışkırtıcı bir gizem olarak kalmıştır.

Teotihuacán'ın birkaç yüz kilometre doğusunda, Yucatan yarımadasında Maya Uygarlığı serpilmişti. Yaklaşık 800 kilometreye 500 kilometrelik bir alana yayılan bu uygarlık, daha önceki hiçbir uygarlığa benzemiyordu. Arazi (taş baltalarla) temizlenmediği sürece hiçbir şeyin inşa edilemeyeceği, hiçbir bitkinin ekilemeyeceği bir yerde, içinden geçmenin neredeyse imkânsız olduğu bir ormanın ortasına kurulmuştu. Yıllık yağış miktarı yaklaşık 300 santimetre olan bu sıcak, buğulu iklimin kurak mevsimi de sadece birkaç ay sürüyordu. Bu güçlülere karşın, yüzlerce tapınak, ritüel mekânı ve piramit inşa edildi. Bunlar, harabe halindeyken bile, heybetli görünüşleri ve içerdikleri emekten ötürü, göreni huşu içinde bırakır.

Maya, esasen bir kent uygarlığı değildi. On dokuzuncu yüzyıl kâşiflerinin kent olarak gördüğü yerleşimler şimdi tören merkezleri, yani temel birimin çiftçi köyleri olduğu bölgelerin dini ve idari başkentleri olarak görülüyor. Burası merkezi yönetimi olan bir imparatorluk da değildi. Daha ziyade, şehir rolü oynayan törensel merkezlerle birlikte bir grup şehir devletinden oluşuyordu. Tören merkezleri, ibadet ve tanrıları teskin etme gibi açılardan toplum hayatında merkezi bir role sahipti. Mayalar, son derece gelişkin bir hiyeroglif yazı sistemine sahipti; fakat edebiyatı, onu "Şeytan icadı" olarak gören on altıncı yüzyıl İspanyol rahipleri tarafından büyük bir barbarlıkla yok edildi ("Şeytan icadı" İspanyol rahiplerinin davranışları için daha uygun bir yakıştırma olsa gerek). Bunun sonucu olarak, gündelik Maya yaşamı konusunda hemen hiçbir şey bilmiyoruz. Başlıca mahsullerinin mısır ve fasulye olduğunu, avokadonun önemli yer tutan bir bitki olduğunu ve çikolata içtiklerini biliyoruz. Mesele dış görünüşe geldiğinde, kendilerine has beğenileri vardı. Başlarının uzun olması için, yeni doğan bebeklerin kafataslarını iki yandan sıkarlardı. Şaşılaraya ayrı bir değer verilirdi ve şaşı olsunlar diye bebeklerin gözlerinin arasına tahta toplar asılırdı.

Sahip olduğumuz birkaç Maya metni de genellikle astronomik ve dini kayıtlardır. İçerdikleri hesaplamalar hiçbir Taş Devri uygarlığının boy ölçüşemeyeceği kalitededir. Fakat bütün entelektüel başarılarına karşın, Mayalar teknolojiye büyük ilerlemeler kaydetmemişlerdir. Yaşadıkları arazi göz önünde bulundurulduğunda tekerlekli araçlar geliştirmemiş olmaları anlaşılır bir şeydir. Bunun yanında, yük hayvanları da yoktu. Bu uygarlıktaki her şey, devasa taşlar da dahil olmak üzere ya taşınıyor ya da kol kuvvetiyle çekiliyordu.

Günümüz Meksika sınırının kuzeyinde henüz hiçbir uygarlık sahneye çıkmamıştı. Ohio Vadisi'nde ve etrafında

Hopewell kültürü halkı mısır, kabak ve fasulye yetiştirmeye dayalı bir ekonomiye sahipti, avcılık da yapıyorlardı; fakat yerleşimleri kentler değil köylerdi. Kıtanın diğer yerlerinde avcı toplayıcı kültürler büyük oranda değişmeden kaldılar. Genel anlamda yerleşik tarımın olmaması, Amerika'nın diğer bölgeleriyle karşılaştırıldığında nüfusun büyüklüğüne yansıdı. Bu dönemde Kuzey Amerika'nın, modern Meksika'nın kuzeyinin nüfusu muhtemelen yaklaşık 2 milyondan fazla değildi. Buna karşın Orta ve Güney Amerika, yaklaşık 13 milyonluk bir nüfusa sahipti.

Avrupa'da, Taş Devri kültürleri çoktan tarihe karışmıştı. Pek az Avrupalı avcılık veya toplayıcılık ile yaşamını sürdürüyordu. Hemen her yerde ya göçebe çobanlık ya da yerleşik tarım gündelik yaşamın çerçevesini belirliyordu. Eski Batı uygarlığının sınırları içinde, pek çok şehir hâlâ Roma kent hayatının geleneklerini koruyordu; fakat diğer pek çoğunu terk etmişlerdi.

Eski imparatorluğun içinde ve dışında, demir alet ve silah teknolojisi evrensel boyuttaydı. Bu dönemde Avrupa yaşamının bir özelliği de Asya'dan gelen atlı göçbelerin baskısından kaçmaktı. Avrupa'nın doğusuna gittiklerinde eski sakinler batıya doğru gitmek zorunda kaldılar. Kelt halkları, Germen halklarına, onlar da Slavlara yer açmak zorunda kaldı ve bu böyle devam etti. Beşinci ve altıncı yüzyıllarda, Roma lejyonlarının yokluğunda, Avrupa'nın batısındaki her ülke istila dalgalarından nasibini aldı. Başta bunlar yağma, eş, köle arayışıyla yapılan ani akınlar gibi fırsatçı eğilimlere sahipti. Fakat zaman geçtikçe, bunlar kalıcı bir ev arayışında keşif yolculuklarına dönüştü. Uygun yer bulunduğunda, akıncılar yerleşir ve çiftçiliğe başlardı. Yerlerinden ettikleri insanlar daha bereketsiz yerlerde, tepelerde veya deniz kıyısında hayatlarını idame ettirmek zorunda kalırdı.

Akdeniz çevresinde, bilhassa Doğu İmparatorluğu'nda, şehir yaşamı hemen hemen eskisi gibi sürüyordu. Fakat Avrupa'nın kuzeyinde, Britanya'dan Karadeniz kıyılarına dek, çiftçi köyleri yerleşimin temel birimiydi. Roma şehirlerinin pek çoğu enkaz halindeydi; içinde yaşanacak mekânlardan ziyade, inşaat malzemelerinin yığıldığı taş ocaklarına benziyorlardı. Britanya'da, yerli soylu aileler eski Roma yaşam tarzını korumaya uğraşıyorlardı; fakat beşinci yüzyılda Kuzey Denizi'nden gelen istilacılar (Angıllar, Saksonlar ve Jütler) tarafından etrafları gitgide sarılmaya başlandı.

Avrasya'nın diğer ucunda, Hindistan sınırlarında steplerin göçebelerinden gelen amansız saldırılar en sonunda biraz hafiflemişe benziyordu. 475'te Hunlar Afganistan'ın dağ geçitlerini aşp Peşaver'e ilerlediler. Takip eden yıllarda, Gupta İmparatorluğu'nun dağılmasının yardımıyla İndus'a ulaştılar ve bir dizi katliam yaparak Keşmir'i yakıp yıktılar. Sonraki bir nesil boyunca ülkenin kuzeybatı köşesinde hüküm sürdüler; fakat sonra yeniden tepelere dönmek zorunda kaldılar. Yüz yıl daha bir tehdit olarak kalacaklardı; fakat bir göçebe ordusunun yeniden düzlüklere inmesi için yüzyıllar geçmesi gerekecekti.

Afrika'da Sahra Çölü'nün güneyinde demir işçiliğinin gizlerinin keşfi ve yerli tarım sistemlerinin gelişimi, pek çok halkın Tunç Çağı'nın gelip geçmesiyle kaybettiği zamanı telafi etmesine olanak tanıdı. Kitanın, sarıhumma, sıtma, uyku hastalığı gibi hastalıkların yaygın olduğu ve böceklerle taşınan hastalıkların at, öküz veya deve kullanmayı engellediği iç bölgelerinde, yerleşik bir uygarlığın gelişmesi beklenemedi. Orada hayat eski toplayıcılık ve avcılık biçimini izlemeyi sürdürüyordu. Fakat başka yerlerde hem göçebe çobanların hem de çiftçilerin gelişen becerileri besin üretiminde artışa

neden oldu ve nüfusta hızlı bir artışı olanaklı kılan yeni teknolojilerin yolunu açtı.

Afrika'nın en dinamik uygarlıklarından biri, orman böceklerinin yaşayamadığı, dolayısıyla da saban çeken hayvanların hayatta kalabildiği, yaklaşık 2200 metre yükseklikteki Etiyopya'nın dağlık arazilerinde konumlanmıştı. Burası Hristiyan Aksum Krallığı'ydı. Birinci yüzyıldan beri genişliyordu ve işlek Kızıldeniz limanı Adulis, İtalya'nın güneyinden Güney Hindistan'a uzanan bir ticaret ağının merkeziydi.

Kıtanın karşı tarafında Nijer Nehri üzerinde, suyuyla uzun mesafe bakır, altın ve lüks seramik ticareti yapan, kuru pirinç tarımı ve demir işçiliğine dayalı olan ve 10.000 nüfuslu bir kenti (Jenno Jene) bulunan bir diğer yüzyıllık kültür bulunuyordu.

Kenya'dan ta Burun'a kadar, bir zamanlar tek tük Taş Devri avcı toplayıcıların bölgesi olan araziler, şimdi demir kullanan çiftçi ve göçebe çobanların eviydi. Bunlar, MÖ 3000'de günümüz Nijerya'sından iki kol şeklinde (biri doğuya biri de güneye) göç etmiş olan Bantu halklarıydı. MÖ 1000'e gelindiğinde, doğu kolu kıtayı aşp ta Victoria Gölü'ne ulaşmıştı.

Tablo 12.1 Belirli Tarihlerde Tahmini Dünya Nüfusu

Yıl	Küresel Nüfus (milyon)
MÖ 30.000	0,5
6000	10
4000	30
1000	120
MS 500	200
1095	300
1455	400
1763	800
1913	1600
2007	6500

Çeçe sineğinin yaşayamadığı dağlık arazileri takip eden ataları yollarına devam etmiş, 500 yılına gelindiğinde Transvaal'in kuzeyine ve Natal'a yerleşmişlerdi. Kuzey kolunun soyundan gelenler bu sırada Kalahari Çölü'nün batı sınırlarına ulaşmışlardı. Onlar yeni bölgelere yerleşirken, sayıları da önemli ölçüde arttı.

Sahra Altı Afrika'da MS 100 ile MS 500 yılları arasında nüfusun yaklaşık 12 milyondan 18 milyona çıkması inanılmazdı. Ayrıca istisnaiydi de. Dünyanın çoğu bölgesinde tarımın ortaya çıkışından beri durmaksızın artan sayılar, yavaş yavaş durma noktasına gelmişti. Bazı yerlerde tam aksi, keskin düşüşler bile yaşanmıştı. Dünya nüfusu MÖ 6000'de yalnızca 10 milyonken inanılmaz büyük bir artış kaydederek MS birinci yüzyılın başına gelindiğinde 250 milyonu bulmuştu. Ancak sonraki 400 yıl içinde 200 milyona düşmüştü. Savaş ve kıtlık bir rol oynamış olsa da bunun asıl sebebi hastalıktı.

İnsanlar Afrika'dan çıktıklarında, daha soğuk bölgelere dek onları izleyemeyen böcekleri ve bu böceklerin taşıdığı hastalıkları arkalarında bırakmışlardı. Bunun sonucu, binlerce yıl boyunca süren, böceklerin taşıdığı hastalıklardan uzaklaştıkları bir "tatil" olmuştu. Fakat yerleşimler oluşturdıklarında ve yabani hayvanları evcilleştirdiklerinde bu hayvanların taşıdığı yeni hastalıklardan mustarip oldular, üstelik bu hastalıklar insan topluluklarını sömürecek şekilde evrim geçirdi.

Çinlilerin el arabası kullandığı, Romalı hanımların ve Mısır kraliçesi Kleopatra'nın ipekli kumaştan yapılmış elbiseler giydiği döneme gelindiğinde, insanlar davetli misafirleri (domuzlar, tavuklar, inekler) ve onların davetsiz misafirleri (fareler, sıçanlar, sinekler ve bitler) ile binlerce yıldır mikrop alışverişi yapıyorlardı. Fakat bunun sonucunda ortaya çıkan enfeksiyonlar uzun zaman boyunca dünyanın belirli bölge-

leriyle sınırlı kaldı; çöller, denizler ve sıradağlar etkili bariyerler oldular. Böyle bariyerlerin olmadığı yerlerde bile, kent nüfusları genelde uzun süreli salgınların etkili olamayacağı kadar azdı. Fakat Hint Okyanusu ile Akdeniz şimdi gemilerle dolup taşıyordu; İpek Yolu ve benzeri ticaret yolları işlek otobanları andırıyordu. Heybeler ve gemi ambarları, kemirgenler ile böceklerin yanı sıra barındırdıkları hastalık taşıyıcı parazitler için de ideal mobil yuvalardı. Kalabalık şehirler yolculuklarının sonunda onları bekliyordu. İnsanlık küresel köyü icat etmişti ve böcekler gününü gün ediyordu.

Bundan en çok da merkezindeki köklü uygarlıklarla kıyaslanınca direnç geliştirmek için daha az zamanı olan, Avrasya ağının (Avrupa ile Çin) uçlarındaki bölgeler mustarip oldu. Önceki bölümde Çin'in MS 100'den sonraki 300 yıl içinde art arda salgın hastalıklardan neler çektiğini gördük. Bu üç yüzyıllık işkencenin sonu geldiğinde, 60 milyonu aşkın nüfus 25 milyona düşmüştü. Roma'nın yaşadıklarının da bundan az kalır yanı yoktu. 165 yılında Mezopotamya'dan dönen askerler, sonraki on beş yıl boyunca imparatorluğu kasıp kavuran yeni bir hastalığı da (muhtemelen çiçek hastalığı) beraberlerinde getirmişlerdi. 251 ile 266 yılları arasında Roma'yı aynı derecede şiddetli bir diğer öldürücü hastalık daha vurdu. Salgın doruk noktasına ulaştığında, Roma şehrinde günde 5000 ölüm olduğu söyleniyordu. Bu da çiçek hastalığı olabilir; fakat aynı şekilde, o zamana dek kendisini tanıtmaya fırsatı bulamadığı Avrupa'ya kartvizitini sunmak isteyen kızamık olma ihtimali de vardır.

Bu yeni koşullarda, artan besin üretimi ve gelişmiş teknoloji doğrudan nüfus artışı ile sonuçlanmıyordu. İnsanların sergiledikleri hünerler nüfusun düşmesini engelleyemiyordu. Japonya'da, Orta ve Güney Amerika'da ve Sahra Altı Afrika'nın daha sağlıklı bölgelerinde (yani Avrasya salgınla-

Tablo 12.2 İnsan Nüfusundaki Değişimler, MS 100-500

Nüfusta artış olan bölgeler

Yıl	Nüfus (milyon)		
	Sahra Altı Afrika	Japonya	Orta ve Güney Amerika
100	13	2	9
500	20	5	13
Değişim	+%50	+%150	+%40

Nüfus düşüşü yaşayan bölgeler

Yıl	Nüfus (milyon)					
	Çin	Hindistan	G.Batı Asya	Avrupa	Diğer*	Küresel
100	65	45	46	37	38	255
500	32	33	41	30	31	205
Değişim	-%50	-%25	-%10	-%20	-%20	-%20

Kaynak: D. Christian, *Maps of Times* (University of California Press, 2004) s. 344.

* Kuzey Amerika için rakam verilmemiştir çünkü bu tarihlerde kıta için yapılan tahminler epey tartışmalıdır.

rından izole kalan bölgelerde) nüfus rakamları artmayı sürdürdü. Bu 400 yıl boyunca, Avrasya'nın nüfusu ise yaklaşık yüzde yirmi beş azaldı. İnsan artık yükselişine devam eden bir tür değil, ömrünün büyük kısmında kuşatma altında debelenen bir türdü.

İSLAM'IN ZAFERİ

Hıristiyanlığın büyük bir imparatorluğun resmi dini haline gelmesi, İsa'nın ilk meydan vaazının üzerinden 300 yıl geçtikten sonra gerçekleşmişti. Dünyanın aynı bölgesinde doğacak bir sonraki din olan İslam bunun yarısı kadar bir süre içinde benzeri bir sonuca ulaştı. Hıristiyanlık bir imparatorun din değiştirmesi için beklemek zorundayken İslam, imparatorluğunu kılıç zoruyla elde etti.

İslam'ın kurucusu, yaklaşık 570 yılında Arabistan'ın Mekke kentinde doğan Muhammed adında bir Arap tüccardı. Mekke, Kızıldeniz kıyısından yaklaşık 32 kilometre ötede müreffeh bir vaha, Arabistan'ın güneyinden Akdeniz topraklarına uzanan ticaret rotaları üzerinde bir duraktı. Kâbe'nin yuvası olması nedeniyle, aynı zamanda çok uzaklardan gelen Arapların hacı olmak için geldikleri bir yerdi. Kâbe, o sıralar çoktanrılı olan Arap dininde çok önemsenen siyah bir göktaşına da ev sahipliği yapıyordu. Yılda bir kez, insanlar bu önemli mabedi ziyaret etmek, iş yapmak, evlilikleri görüşmek ve genel anlamda iyi vakit geçirmek için Mekke'ye doluşuyordu.

Muhammed'in babası ve annesi, Muhammed on altı yaşına gelmeden ölmüştü ve onu önce büyükbabası, sonra da amcası büyüt müştü. Yaklaşık yirmi beşine geldiğinde, onun yetilerinden çok etkilendiği için evlenme teklifini kabul eden zengin bir dul olan Hatice'nin ticaret malları ona teslim edildi. Muhammed böylece işleri kendi başına yürütmeye başladı.

Muhammed ağırbaşlı bir genç adamdı; zamanını kendi hayatı üzerine, bilhassa da doğduğu kentin tüccarlarının açgözlülükleri ve bencillikleri üzerine düşünüp taşındığı, kent dışındaki bir mağarada geçirme alışkanlığı edinmişti. Bir gece, yaklaşık kırk yaşındayken, "Allah'ın Elçisi" olduğunu söyleyen Melek Cebrail ona göründü. Sonraki yirmi yıl boyunca Muhammed, kendisine insanın Allah'a ve diğer insanlara nasıl davranacağına ilişkin ilahi vahiyler iletilmesi olduğuna inandığı bir dizi tecrübe yaşadı.

Muhammed kendisi gibi düşünen bir grup insanı çevresine toplayarak halkın içinde vaaz vermeye başladı. Vaazları, bilhassa da yoksullar arasında takipçileri artmaya başladığında, doğduğu kentteki tüccar sınıfı tarafından olumsuz karşılandı. Mesajı yıkıcıydı. Çoktanrılı bir dinin merkezi olan bir kentte tek bir Tanrı'ya tapılmasını vaaz ediyordu; bu hac ticaretine zarar verirdi. Aynı zamanda destekçileri arasında, Arap kültürünün temelini oluşturan aile ve kabile bağlarından daha önemli sayılan bağlar oluşturunuyordu. Kabilesinin korumasını almışken düşmanları ona dokunamıyordu. Fakat amcasının ölümü üzerine, kabilenin yeni reisi onu reddetti ve savunmasız bıraktı. Temmuz 622'de, Muhammed yaklaşık elli iki yaşındayken, Mekke'nin yaklaşık 400 kilometre kuzeyindeki büyük bir vaha olan Medine'ye göç etti. Bugün *Hicret* olarak bilinen yolculuk, Müslüman takviminin başlangıcı kabul edilir.

Medine'de Muhammed önceden temasa geçmiş olduğu bir grup destekçiye katıldı. Kentte bir kuvvet merkezleri yoktu ve kendilerini orada kanıtlamaları için birkaç yıl geçmesi gerekti. İşte Medine'de kaldığı bu dönemde Muhammed, sonradan başarısının temelini oluşturacak olan örgütlenme yeteneğini ilk kez gözler önüne serdi. Kişisel ilişkilerinde (tüm azimli imparatorluk mimarları gibi) son derece kibardı. Fakat dini ve politik güç uğraşında maharetli olduğu kadar acımasızdı da. Medine'de yedi yıl kalarak askeri yeteneğini biletti ve gelip geçen kervanlardan haraç alarak mali kaynaklarını artırdı. Bu zaman boyunca insanları tek tek din değiştirmeye ikna ederek ve askeri ittifaklar kurarak kuvvet merkezini sistematik şekilde takviye etti. Öylesine başarılıydı ki Ocak 630'da 10.000 kişilik bir ordunun başında Mekke kapılarına dayandı ve yalnızca iki kayıp vererek kenti ele geçirdi. Otoritesini kurunca, kentin refahının temelini oluşturan hacı takipçileri için kutsal bir zorunluluk yaparak eski düşmanlarının dostluğunu kazandı.

Bir dizi yeni ittifakla Arabistan'ın en güçlü adamı olarak konumunu güçlendirdi. Son derece talihli bir zamanlama bu girişiminde ona destek oldu. Zamanın en büyük güçlerinden biri olan Pers İmparatorluğu iki yıl önce Bizans İmparatorluğu (Konstantinopolis merkezli Doğu Roma İmparatorluğu) tarafından yenilgiye uğratılmıştı ve önceden Bizans'a karşı Perslerin desteğini almış olan pek çok kabile şimdi kendilerini koruması için Muhammed'e yöneliyordu. 630'da ölümünden önceki son seferinde 30.000 kişilik bir ordunun başında Suriye sınırına dek ilerlemiş, yeni ittifaklar oluşturmuş, ülkenin sonraki işgali için yolu açmıştır.

Muhammed 632'de yaklaşık altmış iki yaşındayken öldü. Ardında birleşmiş bir Arabistan bıraktı. Karşı konulmaz bir silahla donatılmış harikulade bir savaş makinesi

Muhammed'in mirasının önemli bir kısmını oluşturunuyordu. Bu silah, savaşın bir misyonerlik uğraşı, savaşta ölümün de ebedi saadete çıkan yol sayıldığı *cihat* kavramıdır. Ardında bırakmadığı şey ise bir vâristir, bu da mimarı olduğu dinde bir ayrılığa, Sünni-Şii anlaşmazlığına yol açacak bir hataydı. Sünniler, Peygamber'in ölmeden önce vârisi (halife) olarak silah arkadaşı Ebu Bekir'i seçmiş olduğuna, Ebu Bekir'in de kendi vârisini seçmiş olduğuna ve bunun böyle devam ettiğine inanıyordu. Şiiler ise Peygamber'in seçeneğini kuzeni ve kızı Fatma'nın kocası Ali'den yana kullanmış olduğuna inanıyordu. Ayrıca geçerli verasetin, hepsinin soyu Ali ile Fatma'ya dayanan ve kendi vârisini belirleyen ruhani liderler (imamlar) soyundan geldiğine inanıyorlardı. Bu yüzyıllar boyunca sürececek inatçı bir tartışmaydı ve halen İslam'ın başına musallat olmayı sürdürmektedir.

Muhammed'in müritleri yaşamı boyunca vahiylerini yazmışlardı. Ölümünden yirmi yıl sonra, bunlar Müslümanlığın kutsal kitabının, yani Kuran'ın temelini oluşturacak şekilde toplandı. Kuran'ın sözcük anlamı "okumak"tır ve yazımında kullanılan Arapçanın güzel ahengiyle ayetlerinin okunması, dili anlamayan kişilere anlatması imkânsız bir etki ve güce sahiptir.

Kuran'ın devrimci mesajı onun temel savında yansır: "Allah'tan başka tanrı yoktur ve Muhammed onun elçisidir." İslam, "Allah'a teslim olmak" anlamına gelir ve hem Kuran'da tanımlanan dini hem de talep ettiği zihniyeti kapsayan bir sözcüktür. İsa gibi Muhammed de insanların mahşer gününe hazırlanmak için doğru davranışlar sergilemeleri gerektiğini vaaz etmiştir; mahşer gününün ertesinde inançlılar cennette sonsuza intikal ederken inançsızlar (inancı inkâr edenler) sonsuza dek azap çekecektir. İşte bu vaat, İslam'ın bir buçuk yüzyılına damgasını vuran bir dizi olağanüstü zaferi kamçıladı.

Dünyada bir dava uğruna ölmekten mutluluk duyan ve yüreklerinde alacakları ödülün ebedi saadet olduğunu bilen insanların adanmışlığıyla boy ölçüşebilecek hiçbir güç yoktur. Pek çok Romalıyı inanmaya değer bir dine mensup olduklarına ikna eden şey, Hristiyanların arenada ölümü soğukkanlılıkla karşılayışlarıydı. İslam'ın askerlerinin savaşta ölümle yüzleşme biçimi yüzeyde tamamen farklı görünebilir. Fakat derinlerde bir yerde, o ilahi teminat aynıydı. Ölüme karşı bu iki tavır da dünyayı değiştirme gücüne sahipti ve ikisi de bunu yaptı.

Muhammed'in Tanrı'sı, İsa'nın Tanrı'sı gibi, aynı zamanda Yahudilerin Tanrı'sıydı ve iki din de İbrani peygamberlere hürmet etti. Bir önemli fark, İslam'ı daima Hristiyanlıktan ayıracaktır. İnançlıların gözünde Muhammed ölümlüydü. O Tanrı'nın elçisiydi, kendisi değil. Nihayetinde Hristiyanlığın merkezi öğretisine dönüşen, İsa'nın ilahiliği kavramının İslam'da bir karşılığı bulunmaz.

Muhammed'in ölümünden sonra, yoldaşlarından biri olan Ebu Bekir bazıları tarafından birinci halife veya vâris olarak tanındı. Onun ve vârisi Ömer'in yönetimi altında kabileler, dindar bir şevk (ve ganimet beklentisi) ve aynı zamanda çorak Arap yarımadasındaki aşırı nüfus baskısı nedeniyle heybetli bir savaş gücüne dönüştüler. Müslüman kaynaklara göre, Muhammed ölmeden önce Doğu Roma ve Pers imparatorluklarına mesaj göndermiş ve onları öğretisini kabul etmeye davet etmişti. Doğu Romalılar ve Perslerden (elbette) olumlu yanıt gelmeyince, vârisleri cihat çağrısı yaptı. Pers şehri Tizpon 637 ve Kudüs 638 yılında ele geçirildi. Mısır'ı işgal ettikten sonra da Mısır gemileriyle 649'da Kıbrıs'ı işgal ettiler. 664'te Kâbil'i aldılar. 711'e gelindiğinde, Cebelitarık Boğazı üzerinden İspanya'ya ilerliyorlardı. Gittikleri her yerde Arap orduları, muzaffer göçebelerin daima yaptığı

gibi, rahat şehir hayatının etkisine kapılmamaları için garnizonlar halinde ayrı tutuluyorlardı.

Zamanla Kuran'ın öğretilerinden yola çıkılarak yasal düzenlemeler yapılıncı, "Ehl-i Kitap"ın kendi dinlerinde kalmalarına ve askerlik hizmeti yapmamalarına izin verildi. Bu insanlar haraç yani yıllık vergi ödeyeceklerdi. Ehl-i Kitap, son kutsal kitap olan Kuran'dan önce kutsal kitabı olan Yahudiler, Hristiyanlar ve diğerleri için kullanılan bir ifadeydi. Ancak "putperestlere" gelince iş değişiyordu. Kimileri fetihten sonra köleleştirildi. (Köle edinme beklentisi de cihada çıkanlar için bir diğer güçlü teşvikti.) Fakat pek çoğuna Müslüman olmak ile ölmek arasında bir tercih yapmaları söyleniyordu.

İslam imparatorluğu genişledikçe Yahudi ve Hristiyanlar din değiştirmeye daha çok teşvik edildiler. Refah içindeki İslam şehirlerinde, din değiştirmek genç ve hırslı bireylere zenginliğin kapılarını ardına kadar açıyordu ve bu da Kitap Halkı'nın zeki ve genç mensupları için görmezden gelinecek bir şey değildi.

Fethin hızı herkesi önüne katmıştı. 780'e gelindiğinde, doğuda halife Harun el-Reşid'in ve İspanya ile Fas'ta ayrı bir halifenin yönetimi altında olan İslam toprakları Lizbon'dan İspanya'nın büyük kısmını ve Kuzey Afrika'nın tamamını içine alarak Mezopotamya ve İran üzerinden Orta Asya'da Semerkant'a dek uzanıyordu.

İslam ordusu 751 yılında Semerkant yakınlarında gerçekleşen Talas Savaşı'nda ileride Avrupa tarihinin akışını değiştirecek bir sırra vakıf olan bir grup insanı tutsak aldı. Bunlar Çinli kâğıt ustalarıydı ve tutsak alınmaları sayesinde kâğıt yapımı Avrupa'ya ulaştı. Kâğıda yazılmış Arap metinleri dokuzuncu yüzyıldan günümüze ulaşmıştır. Kâğıt yapıcılığı sırrı İspanya'nın güneyindeki Müslümanlar üze-

rinden İspanya ve İtalya'daki Hristiyan topluluklara aktarılmış, oradan da Avrupa'nın kuzeyine geçmiştir. Avrupa'da, metinleri uzun bir papirüs rulosundan ziyade tek bir ciltte toplamanın yolunu arayan birinci yüzyıl Hristiyanları tarafından icat edilmiş kitaplar zaten vardı. Fakat kâğıttan önce, kitap yapımı masraflı bir şeydi. Parşömen kullanılarak yapılan 200 sayfalık mütevazı boyutlarda bir kitap için on iki koyunun derisi ve büyük miktarda emek gerekiyordu. Kâğıt ise çok çok ucuza geliyordu. İslam fetihlerinin istenmeyen bir sonucu olarak, Hristiyan İncilleri ile pagan yazarların eserleri çok daha ucuza mal edilir oldu.

Geniş bir imparatorluğun sunduğu güvenlik şemsiyesi, ortak bir dil (Arapça), ortak bir yasa ve tek bir para birimi sayesinde, ticaret yapmak iyice kolaylaştı. Çin yeşimi, ipeği ve porseleni Cava veya Sumatra'daki araçlar üzerinden ithal ediliyordu. Afrika'dan altın, köle ve fildişi, Rusya'dan ise kürk ve kehribar geliyordu. İşte bu ticaretin iskeleti üzerinde Çin dışında eşi benzeri olmayan fevkalade bir uygarlık ortaya çıktı. 756'da Müslüman İspanya'nın başkenti olacak ve gelecek 300 yıl boyunca, yarım milyon nüfusu ve 100.000 elyazması barındıran kütüphanesiyle Avrupa'nın en büyük ve en kültürlü şehrine dönüşecek olan Kordoba gibi muhteşem şehirler kuruldu. Harun el-Reşid'in Bağdat'taki sarayında müzisyen, şair ve yazarlara verdiği destek sayesinde müzik ile edebiyat gelişti. Onun himayesi altındaki şairler çok beğenilen bir şiir yazdıkları takdirde bir kese altınla, hatta bir parça arazi ile ödüllendiriliyorlardı.

İslam'ın önemli unsurlarından biri, Müslümanları bilgiyi aramakla yükümlü kılmasıydı. Bu yükümlülük ve imparatorluğun kaynakları, bilimin çiçek açtığı bir ortam yarattı. Fethin ilk yıllarında, Kuran'ın gereken tek kitap olduğu inancıyla, İslam orduları karşılarına çıkan her kitabı yakmışlardı.

Fakat neyse ki yeni kuşaklar daha akıllıca davranıp kitapları yakmadılar ve bunu takiben büyük bir bilgi birikimi ortaya çıktı. İspanya'daki Toledo kentinden İran'daki İsfahan kentine dek bilime sıcak bakan bir dizi hükümdarın yönetimi altında, Yunanca, Sanskritçe, Süryanice ve Pehlevince kadim metinler Arapçaya tercüme edildi. 830'da el-Reşid'in oğlu el-Memun, bilginlerin imparatorluğun uzak köşelerinden getirilen Aristoteles, Arşimet, Batlamyus ve diğer bilgelere ait metinlerin tercümeleri üzerinde çalıştığı Bilgelik Evi'ni (Beytü'l-Hikme) kurdu. Aynı zamanda, Hindistan ve Çin ile ticari temaslar, Yunanların bilmediği fikirleri ve matematik yöntemlerini getirdi. Bu dönemin İslam bilginleri, daha önce bir araya getirilmemiş bir bilimsel bilgi külliyyatına sahip oldu. Sonradan Arapça metinler Latinceye tercüme edilince Avrupa'nın bilim devrimini harekete geçirecek olan da işte bu bilgi deposu olacaktı.

İslam'ın bilime en büyük hediyelerinden biri de Arap rakamları dediğimiz sistemdir. Isaac Newton gibi bilimcilerin gündelik hesaplamaları, ellerinde yalnızca, örneğin 1767 rakamını MDCCLXVII harfleriyle temsil eden Roma rakamları olsaydı imkânsız olurdu. Doğrusunu söylemek gerekirse, Arap rakamlarına aslında Hint rakamları demeliyiz; çünkü onlar MÖ birinci yüzyılda Hindistan'da geliştirildiler. Bize de el-Memun'un Bilgelik Evi'ne şeref vermiş olan pek çok güzide bilimciden biri olan Arap matematikçi el-Harezmi'nin yazıları aracılığıyla ulaştı.

Dokuzuncu yüzyıldan on ikinci yüzyıla uzanan dönem İslam'ın altın çağıydı. Bir din olarak, en muhteşem günleri gelecekte uzanıyordu. Avrupa'nın güneydoğusundan, Afrika'dan, Asya'dan, Çin ve Endonezya'ya varana dek sayıları yüz milyonları bulan mensuplar kazanmaya devam edecekti. Gelgelelim, seküler bir güç olarak nüfuzu onuncu

yüzyıla gelindiğinde azalmaya başlamıştı. Kesinlikle hafife alınmaması gereken bir güç olmakla beraber iç çatışmalarla zayıflayınca ve kendilerine has sağlam kaynakları olan ülkelerle karşılaşınca, karşı konulmaz olmaktan çıktı.

ROMA'DAN SONRA AVRUPA

Batı İmparatorluğu'nun çöküşünden önce ve sonra, Asya'dan çıkıp Avrupa'ya giren göçebe halklardan kaçmakta olan istilacılar kalıcı bir yuva arayışı içinde kıtada ilerlerken, Avrupa'da bir kargaşa dönemi yaşanıyordu.

Batı İmparatorluğu'nun parçalanmasının ve kuzey bölgelere yeni halkların yerleşmesinin bir sonucu da yeni dillerin ortaya çıkmasıydı. İmparatorluğun son yıllarında Romalıların konuştuğu dil kuruluş çağında konuşulan dilden biraz farklı olmasına rağmen yine de Latinceydi. İmparatorluk yıkılıp bir dizi bağımsız beylik ortaya çıkınca dil de özgür kaldı. Pireneler ve Alpler gibi doğal bariyerlerle ayrılan bölgelerde, farklı Latince lehçeleri ortaya çıktı. Sonraki sekiz veya dokuz yüzyıl boyunca, bu lehçeler "Roman" dillerine, İtalyanca, İspanyolca, Portekizce, Fransızca ve Romenceye evrildi. Bu, Germen dilleri konuşan halkların fetihlerine rağmen oldu. Şimdi Fransa olan bölgeyi fetheden Frankların torunları, atalarının Germen dilini değil de yerel halkın Latince lehçesini konuşur oldular. Ancak istilacıların kendilerini seyrek nüfuslu bölgelerde bulduğu daha kuzeyde,

yerel nüfusun konuşma alışkanlığını benimseme gibi bir baskı yoktu, böylece nehirler, denizler ve dağlarla ayrılan bu halkların torunları da yavaş yavaş Hollandaca, Almanca ve İsveççe halini alan lehçelerini geliştirdiler.

Dört yüzyıldır Roma kültürünün serpildiği Britanya ovalarına yeni gelen halkların Galya'yı (bugünkü Fransa'yı) istila edenlerin yaptığı gibi Latinceyi benimsemesi beklenebilirdi; fakat bunu yapmadılar. Bunun yerine, nihayetinde İngilizce olarak bildiğimiz dile dönüşecek olan kendi Germen dillerini korudular. Galya halkı kadar Latinleşmemiş olan yerli Britanyalılar, kendi dillerini korudu ve Angıllar ile Saksonların sızamadığı dağ sığınakları içinde, bu yavaş yavaş modern Galceye dönüşmeye başladı.

İki dil grubu (Germen ve Latin), kökenleri Avrupa'nın Asya ile kesiştiği step bölgesine dayanan Hint-Avrupa dil ailesinin üyesiydi. Toprakların Germen dilleri konuşan insanların oturduğu doğu bölgesine doğru, Slavlar Hint-Avrupa lehçelerinden üçüncü bir grubu konuşuyorlardı, bu Çekçe, Lehçe, Sırpça-Hırvatça ve Rusçanın habercisiydi. Latince ve Germence konuşanların doğusunda yaşamalarına karşın, MÖ yaklaşık 2000'de Asya'dan Avrupa'ya girmiş olan göçebelerin soyundan gelen Slavlar, çok daha uzun zamandır Avrupa'da yerleşikti. Şimdi kıtanın batı kesimlerinde oturan Keltçe konuşan halkların torunları MÖ yaklaşık 500'de aynı yolu izleyerek Slavların topraklarından geçerken onları yerlerinden etmemişti. Fakat Germence konuşan halklar (yine Asya'dan çıkışlarında) bir kama misali Slavları iki dil grubuna ayırdı. Daha güneyde gelişen lehçeler sonradan Çekçe ve Sırpça-Hırvatça, daha kuzeydekiler ise Lehçe ve Rusça olacaktı.

Muhtemelen çiçek hastalığı, kızamık, grip ve veba gibi hastalıklardan oluşan bir dizi salgın, ikinci yüzyıldan yedinci

yüzyıla dek Akdeniz çevresindeki yoğun nüfuslu bölgeleri etkisi altına aldı. Batı İmparatorluğu'nun zayıflamasında bir rol oynadıkları muhakkaktır. Bu yüzyıllar sırasında, yerleşim dalgaları kuzeye doğru seyrek nüfuslu bölgelere kaydı. Başka yerlerde olduğu gibi, yerleşim demek tarım demekti. Fakat öğrenilecek yeni ve zorlu bilgiler yoktu. Bu yerleşimciler, kuzeydeki halkların ve güneydeki uygarlaşmış halkların birikimlerinden yararlanabilirdi; yeni arazileri bereketli toprağa sahipti ve bol yağış alıyordu. Serin iklim buğday, arpa, yulaf ve çavdara elverişliydi. Buna ek olarak, sürekli yağış demek bol çim demekti ve bol çimle de mutlu inekler yetişi-yordu. İşin doğrusu, kesilmesi gereken ağaçlar vardı; ama yeni gelenler bunu yapacak aletlere ve yeterli adama sahipti. Ormanları temizledikçe ve işlenecek yeni toprak ortaya çıkardıkça, besin üretimi arttı ve nüfus büyüdü. Sekizinci yüzyılın sonuna gelindiğinde, bu bir zamanlar neredeyse tamamen boş olan arazilerin nüfusu, eskinin kalabalık imparatorluk topraklarını sollamıştı. Bu asla tersine dönmeyecek bir talihti.

Yeni temizlenmiş arazilerden bütünüyle yararlanılmadan önce aşılması gereken bir zorluk vardı. Bu bereket potansiyeli olan toprak ağırdı. Dağlardan inmiş alüvyon birikintisi veya eski buzulların bıraktığı yapışkan killeri içeriyordu. El sabanları veya geyik boynuzundan saban kulağı ile toprak işlemek, hızlı ama geçici bir çözüm olurdu. Su boşaltma da bir sorundu. Sıcak güneyde, ağır basan öncelik topraktaki nemi korumaktı. Kuzeyde ise sorun ondan kurtulmaktı.

Bu güçlüklerle karşılık ortaya çıkan tarım sistemi, Batı İmparatorluğu'nun çöküşünü takip eden altı yüzyıl içinde Avrupa tarihindeki en önemli gelişmeydi ve sonraki gelişmelerin de temellerini attı. Altı ve sekizinci yüzyıllar arasında artan besin verimi büyük oranda ormanların temizlenmesinin sonucuydu. Fakat dokuzuncu yüzyılın başından itibaren

yeni teknolojiler gitgide önemli bir rol oynamaya başladılar. Onuncu yüzyılın sonuna gelindiğinde, Avrupa'nın kuzeyinde tarım tamamen değişim geçirdi ve adam başı verimle ölçülmeye başlayarak dünyanın gördüğü en üretken tarım sistemi olup çıktı.

Yeni teknolojiler arasında en önemlisi, çimeni kesen bir demir bıçağı, demir bir ucu ve karığı ters yüz eden bir kulağı olan iki tekerlekli ağır sabandı. Bu en ağır topraklarda bile iş görürdü. En önemlisi de, otları gömüyor ve öldürüyordu. Karıklar oluşturarak, aynı zamanda yüzeydeki suyun tahliyesi için kanallar da açıyordu. Onun yardımıyla yeni araziye üretime açma işi dönüşüme uğradı, bu sayede büyüyen bir nüfusu idame ettirecek daha fazla ürün elde ediliyordu.

Fakat ağır sabanın kullanılmaya başlaması çok daha farklı sonuçlar doğurdu. Ağır topraklarda, o zamana dek gereken iki öküz yerine sekiz öküz kullanılması gerekiyordu. Bu da köylü çiftçilerin, saban ve onu çekecek hayvan elde etmek için kaynaklarını birleştirmek zorunda kalmaları anlamına geliyordu. Aynı zamanda sabanları, hayvanlar dinlenmek için duruncaya dek gereksiz dönüşler yapmasını engellemeye yetecek uzunlukta, kendilerine ait şeritlere ayrılmış yeni tür tarlalarda sırayla kullanarak işbirliği yapmaları gerekiyordu. Bu yeni düzenleme, ekme ve biçmenin de işbirliği içinde düzenlenmesi anlamına geliyordu, bu da ancak bir köy meclisinin gözetimi altında yapılabilirdi. Dolayısıyla yeni saban hem mülkiyet hakları hem de sosyal ilişkiler açısından büyük sonuçlar doğurmuştu. İnsanları, görenek ve kurumların sabit olmadığı fikriyle tanıştırmıştı; onları özyönetim fikri ve pratiğine alıştırmıştı ve teknolojik değişimin faydalarının çarpıcı bir tablosunu sunmuştu. Buhar makinesinin keşfinden dokuz yüz yıl önce, insanların zihinlerini modern dünyamızı yaratan aralıksız icat süreci olasılığına hazırlamıştı. Bu, tarihçinin

hanedandaki değişikliklerin ya da kazanılan ve kaybedilen savaşların çetelesini tutmaya yönelik uğraşını daha doğru bir perspektife oturtan bir devrimdi.

Avrupa'nın Karanlık Çağ denen döneminde yapılan bazı önemli icatlar, burada ayrıntılı incelenemeyecek kadar fazladır. Tarım ve ekonomi üzerinde kalıcı bir etki yaratmış olanlar arasında şunlar bulunur:

1. Ekinler için eski ikili tarla rotasyonu yerine üçlü tarla rotasyonu getirildi. Bu sistemde farklı ekinlerin olduğu iki tarla vardı, bir tarla ise nadasa bırakılıyordu. Bu da işçi başı verimi yüzde 50 artırıyor, ayrıca hasadın kötü olmasına karşı bir güvence sağlıyordu.

2. Avrupa'da atların ilk olarak ağır yükleri çekmesini mümkün kılan, Çinlilerin icat ettiği boyun koşumunun kullanılmaya başlanması ile bir at artık bir günde bir öküzün iki katı iş yapabiliyordu. Bu da sabanla sürme veya tırmıklama veriminin iki katına çıkması anlamına geliyordu.

3 At nalı ile araba falakasının (koşuma eklenen hareketli bir çubuk) keşfi ile at nalı atın ayağını koruyor, araba falakası büyük yük arabalarının çekilmesini mümkün kılıyordu.

Fakat bu yüzyıllardaki yenilik şevki yalnızca tarım alanında yaşanmıyordu. 1044'te Venedik'te ilk gelgit değirmenini görürüz. 1086'da İngiltere Kralı I. William'ın buyruğu üzerine yürütülen bir araştırma niteliğindeki Kıyamet Kitabı, sadece İngiltere'de 5000 su değirmeni olduğunu ortaya çıkarmıştı. Bu yeterince etkileyici gelmiyorsa, İngiliz Benedikten manastırı Malmesbury'de kendi tasarladığı bir planörle (Wright biraderler ilk uçaklarını uçurmadan 900 yıl önce) 1010'da manastır kulesinden atlayıveren Eilmer isimli keşişi bir düşünün. 180 metre uçmuş fakat iki bacağını da kırmıştı; çünkü (sonradan gözlemlediğine göre) planörün

arka uca bir kuyruk ("caudam in posteriore parte") takmayı es geçmişti.

Teknoloji insanların yaşamlarını dönüştürürken, sosyal çerçevede de değişimler meydana geliyordu. Roma otoritesinin yıkılışı ve göç dalgalarından dolayı oluşan kaotik koşullarda insanlar canlarını ve mallarını koruma arayışına girdiler. Aynı zamanda hırslı bireyler, bu koşulları refah ve nüfuzlarını artırmak için kullandı. Bu güvenlik arzusu ve iktidar hırsının bileşiminden yavaş yavaş bir dizi yeni sosyal düzen ortaya çıktı: feodalizm. Feodalizmin tam olarak gelişmiş hali bir teminatlar ve yükümlülükler hiyerarşisiydi. En düşük seviyede, bir tımarın beyi veya bir manastırın başrahibi olan efendisine hizmet verme yükümlülüğünü yerine getirmesi karşılığında efendisinin arazisini işleme hakkına sahip olan köylü yer alıyordu; köylünün bu hakkı babadan oğula geçiyordu. Bu hizmet, beyin tarlasında belirli günler çalışmanın yanı sıra beyin gireceği herhangi bir çatışmada onun için dövüşmeyi içeriyordu. Köylünün beyi de kendi beyi ile ve o kişi de iktidar piramidinin tepesinde kim duruyorsa (dük, kral veya kilisenin başrahibi) o kişiyle benzeri bir ilişkiye sahipti. Fakat yükümlülük iki yönde de işliyordu. Beyden koruma beklemek köylünün hakkı, köylüyü korumak beyin yükümlülüğüydü.

Feodalizm sistemi biçimlenirken, farklı türde bir iktidar mücadelesi, kilise ile devlet arasındaki egemenlik çekişmesi sahneye çıkmıştı. Sekizinci yüzyıla gelindiğinde pek çok küçük krallık büyük birimler oluşturmuştu. Bunların en büyüğü, birbirinin ardı sıra gelen hükümdarların yıkılan Batı İmparatorluğu'nun görkemini kendi kişiliklerinde yeniden yaratma arzusu nedeniyle bu ismi almış olan Kutsal Roma İmparatorluğu'ydu. Bu imparatorların en meşhuru ve ilki, 768'de Frankların kralı olan İmparator Şarلمان'dı. Bir dizi

fetih sonrası, Pireneler'den Tuna Nehri'ne, Baltık Denizi'nden Roma'ya dek uzanan bir imparatorluğun hükümdarı oldu. "Kutsal" sözcüğü, onun pek çok küçük krallıktaki tebaasını Hristiyanlığa geçirme başarısının bir yansımasıydı.

Roma Kilisesi için, Şarlman'ın fetihleri hem iyi hem kötü haberdi. Bunlar Kilise'nin nüfuzunu ve refahını artırmakla beraber rakip bir gücün doğuşuna işaret ediyordu ve bu güç Hristiyan inancına adanmış milyonların sadakatine talip olması dolayısıyla Kilise'ye bir başka açıdan da rakipti. Takip eden yüzyıllar, imparatorlar ile papalar arasında sürekli bir iktidar yarışına sahne oldu. Bu üstünlük mücadelesi, Şarlman'ın 800 yılında Noel günü Roma'da gerçekleşen taç giyme töreninde yansımasını buldu: Törende yaşanan itiş kakış sırasında Papa III. Leo daha önceden hazır ettiği bir tacı çıkarıp pat diye Şarlman'ın başına koyarak onu "Caesar" ve "Augustus" olarak selamladı. Şarlman bunu pek eğlenceli bulmamıştı ve vârisine böylesi bir şeyin onun başına gelmesine izin vermemesini buyurmuştu. Papa'nın bir imparatorun meşruluğunu sağlamasının sembolize ettiği şey, batıl ve kaotik bir çağda çok güçlüydü. Napolyon Bonapart bin yıl sonra "imparatorluk" titrini aldığı anda tedbiri elden bırakmayıp kendi tacını kendisi taktı.

Papalar, yalnızca kıtanın seküler hükümdarlarıyla değil, aynı zamanda Doğu veya Bizans İmparatorluğu'nun başkenti Konstantinopolis'teki Doğu Kilisesi ile de devamlı bir üstünlük mücadelesi içindeydi. 1054 yılı, uzun bir teolojik anlaşmazlıktan sonra ikisi arasında nihai bir kopuşa şahit oldu. Ondan sonra Roma doğudaki rakibini alt etmek için fırsat kollamaya başladı.

Kırk yıl sonra fırsat ortaya çıkıverdi. Bir grup Sünni Müslüman Türk kabilesi olan Selçuklular önceden Asya'dan çıkmış, İran, Mezopotamya ve Kuzey Suriye'nin kontrolünü ele

geçirmişti. İsmen Bağdat halifesinin ruhani hükümdarlığına tabilerdi; fakat imparatorları veya sultanları, etkin biçimde bütün bölgenin hükümdarıydı. Ermenistan'ı fethettikten sonra Bizans İmparatorluğu üzerine yürüdüler ve Malazgirt Savaşı'nda Bizans'ı kanlı bir yenilgiye uğrattılar. Sonraki yıl Filistin'i silip süpürdüler ve Kudüs'ü işgal ettiler. Orada binlerce Şii Müslüman'ı katlettiler. Arap seleflerinden çok daha hoşgörüsüzlerdi; şehri Hristiyan haçlarına kapadılar. 1092'de Boğaz'ın kıyılarına konumlandılar, Konstantinopolis'e saldırma hazırlığındaydılar. Yardıma muhtaç olduğu son noktada, Bizans imparatoru batıdaki mevkidaşından değil de Roma'daki Papa'dan yardım istedi.

Papa II. Urban, bu fırsatı kaçırarak değildi. Doğu İmparatorluğu'nun geri kalanını kurtarmak için bir plan yapabilirse, yalnızca Batı imparatoru değil, Doğu Kilisesi üzerinde de mutlak hükmünü kurmayı başarmış olacaktı. Üstelik Türklere karşı askeri bir seferin başka faydaları da vardı. Avrupa'nın batı ve kuzeyinde gitgide artan refah ve nüfus, gençlere özgü saldırganlıklarını boşaltacak bir yer arayan ve boş vakitten bol bir şeyi olmayan iyi yetişmiş huzursuz delikanlılardan oluşan bir sınıf yaratmıştı. Bu huzursuzlukları, Kilise yetkilileri için ciddi bir kaygı oluşturmaya başlayan küçük savaşlar ve çatışmalarda patlak veriyordu. Eğer bunu yapmak yerine Türklerle savaşmaya ikna edilebilirlerse, arkada kalan insanlar da daha barışçıl bir hayat yaşamayı ümit edebilirdi. Bu, 400 yıl önce İslam'da işe yaramıştı. Muhammed'in liderliğinde ilk kutsal savaş dalgasını esinleyen şey kısmen, kavgaları Arabistan halkının yaşamlarını mahveden genç kabile erkeklerinin savaş içgüdülerini aktaracakları bir hedef bulmaktı.

Söz konusu delikanlılara vicdan azabı çekmeden adam öldürme ve bu süreçte ganimet elde etme fırsatının rekla-

minu yapmaya hiç gerek yoktu. Ve şimdi refah içindeki Batı Hıristiyanlık dünyasının Papa'nın aklındaki seferi başlatacak kaynağı vardı.

18 Kasım 1095'te, Urban Fransa'nın güneyindeki Clermont şehrinde bir konsey topladı. Kalabalık açık hava toplantısında Avrupa tarihindeki en önemli konuşmalardan birini yaptı. Dinleyenleri kavgalarını sonlandırmaya ve savaş enerjilerini Türklere saklamaya, doğudaki Hıristiyan kardeşlerinin yardımına koşmaya ve kutsal Kudüs şehrini Hıristiyan haçlarına yeniden açmaya çağırdı. Konuşması büyük coşkuyla karşılandı. Muhammed'den dört yüz yıl sonra, yeniden *cihat* çağrısı yapılıyordu. Fakat bu kez askerler farklı telden çalıyordu.

1095'TE DÜNYA

Papa Urban'ın Kasım 1095'te orduya katılma çağrısı yaptığı Hıristiyan Avrupa'sı Konstantin'in 700 yıl önce yönettiği imparatorluktan çok değişikti. Çarpıcı bir fark, büyük şehirlerin yokluğuydu. Mesele, sadece bir odak ve örnek sağlayacak Roma gibi büyük bir şehir olmaması değildi. Şehir adını hak eden birkaç kasaba vardı. Daha kuzeydeki bölgelerin nüfusu artmıştı. Eski istilacıların torunları yeni araziler açıyor, ağır sabanlarla toprağı sürüyordu. Fakat güneyde halklar yüzyıllar süren kıtlık, hastalık ve savaşlar yüzünden toparlanamamış, nüfus artmamıştı. Tek bir Hıristiyan yerleşimi (yaklaşık 100.000 nüfuslu Konstantinopolis) Roma İmparatorluğu'nun ihtişamını bir nebze hatırlatıyordu. Diğer ikisi, İspanya'da Toledo ile Sicilya'da Palermo (ikisi de eskiden Müslüman şehirleriydi) yaklaşık 20.000, Venedik ise belki 10.000 kişilik bir nüfusa sahipti. Başka hiçbir Hıristiyan yerleşimi bu büyüklüğe yaklaşamazdı. Hem Hıristiyan dünyası hem de "pagan" Kuzey Avrupa, köyler ve küçük kasabalardan oluşan bölgelerdi. Doğudan devamlı yeni halkların akın etmesine karşın, kıtlık, savaş ve veba

ile harap olduğundan Avrupa'nın nüfusu bin yıl öncekine oranla daha azdı.

Bu karşılaştırma üzücü olsa da, iki veya üç yüzyıl boyunca kat ettikleri yolun farkında olan o zamanın eğitimli Avrupalıları durumu herhalde böyle görmüyorlardı. Yeni toprak işlenmeye başlanmış, onuncu ve on birinci yüzyıllarda tarım uygulamaları gelişmişti. Geriye dönüp bu değişikliklere bakanlar için, yabanın fethedilmesi ve tarımsal üretkenlikteki büyük artış inanılmaz gelişmelerdi ve büyük gurur kaynağıydı.

Bu on birinci yüzyıl Hristiyanlarının kendilerini büyük büyükbabalarından daha güvende hissetmelerini sağlayan şey yalnızca kaydettikleri teknolojik ilerleme değildi. Neredeyse altı yüzyıldır Avrupa dur durak bilmeyen istilalara sahne olmuştu: beşinci, altıncı ve yedinci yüzyıllarda doğudan Germen kabileleri; dokuzuncu ve onuncu yüzyılda Viking deniz akıncıları; sonra Macarlar ve Müslüman atlılar. Fakat on birinci yüzyılın sonuna gelindiğinde, böylesi saldırıların baskısı hafiflemekle kalmadı, Avrupa şimdi kılıç ve savaş baltasıyla donanmış ağır zırhlı şövalyelerle heybetli bir savunmaya sahipti. Kıta kendisini, sınırları açısından 500 yıldır olduğundan çok daha güvende hissediyordu ve şayet savaşılmaması gerekiyorsa, bu Avrupa topraklarında gerçekleşebileceği gibi, Avrupa'nın düşmanlarının topraklarında da olabilirdi.

Bir Avrupa ülkesi (İngiltere) ileride çok güçlü bir etkisi olacak bir istila tecrübe etmişti. İngiliz tahtına kimin oturacağı konusunda yaşanan anlaşmazlık, Normandiya Dükü William'ın bir ordu toplamasına neden olmuştu. Dük, 1066'da İngiltere'nin güney kıyısında bulunan Hastings'de zafer kazandıktan sonra Kral I. William olarak tahta çıktı. William'ın silah arkadaşları ülkeyi paylaştılar ve torunla-

rı İngiltere'ye sonraki 300 yıl boyunca Fransızca konuşan bir aristokrasi armağan etti. Tarih 1095'i gösterdiği sırada William'ın hâkimiyeti altında İngiltere, yaklaşık bir milyonluk epey mütevazı nüfusuna karşın, Avrupa'da gelişmemiş bir bölgeyken birinci sınıf bir güç haline gelmişti.

"Hıristiyanlık" politik değil dini bir mevcudiyetti. Hükümdarları kendilerini Hıristiyanlık inancına adanmış olan bir grup Avrupa devletine verilen genel bir isimdi. Roma'daki papadan yol göstermesini isteyen Batılı veya Katolik Hıristiyanlık, İrlanda ve İspanya'nın kuzeyinden Polonya'nın doğu sınırlarına, Macaristan'a ve Norveç'in kuzeyinden Akdeniz'in Sardinya adasına dek uzanıyordu. Konstantinopolis patriğine dini sadakat borçlu olan Doğu veya Ortodoks Hıristiyan âlemini, eski Bizans İmparatorluğu'nun geride kalan kısmı (Yunanistan, Konstantinopolis ve Anadolu'nun bir kısmı) ile Batı Rusya'nın yenilerde Hıristiyan olmuş beylikleri oluşturuyordu.

İslam imparatorluğu da pek çok açıdan Hıristiyan âlemine benziyordu. O da bir politik birim değil, bir inanç cemaatiydi. Sınırları Portekiz'den Orta Asya'ya dek uzanıyordu. Hıristiyan âlemi gibi, aralarında en canlı ve güçlü olanı Doğu Akdeniz'den Afganistan'a dek uzanan Selçuklu İmparatorluğu olan çeşitli boyutlarda pek çok bağımsız devletten oluşuyordu. İslam'ın toprakları, Hıristiyan âleminin ancak hayal edebileceği ve bilim uğraşının hiçbir yerde eşi benzeri görülmeyecek noktada olduğu Kordoba, İskenderiye ve Bağdat gibi pek çok büyük şehri kapsıyordu.

Topraklarının doğu ucunda, Batı ve Orta Asya'da, İslam imparatorluğunun refahı ve gücü halen büyüyordu. Fakat batı ucunda, İber'de, hâkimiyeti ciddi anlamda sınırlanıyordu. Bu değişim etkileşim içindeki iki sürecin getirisiydi. Bunlardan biri, Kordoba Halifeliği'nin (yarımada'nın güneydeki

üçte ikilik kısmı) birkaç rakip krallığa bölünmesinin sonucu olarak 1031'den sonra İslami gücün zayıflamasıydı. Diğerleri ise İspanya'nın kuzeyindeki Hristiyan krallıkların gücü ve özgüveninin artmasıydı. Bu, 1492'de Granada'nın düşüşü ve yarımada'daki son Mağribi güçlerinin çıkarılmasıyla neticelecek 400 yıllık bir sürecin (Yeniden Fetih'in) başlangıcıydı.

Avrasya'nın diğer ucunda, Çin bir kez daha güçlü bir hanedanın, Sung Hanedanı'nın yönetimi altında birleşmiş, barışçıl ve müreffeh bir dönemin keyfini sürüyordu. Ülke en sonunda ikinci, üçüncü ve dördüncü yüzyılların nüfus kayıplarını telafi etmeyi başarmıştı. Birinci yüzyılda yaklaşık 65 milyondan beşinci yüzyılın sonunda ancak 30 milyonu bulan bir rakama düşmüş olan nüfus o seviyede takılıp kalmıştı; imparatorluk nüfus sayımı 845 yılına gelindiğinde bile 30 milyon nüfus kaydetmişti. Şimdi, sadece 250 yıl sonra, nüfus 80 milyonu aşmıştı. Artışın büyük bölümü güneyde, bilhassa o zamana dek daha refah içinde olan kuzeyden daha fakir olan Yangtze Nehri vadisi civarında meydana gelmişti.

Nüfustaki bu muazzam artışa karşın yaşam standartları düşmemiş, tam aksine, yükselişe geçmişti. Belki de dünya tarihinde ilk kez bu kadar geniş bir bölgede nüfusun aralıksız artışı, genel yaşam standartlarında sürekli bir yükselişle el ele gidiyordu.

Bu refahın yaratılmasındaki önemli bir unsur da Çinlilerin (rüzgârda uçtuğu için) "uçan para" dedikleri kâğıt paranın keşfiydi. Devlet yeni para birimini piyasaya sürmek üzere başta on altı özel bankaya yetki vermişti; fakat 1023'te bu yetkiyi feshetti ve banknotları piyasaya sürmek için nakit parayla desteklenen kendi kuruluşunu kurdu. Fakat bunun bir sonucu, tüccar ve köylüler vergilerini ödemek için gereken parayı elde etmek üzere mal ve hizmetlerini nakit karşılığı satmak zorunda kaldığından, ekonominin büyük kısmının

nakit esasına göre yönlenmesi oldu. Kâğıt para ekonomisinin (dünyada ilk kez) oluşturulması ticari işlemleri kolaylaştıran bir yöntem olmakla kalmadı, aynı zamanda boş saatleri üretkenleştirmek için bir teşvik görevi de gördü.

Bir diğer önemli faktör de ülkenin büyük kısmında taşımacılığın düşük maliyetli olmasıydı. Çin'in büyük nehirlerinde kocaman mavnalar yüzüyordu, sonuçta rüzgâr bedavaydı. Dolayısıyla taşıma maliyetleri, kara nakliyatına dayalı olmak zorunda olan ülkelerdekine oranla solda sıfırdı. Doğu-batı nehir güzergâhları, 611'de tamamlanan kuzey-güney Büyük Kanal'ı ile birbirine bağlanmıştı. Geniş, seyrüsefere elverişli suların oluşturduğu bu emsalsiz şebeke, ülkenin 80 milyon nüfusunun yaklaşık 50 milyonuna kolay ulaşım imkânı sunuyordu. Hem tüccarlara hem de imalatçılara sürümden kazanma imkânı veriyor ve iş bölümü ve uzmanlaşmaya yönelik büyük teşvik sağlıyordu. Sonuç, dünyanın şimdiye dek görmediği ticarileşmiş bir verim ve alışveriş yapısı ile üretim ve tüketim hacmiydi. Ülkelerine dönen yolcular, dünyanın şüphesiz en zengin ve kültürlü ülkesinde görmüş oldukları mucizelerin hikâyelerini anlattıklarında dinleyenleri inandırmakta güçlük çekiyorlardı.

Bin yıl önce Çin'in ilk sanayi devrimine yön veren yenilikler unutulmamıştı ve şimdi bir ticaret ve sanayi rönesansının temellerini teşkil ediyordu. Bir örnek vermek gerekirse, devletin vergi beyannamelerine göre, 1078 yılında ülkenin kokkömürüyle çalışan ergitme ocakları 125.000 ton demir üretmişti. Bu, 600 yıl sonra Avrupa'nın tamamında üretilecek miktara neredeyse eşitti.

Bu ekonomik büyüme, besin üretiminde ona eşit bir artış olmasaydı meydana gelemezdi. Bu, pek az yaz yağmur alan arazilerde yetiştirilebilecek yeni bir tür pirincin geliştirilmesiyle mümkün oldu. Daha da önemlisi, bu pirinç türü

çiftçilerin eskiden yalnızca yılda bir kez mahsul veren sulak araziden yılda iki mahsul toplamasını sağlıyordu.

Denizin diğer tarafında Japonya'da böylesi büyük bir ekonomik dönüşüm meydana gelmemiştir. Politikalar gereği oradaki yetkililer iki yüzyıl önce Çin ile teması sınırlandırmıştı ve yaşam genel olarak geleneksel çerçevede sürüyordu. Nüfusta da kıyaslanabilir bir artış olmamıştı. 1095'te ülkenin nüfusu 500 yılında olduğundan pek de fazla değildi; yaklaşık 4 ila 5 milyondur. Fakat bu yüzyıllar ekonomik açıdan çarpıcı değişimler getirmemiş olsa da, kültürel açıdan ülke tarihinin en verimli dönemiydi. Bir buçuk yüzyıllık barış ortamı ve Çin etkisine daha az maruz kalmak, olağanüstü boyutlarda bir kültürel serpilme için zemin sağlamıştı. Bunun en önemli unsuru, saf Japon yazılarının gelişimiydi. O zamana dek Japonlar, kendi dillerini ifade etmek için hantal bir araç olan Çince karakterleri kullanmıştı. Şimdi, emirlerine amade yeni yazı sistemleriyle, yazılı Japonca tıpkı kafesinin kapısı açılmış bir kuş gibi gökyüzünde süzülüyor ve şakiyordu. Bu dönemde üretilen en harikulade eserler arasında, geleneksel olarak imparatorluk mensuplarına nedimeler yetiştiren yarı asil Fujiwara ailesinin kızları tarafından yazılan kitaplar bulunur. Kitaplardan ikisi (Murasaki Shikibu'nun *Genji'nin Öyküsü* ile Sei Shonagon'un *Sei Shonagon'un Erotik Kitabı*) yazılmalarının üstünden 900 yıl geçmesine karşın sadece Japon değil, dünya edebiyatında başyapıt olma özelliklerini korumaktadırlar.

Asyalı halkların varlıklarından haberdar olmadıkları ve Asyalıların zenginlik ve hastalıklarından habersiz olan Avustralya Yerlileri kendi geleneksel yaşam tarzlarını sürmeye devam ediyordu. Cömert olmayan bir çevrede toplayıcılık ve avcılığa dayanan nüfus, artmıyordu. İki veya daha fazla aileden oluşan küçük gruplar halinde yolculuk ediyorlardı. Göçebe bir hayat tarzı sürmelerine karşın, sosyal ve dinsel

olarak önemli olan ve kutlama amaçlarıyla geri döndükleri yerlerle yakın bir bağları vardı. En yoğun nüfusu barındıran kıyı bölgelerinde bile, yaklaşık 260 metrekairelik bir bölgeye ortalama yirmi veya otuz kişi düşüyordu. Neredeyse boş olan iç kısımlarda, böylesi bir grup yaklaşık 2600 metrekairelik bir bölgeyi kendisine ayırabilirdi. Bütün kıtanın nüfusu, muhtemelen bir milyondan fazla değildi. Fakat birbirinden uzun zamandır kopuk olmak, o bir milyon kişinin 200'ü aşkın sayıda dil konuşmasıyla sonuçlanmıştı. Kitapları yoktu, pek az eşyaları vardı; fakat zengin bir şarkı, dans ve hikâye anlatma kültürleri vardı.

Daha da doğuda, Yeni Zelanda'nın Kuzey ve Güney adaları en sonunda insan nüfusuyla tanışmışlardı. Bu insanların ilk olarak ne zaman ve nereye yerleştikleri bilinmiyor. Yerleşimciler bir Polinezya dili (Maori) konuşuyordu ve muhtemelen 800 yılında Kuzey Adası'na ulaşmışlardı. Nereden gelirlerse gelsinler, yolculukları gelmiş geçmiş en etkileyici yolculuklardan biri olmalıdır. Kuzeydoğudaki en yakın adalar Kermadec adalarıdır. Oradan gelmek demek, okyanusta bilinmeyen bir istikamete doğru yaklaşık 1200 kilometrelik tehlikeli bir mesafeyi çift gövdeli sandallarla aşmak demektir. Başka bir ada grubundan gelmek ise daha da uzun sürerdi. Böylesine bir yolculuk tesadüfen yapılamazdı. Yeni bir yuva arayan insanlarca muhakkak planlanmış, özenle hazırlanılmıştı. Günümüz Maorilerinin yalnızca bir sandal dolusu insanın mı, yoksa birkaç sandal dolusu insanın mı soyundan geldiği bilinmiyor. Fakat sandal sayısı kaç olursa olsun, bu insanlar gurur duyulması atalardır. Karaya ilk ayak bastıklarında, bu kadar talihli olmalarına şaşır kalmış olmalı. Arkalarında 2000 yıllık ciddi bir tarım geleneği vardı ve eski yuvalarında geçinmelerini sağlayan küçük çiftliklerini yeniden kurmak için ihtiyaç duydukları tatlı patates ve domuzla-

rı yanlarında getirmişlerdi. Sonradan ortaya çıktı ki, bu yeni topraklar alışageldikleri ekinlere elverişli olamayacak kadar serindi; fakat onları, moa isimli uçamayan bir kuş cinsinin bir düzine farklı türü bekliyordu. Bunların bazıları sadece hindi kadardı, diğerleri ise 3 metre boyundaydı ve neredeyse otuz santimetre boyunda yumurtalar bırakıyordu. Pek az kâşif, bu kadar memnuniyet verici topraklara ayak basmıştır.

Pasifik'in diğer tarafında, insan nüfusu artmaya devam ediyordu. Orta ve Güney Amerika'nın yerleşik bölgeleri artık yaklaşık 20 milyon insanın yuvası olmuştu; bu sayı yine 500 yılındaki nüfusun bir buçuk katı kadardı. Titicaca Gölü çevresindeki Orta Andlar bölgesinde Tiahaucan uygarlığı hâlâ hayattaydı. Fakat Orta Meksika'da, büyük Teotihuacán şehrinin parlak günleri silinmeye yüz tutmuş bir hatıraydı. Onuncu yüzyılda Toltek isimli bir halk Teotihuacán'ı talan edip yaktı ve günümüz Mexico City'sinin yaklaşık 80 kilometre kuzeyinde Tollan isimli başkentlerine odaklanan bir imparatorluk kurdular. Etkileri, kadim kent uygarlığı Maya'nın bilinmeyen sebeplerle çöktüğü Guatemala'nın düz arazilerine yayıldı. Sadece Yucatan Yarımadası'nın yüksek bölgelerinde Chichén Itzá ve Mayapán gibi Maya şehirleri büyümeyi sürdürdü.

Orta Meksika'nın kuzeyinde, çoğu insan hâlâ toplayıcılık ve avcılık yaparak yaşıyordu. Fakat atalarının bilmediği yeni bir silahları vardı: ok ve yay. Kuzey Amerika'ya Eskimoların getirdiği ok ve yay, sekizinci yüzyılda Kuzey Amerika'nın ortasında sahneye çıkmıştı. Yaşam standartları hızlı hareket eden avları alt etme yetilerine dayanan milyonlarca Amerika yerlisinin hayatını değiştirdi ve yerlilerin sayıları da buna paralel olarak arttı.

Kuzey Amerika'nın hiçbir yerinde şehirlerde yaşama kültürü, güneyde olduğu kadar gelişmedi. Fakat yerleşik

tarım, tek tük de olsa kent ismini hak edecek kadar büyük yerleşimlerin bulunduğu kalıcı köy yaşamını doğurmuştu. Günümüzde Utah, Colorado, Arizona ve New Mexico'nun sınırlarının bulunduğu kıtanın kalbinde çiftçi Anasazi halkı azami 1000 odalı komün yapılarında yaşıyordu. Oradaki ilk yerleşimciler, mağaralarda veya kerpiç (kuru çamur) kulübelerde yaşamışlardı ve bir avcı yaşam tarzlarına mısır ve balkabağı yetiştiriciliğini eklemişlerdi. Yüzyıllar içinde çiftçilik yavaş yavaş yaşamlarında daha fazla önem kazandı. Çiftçilik repertuvarlarına fasulyeyi eklediler ve hindi evcilleştirdiler. Sonradan pamuk yetiştirmeyi öğrendiler ve 1095 yılına gelindiğinde olağanüstü kalitede çömlekler ve kumaşlar üretiyorlardı.

Ohio ile Mississippi nehirlerinin bulunduğu ormanlık bölgelerde, vadi tabanları boyunca bir başka kültür grubu (Mississippililer) yayılmıştı. Mısır yetiştiriciliğine dayalı olan bu kültür kompleksi, ortasında yaklaşık 30 metre yüksekliğinde höyükler bulunan bir dizi kasaba (Kuzey Amerika'nın ilk kasabalarını) doğurmuştu; bu höyüklerin bazılarının üzerine tapınaklar ve saraylar inşa edilmişti. Hükümdarlar, Tunç Çağı Çin'i veya Mısır'ın Orta Krallık dönemindeki kabirleri andıran mezarlara gömülüyordu. Kazı çalışmaları sonucunda gün ışığına çıkarılan bir mezarda, 1000 adet deniz kabuğundan yapılmış bir platforma, yanında ona yoldaşlık etmeleri için kurban edilmiş yetmiş genç kadınla beraber gömülmüş yüksek mevkiden bir erkeğin kalıntıları vardı. On birinci yüzyılın sonunda, bu Mississippi kentlerinin en büyüğü olan ve günümüzde St. Louis'in hemen doğusunda bulunan Cahokia, yaklaşık 20.000 insanın yuvasıydı.

Sahra Altı Afrika'da nüfus genel anlamda bin yıldır artmaktaydı. Birinci yüzyılda yaklaşık 15 milyondan istikrarlı bir biçimde 30 milyona varana dek yükselmişti. Bu oldukça

büyük nüfus dağınıktı ve Afrika'nın bu bölümünde birkaç küçük kasaba vardı ama şehir yoktu.

Afrika'nın nüfus artışının büyük kısmı, yerleşik tarımın benimsenmesiyle geldi; fakat bir kısmı da göçebe çobanların yeni arazileri kullanmasıyla oldu. İşte bin yıl önce günümüz Nijerya ve Kamerun sınırlarında başlamış olan Bantu dili konuşan çiftçilerin büyük göçü de bu dönemde Burun'a ulaşmış olsa gerektir.

İnsanlık tehlikeli bir bölgeyle pazarlığa oturmuştu. Neredeyse bin yıldır veba, savaş ve kıtlık Avrasya'yı baştan uca kırıp geçirmişti. Rakamlar, yaklaşık 500 yılında 200 milyonken en sonunda artmaya başlamıştı. Yalnızca Güneybatı Asya'da rakamlar hâlâ bin yıl öncesine oranla büyük ölçüde düşüktü. Avrupa ve Hindistan'da nüfus neredeyse birinci yüzyıldaki seviyelere geri dönmüştü. Çin'de, Afrika'nın güneyinde ve Amerika'da insanlar her zamankinden daha fazlaydı. Gelecek, insan türü için iyi görünüyordu. 300 milyonluk dünya nüfusu rekor seviyedeydi. Halen avcı toplayıcı yaşam tarzını sürdürenlerin oranı muhtemelen yüzde 2'den azdı. Teknolojinin halihazırda çok fazla getirisi olmuştu ve şüphesiz daha fazla getirisi olacaktı. Durumlarına şöyle bir bakınca, bu olağanüstü başarılı türün evrenin efendisi olduğunu düşünmesi aslında affedilebilir bir şeydi.

BAŞ DÖNDÜRÜCÜ YOLCULUK: AVRUPA DENEYİMİ

Papa Urban'ın İslam'a karşı kutsal savaş çağrısının zamanlaması yerindeydi. On birinci yüzyıl Akdeniz civarındaki İslam toplumlarında bir kopukluk ve güvensizlik dönemi idi. İspanya'daki Hristiyan ilerlemesi, 1085'te Toledo'nun kaybına yol açtı. 1087'de, ortak bir Pisa-Ceneviz filosu Kuzey Afrika'nın ticaret başkenti Mehdiye'yi talan etti. Sicilya 1092'de Norman istilasına teslim oldu. Aynı zamanda, İslami Fatımi Devleti ile Bizans İmparatorluğu arasındaki sınırda bulunan Suriye ve Filistin'deki Müslüman şehirler, zaman içinde bir dereceye kadar özerkliğe öylesine alışmıştı ki bir istilacıya karşı birleşik bir cephe oluşturmaları zordu.

Kendi inisiyatifiyle hareket eden gönüllülerden oluşan birkaç haçlı seferi başarısız olunca, ilk "resmi" birlik Ağustos 1096'da Almanya'nın Mainz şehrinden yola çıktı. Geçmeleri gereken Avrupa ülkelerinde yeteri kadar Müslüman olmadığından, buldukları yerde Yahudileri öldürmekle yetindiler. Macaristan'ın Hristiyan kralı onlara yol vermeyi reddetti;

fakat diğer hükümdarlar daha destekleyici yaklaştılar (veya onlara engel olmaya cesaret edemediler) ve Mayıs 1097’de, bu ilk grup ve başka yerlerden gelen diğer ikisi, yaklaşık 100.000 askerden oluşan bir birleşik kuvvetle Konstantinopolis’in surlarının önüne yığıldı. Müslümanlar arasında birlik ve örgütlü bir direniş olmadığından, bu ve bundan sonraki seferler başarıdan başarıya koştu. 15 Temmuz 1099’da dos-doğru Kudüs’e girdiler. İki gün süren bir kıyımda, kentin neredeyse bütün nüfusunu; erkekleri, kadınları ve çocukları katlettiler. Her şey sona erdiğinde, işlerinin yolunda gitmesini sağladığı için Tanrı’ya şükretmek üzere Kutsal Mezar Kilisesi’ne ihtişamlı bir yürüyüş gerçekleştirdiler.

Bu Birinci Haçlı Seferi, İslam halklarını ve başka yerlerde yaşayan bahtsızları hedef alan 300 yıl boyunca sürecektir bir dizi kanlı saldırıyı başlattı. Memleketinde bir sorunla karşı karşıya kalan veya bir nebze reklamını yapmak isteyen bir papa, hemen İslam’a, Doğu Avrupa’daki “pagan” ülkelere, hatta bazen Hristiyanlık bünyesindeki muhalif gruplara bile haçlı seferi çağrısı yapıyordu. Ve yakıp yıkmalar ve kan dökmeler de tekrar en baştan başlıyordu. Katliamlar elbette sadece tek bir tarafa mahsus değildi. Sonraki 300 yıl içinde Müslüman orduları da altta kalmadı; aynı Tanrı’nın yolunda en fazla gırtlacağı hangi tarafın kestiğini tahmin etmek cesaret ister. Ayrıntılar öyle yorucu ve acıklı ki daha derine inmemize gerek yok. Gelgelelim bu durumun sonuçları ne yazık ki hâlâ bizi etkiliyor.

Bu çatışmalar, hafızalara kazınan katliamlar içeriyor olsa da söz konusu ülkelerin nüfusları üzerinde gözle görülür bir etkiye yol açmadı. Bilhassa Avrupa’da nüfus hızla artmayı sürdürdü. 1095’te yaklaşık 35 milyonluk bir seviyeden 1300 yılına gelindiğinde iki katına çıkarak neredeyse 70 milyonu bulmuştu.

Bu nüfus artışı besin üretimine elverişli arazi miktarına da kısmen yansdı. Ağaç sınırının üstünde, önceden boş olan geniş araziler koyun merasına dönüştürülmüştü. Ekin ve hayvancılıkta yaşanan bu gelişmedeki önemli bir faktör, tarımın ıslahı işine hem ölçek ekonomisi hem de bilimsel bir yaklaşım uygulayan tarikatların işiydi. On üçüncü yüzyılın başlarındaki kırk yıllık kısa bir dönemde, sadece Sistersiyen keşişleri tek başlarına, daha önce evcilleştirilmiş bir hayvanın ayak basmadığı arazilerde koyun sürüleri otlatan 328 yeni manastır inşa etmişlerdi.

Zaten uzun bir köy hayatı geçmişi olan bölgelerde, nüfus artışı yeni kasabaların oluşmasına yol verdi. Flandre ve Brabant'ta (modern Belçika) nüfusun yarısı artık kent ortamında yaşıyordu. Kıtada Kilise'nin payına düşen muazzam servetin bir bölümü 1150 ile 1280 yılları arasında sadece Fransa'da seksen tanesi inşa edilen büyüleyici katedrallerin inşasına ayrılıyordu. Köylerde ve küçük kasabalarda binlerce küçük fakat görkemli kilise inşa ediliyor, mozaik camlar, tablolar ve heykellerle güzelce süsleniyordu. Bu toplulukların vasıflı ve vasıfsız işçi ordularını böyle kullanması, yeni teknolojilerin ürettiği besin bolluğunun canlı bir tablosunu sunuyordu. Aynı zamanda Kilise'nin hem kendi kaynaklarından hem de zengin bağışçılarından gelen muazzam rahatlığının da bir göstergesiydi.

Avrupa ekonomisinin 1100 ile 1300 yılları arasındaki büyümesinin en çarpıcı kanıtı da, başta İtalya'dakiler olmak üzere şehirlerin büyümesiydi. 1100'de birkaçının 5000'i aşkın sakini vardı. 1300 yılına gelindiğinde Floransa, Cenova, Napoli ve Palermo şehirlerinin her birinde yaklaşık 100.000 kişi yaşıyordu. En büyük şehir olan ve ta Konstantinopolis'e dek uzanan bir denizcilik merkezi olan Venedik'te neredeyse 200.000 kişi yaşıyordu.

Kent unsurunda bu artış, tarım etkinliğinde aralıksız bir gelişmenin yansımasıydı. Daha etkili bir tarım sektörünün iki faydası vardı. 1 birim yüzölçümündeki araziden alınan ürünün artışı, daha büyük bir nüfusu idame ettirmeyi sağlıyordu. İşçi başı üretimin artmasıyla, tarımda daha az oranda işgücüne ihtiyaç duyuluyordu. Bu da karşılığında daha fazla insanın kasabalarda yaşamasına ve çiftçilik dışında işlerde çalışmasına olanak sağlıyordu.

Avrupa'nın kuzeyinde, tarımda artan verim yeni teknolojilerin ürünüydü: Atlar, ağır sabanlar ve üçlü tarla rotasyonu. Eş zamanlı olarak Avrupa'nın güneyinde ve bilhassa İtalya'nın kuzeyinde başka türden bir devrimin mühendisliği yapıldı. Po Nehri'nin geniş vadisinin bereketli toprağı, bol güneşi vardı. Eksikliğini çektiği şey ise yaz yağışlarıydı. 1177 ve 1229'da Milano şehri yetkilileri, hâlâ Kuzey İtalya'nın en büyük iki kanalı olan Naviglio Grande ile Muzza kanallarını inşa ettiler. Bunlar, araziye can suyu dağıtan bir sulama kanalı şebekesinin temelini oluşturdu. Şimdi bir dizi yeni bitki yetiştirmek mümkün olmuştu. Çok suya ihtiyacı olmayan sorgum zaten dokuzuncu yüzyılda Afrika'dan getirilmişti. Onuncu yüzyılın sonuna gelindiğinde, Çin'in en iyi sakladığı iki sırrı, dut ile dutla beslenen ipek böceği, Brescia yakınlarında yetiştiriliyordu. Kısa bir süre sonra, protein zengini durum buğdayı İslam dünyasından alındı. On dördüncü yüzyılın başına gelindiğinde, durum buğdayı makarna yapımı için kullanılıyordu.

Tarımdaki bu devrimlerin zemininde yükselen şehirler geniş bir ticaret ağı oluşturmuştu. Avrupa'nın refahı, nehir ve deniz taşımacılığına Roma döneminde olduğundan bile fazla dayanır olmuştu ve seyrüsefere elverişli sular şehirlerin büyümesindeki belirleyici faktördü. Floransalı tüccarlar, Cotswolds'un yün kasabalarındaki pazar kalabalıkları ara-

sında dolaştıkları İngiltere'ye deniz yoluyla gidiyorlardı. Kuzey Almanya şehirlerinin gemileri, Cenova iskelelerine İsveç bakırı getiriyordu. Venedik kadırgaları, Konstantinopolis ile İskenderiye'ye Alman gümüşü taşıyor, Mısır pamuğu ve Hint Okyanusu baharatları ile dönüyorlardı. Bu ticaretin keyfini sürenler bir altın çağda yaşadıklarını düşünmüş olmalıdır. Ne var ki yarım yüzyıl içinde bu ihtişamlı sahneye, hastalıklarla tetiklenen bir kâbusun perdesi indi.

1300 yılından önce bile sıkıntı yaşanacağına dair işaretler vardı. Besin verimindeki artışta rol oynayan önemli bir faktör, 950 ile 1250 yılları arasında kıtanın iklimindeki çarpıcı gelişmeydi. Fakat 1250'den sonra, iklim keskin bir şekilde tersine döndü. Alp dağlarının buzulları ilerledi ve yağış fazlaştı. Kışlar uzadı ve şiddetlendi, yazlar ise kısaldı ve daha fazla yağmur yağar oldu. Yüksek bölgelerde buğday yetiştiriciliği bırakıldı ve İngiltere gibi kenar bölgelerde üzüm bağları büyük oranda yok oldu. Nüfus artmaya devam ederken besin üretiminin azalması gitgide şiddetlenen kıtlıklara neden oldu. Nüfusu iki yüzyılda üçe katlanıp 3 milyona çıkan İngiltere, 1270 ile 1311 arasında yarım düzine kıtlık dönemiyle yüzleşti. 1315 ila 1332 yılları arasında kıtlık ülkeleri tekrar tekrar vurdu. 1345-1348 yılları arasında şimdiye dek eşi görülmemiş bir kıtlık yaşandı. O zamanlar hiçbir şeyin daha kötü olamayacağı düşünülmüş olmalıdır. Fakat daha kötü günlerin eli kulağındaydı.

1346'nın başlarında Avrupa'nın ticaret şehirlerinde ta uzaklardaki Doğu Asya'da meydana gelen felaketlerin hikâyeleri ağızdan ağıza yayılmaya başladı. Anlatılanlar ışığında tablo netleşmeye başladı. Görünüşe göre Çin'in kalabalık şehirlerini vurmayan felaket kalmamıştı. Sel, kıtlık, deprem, veba... Hepsi feci boyutlarda yaşam kaybına yol açmıştı. İtalya ve Flandre'in tüccar sınıfları yolcuların

hikâyelerine alışkındı ve onları bir noktaya kadar ciddiye almaları gerektiğini biliyorlardı. Fakat bu hikâyeler, ciddiye alınmasalar da, dinleyenlerin bam teline dokunmuş, insanlar felaketlerin meydana geldiği bölgeden binlerce kilometre uzakta olduklarına şükretmişlerdi. 1346'nın sonuna gelindiğinde, Çin ve Hindistan'da benzeri görülmemiş boyutta bir veba salgını meydana geldi ve batıda da Suriye'de olduğu gibi binlerce insan öldürdü. Bu hâlâ egzotik bir hikâyeye, tüyler ürperici bir masaldı; ama gerçek bir endişe duyulmasına gerek kalmayacak kadar uzaktaydı.

Ekim 1347'de bir gün Doğu Akdeniz'den memlekete dönen on iki gemi, Sicilya'daki Messina limanına demir attı. Birkaç gün içinde veba bütün şehri teslim aldı. Henüz hastalığı kapmamış olanlar denizcileri kovdular ve başka bir yere sığınmaları için onları limandan uzaklaştırdılar. Üç ay içinde veba Cenova, Venedik ve Pisa'da yayıldı, oradan da Kuzey İtalya'ya geçti. Haziran 1348'in sonunda Paris ve Sevil nüfusunu telef etti. Haziran 1349'da Londra'yı kırıp geçirdi, Almanya'ya ilerledi. Altı ay sonra, İrlanda'nın tamamını ve Norveç'in yarısını pençelerine aldı. Her yerde hikâyeye aynıydı. Hastalığı taşıyanların bazıları hayatta kaldı; fakat çoğunluğu ilk belirtilerin ortaya çıkmasından sadece günler sonra korkunç şekilde can verdi. Toplamda kaç kişinin öldüğünü bilmemizin bir yolu yok; fakat makul bir tahmine göre, 1347 ile 1352 yılları arasında veba Rusya'nın batısında Avrupa nüfusunun yüzde 30 ila 40'ını, yani belki de yaklaşık 75 milyonun 25 milyonunu öldürdü.

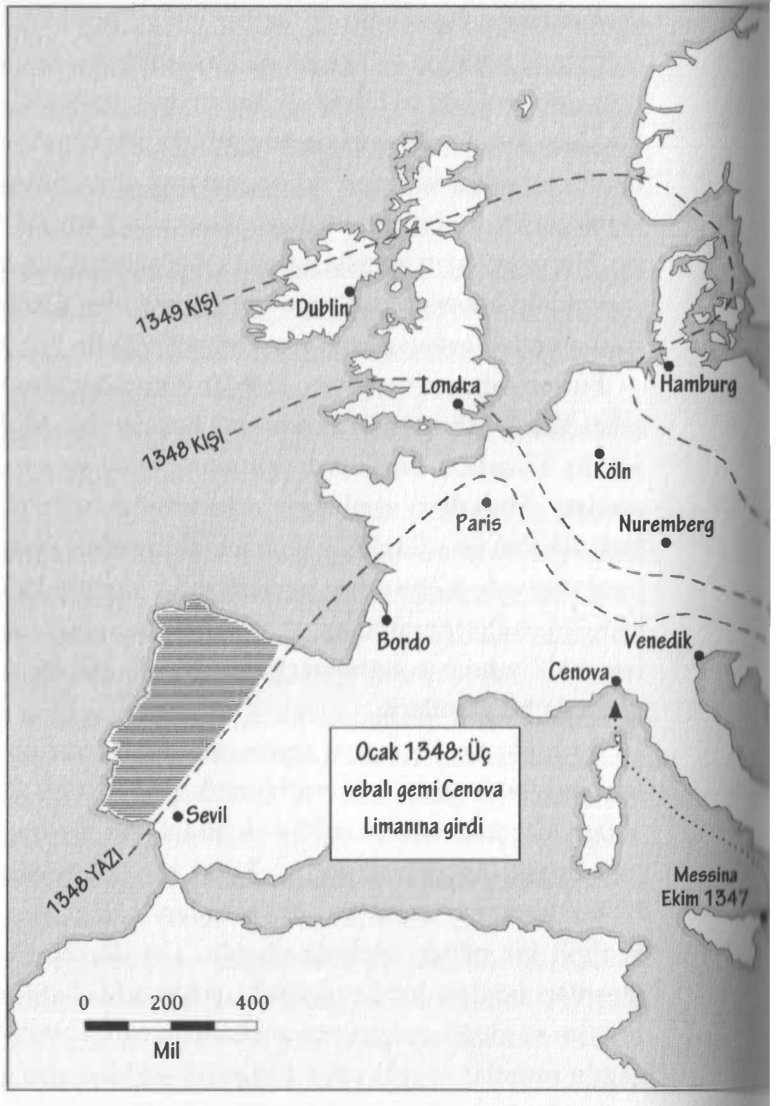
Ortaçağ Avrupa'sında Kara Ölüm olarak bilinen bu salgın, 600 yıl sonra Avrupa'nın kapısını yeniden çalan hıyar-cıklı vebaydı. Grip gibi kimi hastalıklarla karşılaştırıldığında, veba kısmen yavaş ilerler. On dördüncü yüzyıldaki bu dalganın Avrupa'yı kat etmesi beş yıl sürdü. Bir bölgeye

yerleştğinde, hastalığın en az bir yüzyıl boyunca düzensiz aralıklarla yeniden ortaya çıkma alışkanlığı vardır. Yine gemi yoluyla yayıldığı 542'deki ilk ziyaretinden sonra, iki yüzyıl boyunca kıtada dolanıp durmuştu. Bu ilk salgının kaynağı, uzun zamandır var olan iki kaynakmış gibi görünmektedir: kemirgenler ile bitleri. Bu kaynakların biri Afrika'da, diğeri ise Himalayaların eteklerindeydi. Gelgelelim on dördüncü yüzyıldaki bu salgının Rusya'nın güneyinden Çin sınırlarına uzanan otlaklardan çıktığı neredeyse kesindir.

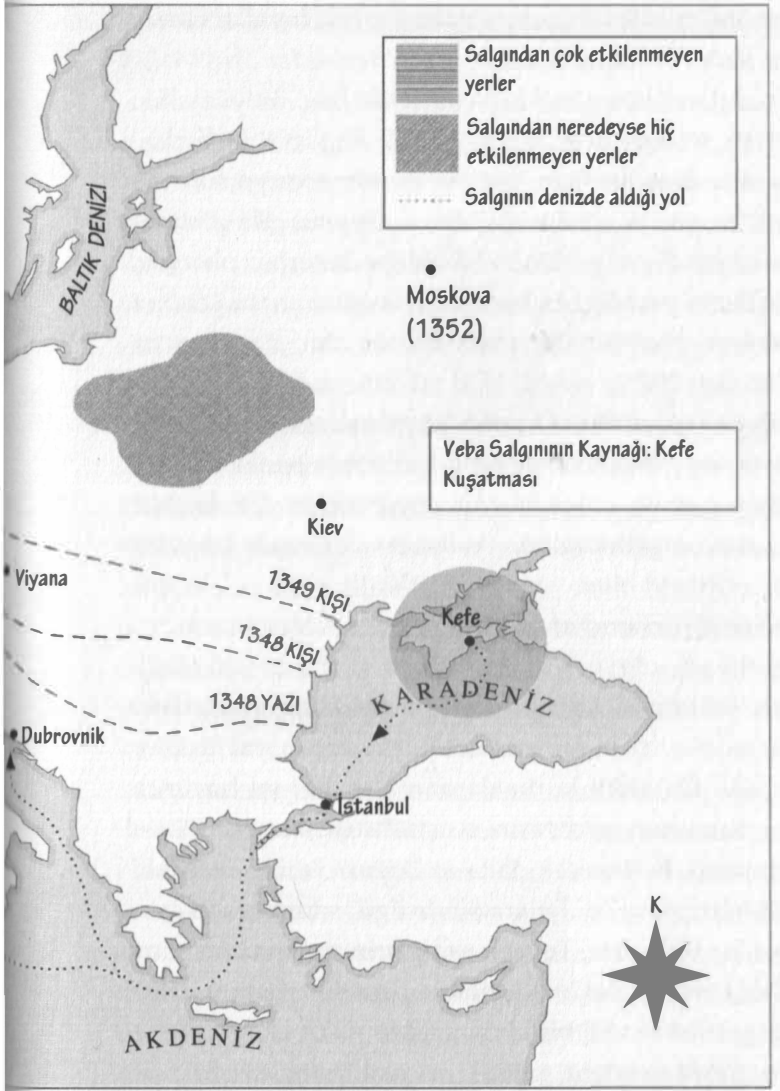
Bu son salgının taşıyıcısı, 1346'da Kırım'da Ceneviz ticaret şehri Kefe'yi (bugünkü Feodosya) kuşatan bir Moğol ordu-suydu. Kuşatma, birliklerde vebanın patlak vermesiyle sona ermişti. Moğollar ayrılırken arkalarında hastalığı taşıyan bitlere halen ev sahipliği yapan vebalı cesetleri hediye olarak bırakmışlardı. Veba şehre yayıldığında, hayatta kalanlar çar-çabuk gemilerine atlamış ve memlekete yelken açmışlardı. İşte 1347 yılının o uğursuz Ekim ayında Messina limanına giren de bu gemilerdi.

Bu korkunç felaketten sonra ortaçağda Avrupa'ya yayı-lan çaresizlik ve yersiz yurtsuzluk duygusunu şimdi tam anlamıyla anlamak mümkün değildir. Biz de bugün onlar gibi büyük salgınlara açığız. Fakat şayet böylesi bir veba bizim kapımızı çalsaydı, en azından neler olup bittiği-y-le ilgili bir nebze fikrimiz olurdu. On dördüncü yüzyılın insanları böylesi bir kavrayıştan yoksundu. Batıl inançların hüküm sürdüğü, salgınların mekanizmasının bilinmediği bir çağda insanlar sosyal veya doğaüstü açıklamalar getirmeye yatkındı. Çoğu, bunun günahkâr bir dünyayı cezalandıran intikamcı bir Tanrı'nın işi olduğunu düşünüyordu. Bazıları günah keçisi arıyor, Yahudiler ve cüzzamlılar gibi azınlık gruplara saldırıyordu. 14 Şubat 1349'da, salgının henüz ulaş-madığı Fransız şehri Strasburg'da bile 2000 Yahudi bir çete

Harita 16.1 Avrupa'da Kara Ölüm, 1347-52

Salgın Avrupa'ya muhakkak Kefe'den deniz yoluyla ulaşmış olmakla beraber bu yalnızca tek bir yolculukla olmamıştır. Cenova'ya, Dubrovnik'e ulaştığı ay içinde ulaşmıştır; yani Messina'yı kırıp geçtikten üç ay sonra. Moskova'ya ancak 1352 yılında ulaşmıştır; çünkü kara yoluyla ulaşım hemen hemen hiç yoktu ve sıçanlar Baltık üzerinden gelmek durumundaydı. Kaynak: P. Ziegler, *The Black Death* (The Folio Society, 1997).

tarafından öldürüldü; birkaç bini daha sonraki haftalar içinde benzer bir kadere mahkûm oldu.

Batıl inançların hor görüldüğü yerlerde bile, iki yüzyıllık, gitgide artan refahın doğurduğu parlak özgüven buharlaşmıştı. Hayatta kalanlar için, bu bir devrin sonuydu ve iyi zamanların bir gün dönebileceği ihtimal dışıymış gibi görünüyordu. Fakat şimdi geriye dönüp bakıldığında çarpıcı olan şey, Avrupa halkının yaşadığı en korkunç felaketten sonra kendini toparlayabilme gücüdür. Bu uzun zaman aldı. Ancak veba salgınından tam 200 yıl sonra, 1550 yılı civarında nüfus yeniden 75 milyona ulaşacaktı. Önceki yüzyılların teknolojik gelişmeleri kaybolup gitmemişti ve bir kuşak sonra parlak zekâlar bir kez daha yenilik mücadelesine soyunmuştu. On beşinci yüzyılın ortasına gelindiğinde, yalnızca ekonomik büyüme ve sosyal ilerlemeyi bilen ve yeni keşifler ile artan refahı iple çeken yeni nesil girişimciler ve maceracılar ortaya çıkmıştı.

On beşinci yüzyılın ortasında Avrupa sosyal ve psikolojik açıdan yüz yıl önceki Avrupa'dan çok farklı bir yerdi. Eski inançlar sarsılmış, uzun zaman önce kurulmuş sosyal ilişkiler parçalanmıştı. Öncelikli kurbanlardan biri, 300 yıl boyunca Avrupa toplumunun çerçevesini oluşturmuş olan arazi kirası sistemi olmuştu. Beslenecek daha az boğaz olunca, marjinal araziler de işlenmiyordu. İyi arazilerle ilgili sorun orada çalışacak insanlar bulmaktı. Toprak sahiplerinin mevcut işgücü için rekabet etmesi, geriye kalanların pazarlık gücünü artırdı. Bunun getirisi feodal bir ekonomiden nakit ekonomisine geçiş oldu: Eskiden köylü, toprağı ancak bir soyluya hizmet etmesi şartıyla işleme hakkına sahipti; şimdiyse, soylu, köylüye emeğı karşılığında para ödüyor, kiracılar toprak için kira ödüyor ve kiracı toprağı kendi uygun gördüğü şekilde işliyordu. Emek altın değerinde olduğundan yevmiyeyle çalışan çiftlik işçileri artık kendi köylerine bağılı değildi. Tek-

lif edilen koşulları sevmeyen zinde genç işçiler başka yere gidebilirdi, zaten pek çoğu da bunu yaptı.

Kara Ölüm'den sonra insanlar sadece fiziksel olarak değil, aynı zamanda psikolojik olarak da serbest hale gelmişti. Yolculuk eden işçiler yeni fikirlere, bütün hayatlarını aynı küçük köyde, aynı beye tabi geçiren insanlardan daha açıktı. Rahiplerin ailelerin son üyelerine dek yok olmalarını engellemediğini veya durumu yeterli şekilde izah edemediklerini gören insanlar, var olan dini düzende bir şeylerin ters gittiğini vaaz edenlere çok daha açık fikirli yaklaşıyordu.

Değişen atmosfere belki de en önemli katkı, şehirlerin zenginliği ve özgüveniydi. Bunlar politik açıdan, toprak sahibi aristokrasi ile Kilise'den ayrı bir üçüncü güç oluşturmuşlardı. Kültürel açıdan, sanatçılar, mimarlar, yazarlar ve müzisyenler için yeni bir himaye kaynağı oluşturuyor, entelektüel açıdan da, yeni fikirler için sera, bağımsız düşünürler için sığınak işlevi görüyorlardı. 1400 ile 1450 arasındaki yarım yüzyılda, her birkaç yılda bir şehirlerde yeni bir üniversite kuruluyordu.

Avrupa veya Asya'da hiç kimse bunu bilemeyecek durumda olsa da, 1450 ile 1500 arasında bir ara mühim bir dönüm noktası yaşandı. Avrupa'nın bilim ve teknolojiadaki uzmanlığının en sonunda Çin'le at başı gitmeye başlaması da işte bu zaman oldu. Kesin bir tarih verilemez; çünkü tek bir olaydan değil, bir başarı ve uzmanlık açısından bahsediyoruz. Fakat on beşinci yüzyılın ikinci yarısında Çin bilim ve teknolojiye hâlâ Avrupa'nın önündeyse de, hızla liderlik özelliğini kaybediyordu. İmalat hacmi olsun, akademik etkinlik olsun, Avrupa hâlâ çok gerilerdeydi ve Çin'i yakalaması uzun yıllar alacaktı. Fakat potansiyel açısından, en maharetli teknikçilerinin en iyi uygulamaları ve lider bilimcilerinin bilgisi ve spekülasyonları ışığında, Avrupa en azından aynı ligde oynuyordu.

Avrupa'yı bilim alanında kendisiyle yarışabilecek tüm uygarlıkları geride bırakmasını sağlayacak yola sokan olayın tarihini kesin olarak söyleyebiliriz. Bu tarih, 1455'ti ve olay da İncil'in ilk kez matbaada basılmasıydı. Mekân, Ren Nehri kıyısındaki Mainz şehriydi ve bunu yapan kişi de Johannes Gutenberg isimli bir metal ustası ve matbaacıydı.

On beşinci yüzyılda Avrupa'da basılı materyale karşı doyurulmamış büyük bir talep vardı. Yeni üniversiteler bu talebin bir kaynağını oluşturuyordu. Kilise ve manastırlar, İncil ve dua kitapları ihtiyaçlarıyla bir başka talepkâr kaynaktı. Şimdi büyük kısmı okuyabilen, boş zamanı olan büyümüş bir toplumsal sınıf da üçüncü kaynaktı. On dördüncü yüzyılda İtalya'da önce optik camın, ardından da gözlüğün geliştirilmiş olmasıyla potansiyel okurların oluşturduğu havuz iyice genişledi. Başlangıçta bunları sadece yakını göremeyenler kullanıyordu; ama yaklaşık 1500 yılında uzağı göremeyenler için lensler geliştirildiğinde, topluca üretilen kitapların piyasası yeniden arttı ve fiyatları da iyice düştü çünkü çok büyük olmalarına gerek yoktu. On beşinci yüzyılda kitaplar hâlâ eğitilmiş kopyacılar tarafından elle yazılıyordu. Bu zamanlarda Pavia Üniversitesi'ndeki bir profesörün yıllık maaşı yetse yetse, hukukla ilgili iki veya tıpla ilgili on kitap satın almasına yetiyordu. Bugün bilgi teknolojilerinden çok bahsediyoruz fakat gözlükler ile matbaanın keşfiyle gelen dönüşüm, bizim ömrümüzde şahit olduğumuz kadar mühim bir bilişim devrimiydi.

Gutenberg'in hızlı ve ucuz baskı sorununa getirdiği çözüm, bir blok oluşturacak şekilde dizdiği yeniden kullanılabilir metal harfleri kâğıt ile mürekkepli blokun birbirine temas ettiği bir baskı makinesine (ya da prese) takılan bir çerçeveye yerleştirmekti. Bu uygulamadaki hiçbir unsur yeni değildi. Kâğıt, Avrupa'da bir yüzyıldır kullanımda

olan bir Çin icadıydı. Koreliler taşınabilir harfleri 200 yıldır kullanıyordu ve bu fikir çoktan Çin ve Japonya'da uygulanır olmuştu. Fakat bu ülkeler, alfabesi yaklaşık yirmi harften oluşan dillerin avantajına sahip değildi. Presler eski Roma döneminden beri Avrupa'da üzüm ve zeytini sıkıp üzüm suyu ve zeytinyağı çıkarmak için kullanılıyordu (pres dediğimiz aygıt ile ilk matbaa makinesinin çalışma prensibi aynıydı). Gutenberg'in başarısı, bütün bu unsurları bir araya getirmesinde yatıyordu. 1439 gibi erken bir tarihten itibaren taşınabilir harflerle baskı yaptığı düşünülmeyle beraber, o çalışmalarından hiçbiri günümüze ulaşmış değil. Onun dünyayı değiştiren keşfinin anısı, 1455 tarihli İncil baskısıdır.

Mayıs 1453'te, Gutenberg'in iki düzine adamdan oluşan ekibi, Büyük İncil'e dönüşecek üç yıllık bir proje üzerinde sessiz sedasız çalışırken, matbaanın keşfi kadar büyük bir etki yaratacak olan bir olay meydana geldi. Osmanlılar, Konstantinopolis'i ele geçirmişti.

Konstantinopolis (İstanbul), dünya üzerindeki şehirler içinde en istikrarsız toprak parçalarından birinde yer alır. 3000 yıllık tarihi içinde elliden fazla büyük deprem görmüştür. Fakat bu zaman boyunca jeofiziksel dezavantajları, konunun ticari avantajlarının gölgesinde kalmıştır. Eskiden Byzantion olarak bilinen şehir, onu Doğu İmparatorluğu'nun başkenti yapan Roma imparatoru Konstantin tarafından yeniden isimlendirilmiş ve genişletilmiştir. Batı İmparatorluğu dördüncü yüzyılda dağıldığında, şehir Doğu Hristiyanlığının Yunanca konuşan başkenti olarak hayatına devam etti ve Doğu İmparatorluğu'nun dönüştüğü küçülmüş Bizans İmparatorluğu'nun büyük ve zengin kalbi olup çıktı. 1054'te, Roma Kilisesi ile kesin bir ayrılıktan sonra, Yunan Ortodoks Kilisesi'nin idare merkezi ve ruhani yuvası oldu. 1453'e dek, bin yıldan uzun süre boyunca birinci sınıf bir ticaret şehri

oldu. Avrupa, Orta Asya, Hindistan ve Çin arasındaki mal ve fikir alışverişi şebekesinin en önemli noktasında bulundu.

Şehir savunması, 1092'de Boğaziçi kıyısındaki varlıkları Birinci Haçlı Seferi'ni ateşleyen Muhammed'in takipçileri Selçuklu Türklerine direnebilmişti. Fakat 1204'teki Dördüncü Haçlı Seferi sırasında, bu Doğu Hristiyan şehri, adeta inanılmaz bir ironiyle bir Batı Hristiyan ordusu tarafından ele geçirildi. Bu Haçlılar şehir nüfusunu katletti ve sonrasında şehrin hazinelerini yağmaladılar, ya erittiler ya da gemilere yükleyip eve götürdüler. (Ataları bu zulmü uygulamış olan günümüz Venediklileri, bu olay sırasında yağmalanan altın atları halen gururla sergilerler.) Şehir 1261 yılında Bizanslılarca yeniden ele geçirildi; ancak o tarihten sonra, Avrupa ile Asya arasında yürütülen oldukça kârlı ticaret faaliyetinin merkezi, şehrin kuzey sınırını oluşturan büyük doğal liman Haliç'in öte kıyısında Cenevizlilerin kontrol ettiği Galata bölgesine kaydı.

Sonraki 200 yıl boyunca Konstantinopolis Bizans'ın başkenti olmayı sürdürdü, ama ne imparatorluk eskisi gibiydi ne de Konstantinopolis; bir zamanlar sahip olduğu görkemin yerinde yeller esiyordu. Durumu göz önünde bulundurulursa, 1453'teki son düşüşünün böylesine şaşkınlık verici gelmesi tuhaf görünebilir. Fakat bu olay son derece simgeseldi. Akdeniz'in doğu kıyılarından çıkagelen bu Osmanlı Türkleri, on dördüncü yüzyılın sonunda fethettikleri Sırbistan, Yunanistan ve Bulgaristan'ı ve on beşinci yüzyılın başında işgal ettikleri Anadolu'yu ellerinde tutuyorlardı. Türk topları Konstantinopolis'in üçlü savunma duvarlarını yıktığında, Avrupa iki tatsız gerçeğin farkına vardı: Birincisi, çok büyük ve yeni bir güç kapıya dayanmıştı; ikincisi, bu güç, kapasitesi ve zenginliğinin büyük kısmını borçlu olduğu bir ticaret güzergâhını kontrol altına almıştı. Şimdilik bu ticaretin

devam etmesine izin vermek Osmanlı hükümdarlarının işine geliyordu; ama artık her şey tamamen onların takdirine ve koşullarına bağlıydı.

ASYA'NIN BAŞINDAKİ MUSİBET

Karadeniz'in kuzey kıyılarından başlayıp Çin'e dek uzanan geniş çayırlar dünya tarihinin gidişatına büyük bir etkide bulundu. Bu bölgede yaşayan göçebe halklar, 3000 yılı aşkın bir zaman boyunca yerleşik komşularının yaşamlarını etkilediler ve bu komşular göçebelerin oluşturduğu tehdidi ancak 300 yıl önce modern teknolojinin yardımıyla etkisizleştirebildiler.

Bu insanların tarihini atla olan ilişkileri belirledi. Orta Asya'nın küçük vahşi atları, MÖ yaklaşık 4000'de evcilleştirildi; ama 2000 yıl boyunca sürü hayvanı olarak kaldı ve eti ve sütü için beslendi. Hazar Denizi'nin güney kıyılarında, şimdiki İran'ın kuzeyinde yaşayan halkların ata binmeyi icat etmeleri MÖ yaklaşık 2000'de oldu. Binicilik, çok daha büyük hayvan sürülerini idare etmeyi kolaylaştırıyordu, böylece çok daha büyük bir nüfusu besliyordu. Ayrıca yetiştirmecilik stratejisinde de bir değişime yol verdi. Uysallık ve süt veriminin fazla olması eskiden en değer verilen özelliklerken, şimdi bir attaki en arzulanan nitelikler dayanıklılık, hız ve manevra kabiliyeti oldu. Bu niteliklerle, yeni fırsatlar elde edildi; buna,

çok hareketli bir savaşıma biçimi sayesinde ganimet ele geçirmek ve insan tutsak almak da dahildi.

Topraklarının devasa boyutu ve atalarının bu bölgelerde uzun dönemler yaşaması, bu göçebelere komşu ülkelere olan etkisini de açıklıyor. Ukrayna'nın batı sınırlarından Mançurya'nın doğu köşesine uzanan yol yaklaşık 8000 kilometredir: Yani Seattle'dan Güney İspanya'ya olan uzaklığa yakındır. Bu ölçekte bir araziye yayılan bu otlaklar yer yer dağlar ve çöllerle bölünür; ancak Birleşik Devletler ile Kanada'nın toplam otlak arazilerinden daha büyük bir doğal merayı kapsarlar. On ikinci yüzyıla dek bu topraklar 15.000 yıl boyunca göçebe kabilelerin evi oldu. Bu süre zarfında çok çeşitli etnik kimlikler ve birkaç farklı dil ailesi ortaya çıktı.

Temasa geçtikleri kişilerin arkalarında bıraktığı kayıtlarda bu insanlar pek çok isimle anılır. Bunlar, Tunç Çağı sırasında Kuzey Hindistan'ı işgal eden Arilerdi. Sonra, MÖ ikinci yüzyıl civarında Çin'in kuzeybatısına büyük bir imparatorluk inşa eden ve yeni birleşmiş olan Çinlilerle birkaç yüz yıl boyunca savaşan Hsiung-nu'lar vardı. Onlarla akraba, Roma İmparatorluğu'nun son yıllarında Avrupa'yı işgal eden Hunlar vardı. Sonra da on ikinci yüzyılda Güneybatı Asya'da bir imparatorluk yaratan Selçuklu Türkleri vardı.

On üçüncü yüzyılda Çin'i işgal eden Moğollar, hâlâ Moğolistan olarak bilinen bölgede yaşıyorlardı. Bunlar, hayvan sürüleri ve yük arabalarıyla hareket eden göçebelere. Hareket halinde olmadıklarında küçük şehirlerde yaşarlardı. Fakat bunlar tuğla veya taşla inşa edilmiş binalardan değil çadırlardan oluşan kentlerdi. Yük arabaları bütün dünyevi mallarını taşısa da, bir ev aramıyorlardı. Onlar gittikleri her yerde evlerindeydi ve dünyevi malları da birkaç çanak çömlekten fazlası değildi. Savaşdaki maharetleri onlara bol bol ganimet kazandırmıştı ve sonraki yüzyıllarda yük vagonları

sıklıkla mücevher, ipek, parfüm ve kaliteli halılarla doluydu. Barış dönemlerinde zenginlikleri *onlara sağlanan* barışın bedeli olarak yerleşik halklardan alınan mal ve hazine hediyeleriyle çoğalıyordu. Çadırları, en azından hükümdarlarının çadırları sadece taşınabilir evler değildi. Bazıları daha ziyade portatif sarayları andırıyordu.

Bir topluluk olarak düşünüldüğünde, bu göçebe ulusların erkekleri, tartışmasız gelmiş geçmiş en iyi binicilerdi. Yürümeye başladıkları andan itibaren hayatlarını eyerin üstünde geçiriyorlardı. Hayatları elbette uyusuk koyun sürülerinin ardından rahvan giderek geçmiyordu. Bu enerjik ve son derece rekabetçi bir kültürdü. Bu gezgin kabileler, onları her an savaşa çağırabilecek hanlara tabiydi ve devamlı surette yer aldıkları at oyunları ve yarışmalarıyla her an dövüşe hazır olmaları sağlanıyordu.

Bu göçebelerin steplerde hüküm sürdüğü 3000 yıl boyunca, savaşçı karakterleri ve hareket hızları Tuna'dan Yangtze'ye dek dehşet saçmıştı. İlk zamanlardan itibaren güçlü oklarla donanmışlardı ve üzenginin mucidiydiler. Bu aparatın yardımıyla, hızla at sürerken ok atmak gibi olağanüstü bir yetenek geliştirmişlerdi. Fakat en önemli silahları şaşırtmaktı. Son derece hareketlilerdi ve on ikinci yüzyıla gelindiğinde, çok uzak mesafelere ulaşan iletişim hatları kurabiliyorlardı. Bunun sonucu olarak, komutanları birbirinden çok uzakta, bazen yüzlerce kilometre ötede bulunan birliklerin hareketlerini düzenleyebiliyor ve hazırlıksız şehirlere çok yıkıcı etkileri olan baskınlar yapmalarını sağlayabiliyorlardı. Güçlü bir düşman kuvvetle yüz yüze kalırlarsa, neredeyse her zaman işe yarayan ve ilk denendiği günden 2000 yıl sonra bile düşmanlarını yanıltmayı başaran bir numaraları vardı. Bu, bozguna uğrama numarasıydı; birlikler çatışmanın en kızışmış anında savaş alanından geri çekilip, düşman süvarisinin

peşlerinden gelmesini sağlardı. Gidecekleri yere vardıklarında onları bekleyen okçu birlikleri düşmanı ok yağmuruna tutardı, onlar da geri dönüp düşmanı hezimete uğrattırdı.

Sürekli yinelenen bir diğer örüntü de, zor yaşam şartlarına alışkın bu sert tabiatlı göçebelerin nadiren de olsa zengin, yerleşik bir imparatorluğu fethettikten sonra orada kalmasıydı. Böylesi fetihlerden önce, genellikle uygar toplumun yumuşak niteliklerini hor görür, yerleşik hayattan nefret ederlerdi. Geleneksel davranış biçimleri, ele geçirdikleri şehirleri yağmalamak ve kirletmek, vatandaşlarının büyük kısmını öldürmek, sonra da gelecekte kendilerine hediyeler verileceği sözünü alarak gitmekti. Fakat bazen göçebeler, ele geçirdikleri şehirlerde uygar yaşamın zevklerine gömülürdü. Birkaç yüzyıl sonra, ya tebaaları isyan eder ve onları şehirden kovar ya da başka bir fakir ve aç göçebe grubu ufukta belirir ve eski fatihlerin şimdi bitkin düşen torunlarına atalarının silahıyla karşılık verirdi.

Bu olağanüstü savaşçıların Avrupa ve Asya'daki yerleşik imparatorluklara yaptıkları saldırıların hiçbirisi, on üçüncü yüzyılın ilk yıllarında Moğol imparatoru Cengiz Han'ın başlattığı seferle boy ölçüşemezdi. Bu, ona bütün zamanların en yetenekli askeri stratejisti unvanını kazandırmıştı. Dünyanın gördüğü en güçlü askeri makineyi yaratmıştı ve yöntemleri ölümünden 700 yıl sonra halen askeri okullarda çalışılıyordu. İkinci Dünya Savaşı'nın iki olağanüstü komutanı (Amerikalı General George S. Patton ile Alman Mareşal Erwin Rommel) ona saygı duyduklarını ve taktiklerinin öğrencileri olduklarını itiraf etmişlerdi.

Cengiz Han'ın asıl adı Temuçin'di ve yaklaşık 1160 yılında Orta Asya'daki Baykal Gölü'nün yakınlarında doğmuştu. O, tektanrıcuların pagan diyeceği biriydi, yani herhangi bir dine bağlı değildi. Onun gelecekteki kariyerini kavrayabil-

mek için bu olguya dikkat etmek gerekir. Bir imparatorluk inşa etmek için kanlı savaşlar veren pek çok liderden farklı olarak, onu motive eden şey din değildi. Görünüşe göre batıl inançları vardı ve herhangi bir dine mensup bilgili insanlardan etkilenebiliyordu. Hayatının sonraki dönemlerinde, bu insanların pek çoğunu sarayında ağırladı. Fakat iş öldürmeye gelince önyargısızdı. Katılması gereken bir katliam varsa, inançlı veya inançsız olmak fark etmezdi. Yola fakir bir kabilenin lideri olarak çıktı; ölüm saçan kariyerinin (ve dünyaya hükmetme yönündeki aşikâr tutkusunun) köklerini babasının ölümünden sonra ailesinin maruz kaldığı aşağılamalarda aramak mantıklı görünmektedir. Yaşamının ilk zamanları hakkında pek az şey biliyoruz; fakat dokuz yaşındayken babasının eski bir kan davası nedeniyle zehirlenmesi gayet makul görünmektedir.

Temuçin'in iktidara yükselmesi, kendi aşiretinin, düşman bir aşiretle güttüğü kan davasını halletmek amacıyla komşu kabilelerden toplanmış yaklaşık 20.000 askerden oluşan bir birliğin komutasını ona vermesiyle başladı. 1206'ya gelindiğinde, o kırk ila elli yaşlarındayken, bütün potansiyel düşmanlarını alt etmiş ve bütün Moğol halkları onu Cengiz Han olarak benimsemişti.

Cengiz Han'ın iktidara yükselişi, Çinlilerin zayıf olduğu bir dönemle çakıştı. Cengiz Han 1215'te, o sıralar Çin'de Yangtze Nehri'nin kuzeyindeki bölgeyi kapsayan Pekin'i, Kin İmparatorluğu'nun başkentini ele geçirmeyi başardı. Zaferi, hükümdarlarının İlahi Buyruk'u kaybettiğini düşünen Mandarin sınıfı tarafından hoş karşılandı ve bunların bir kısmını kendisine yolculuklarında eşlik etmeleri için danışmanlar, doktorlar ve idareciler olarak işe aldı. Fethe duyduğu iştah, artık zirvesindeydi; batıya döndü ve yedi yıllık bir seferden sonra, Müslüman Harezmsah İmparatorluğu'nu

(günümüzde Özbekistan) istila etti ve yakıp yıktı. Bu arada generallerinden biri İran'ı işgal etti, bir diğeri ise Rusya'ya doğru ilerledi.

Bu noktada, Cengiz Han sayısız Moğol kabilesini savaşa her zaman hazır bir ulusa dönüştürmüştü. İlk zaferlerini atlı okçular ile dayanıklı, merada beslenmiş atlardan oluşan geleneksel bileşim sayesinde kazanmıştı. Fakat şehirlere yapılan saldırılar başka yöntemler gerektiriyordu. Moğol orduları, mağlup ettikleri halklardan kuşatma kuleleri, ağır mancınıklar, dev arbaletler, duman perdesi, gazyağı gibi yeni teknolojiler aldılar. Neredeyse aralıksız savaş haliyle geçen bu yıllar boyunca, aynı fetih modeli hâkim geldi. Bir Moğol ordusu çıkar, bir şehrin teslim olmasını talep ederdi. Şayet şehir sakinleri teslim olursa köle yapılır, şehirleri de yakıp yıkılırdı. Şayet bir şehir kendisini korumaya kalkarsa, bütün nüfusu kılıçtan geçirilir, şehir de yine yakıp yıkılırdı. Bazen bir şehrin nüfusu sırf listede bulunan bir sonraki şehre korku salmak amacıyla katledilirdi. Cengiz Han'ın seferlerine başlamasının üzerinden tam yirmi yıl geçtikten sonra Müslüman ve Çinli danışmanları onu ele geçirilen şehirleri yakıp yıkmak yerine haraca bağlamanın bir imparatorluğu yönetmek için daha doğru bir yol olduğuna ikna edebildi. Bu fikir kimi generallerinin aklına yatmadı. Sonradan bereketli ve uygar Irak bölgesine saldırdıklarında, mükemmelleştirilmesi için binlerce yıl harcanmış olan sulama sistemlerini gereksiz yere mahvettiler ve bu ülkenin hâlâ mustarip olduğu çölleşme sürecini başlattılar.

1226'da yaklaşık yetmiş yaşındaki Cengiz Han, generallerinin birtakım sorunlarla karşılaştığı Çin'in tamamını kontrolüne alma planları yaptı. Fakat 1227 yazında oraya giderken, avlandığı sırada düştü ve mide kanaması geçirdi. Ölmekte olduğunun bilincinde, danışmanlarını çadırına çağırdı ve

onlara seferin tamamlanması, imparatorluğunun paylaştırılması için kesin talimatlar verdi. Ölümünden sonra, ordusu bedenini yavaşça ve sessizce steplerdeki başkente geri taşıdı. Ölüm haberi bedeninden önce ulaşmasın diye yolda karşılarına çıkan herkesi öldürdüler.

Öldüğünde Cengiz Han İran'ın doğusundan Pasifik kıyılarına uzanan bir imparatorluğun efendisiydi. Onun yerine tahta çıkan oğlu Ögeday, Orta Moğolistan'da yeni, büyük bir başkent, Karakurum'u inşa etti. Orduları, çok çeşitli cep-helerde eşzamanlı seferler düzenleme stratejisini sürdürmek amacıyla verimlerinin en üst seviyesinde tutuldu. Bunlar, dünyadaki en iyi gizli ajan şebekesinin sağladığı istihbarata dayanıyordu ve Asya'nın neredeyse tamamına yayılan bir elçi sistemiyle bilgilendiriliyordu. Birlikleri, aynı zamanda Çinlilerin ürettiği fakat henüz kullanılmayan yeni bir keşif olan barutla donatılmıştı. 1233'te, Güney Çin'in Sung Hanedanı ile yapılan anlaşmayla, Ögeday Kuzey Çin şehri Kaifeng'i ele geçirdi ve Kuzey Çin'i kontrolü altına aldı. Önceki Moğol yaklaşımından farklı olarak, Çinli danışmanı Yeh-lu Ch'u-ts'ai'nin kontrol altına alınmış halkın refahını korumanın düşüncesizce yakıp yıkmaktan daha avantajlı olduğu önerisini kabul etti. Şehri yıkmak yerine, onu eyalet başkenti yaptı ve halihazırda kayda değer olan ticaret ilişkilerini teşvik etti. Şayet o Çinli danışman Moğol efendisini sistematik yıkım politikasında bir istisna yapmaya ikna etmekte başarılı olmasaydı, Çin tarihi çok farklı olabilirdi.

1236 sonbaharında, Ögeday 150.000 kişilik bir orduyu Avrupa'yı fethetmeye yolladı. 1238 ve 1239'da, generalleri Rusya'nın belli başlı şehirlerini ele geçirdi ve yakıp yıktı. Sonra birleşik bir Polonya Almanya birliğini ortadan kaldırıp Macaristan'a ilerlediler, yol üstünde de yakıp yıktılar, yağmaladılar ve insanları katlettiler. Aralık 1241'de, donmuş

Tuna Nehri'ni geçtiklerinde Avrupa'nın batısı ayaklarının altında uzanıyordu. Kendi önemsiz didişmeleriyle bölünmüş olan kıtada, onların ilerleyişini durdurmaya yeltenecek bir birlik yoktu. Bir yüzyıl öncesinde süvari hücumları son derece etkin bir silah olan ağır silahlarla donatılmış o şövalyelerden oluşan birlikler bu yeni, son derece hareketli savaş halinde etkisiz kalmışlardı. Bu haşın istilacıların Atlantik'e çıkmaları muhakkak an meselesiydi.

Batı Avrupa kendi çabalarıyla değil ama bir şarap testisi sayesinde kurtuldu. Generalleri Tuna nehri kıyılarında birliklerini düzenlerken, Ögeday, bir içki âlemi sonrasında öldü. İçmeyi abartıp abartmadığını, zehirlenip zehirlenmediğini asla bilemeyeceğiz. Fakat ölüm haberi birliklerine ulaştığında, bir daha asla bulundukları yere dönmek üzere memleketlerine döndüler. Seferi bırakmalarının nedeni yas veya şok değildi. Bir sonraki hanın kim olacağı konusunda bir tartışma çıkmıştı ve Moğol geleneklerine göre imparatorluktaki kavimlerin liderleri yeni bir imparator seçmek üzere başkentlerinde toplanmalıydı.

BAŞ DÖNDÜRÜCÜ YOLCULUK: ASYA DENEYİMİ

Avrupa halklarının 1095 ile 1455 yılları arasında yaşadıkları felaket ve toparlanma yolculuğunun Asya'da bir benzeri vardı. İnşler ve çıkışlar kesişmiyordu; ama eşit derecede aşırılıklarla doluydu.

Çin'de Sung Hanedanı'nın 960'ta kurulmasıyla başlamış olan nüfus artışı tüm gücüyle sürüyordu. 1000 ile 1100 arasındaki artışı, 1100 ile 1200 arasında benzer bir artış izledi, o noktada nüfus yaklaşık 120 milyona ulaşmıştı. Bu artışlar 15. Bölüm'de betimlenen tarımsal ve sınai gelişimin devamına yansdı. Fakat gündelik yaşam kalitesindeki ilerlemeler de etkisini gösteriyordu. Bunun bir yüzü, çay içme alışkanlığının gelişmesiydi. Çay, kaynamış suyla yapıldığından, sudan kaynaklanan hastalıkları önemli ölçüde azaltmış olmalıdır.

Sung yönetimi altındaki Çin içe dönük bir uygarlık olmakla beraber fevkaladeydi. Refahının nedenlerinden biri, ticari etkinliğe karşı büyük hoşgörüsüydü. Önceki hanedanların yönetimi altında, mandarinler ticareti daima hor görmüş ve kösteklemişlerdi. Şimdi, idareci sınıflar hâlâ bu sefil alım

satım işiyle meşgul olmasalar da, bununla meşgul olanlara karşı çok daha ilgisizlerdi. Ve refahın ve yurttaki barışın gitgide pekiştiği bu atmosferde, sanat serpildi. Müzik, tiyatro, şiir ve resim bu kadim uygarlığın daha önce görmediği ayrıcalıklı seviyelere erişti. Bilhassa edebiyat çiçek açtı. (Dünyanın günümüze ulaşan en eski baskı eseri, bir Çin Budist metni, Elmas Sutra, 868'de basıldı.) Şimdi, bir Kore icadının (taşınabilir harflerin) benimsenmesiyle, modern anlamda yayıncılık endüstrisi doğdu. Ürünleri dini ve mizahi eserlerin yanı sıra, tekstil, teknoloji ve tarım uygulamaları gibi konularda talimat kitapçıklarını kapsıyordu.

Derken bir felaket (daha ziyade bir dizi felaket) bu parlak uygarlığı vurdu. 1300'de nüfus 80 milyonun altına düştü, bu tek bir yüzyılda yüzde 30'u aşkın bir düşüşe işaret ediyordu. Bu düşüş kısmen Avrupa'dakine benzer kıtlıkların sonucuydu, iklim koşulları kötüleşirken nüfusun artmasından ileri geliyordu. Fakat Çin'deki kayıpların sayısı daha büyüktü; çünkü ülke Avrupa'nın kurtulduğu bir musibet olan Moğol istilasından mustarıptı.

Ögeday'ın orduları 1233'te Kaifeng'i ele geçirdiğinde, Sung Hanedanı destekleri için Honan eyaletinin bir kısmıyla ödüllendirilmişti. Fakat açgözlülüklerine hâkim olamadılar ve Moğol komutanlarının dikkati başka bir taraftayken eyaletin geri kalan kısmını fethetmeye kalkıştılar. Bu acele kararın faturası imparatorluğu kaybetmeleri oldu. 1236'da üç Moğol ordusu Sung bölgesini istila etti ve Hopei ile Szechwan eyaletlerini yerle bir etti; bu, bütün imparatorluğun istilasının girizgâhıydı. Fakat yüzyıllardır sürdürülen steplerin süvari savaş geleneği ülkenin güneyinde faydasızdı; burada dağlar, geniş nehirler, çeltik tarlaları ve göller vardı. İstilacılar yeni bir strateji kurmalıydı, ordularının bir kısmı başka bölgelerde dövüşürken, ayakta dövüşmeli, ağır

toplar kullanılan uzun kuşatmalardan sonra şehirleri birer birer ele geçirmeliydi.

Bu mücadele sonraki on üç yıl boyunca aralıklarla sürdü. Fakat 1259'da Sung Hanedanı'nın kaderini mühürleyen bir gelişme yaşandı. O yıl yeni bir han, Cengiz'in torunu Kubilay, Moğol tahtına çıktı. Kırk üç yaşında yetenekli bir politikacı ve asker olan Kubilay, 1251 yılından beri Honan eyaletinin yöneticisiydi. Çin uygarlığına büyük bir ilgi duyan Kubilay Han, önceki sekiz yılı eyaletini eski istilanın getirdiği hasarların yaralarını sararak refaha ulaştırmak için harcamıştı. 1260'ta yeni bir hanedan (Yuan) kurarak ve başkentini Moğolistan'daki Karakurum'dan bugün Pekin olarak bildiğimiz yerde inşa edilen Ta'tu ismini verdiği yeni bir şehre taşıyarak Çin kimliğini kabul etti.

Dört yıl boyunca, onun tahta geçmesine karşı çıkan bir erkek kardeşiyle Moğolistan'da başlayan içsavaşta dövüşürken Güney Çin onun dikkatinden kaçtı. 1264'te bu savaşı kazanarak Çin'de tamamlanmamış işini görmek üzere yola çıktı. Sung generalleri ile askerleri yetenek ve cesaretle dövüşüyordu ve bir ara, yeni "Çin İmparatoru" unvanını taşıyarak Türkistan'daki göçebe akıncılarla savaşması gerektiğinde Kubilay'ın teşebbüsü az kalsın suya düşecekti. Neredeyse on beş yıl sonra, 13 Nisan 1279'da Kanton açıklarında yapılan bir deniz savaşında fetih tamamlandı. Göçebe hükümdarların yüz yıllık rüyası nihayet gerçek olmuş, bütün Çin kontrol altına alınmıştı.

Kubilay'ın hırsı Çin cephelerinde sona ermedi. 1274'te ve 1281'de Japonya'yı istilaya hazırlandı; ancak iki girişim de felaketle sonuçlandı. İlk istila birliği 900 gemiden, 40.000 askerden ve 15.000 attan oluşuyordu. İstila girişimi başarısız olup ordusu geri çekilerek gemilere bindikten sonra büyük bir fırtına koptu. 300 gemi battı ve 20.000 asker öldü. Yenilgiyi kabullenemeyen Kubilay Han bundan daha da büyük bir

donanma oluşturmak için yedi yıl harcadı. 1281'de 150.000 asker taşıyan heybetli bir filo, hava normalken Kore'den denize açıldı. Yine fırtına çıktı ve 4500 geminin 4000'i kayalara çarpıp parçalandı ve 130.000 Çinli öldü. Bundan sonra Japonlar adalarının "ilahi rüzgârlar" (kamikaze) tarafından korunduğuna inanmaya başladılar.

Bazen, Çin'in fethinden sonra Moğol İmparatorluğu'nun dünyanın gelmiş geçmiş en geniş imparatorluğu olduğu söylenir. Bir açıdan bu doğrudur; çünkü bu imparatorluk aynı ailenin mensuplarınca yönetilmiştir. Fakat erkek kardeşlerinin gözünde Kubilay Çin imparatoru rolüyle "yerli gibi" davranmaya başladığı için, kendi kontrollerinde olan bölgelerde egemenliğini tanımayı reddettiler.

Kubilay, büyükbabası Cengiz Han gibi şehirleri sebezizce yakıp yıkan uygarlık düşmanı biri değildi. Fakat yıllar süren fethi buna karşın yıkımlara ve belki 30 milyon kişinin ölümüne yol açtı. Hükümdarlığının geri kalanında kendisini hırsının yol açtığı tahribatı telafi etmeye adanmıştı. Yolları tamir ettirdi ve gölgelik yapsınlar diye yanlarına ağaçlar dizdirdi. Dünyanın en büyük posta hizmetini oluşturdu, bu iş için 200.000 at görevlendirdi. Büyük Kanal'a eklenen ve günümüzde bile bir kısmı kullanılan bir güzergâh boyunca başkente yiyecek getiren yeni bir kanal yaptırdı. Mahsuller kötü çıkınca herkese bedava dağıtılsın diye üretim fazlası tahılların bulunduğu dükkânlar açtırdı.

Savaş halinde Kubilay sonuna kadar Moğol'du. Fakat imparatorluk kurma biçimi tamamen Çinlilere özgü bir fikirle biçimlenmiş gibi görünür ve Çin'in gerçekten de "orta krallık", dünyanın merkezi olduğunu gösterme arzusuna dayanır. İmparatorluğunu yüceltmek, insanların babası, savaştan asla vazgeçmemiş olsa da bir tür Çinli Asoka gibi görülmek istiyormuş gibi bir hali vardır.

Maceracı (ve hovarda) hayatına karşın, Kubilay Han olgun bir yaşa dek yaşadı. 1294'te sekseninci doğum gününe biraz kala öldü. Öldüğünde Çin bir kez daha birleşmiş bir ülkeydi; bu, 300 yıldır olmayan bir şeydi. Düşen nüfus henüz toparlanamasa da, kültürü eski harikuladeliğini yeniden kazandı. Fakat elli yıl içinde yeni bir felaket oldu.

1331'de, Çin'in merkezindeki Hupeh eyaletinde bir veba salgını patlak vererek nüfusun yüzde 90'ının ölümüne neden oldu. Kaynak, kesinlikle yaklaşık 800 kilometre güneybatıda Yunnan ve Burma'nın dağlarındaki kemirgen nüfusun oluşturduğu köklü enfeksiyon rezervuarıydı. Sonraki yirmi yıl boyunca, salgın hastalık bütün ülkeye yayıldı. Güvenilir istatistiklere rastlamak zor; ama sonraki nüfus sayımlarındaki rakamlar göz önüne alındığında, toplam ölü sayısının 20 milyon, belki de daha fazla olduğu düşünülebilir. Zarar Çin ile sınırlı değildi. İpek Yolu boyunca serpilen ticareti taşıyan yaklaşık 10.000 büyük deve kervanı veba taşıyan pireler için rahat bir yolculuk sağladı. 1338'de, ölüm taşıyan bu failer Orta Asya'nın zengin vahalarına ulaştılar. 1346'da, Kırım'ın Kefe kentini kuşatmış Moğol ordusunun kanıyla ziyafet çekiyorlardı. Bu askerlerin ölü yoldaşları Avrupa'yı Kara Ölüm'e teslim edecekti.

Kubilay'ın kurduğu hanedan uzun ömürlü olmadı. Yoğunlaşan iklim değişikliği art arda kötü hasada yol açtı. Kıtlık vurduğunda ve milyonlar öldüğünde, yabancı hâkimiyetine artan hınç, bir dizi köylü isyanına yol verdi. 1325'ten başlayan ve veba yılları boyunca devam eden isyanlar, Kızıl Türban isimli gizli bir topluluğun lideri olan eski keşiş ve öksüz köylü Zhu Yuan-Zhang'da yetenekli bir lider bulunca doruk noktasına ulaştı. Zhu, onu Konfüçyüs klasikleriyle tanıştıran ve kendisini ulusal bir kurtarıcı olarak tanıtmaya ikna eden eğitilmiş elitin üyelerinden destek aldı. On beş yıllık bir müca-

deleden sonra, kendisini Hung-Wu ("en cengâver") adıyla 1368'de imparator ilan etti. Böyle yaparak, steplerin göçebe savaşçılarının bir daha asla imparatorluğun yerleşik halklarına ciddi zarar veremeyeceği sonraki üç yüzyıl boyunca Çin'e hükmedecek bir hanedanı (Ming) başlattı.

Avrupa ile Çin'de 1100 ile 1450 arasında meydana gelen iklimsel olaylar Hindistan halklarını etkilememiştir. İklim değişikliği bu daha güneydeki bölgelerde aynı etkiyi bırakmıyordu ve İran ile Afganistan halklarını katletmiş olan Cengiz Han'ın orduları Kuzey Hindistan düzlüklerine ulaşmamıştı. Bu farklı deneyim, dönemin nüfus istatistiklerine yansımıştır. 1200'de Çin'in 120 milyonluk nüfusunun yanında Hindistan'ın nüfusu yalnızca 70 milyondur. 1300'de Çin'in nüfusu 80 milyonda çakılıp kalmışken, Hindistan'ın nüfusu 100 milyona fırladı. Yani Çin'deki yüzde 30'u aşkın düşüşe karşılık olarak, yaklaşık yüzde 40'lık bir artış oldu.

Bu refah yüzyılının temelini Hindistan tarihinin en önemli olaylarından biri oluşturmuyordu; bu olay 1206'da Delhi Sultanlığı adıyla bilinen Müslüman hanedanının kurulmasıydı. Kurucusu, aristokrat bir ailenin Farsça konuşan kültürlü bir mensubu, gözü pek savaşçı Muammer Guri'ydi. 1175 ile 1192 yılları arasında bir dizi fevkalade seferle, emrindeki birlikler iki güçlü Hint krallığını alt etmiş, İndus ve Ganj nehirleri vadileri de dahil olmak üzere Kuzey Hindistan'ın tamamını ele geçirmişti. Bu fetihler, Moğollarinkine benzer yüksek derecede hareketli taktiklerin ne kadar güçlü olduğunun ispatıydı. Aynı zamanda Orta Asya'nın otla beslenmiş atlarının hızı ve dayanıklılığının ve onları süren adamların yeteneğinin de bir hediyesiydi. Düzlüğün krallıklarının zenginliği ve insan gücüne karşın, sırf bu maksatla sadık aristokratlar tarafından sağlanan savaş filleri, bütün ömürlerini eyerin üstünde geçiren sert, profesyonel şövalyelerle boy ölçüşemezdi.

Moğollardan farklı olarak, bu Müslüman savaşçılar ve torunları vergi kesen teröristlerden ziyade fatih savaşçılardı. Fethettiklerinde, o bölgeye hükmetmek üzere yerleşirlerdi. 1193'te Muhammed Guri küçük Delhi kasabasında sabit bir garnizon kurdu. 1206'da öldüğünde, nüfuz bölgesi içinde yer alan Afganistan parçası koptu ve bundan sonra Delhi onun ismini alan başkent oldu. Oğulları bir yandan sahip oldukları topraklara yenilerini eklerken bir yandan da bu şehri bir kültür ve ilim merkezi yapmak için çok çalıştı.

Delhi Sultanlığı, 1296 ile 1316 yılları arasında Alaeddin Halci'nin saltanatı sırasında gücünün ve refahının zirvesine ulaştı. Tahtın gerçek vârisini öldürdükten sonra tahta el koymuş zalim bir diktatördü. Gelgelelim, fevkalade bir askerdi, kendisine muazzam ölçüde toprak ve ganimet kazandıran yedi yıllık bir sefer sırasında art arda bir dizi zengin güney Hint krallığı fethetti. Aynı zamanda Pencap'ı istila eden bir Moğol ordusunu da ezip geçerek Hindistan'ın yüzyılın büyük kısmında böylesi saldırılardan özgür olmasını garantiledi. Tıpkı çağdaşı sayılabilecek Kubilay Han gibi, Alaeddin de hem megalomanca hisler duyuyor hem de fethettiği toprakların halklarına babacan bir tavırla yaklaşıyordu. Onun hükümdarlığı altında tüm Hindistan halkı olmasa da toprak sahipleri ile tüccarlar zenginleşti.

On dördüncü yüzyılda, Hindistan halkları iki ayrı şebekeden oluşan ve sürekli genişleyen bir ticaret ve kültür ağına sahipti. Bu ağlardan biri Moğolların Müslümanlığı kabul etmelerinden sonra Orta ve Güneybatı Asya Müslüman dünyaları ile kurduğu temaslarla oluşmuştu. Diğeriyse Hint Okyanusu üzerinden Afrika, Güneydoğu Asya ve Çin ile yürütülen ve gitgide büyüyen ticaret trafiğiyle ortaya çıkmıştı. İnsanlar bu ağlar üzerinde gidip geldikçe, Hindistan da kozmopolitleşiyordu. Bu ağların

ne boyutta olduğunu ve insanların bu ağlar üzerinde nasıl kolayca hareket ettiklerini, on dördüncü yüzyılın ortasında Hindistan'da birkaç yıl geçirmiş olan en büyük Müslüman seyyah İbni Batuta'nın hayatına bir göz atarak anlamak mümkündür.

İbni Batuta Fas'ın Tanca şehrinde, birkaç önemli kadı yetiştirmiş bir ailede büyümüştü. Bu onun altyapısı, akademik ayrıcalığıydı ve gittiği her yerde ona bazı kapıları açtı. Mısır, Suriye ve Hicaz'da okuduktan sonra, onu neredeyse otuz yıl boyunca esir alan bir seyahat tutkusu geliştirdi, bu yıllar boyunca yaklaşık 120.000 kilometre yol teptiği tahmin ediliyor. Bu, ekvatorun etrafından üç kez dönmekle eşit bir mesafedir. Mekke'ye hacca gittikten sonra, Arabistan, Irak ve İran'ın güneyi boyunca gezip, sonraki birkaç yılı geçirdiği Mekke ve Medine'ye geri döndü. Seyahat tutkusu, onu sonra Doğu Afrika kıyısı boyunca ta şimdiki Tanzanya'ya dek götürdü. Delhi Sultanlığı'nın mucizeviliğini duyunca, gidip kendi gözleriyle görmek istedi. Anadolu üzerinden dolambaçlı bir güzergâhtan gitmek zorunda kaldı, böylece Volga Nehri etrafındaki topraklara hükmeden Altın Ordu Hanlığı'na uğradı, sonra Orta Asya'daki Semerkant'a gitti. Yüksek mertebelerde görev yaptığı, eşler ve cariyelerden oluşan bir haremın zevklerini sürdüğü Delhi'de birkaç yıl geçirdikten sonra, sultanın elçisi olarak Çin'e yollandı. Yoldayken, hükümdarın ailesine evlilik yoluyla girdiği Maldiv Adaları'nda kaldı, sonra Çin'e vararak yolculuğunu tamamladı. Oradayken, iç sularda ta Pekin'e dek gitti.

Bir gemi kazasından sağ kurtulmuş, vebaya şahit olmuş ve atlatmış olarak 1348'de Fas'a döndü. En sonunda duruldu, çoğunluğu bağımsız kaynaklardan da doğrulanan, tanışmış olduğu 2000 saygın kişinin ismini de arada sırada zikrettiği, gezilerinin hikâyesini söyleyerek yazdırdı. *Rihle* (Yolculuk)

isimli kitabı, hâlâ seyahat ve ticaretin altın çağının yaşayan en canlı portresidir.

Yarım yüzyıl sonra Hint Okyanusu, halen insanı büyüleyen ölçüde bir diğer keşif başarısına sahne oldu. Bu tam zıddıydı; meraklı bir gezginin şaşırtıcı gezileri değil, dünyanın gördüğü en büyük filo tarafından yapılan bir “boy gösterme” seyahatiydi. Yıl 1405’ti ve bunun sorumlusu da Zheng He isimli bir Çinli amiraldi.

Moğol soyundan gelen Zheng on yaşındayken güneybatıdaki Yunnan eyaletinin “asayişini sağlamak” ile meşgul olan bir Çin ordusunun askerlerince tutsak alınmıştı. On üç yaşındayken, genç erkek tutsaklara geleneksel olarak uygulandığı gibi hadım edilmişti, bu uygulama tek bir kılıç darbesiyle hem penisin hem de testislerin kesilmesini içeriyordu. Bu işkenceden sağ çıkınca (pek çokları bunu yapamıyordu) bir ömür sürecek bir dostluk ve karşılıklı saygı kurduğu Zhu Di’nin, bir hanedan prensinin hizmetine verildi. 1404’te, 28.000 adam taşıyan çeşitli boyutlarda 317 gemilik bir filo ile uzak ülkelere bir dizi ticaret seferinin ilki için yelken açtı. Bu gemilerin arasında, içi tıka basa ipek, porselen ve Çinlilerin seyahatlerinde elde etmeyi umduğu diğer lüks mallarla değiş tokuş edilecek başka mallar taşıyan, saray yavrusu gibi kamaraları olan bir grup devasa dokuz direkli gemi de vardı.

Bu, Zheng’in komutasında neredeyse otuz yıllık bir dönem yayılan yedi seyahatin ilkiydi. Bu yolculuk onu Siyam, Cava, Seylan ve Hindistan’da birkaç limana götürdü. Sonraki yolculuklarında Sumatra, Basra Körfezi ve Afrika’nın Doğu Kıyısı’na gitti, Mısır ile Mekke’ye seferler düzenledi. Gemileri toplamda 37 ülkeyi ziyaret etti.

1470 yılına dek yolculuk planları yapılmıştı ve gemilerinin ne kadar uzağa gidebileceğini veya nasıl keşifler yapabileceğini bilmenin bir yolu yoktu. Fakat imparatorun ölümü ve

yedi yaşındaki oğlunun tahta çıkması, sarayda en sonunda yabancı müdahalesi karşıtlarının üstünlük sağladığı uzun süreli bir güç mücadelesine yol açtı. 1433'ten sonra Çin'in kıyılarını hiçbir hazine filosu terk etmedi. 1500'de, üç ve daha fazla direkli gemi inşa etmek artık suç sayılıyor ve ölümle cezalandırılıyordu. 1525'te, bir Avrupa gemisinin dünya çevresindeki ilk yolculuğundan sonra, bir imparatorluk fermanına göre bütün okyanus gemileri yok edildi ve onlarda yolculuğa çıkan bütün tüccarlar yakalandı.

Dünyanın gördüğü en büyük filo yok edilmişti. Ticaret yapan sınıflara hadleri bildirilmişti. Ve "orta krallık", denizlerin ötesindeki önemsiz soylara karşı beslediği o geleneksel horgörüğü tekrar benimsemişti.

1455'TE DÜNYA

Gutenberg'in Büyük İncil'i bastığı yıl insan soyunu incelemek için dünyaya bir uzaylı inseydi, bu türün hayatta kalmaya çalışmaktan fazlasını yaptığı sonucuna varabilirdi. Avrasya'da savaş ve veba nedeniyle yaşanan nüfus kayıpları büyük oranda telafi edilmişti. Başka yerlerde meydana gelen artış sayesinde dünya nüfusu şimdi, ilk olarak 1200 yılında ulaştığı 400 milyon seviyesine yeniden ulaşmıştı. İşin aslı, Çin hâlâ Kara Ölüm ile Moğol istilalarının indirdiği darbelerden sonra tam anlamıyla toparlanamamıştı; fakat bu, vebanın ulaşmadığı iki bölgedeki (Sahra Altı Afrika ve Amerika'daki) yükselişle dengelenmişti.

Rakamlar açısından, Sahra'nın güneyindeki Afrika önceki üç yüzyılın en büyük başarı öyküsüne imza atmıştı. 1100 yılında 30 milyondan başlayan nüfusu ikiye katlanıp geçmiş, şimdi neredeyse 70 milyona ulaşmıştı, yani Avrupa'dan çok daha büyük, Çin'den ise çarpıcı bir şekilde yüksekteydi. Bu etkileyici artış üç faktöre bağlıydı: daha fazla ve iyi yemek, gelişen teknoloji ve ticaretin getirileri.

Merkezdeki yağmur ormanlarında, avcı-toplayıcı toplulukları geleneksel yaşam tarzlarını sürdürüyorlardı. Doğudaki dağlık arazilerde, göçebe çobanların oluşturduğu kabileler hâlâ büyükbaş hayvanlarıyla beraber otlaklardan otlaklara geziyordu. Limpopo nehri civarında, günümüzdeki Zimbabve ve Mozambik sınırlarında, böylesi sürülerin sağladığı zenginlik, başkent Büyük Zimbabve'nin yaklaşık 20.000 kişilik kalıcı nüfusunu geçindiriyordu. Başkent doğu kıyısındaki limanlar aracılığıyla Hint Okyanusu'nda altın ve fildişi ihracatı yapıyor, Hindistan'dan cam boncuk ve pamuklu kumaş, Çin'den de porselen ithal ediyordu. Kıtanın güney yarısının Bantu dili konuşan bölgelerinde, zenginlikleri devasa büyükbaş sürülerine dayanan krallar, milyonlarla ölçülen nüfusları geçindiren yüksek derecede gelişmiş pek çok tarım kültürüne hükmediyordu.

Afrika'nın kuzeyi ve batısında en önemli ticaret, aynı zamanda Roma zamanlarına dayanan en eski ticaret de olan köle ticaretiydi. Kuzey Afrika'nın kimi bölgelerinde, neredeyse nüfusun yarısı kölelerden oluşuyordu ve buna ek olarak da Akdeniz civarındaki Müslüman ülkelerden Arabistan'a ve Güneybatı Asya'ya önemli bir köle ihracatı söz konusuydu. Bunların bir kısmı savaş tutsaklarıydı; ancak çoğu sırf onları ele geçirmek için düzenlenen akınların ürünüydü. On beşinci yüzyılın ortasında, kıtanın batı kısmındaki köyler hâlâ durduk yere ortaya çıkıp eli ayağı tutan gençleri almaya gelen akıncılardan mustarıpti. Bir yüzyıl içinde, köle tacirleri Amerika'da devasa bir pazar buldular. Fakat 1455'te Amerika'nın varlığından dünyanın geri kalanının hâlâ haberi yoktu.

Avrasya'nın mikroplarından tecrit edilmiş halde yaşayan ve yüksek derecede verimli tarım kültürleriyle geçinen Amerika'da nüfus yüzyıllardır yükselişteydi ve şimdi yakla-

sık 50 milyona ulaşmıştı. Bunlar yaklaşık 2000 dil konuşuyorlardı. Bu dillerin birini konuşan bir halk diğerlerinin dilinden anlamıyordu. Bunlar arasında en çok konuşulan iki dil, iki yeni kurulmuş uygarlığın diliydi. Bu uygarlıklardan biri Meksika'da, öteki de Bolivya'dan Peru ve Şili'nin kuzeyine uzanan And Platosu'ndaydı.

Orta Meksika Vadisi'ni kaplayan uygarlık, bölgeye 1200 civarında kuzeyden girmiş olan Aztek halkıydı. Yaklaşık yüz yıl boyunca dolaşmış, komşularına paralı askerlik hizmeti vermişlerdi. 1325'te, şimdi Mexico City'nin bulunduğu bölgeyi dolduran büyük Texcoco Gölü'ndeki bir dizi adada Tenochtitlán isimli bir şehir devleti kurmuşlardı. 1455'te Orta Meksika Vadisi'nin tamamını fethetmişlerdi. O zamanlar Avrupa'daki herhangi bir şehir kadar (hatta Çin dışındaki şehirler kadar) büyük olan Tenochtitlán, onu elli yıl içinde dünyanın en büyük şehirlerinden birine dönüştürecek bir inşa programı yürütüyordu.

Tenochtitlán bakir bir bölgede bulunsa da, onu yaratan mimarlar aslında işe sıfırdan başlamamışlardı. Kökenleri bin yıl önceye, kalıntıları uzakta olmayan Teotihuacán metropolisine uzanan bir geleneğin mirasçılarıydılar. Onların çalışmasını mümkün kılan ve onlara iş veren hükümdarların lüks yaşam tarzlarını sürdüren zenginlik, komşu halklardan alınan vergilerden geliyordu. Karşılığında bu halkların toprakları işlemesine izin veriliyordu; bu, sadece vergiler için değil, aynı zamanda Aztek dininin korunmasına katkıda bulunmaları içindi. Aztekler, tanrıları Huitzilopochtli'nin savaşta düşman savaşçıların canlı bedenlerinden sökülmesi gereken insan kalpleri talep ettiğine inanıyordu. Bu olmazsa güneş doğmaz, dünya sona ererdi. Bu da Aztekleri kontrolle-ri altında tuttukları halklara karşı devamlı savaş açmaları için mazeret bulmak durumunda bırakıyordu. Bunun yarattığı

nefret ve hınç, görünürde yıkılmaz görünen bu imparatorluğun çöküşünde belirleyici bir faktör olacaktı.

Yaklaşık dört bin sekiz yüz kilometre ötede, Güney Amerika'daki And Dağları'nda İnka İmparatorluğu henüz ortaya çıkmıştı. On ikinci yüzyılda, Bolivya ile Peru sınırlarındaki dağ vadilerinde yaklaşık 1000 yıldır hüküm süren Tiahuanacu İmparatorluğu en sonunda yıkılmıştı. Onun peşi sıra, çoğu tek bir vadiye kurulu bir dizi küçük krallık ortaya çıkmıştı. Sonra, on üçüncü ve on beşinci yüzyıllar arasında, önünde sonunda Peru kıyısı boyunca yaklaşık 1100 kilometrelik bir bölgeyi kontrolü altına alan bir imparatorluk (Chimu) ortaya çıkmıştı. 1200 civarında, İnkalar sonraki iki yüzyıl boyunca büyüyen bir imparatorluğun başkenti olan, Tiahuanacu'nun kuzeyindeki Cuzco şehrini kurmuşlardı. Sonra, 1438'de başlayan ve sonraki otuz yıl boyunca süren bir dizi seferle, İnkalar Chimu dahil bölgedeki bütün rakip devletleri fethetmeyi ve kendilerini Ekvator'dan Orta Şili'ye dek, Güney Amerika'nın batısının tartışmasız efendileri yapmayı başardı.

İnkalar 4000 yılı aşkın bir tarihi olan bir çiftçilik geleneğinin mirasçılarıydı ve dünyanın en gelişmiş tarım sistemlerini geliştirmişlerdi, buna devasa sulama sistemleri ile büyüleyici yol ağları ekleniyordu. Uzaklardaki tebaalarının idaresi için, eğitim ve yetenekleri imparatorluk Çin'inin kendinden memnun mandarinlerini bile etkileyebilecek büyük idareci heyetleri çalıştırıyorlardı.

Güney Amerika'nın pasifik kıyısındaki halklar ve Meksika halkı birbirlerinin varlığından haberdardı ve iki kıtanın kıyısı boyunca araçlar sayesinde yüzyıllar boyunca sınırlı kültürel alışverişte bulunulmuştu. Fakat on beşinci yüzyılda 5000 kilometre çok uzun bir mesafeydi; bu uygarlıklar neredeyse ayrı gezegenlerdeymiş gibiydiler. Böylesine bir tecridin yarattığı zihniyet, İnkaların başkentlerine verdiği isme

yansiyordu: Cuzco ("orta"). Onların gözünde, tıpkı Çinliler gibi, memleketleri dünyanın merkeziydi. Onlar veya Aztekler başka yerlerde de başka merkezler olduğunu, yaklaşık 10.000 kilometre ötede başka denizcilerin Afrika kıyısı açıklarında tereddütle etrafı keşfetmekte olduğunu bilselerdi, endişelenmeseler de hayretler içinde kalırlardı. Fakat yetmiş yıl içinde bir fırtına kopacak ve o okyanus üzerinden gelerek uygarlıklarını yerle bir edecekti.

Güney Amerika'nın hiçbir yerinde başka bir kent uygarlığı yoktu. And Dağları'nın doğusunda, ormanlık bölgelerin büyük kısmı ataları 10.000 yıl önce orada yaşamış olan avcı toplayıcıların doğal alanıydı. Kıtanın güney bölgesinin açık çayırlarında, göçebe kabile üyeleri kendilerinden binlerce yıl önce atalarının yaptığı gibi hayvanlarıyla geziyordu. Amazon kıyılarında ve vergi veren bölgelerinde, iki milyonu aşkın insan sabit ahşap evlerde yaşıyor, uzun zamandır süregiden çiftçilik yaşamının rahatlıklarının keyfini sürüyordu. Temel gıda maddeleri tatlı patates ve un yapmak için öğüttükleri, manyok (veya cassava) olarak bilinen köklerdi. Aynı zamanda kaplumbağa ve balık üreticiliği yapıyorlardı, buna kök ürünleri de eklendiği için, dünyadaki bütün çiftçi kültürler içinde besin değeri en yüksek beslenme biçimlerinden birine sahiplerdi. Bir yüzyıldan biraz fazla zaman içinde, bu nehir kıyıları terk edilecekti. Aztek ve İnka imparatorluklarını yok edecek olan çiçek hastalığı, ormana ulaşacak ve bu kültürü de ortadan kaldıracaktı.

Bu zamanlar Kuzey Amerika'da, şimdi Birleşik Devletler'in kapladığı alanın yüzde 50'si, refah içinde yaşayan köyler ile küçük kasabaları idame ettiren çiftçi kültürlerinin yuvasıydı. On birinci yüzyılda son derece güçlü bir biçimde kök salmış olan Mississippi kültürü hâlâ canlılığını koruyordu. Bir deprem ve yıkıcı kuraklıklar, üç yüzyıldır bölgeye hâkim olan

Chaokia şehrinin terk edilmesine yol açmıştı. Fakat diğer yerlerde, günümüz Alabama, Georgia ve Doğu Oklahoma'sında, gururlu şefler ile yönetilen ve disiplinli savaşçılar tarafından savunulan hatırı sayılır sayıda kasaba, geniş mısır tarlalarına göz kulak oluyordu.

Mısır, doğu kıyı bölgesinin büyük kısmında da başlıca mahsuldü. Burada, tipik bir çiftçi toprağı 13 ila 15 metreka-relik mısır tarlalarıyla çevrili üç dört köyden oluşuyordu. Tarlaların ötesinde, genellikle mısır temelli beslenmeye ilave besin sağlamak için temizlenmiş alana bilerek dikilen kestane veya ceviz ağaçları kuşağı oluyordu. Daha çorak olan güneybatıda, suni sulama ile sulanan taraçalı yamaçlarda farklı türde bir tarım yapılıyordu. Fakat ne türde bir tarım yapıyor olursa olsun, avlanacak küçük hayvanın bol olduğu ormanlık bir arazide, genellikle bir et kaynağına rastlamak kolaydı.

Yerleşik çiftçilerin arazilerinden uzakta, pek çok kabilenin yerli halkları geleneksel bir avcı-toplayıcı yaşam tarzı sürdürüyorlardı. Fakat bunlar av kaynayan topraklar değildi. İnsanlar binlerce yıl önce Amerika'ya ulaştığında, büyük memelileri çabucak avlayıp bitirmişti, bu nedenle sayıları hiç toparlanamamıştı. On beşinci yüzyılın ortasında, düzlüklerde gürleyerek dolaşan bizon sürüleri yoktu. Bu, insanların sayılarının bir kez seyrekleştiğı ve boş yerleri doldurma sırasının büyük otçullara geldiğı zamana aittir.

Pasifik'in diğer tarafında Japonya halkı hâlâ üç yüzyıl önce atalarının yaptığı şekilde yaşıyorlardı. Kubilay Han'ın istila çabalarının suya düşmesi sayesinde Çinli komşularının maruz kaldığı kargaşadan kurtulmuşlardı. Nüfusları artmaya devam etti ve 1455'te, 300 yıl önce olduğunun iki katına çıkıp 10 milyona yükseldi. İmparatorları hâlâ Yamato ailesinin bir üyesiydi; ama şimdi sadece hüküm sürüyordu, yönet-

miyordu. 1192'den beri, gerçek iktidar, imparatorluk sarayının yakın çevresinin dışındaki herkesin hayatını kontrol eden şogun adlı askeri yöneticilerin elindeydi. Şogun yönetimindeki insanlar askeri bir aristokrasi tarafından yönetiliyor ve ona hizmet etmek için yaşıyordu. Bunlar samuraylardı; Hindistan'da olduğu gibi en alt sınıfın dokunulmaz olduğu sertçe katmanlara bölünmüş bir toplumdaki en yüksek kasttı. Fakat 1455'te artan refah isyankâr köylü sınıfının bir dizi ayaklanmasını teşvik etti, kendi hayatları üzerinde bir nebze kontrol isteyen köylülerin isyanları şogunluğun ve genel anlamda samuray aristokrasisinin iktidarının zayıflamasına yol açtı.

Çin'de, Moğol Hanedanı'nın 1368'de devrilmesi ve yerine kökenlerini Kuzey Çin'den alan Ming Hanedanı'nın gelmesi, kuzeyden güneye uzun süredir devam eden nüfus ve refah artışının tersine dönmesine neden oldu. Yeni başkent Pekin'in yaratılması ve onu geçindirecek Büyük Kanal'ın tamamlanması, sadece kuzeyin değil, bütün ülkenin canlanması için motivasyon sağladı. 1455'te Çin'in yaklaşık 75 milyonluk nüfusu, halen Kara Ölüm ve Moğol istilasından önceki nüfusun altındaydı. Fakat iç barış ve artan refah ortamında, sonraki iki yüzyıl boyunca nüfusu rekor seviyelere taşıyacak olan bir yükseliş eğrisinde seyrediyordu.

"Ming" in anlamı "görmek" dir ve sanatsal açıdan, bu dönem Çin tarihinin en görkemli dönemlerinden biriydi. On beşinci yüzyıla gelindiğinde, ülkenin zanaatçıları büyük sayılarda kaliteli halı ve oymalar, seçkin süslemeler yapıyorlardı. Bilhassa göze çarpan eserler, mavi beyaz porselenlerdi, bunların kimileri yumurta kabuğu inceliğindeydi.

Bu zamanlar Çin muhtemelen şimdiye kadarki en içe dönük dönemini yaşıyordu. Ülusun donanmalarını Pasifik'e, Atlantik'e taşıyabilecek keşifler terk edilmişti. Orta Asya ile

kadim bağlar koparılmış, bunun yerine muhtemel göçebe istilalarına karşı savunmayı güçlendirmek için muazzam çabalar harcanır olmuştu. Gelişmiş teknoloji sanatsal başarı ve ülkenin yenilikçi keşifleri için bir destek sunuyordu. Potansiyel olarak ülke her zamanki kadar güçlüydü; Çinlilerin genetik yapısı bir değişime uğramamıştı. Fakat yenilikçi deha bir bitkiye benzer. Şayet serpilecekse münasip toprak ve büyümek için alan ister. Ming Hanedanı'nın kısıtlayıcı, içe ve geriye dönük ikliminde bilimsel sorgulama teşvik edilmiyordu ve ticari girişim sıkı bir şekilde denetleniyordu. Bu, materyal gelişim karşısında hemen engel oluşturmadı. Gelişmiş teknolojiye, etkili yönetime ve edebiyat kültürüne sahip bir ülke, köklü bilgelik temelinde uzun zaman boyunca serpilebilir. Fakat temel mantıkta, bu toplum olduğu yerde sayıyordu. Dünyanın diğer ucunda, Avrupa'da, toplumlar hızla değişiyordu ve en nihayetinde Çin'in ve diğer Asya uluslarının çaresizce Avrupa'nın peşine takılmasına yol açacak bir dizi bilimsel, teknolojik ve ticari devrimin eli kulağındaydı.

Şimdi açık denizlerle buluşan tek Çin gemileri, korsan gemileriydi. Onlara göre aşırı oldukları iyiydi. Hint Okyanusu ve Güneydoğu Asya'nın okyanus ve denizleri muson rüzgârlarıyla süzülen gemilerle doluydu. Doğu Hint Adaları'ndaki Timor'dan, Afrika'nın doğu kıyısındaki Zanzibar'a dek tüccarlar seferler yapıyorlardı. Bu Hint Okyanusu ticaretinin merkezleri, Araplar, Yahudiler ve Hıristiyanların iş görmek için bir araya geldikleri Güney Hindistan'ın ticaret şehirleriydi. Bu rıhtımlardan, Akdeniz'e gidecek olan gemiler karabiber, sandal ağacı, tik ağacı, şeker, baharatla ayrılıyor, bakır ve altınla tika basa doldurulmuş olarak geri dönüyordu. Batıda veya Malabar kıyısında Calicut'un (günümüzde Kozhikode) açık limanı o kadar çok Arap tüccar çekiyordu ki,

Ma Huan isimli Çinli bir ziyaretçi bütün nüfusun Müslüman olduğunu söylemişti.

Deniz yoluyla yapılan bu ticaretin Avustralya'ya kadar ulaşip ulaşmadığı veya bununla meşgul insanların Avustralya'dan haberlerinin olup olmadığı konusunda somut delilimiz bulunmuyor. Fakat kuzey kıyısının Asya'dan ziyaretçiler ağırlamış olabileceğine işaret eden merak uyandırıcı kalıntılar mevcut. Şayet durum buysa, on beşinci yüzyılda pek çok yerli Avustralyalının kutlamalar ve bilgi alışverişi için arada bir diğer gruplarla buluşan küçük aile grupları şeklindeki geleneksel yaşam tarzına devam ettiği açıktır. Kültürleri durağan değildi; ama başka yerlerde olup bitenlerle karşılaştırıldığında değişim hızı kağıdı gibi yavaştı.

Hint alt kıtasının güney bölgesinin refahı, daha kuzeydeki halklar için geçerli değildi. 1455'te Kuzey Hindistan hâlâ altmış yıl önceki bir göçebe istilasından sonra yaralarını yalıyordu. Son bir fetih dalgasında steplerin bu atlıları yenden işe girişecekti, 1383'te kıyım kapasitesi Cengiz Han'ı bile kendine hayran bırakacak Timur (Timurlenk yani "Topal Timur") isimli Türk kökenli zalim bir liderin altında Orta Asya'da zirve yaptı. On beş yıllık bir dönem içinde, orduları Güney Rusya, İran ve Afganistan boyunca esip gürlemiş, arkalarında harap olmuş şehirler ve kafatası dağları bırakmışlardı. Sünni bir Müslüman olarak, kanlı fetihlerini cihat kılığında uyguluyordu. Ondan önceki ve sonraki diğer Orta Asya kabadayıları gibi, din ve bilime zaafı vardı. Onun ve vârislerinin egemenliği süresince, imparatorluğunun uzak köşelerinden, tutsak zanaatkârların emeğiyle Herat, Semerkant ve Buhara gibi güzel şehirler yaratıldı ve çöl kumlarının içinden yükselip dünyadaki en büyük ilim merkezlerinin saflarına katıldı. 1398'de birlikleri Delhi'ye ulaştı, orayı ele geçirip yolda da 100.000 mahkûm öldürdüler. Üç günlük

yıkım orjisinde, şehir yağmalandı ve yerle bir edildi, sakinleri katledildi. Delhi Sultanlığı, politik bir varlık olarak hayatta kaldı kalmasına ama kalıcı olarak zayıflamıştı ve başkentinin iyileşmesi için bir yüzyılı aşkın zaman geçmesi gerekecekti.

Kendisinden önce Cengiz Han gibi, Timur'un batıya ilerlemesi Macaristan ve Polonya'ya dek sürdü; fakat orada kaldı. Göçebe akınlarından kurtulan diğer Avrupa ülkeleri aralarında dövüşerek idare etmek zorundaydı. Bunu isteyerek yapıyorlardı. Fakat diğerinin rakamlarını azaltmak için gösterdikleri çabalara karşın, kıtanın nüfusu Kara Ölüm'den önce ulaştığı seviyeye geri dönmeye devam ediyordu. 1455'te yaklaşık 65 milyondayken, 1300'deki toplama yaklaşımtı.

Avrupa savaşlarının ocağında, yeni bir siyasal birime şekil veriliyordu: ulus devlet. 1453 yılında, Yüz Yıl Savaşları adıyla bilinen, İngiltere ile Fransa arasındaki uzun çatışma sona ermişti. İngiltere, hak iddia ettiği Fransız topraklarını bir yüzyıl daha elinde tutacağı Calais kasabası hariç kaybetti. İşte bu tarihten itibaren İngiltere ve Fransa'nın, bugün kullandığımız anlamda ulus devlet haline geldikleri söylenebilir. İspanya da ulus olma yolunda ilerliyordu. Aragon ve Kastilya krallıkları, Mağribilerden (önceki 600 yıl boyunca yarımada'nın büyük kısmına hükmetmiş olan İslami hükümdarlardan) kayda değer sayıda bölgeyi geri almışlardı. Elli yıl içinde, iki krallık hanedanlık evliliğiyle birleşecek ve bir başka ulus doğacaktı. İtalya ve Almanya'nın, günümüzdeki birleşik hallerine ulaşmaları için hâlâ çok yolları vardı; fakat o toprakların bölündüğü krallıklar ve prenslikler, bir ulus devleti tanımlayan özelliklerin pek çoğunu sergiliyordu.

Papalık, kıtanın hükümdarları üzerindeki dünyevi güç mücadelesini kaybetmekle beraber, otoritesi halen Avrupa politikasında muazzam bir üstünlüğe sahipti. Ve kıtanın büyük kısmında kendisine inanç, vicdan ve ilim meselele-

rinde kafa tutmaya cüret edenler üzerinde uygulayabileceği mutlak bir yaşam ve ölüm gücünü elinde tutuyordu. Fakat bu otoriteyi tehdit eden genel bir entelektüel ve dini huzursuzluk ruhu vardı. 1455'te Gutenberg'in Büyük İncil'inin basılmasıyla başlayan matbaa devrimi bu ruha bir ses kazandırdı ve bu ses zaman içinde bu otoriteye bir daha asla toplanamayacağı bir darbe indirecekti.

ATLANTİK'TE KURULAN KÖPRÜLER

Konstantinopolis'in 1453'te Türkler tarafından ele geçirilmesi, doğudan gelen kazançlı baharat ticaretini kötü etkilemişti ve Batı Avrupa'daki tüccarlar Türk sınırlarını baypas edecekleri bir güzergâh bulma hayaliyle yanıp tutuşuyorlardı. Hiçbiri bunu Kristoforo Colombo isimindeki genç Cenovalı tüccar ve denizci kadar şevkle hayal etmiyordu. Colombo, yani Kristof Kolomb, Madeira isimli Portekiz kolonisinin valisinin kızıyla evlendi. Böylece Portekiz vatandaşı oldu ve Portekiz toplumunun yüksek mevkilerine giriş bileti kazandı.

Sadece yaklaşık bir milyonluk nüfusuyla Portekiz, doğal kaynaklar açısından fakirdi. Fakat güçlü bir ticaret geleneği vardı ve denizcileri, ticarete ılımlı bakan bir dizi hükümdarın yönetimi altında, Afrika kıyıları boyunca bir keşif dalgasına yol verdi. Söz konusu Kraliyet Patronlarının başını Viseu Dükü Prens Henry, yani Gemici Henry çekiyordu. 1415'te Zheng He'nin filosu Umman Körfezi'ndeki Hürmüz'de rıhtıma demirlemişken, 21 yaşındaki Henry babası Kral John'a Fas'ta Mağribi kalesi Sebte'yi ele geçirmek için yardım ediyordu. İngiliz müttefiklerinin yardımıyla, Portekizliler bu ilk

deniz aşırı mülklerini muhafaza etmeyi başardı. Avrupa'nın dünyayı fethinin başlangıç tarihi söylenmek isterse, bu olayın söz konusu sürecin başlangıcı olduğunu söylemek gayet yerindedir.

Sonraki 40 yıl boyunca, Henry'nin himayesi altındaki denizciler bir dizi keşif yolculuğuna çıktılar. İki hedefleri vardı: Yeni topraklar keşfetmek ve sakinlerini Hristiyanlığa geçirmek. Henry'nin ilk projesi Afrika'nın Atlantik kıyısını keşfetmek olmuştur; fakat bu hedefi Hindistan'a giden bir güney güzergâhı arayışını içine alacak şekilde genişledi. 1441'de gemilerinden biri, kölelerle yüklenmiş olarak döndü. 1448'de ticaret Batı Afrika'daki ilk Avrupalı köle ticareti merkezinin kurulmasını gerekçelendirecek kadar önem kazandı. Burası Moritanya kıyısı açıklarında Arguin Adası'ydı. 1460'ta Henry'nin ölümüne kadar, gemileri Yeşil Burun Adaları'nı keşfetmişti ve Afrika kıyısını ta Sierra Leone'ye kadar keşfe çıkmıştı.

Bu keşifler iki yenilikle mümkün olmuştu. Bunlardan biri karavelin icadıydı. Karavel, Arap denizcilerin kullandığı türde üçgen yelkenleri olan iki direkli gemilerdi, bu yelkenler sayesinde rüzgâra karşı gitmek mümkün oluyordu. Diğer, seyrüsefer için son derece önemli yeni ekipmanlardı: Manyetik pusula ve usturlap. Manyetik pusulayı Çinliler icat etmiş, Güneş'in veya bir yıldızın yüksekliğini ölçen ve gökyüzü açıksa gece veya gündüz, geminin bulunduğu enlemi (Ekvator'dan uzaklığını) belirlemeyi sağlayan usturlabı da Araplar geliştirmişti. Bu donanıyla birlikte Güney Avrupalı denizciler ilk defa Atlantik'e, gözden uzaklara gitmeye cesaret ettiler. İşte bu yeni özgüven ve cesaret ikliminde, Kolomb gibi genç adamlar kanatlarını açıp uçtu.

Bu yeni teknolojilere ve bunların cesaretle kullanılmalarına rağmen, bu denizcilerin okyanusu geçmeleri ve eve sağ

salim dönebilmeleri, aynı dönem meydana gelen fevkalade bir entelektüel başarı olmasaydı imkânsız olurdu. Bu başarı okyanusun engin açıklarında meydana gelen karmaşık rüzgâr ve akıntı sisteminin anlaşılmasıydı. İşte bu gizem çözülünce Atlantik'e köprü kurmak ve onu takip eden mühim sonuçları almak mümkün oldu. Britanyalı tarihçi Felipe Fernandez-Armesto'nun *Civilisations* adlı kitabında dile getirdiği o meşhur gözlemine hak vermemek mümkün değil: "Tarihte neler olduğuna ilişkin açıklamalarımızın pek çoğunda çok fazla sıcak hava fakat pek az rüzgâr etkili olmuştur."

1480'de, evliliklerinden sadece bir yıl sonra, Kolomb'un karısı ölerək onu küçük oğluyla 28 yaşında dul bıraktı. Şimdiye kadar, doğuya yeni bir rota bulma rüyası, böylesi bir güzergâhın batıya açılarak bulunabileceği inancını doğurmuştu. Bu devrim niteliğinde bir fikirdi. On beşinci yüzyılda eğitilmiş Avrupalılar, tıpkı 1500 yıl önce yaşamış eğitilmiş Yunanlılar gibi, dünyanın yuvarlak olduğunu gayet iyi biliyorlardı. Yunan asıllı Mısırlı matematikçi Eratosthenes, ta MÖ üçüncü yüzyılda "Eğer Atlantik denizinin enginliği bunu engellemeseydi, aynı paralel boyunca İberya'dan (İspanya ve Portekiz) Hindistan'a gemi ile gidebilirdik," diye yazmıştı.

Cevaplanmayan sorular dünyanın biçimiyle ilgili değil, ne kadar büyük olduğu ve Doğu Asya'nın dünyanın yüzeyinin neresinde bulunduğuyla ilgiliydi. Eratosthenes, dünyanın çevresini yaklaşık 40.000 kilometre olarak tahmin etmişti, bu, şimdi doğru kabul ettiğimiz rakama neredeyse eşittir. Fakat Kolomb, dünyanın çevresinin Ekvator üzerinden yalnızca yaklaşık 32.000 kilometre olduğuna inanan Cenovalı matematikçi Toscanelli'nin hesaplamalarını tercih ediyordu. Aynı zamanda, Japonya'nın Çin'in yaklaşık 2400 kilometre doğusunda olduğuna inanan on üçüncü yüzyıl gezgini Marco Polo'nun çalışmalarını da okumuştı. Dünyanın çev-

resinin İspanya enleminde Ekvator'da olduğundan çok daha küçük olduğu düşünülürse, Kolomb Japonya'ya ulaşmak için yaklaşık 4800 kilometre gitmesi gerekeceğini düşündü. Bu rahatlatıcı varsayımla zırhlanmış olarak Portekiz kralına gitti; kral başta ılımlı yaklaşmakla beraber, sonradan Kolomb'un hesaplamalarına katılmayan coğrafyacıları tarafından ikna edildi.

1488'de, bir başka Portekizli denizci Bartolomeu Dias Afrika'nın güney ucu Ümit Burnu'nu gemiyle dolaşarak Hint Okyanusu'na ulaşılabilirliğini ispatladı. Kolomb, şimdi başka bir yardım kaynağı araması gerektiğini biliyordu. Böylece yeni birleşmiş İspanya Krallığı'nın kral ve kraliçesine başvurdu. Bu kez başarıya ulaştı. 3 Ağustos 1492'de, üç küçük geminin başında İspanyol Palos Limanı'nı terk etti. Bu gemiler yaklaşık 40 metre uzunluğunda olan *Santa María* ile onun yarı boyutundaki *Pinta* ve *Niña* isimli gemilerdi. Önce Kanarya Adaları'na, sonra 6 Eylül'de güneş ve yıldızların ona düz bir çizgide yol aldığını söylediğine güvenerek batıya doğru yol aldı. (Pusulası onun batı yönünde gitmesi için ona yardım ediyordu; fakat doğru rotada gidip gitmediğini bilmek için güneş ve yıldızlara ihtiyacı vardı.) 11 Ekim'de, harikulade koşullar altında yol kat ettikten ve neredeyse tahmin ettiği kadar uzağa gittikten beş hafta sonra kara görüldü. Sonraki gün demir attı, yerlilerle konuştu, Bahamalar'da bir noktada bölgeyi sahiplenerek İspanya krallığı adına bir bayrak dikti. Güneyde çok daha büyük iki ada olduğunu öğrenince Küba'ya, ardından tütün, pamuk, mısır, manyok ve tatlı patates yetiştiren çiftçi bir halk olan Tainolarca hoş karşılandığı Hispaniola'ya ulaştı. Sonra başarısını kanıtlamak amacıyla yanına Hint Adaları'na ulaştığını zannettiğinden "Hintliler" dediği, vücutları boyalı iki Amerika Yerlisi, altın ve pamuk alarak eve doğru yelken açtı.

Kolomb sonraki on iki yıl boyunca üç yolculuk daha yaptı. 1502 ile 1504 arasındaki son yolculuğunda, öteki tarafta olduğuna inandığı Hint Okyanusu'na bir yol bulmaya uğraşırken Panama Kıstağı kıyı şeridini keşfetti ve Jamaika adasında on ay boyunca mahsur kaldı. Kurtların yediği gemilerin yolculuğa devam edemeyeceği belliydi. 1506'da yatağında öldü, hâlâ Çin'e ulaşmayı kıl payı kaçırdığına inanıyordu.

Afrika kıyısının etrafından dolaşarak yapılan gezilere bir de Kolomb'un keşifleri eklenince, İspanya ve Portekiz'de, iki ülke arasında gelecekte yaşanabilecek rekabetlere ilişkin birtakım kaygılar doğdu. 1494'te insan türü en şaşırtıcı zorbalık eylemlerinden birini gerçekleştirdi: Söz konusu iki ulus Tor-desillas Antlaşması'nı imzaladı. Bu anlaşmaya göre, bundan böyle, Atlantik'in ortasındaki Cabo Verde Adaları'nın yaklaşık 1600 kilometre batısından kuzey-güney doğrultusunda geçen bir çizgi iki ülkenin haklarını belirleyecekti (bu çizgiyi İspanya doğumlu Papa VI. Alexander çizmişti). Çizginin batısında "Hıristiyan toprakları dışında" kalan bütün topraklar İspanya'ya, doğusunda kalanlar ise Portekiz'e ait olacaktı.

Kolomb batıya giderek bir toprak bulmanın olanaklı olduğunu kanıtladığı için, diğerleri de onu izledi. 1516'da, "Baharat Adaları"na (Maluku Adaları) ulaşma düşleri kuran bir başka Portekizli kâşif, kralı tarafından geri çevrildi ve yine İspanya Kralı ile görüşmesinden başarılı bir sonuçla ayrıldı. Bu kâşifin adı Ferdinand Macellan'dı ve 1519'da, beş gemilik bir filoyla denize açıldı. Güney Amerika kıyı çizgisini keşfettikten sonra şimdi kendi ismini taşıyan boğazdan Pasifik'e bir yol buldu. Mürettebatın en sonunda deri, fare, talaş gibi şeyler yemek zorunda kaldığı üç buçuk aylık aralıksız Pasifik yolculuğu sonrasında Filipinlere demir atıldılar; Macellan yerlilerle aralarında çıkan bir anlaşmazlık sırasında burada öldürüldü. 22 Eylül 1522'de, üç yıl önce yola çıkan 250

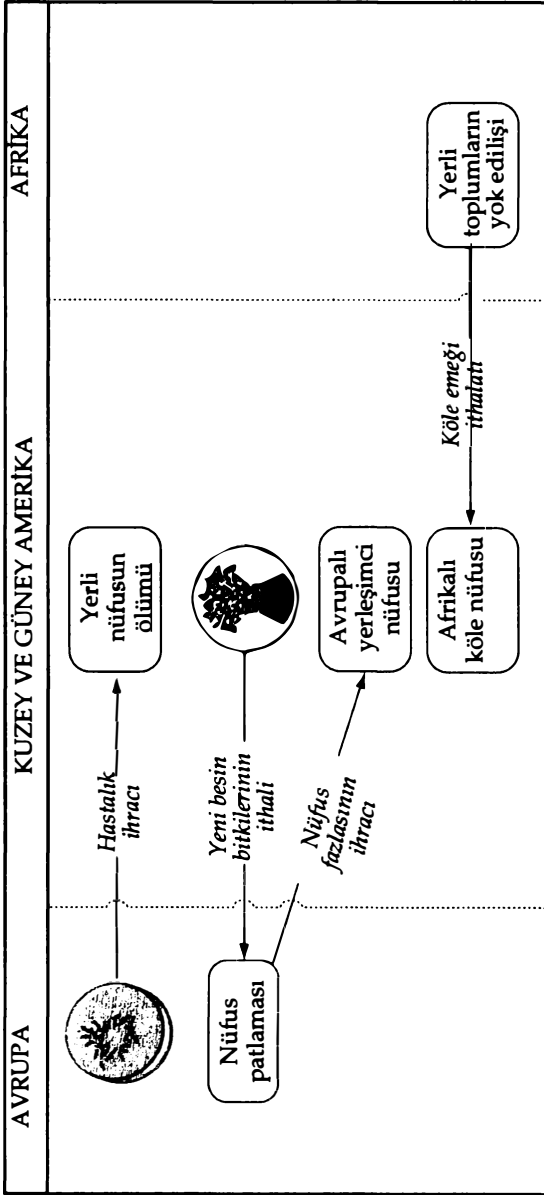
kişiden geri kalan yirmiden az denizciyle dünyanın etrafını dolaşmayı başarabilen tek bir gemi Sevil limanına demir attı.

Dünyanın etrafındaki bu ilk yolculuktan bir buçuk yüzyıl sonra, sayısız müstakbel kolonici Avrupa'dan Amerika'ya gitti. Hedefleri farklıydı; fakat motivasyonları üç ana başlık altında toplanabilirdi: altın, din ve toprak.

Amerika'nın keşfinden beri altın bulma ihtimali bu yolculuğun güçlüklerine göğüs gerenleri motive eden amaçlardan biriydi. Tanıştığı ilk Amerika Yerlileri Kolomb'a altından yapılmış nesneler sunmuşlardı. Kendisi Orta Amerika kara parçasına ulaşamadı; fakat altının bol bol bulunduğu bir diyarla ilgili hikâyelerle geri döndü. Bu hikâyeler, İspanya Kralı'nın muhakkak Atlantik aşırı keşiflere mali destek vermesine katkıda bulundu. Bu zamanlarda belli başlı altın kaynağı, Portekizlilerin etkin bir ticari tekele sahip olduğu Batı Afrika'nın "Altın Kıyısı"ydı. Bir "altın diyarı"nın ("El Dorado") varlığına duyulan inanç, Amerika'nın sömürgeleştirilmesini biçimlendiren en dehşet verici iki gelişmenin ardında yatan motivasyondur: Aztek ve İnka devletlerinin yıkılması. Bu devletlerin ve bağlı oldukları uygarlıkların inanılmaz bir hızla yıkılması ve bu yıkım sürecinde Avrupalı fatihlerin başlarından geçen olaylar, bu iki gelişmeyi tarihsel bakımdan son derece önemli kılmaktadır.

Avrupa saldırısı karşısında yenik düşen ilk uygarlık, imparatoru Montezuma'nın en az 10 milyon, belki de daha fazla insana hükmettiği Azteklerdi. Başkent Tenochtitlan'ın 200.000 civarındaki nüfusu o zamanın hiçbir Avrupa şehrinde yoktu. Yıl 1519'du ve bu imparatorluğu çökerten de Küba adasındaki Santiago şehrinin İspanyol kökenli 33 yaşındaki belediye başkanı Hernan Cortés'di. Uzaklarda, Meksika'nın Orta Vadisi'ndeki esrarengiz bir uygarlık onun hırsını kızıştırmış, 500 asker, 100 denizci ve 16 atla Yucatan'a doğru

Şekil 20.1 İnsanların Amerika'ya Yeniden Yayılması, 1500-1800

yolculuğa çıkmıştı. Oraya ulaştığında adamlarına teknelerini yakmaları emrini vermiş, onları da kendisini de zafer veya kesin ölüm ihtimalinin kollarına bırakmıştı.

Cortés ateşli silah (top, tüfek) ve süvari nedir bilmeyen bir Taş Devri uygarlığına karşı savaşmanın getirdiği avantajlardan yararlanmıştı.

Fakat bu avantajlar, üç talih kuşu omzuna konmasaydı heba olacaktı. Bunlardan biri, Aztek İmparatorluğu'nun iç kavgalarla bölünmüş olmasıydı, yani ülkede o an iktidara tehdit olabilecek herkese kapılarını açacak topluluklar vardı. İkincisi, askerleri haberleri olmaksızın bir başka ölümcül silah daha kuşanmışlardı: suçiçeği virüsü. Yerli nüfus bu hastalığa asla maruz kalmamıştı, bu nedenle ona karşı son derece savunmasızdı. Üçüncüsü, yanında tutsak aldığı ve Nahuatl isimli Aztek dilini konuşan yerli bir prenses, Lan Malinche vardı. Cortés ona İspanyolca öğretmişti ve prenses hem onun cariyesi hem de arabulucusu olmuştu. Onun sayesinde, nihayetinde 100.000'i aşkın adamdan oluşan bir ordu toplamayı başardı.

Bu yerli müttefiklerin desteğini kazanmadan önce, Cortés ve küçük birliği, büyük felaketlerden kıl payı kurtulmuşlardı. Yardım gelmesine karşın, 100.000 kişinin katledildiği, sokak sokak yapılan, uzun ve kanlı bir savaş olmaksızın Tenochtitlan fethedilemeyecekti. Fakat 1521'de Cortés bütün imparatorluğun efendisi oldu. Kralına sadık bir hizmetkâr olmasaydı, evden bu kadar uzaktayken kendini kral ilan etmeye kalkışabilirdi. Fakat Cortés bu olağanüstü uygarlığın zenginliklerini kralın hazinesini büyütmek için İspanya'ya yolladı.

Bir başka Amerika uygarlığını yıkacak ve köleleştirecek bir diğer maceracı da yine bir İspanyol olan Francisco Pizarro'ydu. Servet peşinde Amerika'ya gitmiş, 1519 ila

1523 yılları arasında Panama belediye başkanı olarak hizmet verirken bir servet biriktirmiştir. 1523'te yaklaşık kırk sekiz yaşındayken, kesinlikle Cortés'ten etkilenerек Ekvador kıyısında bir keşif gezisi düzenledi. Böbürlenecek hiçbir keşfi olmaksızın Panama'ya dönünce ikinci bir çabayı finanse etmeye yetecek kadar para biriktirmeyi başardı. Yolculuğunda, yanındakilerden biri kaliteli işlemler ve değerli madenlerle dolu bir salla karşılaştı, bu da Pizarro'yu iç bölgelerin dağlarında zengin bir uygarlık olduğuna ikna etti. Panama valisinden itiraz gelince, güney topraklarını keşfe çıkmak için kraliyet yetkisi dilemek amacıyla İspanya'ya gitti. O sırada Sevil'de olan ve aynı şekilde Cortés örneğinden heyecan duyan kraliçe Isabella, Pizarro'yu Panama'nın yaklaşık 960 kilometre güneyinde keşfedilmeyi bekleyen "Yeni Kastilya" eyaletinin valisi olarak atadı.

Pizarro bu yetkiyle donanmış olarak Nisan 1531'de Peru kıyısına yanında atlar ve askerlerden oluşan küçük bir birlikle ayak bastı. İlk yolculuğundan yedi yıl sonra, elli beş yaşındayken, rüyasını gerçeğe dönüştürme konusunda her zamankinden daha kararlıydı. Cortés gibi, zamanlama açısından şansı yaver gitti. 1525'te o çok aradığı imparatorluğu bulsaydı, keşif yolculuğu sırasında kendisi bir sineği ne kadar kolay öldürüyorsa İnkalar da onu ve adamlarını öyle kolayca haklardı. O sıralar İnka İmparatorluğu gücünün ve refahının zirvesindeydi. Kuzeyde Quito'dan güneyde Maule Nehri'ne dek yaklaşık 3200 kilometrelik bir alana yayılan imparatorluk, 6 ila 10 milyonluk bir nüfusa sahipti. Aynı zamanda yaklaşık 32.000 kilometrelik yol ağına dayanan fevkalade bir iletişim sistemi, büyük ve disiplinli bir ordusu vardı. Fakat 1528'e gelindiğinde, insanların direnemediği Avrupa kökenli bir salgınla (suçiçeği) mahvoldu. Ölen milyonlar içinde imparatorluğun harikulade hükümdarı Huayna Capac da

vardı. Taht kavgasından ötürü çıkan iç savaş yıkım sürecini hızlandırdı.

Pizarro Peru'ya ikinci kez ayak bastığında, savaş ve salgından harap olmuş bir ülkeyle ve isyanın kıyısında bir halkla karşılaştı. Bu tam da dişine göre bir fırsat gibi görünmüş olmalı. Biraz hainlik, gereken tek şeydi. Pizarro, Cortés'in Meksika'daki başarılı stratejisini çalışmış, gerekli dersleri çıkarmıştı. Pizarro yeni imparator Atahualpa ile bir buluşma ayarladı. İmparator ve maiyeti buluşma yerine gelince Pizarro aniden saldırıp daha önce hiç görmedikleri ateşli silahlar ve dörtlü koştan atlarla İnkaları dehşete düşürerek imparatoru esir almayı başardı. Atahualpa, fidye olarak esir tutulduğu odayı altın, gümüş ve değerli nesnelerle doldurmaya söz verdi. Oda tavana kadar doldurulduğunda ve imparatorluğun zenginliği kuşkuya yer bırakmaksızın kanıtlandığında, Pizarro Atahualpa'yı boğdurdu.

Tanrı olarak hürmet ettikleri hükümdarlarının ölümü, İnka halkında geriye kalan en ufak savaşma ruhunu da öldürdü. Bir dizi temizleme harekâtından sonra, engin İnka toprakları İspanyol İmparatorluğu'nun bir parçası oldu; sağlığı yerinde olanlar, İspanya kraliçesinin sandıklarını doldurmak için altın ve gümüş madenlerinde, hazine eritiminde çalıştırılmaya başlandı.

AMERİKA'NIN YENİDEN İNŞASI

Meksika'nın kuzeyinde Amerika kıyılarını keşfe çıkan mace-racıları böylesi hazineler beklemiyordu. Altın veya kent uygarlıkları bulamadılar. Fakat oradaki uğraş daha uzun süreli olduysa da sonuç aynıydı. Amerika'da yerli nüfu-sun büyük kısmı Avrupa kökenli hastalıklar nedeniyle yok olmuştu. Kuzey Amerika'da, salgın dalgası onu getiren yerleşimcilerden önce varmıştı, bu nedenle yeni gelenler bazen kendilerini farkında olmadan hastalık bulaştırdıkları insanların ölüleriyle dolu köylerden geçerken buldular. Ölüm istatistiklerine rastlamak güçtür ve tahminler kayda değer farklılıklar sergiler. Fakat Eski Dünya hastalıklarından on milyonlarca Amerikan yerlisinin öldüğü sorgu sual götürmez. Geçerli tek soru, atalarının 10.000 yılı aşkın süre boyunca bir tecrit ortamında yaşadığı yerde bu hastalıklardan kaç milyon kişinin öldüğüdür. Bu hastalıklar arasında sadece suçiçeği değil, Avrupalılar için genelde sadece sıkıntılı bir durumken irsi direnci olmayan halklar için ölümcül olan grip ve cüzzam da vardı.

Kimileri Amerika'nın yerli halklarının yok olmasına "soykırım" der; fakat bu yanlış bir kullanımdır. Soykırım niyet belirtir, bizim ise buna ilişkin bir kanıtımız yoktur. "Katliam" doğru sözcüktür ve o katliamlardaki ölümler milyonlarla ifade edilir. 1754-63 tarihlerinde Fransızlar ve Kızılderililerle yapılan savaş sırasında biyolojik savaşın ilk örneklerinden birinde adı geçen meşhur Lord Jeffrey Amherst gibi soykırım arzuları besleyenler muhakkak vardı; bu savaşta Amerika Yerlilerine suççuğu kurbanlarının kullandığı battaniyeler yollanmıştı. Fakat Amerika kıtasını silip süpüren ölüm dalgalarına, insan unsurunun yardımına ihtiyaç duymayan mikroplar sebep olmuştu. Bu, iki gelişmiş uygarlığı ve gelişmiş pek çok kültürü yok eden, insanlık tarihindeki en büyük trajedilerden biriydi. Bu süreçte dünya, oluşturulması binlerce yıl almış ve şimdi izi bile kalmamış bilgi hazineleri ve düşünme biçimlerinden yoksun bırakıldı.

İlk yerleşimler kurulduğu anda trajedi engellenemez hale gelmişti. Yeni Amerikalılar yerli halkları önce mikroplarıyla sonra tüfekleriyle dehşet verici bir şekilde katlettiler. Bu birleşik etkinin kesin boyutu bir tartışma konusudur; fakat 1550 ile 1750 yılları arasında bu etkinin Amerika'nın yerli nüfususunu en az yüzde elli oranında azalttığını kesin olarak söyleyebiliriz. Gerçek rakam yaklaşık yüzde doksan da olabilir.

On altıncı ve on yedinci yüzyıllar süresince dört Avrupa ülkesi –İspanya, Portekiz, Fransa ve İngiltere– Amerika'da azımsanamayacak kadar çok toprak elde etti. Portekiz başlangıçta papanın Atlantik'in ortasından çizdiği çizgiyle Yeni Dünya'dan dışlanmış gibi görünse de, akabinde kazara Güney Amerika'nın o çizginin doğusunda yer alan bir başka bölümü olduğunu keşfetti. 9 Mart 1500'de Pedro Alvares Cabral komutasında bir Portekiz donanması Lisbon'dan denize açılarak Hindistan'a doğru yola çıktı. Cabral, Dias'ın

altı yıl önceki yolculuğundan beri bilinen hâkim rüzgârlar ve akıntılardan yararlanmak için Kuzey Atlantik boyunca batıya doğru uzanan ve Güney Atlantik boyunca doğuya uzanan büyük bir yay biçiminde bir rota tasarladı. 23 Nisan'da bir kara parçası olduğu bilinmeyen bir yerde kara görüldü. Cabral, Brezilya'yı keşfetmişti.

Cabral bir kıtaya denk geldiğini bilmiyordu. Bildiği kadarıyla bu yalnızca büyük bir adaydı. Papa'nın çizdiği çizginin doğusunda yattığını gözlemleyerek, ona Portekiz Kralı adına sahip çıktı ve ona Vera Cruz ("Gerçek Haç") ismini verdi. Ülke, bol bol sahip olduğu değerli kızılağaçlarından (paubrasil) gelen şimdiki ismini sonradan aldı.

Bir yıl sonra yine Portekiz himayesinde denize açılan Amerigo Vespucci isimli Floransalı bir denizci, Capo de São Roque'tan ta River Plate'e dek (yaklaşık 5000 kilometre), belki de daha uzağa, kıta kıyılarını kat ederek dokuz ay geçirdi. Doğu Asya kıyılarını keşfe çıktığına inanarak yola çıktığından, en sonunda gerçekten de bir "Yeni Dünya" keşfetti. Bu harikulade başarının karşılığında, başlangıçta yalnızca bu güney kıtasına, ancak sonradan kuzey kıtasına da ismi verildi.

Kurallara bakılırsa bu başarı, onlara bizim Brezilya olarak bildiğimiz toprakların yalnızca küçük bir kısmını vermeliydi. Fakat İspanyol komşularının bu paylaştırmadan ne kadar kârlı çıktığını gördüklerinden, sırf teknik bir engel nedeniyle bu yeni sömürgeci potansiyelinden mahrum kalmayı reddettiler ve iç bölgelere ilerlemeyi sürdürüp gittikleri yerlere bayrak diktiler.

İngiltere ve Fransa Amerika'nın sömürgeleştirilmesine geç yetiştiler. On altıncı yüzyılda Avrupa politikasının sürücü koltuğunda konum almakla daha fazla meşgullerdi. Bilhassa İngiltere İspanya ile Portekiz'in çabalarıyla aşık olacak kay-

naklardan yoksundu. Fakat on yedinci yüzyılın şafağında, İngiltere ve Fransa bu yeni keşfedilmiş kıtaların potansiyeline uyandılar. İspanya ve Portekiz'in hak iddiaları karşısında istifini bozmayan İngiltere, kuzey kıtasının doğu kıyı bölgesindeki topraklarla daha çok ilgilenmeye koyuldu, İngiliz yerleşimciler şimdiye dek başarısızlığa uğrasalar da burada kalıcı bir zemin elde etmeye yeltendiler. 14 Mayıs 1607'de ise James Nehri'ndeki bir yarımada, Virginia olarak isimlendirilen bir bölgede ilk başarılı İngiliz yerleşimi kuruldu. Burası Jamestown'du, sonradan bir dizi kayda değer "ilk"lere imza atan bir topluluktur. Tütün üreten, Afrikalı köleler ithal eden ve 1619'da temsili meclisle tanışan ilk sömürgeydi.

Daha kuzeyde Fransızlar da yüzyılın başından beri kıtada varlıklarını sergilemeye başlamışlardı. En önemli yerleşimleri, Jamestown'dan sadece bir yıl sonra, 1608'de kurulan Quebec idi. 1634'te Fransızlar kürk ticaretini geliştirmek için Yeni Fransa Şirketi'ni kurdular ve ciddi bir sömürgeleştirme uğraşına adım attılar. İngilizler aynı ismi taşıyan büyük körfez civarındaki bölgede bulunan kaynakları sömürmek amacıyla 1670'te Hudson Körfezi Şirketi'ni kurduklarında, neredeyse bir yüzyıl sonra çözümlenecek bir rekabetin tohumları atılmış oldu.

Doğu kıyısını sömürgeleştirmeyi amaçlayan bir diğer denizci ulus daha vardı: Hollandalılar. 1626'da Yeni Hollanda Vilayeti Genel Başkanı Peter Minuit, Manhattan isimli bir kableden, Hudson Nehri'nde bulunan ve sonradan şanlı Yeni Amsterdam olarak isimlendirilen bir ada satın alıp buraya bir koloni kurdu. 1664'te burası bir İngiliz birliğince ele geçirildi ve New York olarak isimlendirildi.

Amerika'ya ayak basan her Avrupalı zafer veya hazine arayışında değildi. Cesur ve çalışkan olan pek çoğu yalnızca bir yuva, doğdukları topraklarda mustarip oldukları

dini zulümden kurtulacakları yeni bir hayat kurma şansı arıyorlardı. Böylesi bir yerleşim, aralarındaki en meşhurdur. Günümüzde Hacı Baba ve Analar olarak bilinen topluluk tarafından Massachusettes'in Plymouth kasabasında kurulmuştur. Bu topluluk 1620'de *Mayflower* isimli gemiyle İngiltere'nin Plymouth limanından denize açılmıştır. Kış yolculuğundan sağ çıkan 102 kişinin yaklaşık yarısı ilk yıl hastalıktan ölmüştü ve geri kalanı, yerli nüfusun bir kısmından gelen yardım olmasaydı açlıktan ölürdü. İlk hasadı elde ettikten sonra, komşular ilk Şükran Günü yemeğinde bir araya geldiler. Yerleşimciler komşu kabilelerle birkaç dostluk anlaşması imzalamakla beraber, bu dostluk suya düşmeye mahkûmdu.

Sağ kalan kimi yerleşimcilerin diğerlerini cesaretlendirmesi ve bu yeni çevreye hükmetme güdüsüyle, toprak sürmeye yardım etmesi için yeni bir nesil yetiştirmeye büyük önem atfedildi. Sayıları arttıkça her yana dağılan yerleşimciler daha fazla toprak arayışına girdi. Onların gözünde mülkiyet bir kâğıt parçasında yatıyordu ve onları sarmalayan topraklar sahipsizdi; çünkü yerli nüfusun böyle kâğıt parçaları yoktu. Yerlilerin toprağın, tıpkı hava gibi keyfine varılacak ortak bir şey olduğu ve şayet sahiplenilebileceği söyleniyorsa da sadece bütün halk tarafından sahiplenilebileceği görüşü, yeni gelenlerin algısını aşıyordu. Amerika Yerlileri, bu yabancı uygarlığın kendilerini atalarının topraklarından etmeye kararlı olduğunu yavaş yavaş anladılar. Önlerinde iki seçenek vardı: Ya miraslarını savunmak için ölümü göze alacaklar ya da işi olurluna bırakıp yok edilmeye razı olacaklardı.

Yeni gelenler bayraklarını diktikleri toprakları sömürmeye yeltenirken bir güçlkle karşı karşıya kaldılar. Avrupa'dayken en büyük sorunları artan nüfusu doyurmaya yetecek kadar toprak bulmaktı. Burada, güçlük tam ter-

siydi; topraktan ziyade onda çalışacak insan kıtlığı vardı. Bu, New England'da büyük bir sorun değildi, aileler kendi geçimlerini sağlıyorlardı. Fakat daha güneyde, bilhassa Brezilya ve Karayipler'de ihracat için ekin üreten plantasyon sahipleri, sahip oldukları toprakları işleyecek insan eksikliği nedeniyle daha fazla kâr edemeyeceklerinin farkına vardılar.

Bu eksiklik aşılabilirse, özellikle bir mahsul türü (şeker) tatmin edici kâr sağlama olasılığına sahipti. Rafine şeker ilk olarak MÖ 700'de Hindistan'da üretilmiş, Avrupa'ya on ikinci yüzyılda ulaşmıştı. Orada, öncelikle ilaç olarak kullanılan lüks bir ürün olarak kalmıştı. Yiyecekleri tatlı hale getirmek için antik Mısırdan beri hâlâ bal kullanılıyordu.

1530 civarında, Atlantik adalarında zaten şeker yetiştiren Portekizliler, bu ürünü Brezilya'ya götürdü. Bu bol güneşli topraklarda şeker kamışı çok ucuza yetiştirilebiliyordu, ayrıca onu ekip biçecek işgücü vardı. Ne yazık ki işgücüne katkıda bulunabilecek yerli çiftçileri öldürdüklerinden, plantasyon sahipleri uzağa bakmak zorundaydı.

Kısa bir süre sonra bir çözüm ortaya çıktı. Atlantik'in diğer tarafında, Afrika'da sıcak iklimde dışarıda çalışmaya alışkın insanlar yaşıyordu. Aynı zamanda böyle insanların toprağı işlemek veya ekinleri toplamak için bir el arabası veya kürek gibi satın alınabildiği köle pazarları mevcuttu. Bu pazarların ardında, savaşlarda tutsak edilmiş veya akınlarda kaçırılmış sayısız insan sağlama yetisine sahip köle tacirleri vardı. Bu ticaret çok eskiye dayanıyordu. Yüzyıllardır binlerce genç erkek ve kadın, Akdeniz ve Güneybatı Asya'da yaşayan "uygar" ırkların hizmetinde geri kalan ömürlerini geçirmek için Batı Afrika'dan Sahra Çölü boyunca zincirlere vurulmuş halde getiriliyordu. Amerika'nın "uygar" toprak sahipleri neden bu mükemmel kaynaktan pay alamayacaktı ki?

Israrlı talep daima arzla karşılanır. Plantasyon sahiplerinin parası sorunlarının çözümü için sunulduğunda, köle pazarları Batı Afrika kıyısı boyunca türeyiverdi. Bunlara hizmet için yeni türde akınlar geliştirildi ve Avrupa'da Hristiyan tacirler köleleri nakletmek için gereken gemilerle çıkageldi. Koşullar dehşet vericiydi. Geminin alt kısmında karanlık, daracık alanlarda birbirine zincirlenmiş, muhakkak ki ödleri kopmuş halde, kendi pisliklerinin içinde yatan ve diğerlerinin mikropalarını soluyan bu insanların yolculuğun sonunu bile göremeden ölmeleri çok doğaldı. Gelgelelim, ölüm her zaman ıstıraplarının doğrudan sonucu değildi. Hasta köleler Amerika'da değersizdi, bu nedenle kimi gemi efendileri onları basitçe sulara atıveriyor, sigortalarına el koyuyordu. Gemilere bindirilen kölelerin sadece ortalama yüzde 80'i yolculuktan sağ çıkabiliyordu.

On yedinci yüzyılın büyük kısmı boyunca yılda yaklaşık 10.000 köle Atlantik üzerinden naklediliyordu. 1700'e gelindiğinde bu rakam 40.000'e yükselmişti. 1760'ta rakamlar tavan yaptığında, yıllık sayı 70.000'e yakındı. O zamana kadar yaklaşık 6 milyon Afrikalı yuvalarından koparılmış, büyükbaş hayvanlar gibi gemilere bindirilmiş ve esasen iki bacaklı hayvanlar gibi algılandıkları toprak sahiplerine satılmıştı.

Bu ilk gelenlerin büyük kısmı kendilerini Karayipler ve Brezilya'da şeker plantasyonlarında buldular. Fakat on sekizinci yüzyıl ilerledikçe ve artan sayıda insan, diğer ekinler, tütün ve pamuğun önem kazanmaya başladığı Virginia ve Mississippi havzası eyaletlerindeki plantasyonlara gitti. Bu plantasyonlarda onlara çiftlik hayvanları gibi davranıldı. Sahiplerinin karakterine göre bazen alçakça, bazen de insanca muamele gördüler.

Şeker, pamuk ve tütün kadar önemli olan, Avrupa halklarına ve dünyadaki ılıman iklimlerin halklarına Amerikan

tarımının en büyük hediyelerinden biri de ihraç edilmek yerine dikilen iki bitkiydi: mısır ile patates. Kolomb 1492'de Palos'tan denize açıldığında, Amerika dışındaki hiç kimse bunları görmeyi bırakın, isimlerini bile duymamıştı.

Patatesin memleketi, Güney Amerika'nın And Dağları'ydı. İnkaların temel gıda maddesiydi ve Pizarro'nun fethi aracılığıyla Avrupa'ya, oradan da dünyanın geri kalanına tanıtıldı. Fakat onu keşfeden İnkalar değildi. Pizarro daha dünyaya gelmeden 1000 yıl önce, Tiahuanaco isimli And uygarlığı bir yıl içinde 10.000 ton patates topluyordu. Ve bu en sihirli besini, onlardan 3000 yıl önce yaşamış olan bir halka borçluyduk.

Mısır da bir fetih meyvesiydi. İlk olarak MÖ 3000 civarında yabani atası teosinteden geliştirilen mısır, Azteklerin temel gıda maddesiydi. Mısır hızlı büyür, kuraklığa dirençlidir, kolay ambarlanır ve yüksek kalori getirisi vardır. Cortés'in zaferinin sonucu olarak, bu ürün de dünyada yayılmıştır.

Mısır on altıncı yüzyıl başında Kuzey Afrika'ya tanıtılmış, Mısır ve Güney Avrupa'da önemli bir ekin haline gelmiştir. Portekizliler onu önce Angola'ya sokmuştur, oradan da Afrika'nın güneyi boyunca yayılarak temel gıda maddesi olmuştur. Geleneksel Afrika tahılları sorgum ve darıyla karşılaştırılınca işçi başı dokuz kat fazla tane veren patates, ileride bu kıtanın tarım ekonomisini dönüşüme uğratacaktı.

Bugün, son parti Aztek altınının Amerikan kıyılarını terk etmesinin üzerinden 400 yılı aşkın zaman geçmişken, mısır Amerika Birleşik Devletleri'nin güney eyaletlerinden Güneybatı Çin'e dek başlıca ekindir ve milyonların kahvaltı gevreğini oluşturur.

Amerika'nın Afrika halklarına bir diğer hediyesi de man-yok veya cassava adıyla bilinen kök bitkisiydi. Brezilya yerlisi olan bu bitki, Amazon yağmur ormanlarının çiftçi halkları tarafından binlerce yıl boyunca yetiştirilmiş ve geliştirilmişti.

Bu, zayıf topraklarda bile serpilten bir bitkiydi ve hem ıslak hem de kuru ortamlarda yetişebiliyordu. Ayrıca iki yıla kadar yeraltında depolanabiliyordu; bu, yabancıların akınlarına maruz kalan köylüler için kayda değer bir özellikti. Mısır gibi, o da on altıncı yüzyılda Angola'ya getirilmişti ve Orta Afrika boyunca önemli bir ekin haline geldi.

Dünyada yolculuk eden bir diğer Amerika kökenli bitkisel besin de tatlı patatesti. Bu bitki Çin'e ulaştı ve burada bu Amerikalı sebze dünyanın geri kalanından daha fazla üretildi ve kıtlığa karşı ülkenin başlıca dayanaklarından biri halini aldı.

Amerika kıtasının keşfinden sonra bazı bitkiler Amerika'dan çıkıp dünyanın geri kalanına yayılırken, bazı bitkiler de Amerika kıtasına girdi. Tarihçiler hayvanları ve kültürleri de dahil ettikleri bu etkileşime Kolomb Değiş tokuşu adını verirler. Amerika'ya giren bitkiler arasında şeker, tütün ve pamuk vardı, bunların hepsi de onları yetiştiren ülkelerin ekonomisinde, onları tüketen ülkelerde olduğu kadar büyük önem arz ediyordu.

Kolomb Değiş tokuşu hayvanlar kategorisinde sadece Amerika'ya birtakım hayvanların girmesiyle sonuçlandı. Atlar, büyükbaş hayvanlar, koyunlar, domuzlar ve keçiler 1492'den sonra Amerika'ya ulaştı. Aslında atlar Amerika'ya ilk kez gelmiyordu. Kuzey Amerika atların anavatanıydı, burada evrilmişler ve buradan dünyanın geri kalanına yayılmışlardı. Fakat binlerce yıl önce insanlar Amerika kıtasına ilk kez girdikten hemen sonra ortadan kaybolmuşlardı. Onların kıtaya yeniden gelişi, atlara şevkle yaklaşan kuzeyli bufalo avcıları ve güneyli göçebelerin yeni yaşam biçimlerini benimsemelerini sağladı.

Kolomb Değiş tokuşu'na dahil olan en önemli hayvan ise inekti. Potosi ile Meksika'nın gümüş madenlerindeki insanlık

dışı çalışma şartları vejetaryen beslenmeyle altından kalkı-
lacak gibi değildi. Et elzemdi. İlk Avrupalılar Amerika'ya
ulaştıklarında büyükbaş hayvan bulamadılar. Meksika'da
ise eti yenebilecek hiç hayvan yoktu. İneğin ithal edilmesiyle
beraber madencilerin karınlarını doyuracak et, mumlarını
yaptıkları donyağı, değerli madenlerin kıyıya nakledilmesini
sağlayan güç kaynağı da elde edilmiş oldu; Amerika kıta-
sındaki bu madencilik faaliyeti sayesinde Avrupa dünyaya
egemen olacaktı.

1750'ye gelindiğinde, Amerika nüfusunun yüzde 90'ı
dört Avrupa imparatorluğundan birine tabiydi. Portekizliler
zaten Brezilya'nın büyük kısmını kontrol ediyordu. İspanyol
krallığı Güney Amerika'nın geri kalan kısmının büyük bölü-
münde, Meksika'da ve Mississippi'nin doğusundaki toprak-
ların önemli kısmında egemendi. Britanya ve Fransa Kuzey
Amerika'nın doğu yarısının büyük kısmını kontrol ediyor ve
geri kalanına kimin egemen olacağını belirlemek için kavga
ediyorlardı.

1756 ile 1763 yılları arasında, iki ülke bizim Yedi Yıl Savaş-
ları olarak bildiğimiz dönemde toprak ve nüfuz için dünya
çapında bir mücadeleye tutuştu. Bu dönem, Britanya'ya
Kanada'nın tamamı ile Doğu ve Batı Florida'yı veren ve Fran-
sızların Mississippi'nin doğusundaki topraklar üzerinde hak
iddia etmekten vazgeçmesini sağlayan Paris Antlaşması'nın
imzalanmasıyla sona erdi. Antlaşmanın imzalanmasında
hazır bulunan Britanyalı temsilciler muhtemelen ulusları-
nın tarihinin en büyük zaferine şahit olduklarını düşün-
müşlerdir. Böyle düşündülerse yanılıyorlardı. Uzun süren
savaş masraflı bir teşebbüs olmuştu ve Britanya devletinin
şimdi genişlemiş olan imparatorluğu nasıl savunacağı ve
bu savunmanın mali açıdan nasıl karşılanacağı sorusuyla
yüzleşmesi gerekiyordu. En önemlisi de şuydu: Fransızların

Kuzey Amerika'dan çıkarılması, bu hızla büyüyen kolonilerin başındaki tehdidi ortadan kaldırmıştı. Artık sınırda düşman Fransızlar yoksa bir anavatana ihtiyaçları kalmış mıydı?

GERÇEK VE HAYALİ SERVET

1492'deki Kolomb'un ilk keşif yolculuğu ile 1763'teki Paris Antlaşması arasında, Amerika hariç dünya nüfusu aşağı yukarı iki katına çıkmıştı. Fakat Avrupalıların gelişinin yol açtığı tahribat öylesine büyüktü ki, iki yüzyıldan fazla süren göçten ve köle nakliyatından sonra bile 1763'te Amerika nüfusu hâlâ 1492'dekinin üçte biri kadardı.

Amerika'nın kaybı, pek çok ülkenin kazancı demektir. Amerika kökenli besin bitkileri Eski Dünya'nın pazarlarına, çiftliklerine ulaştı. Bilhassa ikisi (mısır ve patates) aynı besin değerine sahip başka hiçbir bitki yetişmeyen topraklara ekildiklerinde inanılmaz ölçüde çok ürün alındı. Eldeki zengin içerikli besinler arttıkça Eski Dünya nüfusları da başını alıp gitti. Özellikle Avrupa bu gıda bolluğundan faydalandı. Fakat Avrupalılar Kolomb'un rüyasında görse inanamayacağı Atlantik aşırı maceralarından bir başka fayda sağladı.

Güney Bolivya'daki modern Potosi şehri, ismini aldığı dağın gölgesinde, deniz seviyesinin yaklaşık dört bin metre üstündeki çıplak bir platoda bulunur. 1532'de Pizarro Peru'ya ikinci ziyaretini yaptığında orada bir şehir yoktu.

Fakat on üç yıl sonra bir İspanyol keşif ekibi dağda azımsanamayacak miktarda gümüş bulunduğunu keşfetti. Kısa bir süre sonra, dağın esasen gümüşten oluştuğu ortaya çıktı. Bunu takip eden yüzyılda, muazzam miktarda maden çıkarıldı ve İspanya'ya gemiyle götürüldü. 1650'ye gelindiğinde Potosi nüfusu 160.000'e ulaşmıştı.

Potosi, Latin Amerika halklarını mağlup edip köleleştiren fatihlerin umutlarını en fevkalade şekilde onayladı. Fakat bu sadece sonraki yıllarda ortaya çıkarılan pek çok değerli maden kaynağından sadece biriydi. 1551 ila 1560 yılları arasında 43 ton altın İspanyol limanı Sevil'e girdi. Gümrük kayıtlarına bakılırsa, 1500'den 1650'ye uzanan dönemde, İspanyol limanları kanalıyla Amerika'dan İspanya'ya 181 ton altın taşınmıştı. Fakat kaçakçılık ya da korsanlık faaliyetlerinden ötürü kayıt dışı kalan miktarı bilmek mümkün değildir. Fakat bu rakamlar, aynı dönemde gerçekleşen kayıtlı gümüş ithalatının yanında bir hiçti: Söz konusu dönem içinde Amerika'dan İspanya'ya yaklaşık 17.000 ton gümüş taşınmıştı.

Bu sersemletici alışverişler bütün bir kıtanın ekonomisinin dönüşümünü başlattı. Gümüş külçeleri kısa bir süre sonra mal ve hizmet almak için kullanılan madeni paralara dönüştürülmeye başlandı. Amerikan gümüşü ve altını ticaretin çarkını yağlıyordu ve Avrupalıların diğer dünyanın başka yerlerinde halkların işgücünün meyvelerinin keyfini sürmesini mümkün kıldı.

Fakat Amerika'nın keşfinden önce, gümüş ve diğer değerli madenlerde yaşanan kıtlık Avrupa'nın ilerlemesini engelliyordu. İç ve dış pazarlarda ticaret büyük oranda, çoğu altın veya gümüş kullanımını içermeyen yerel paralar veya takasla yürütülebiliyordu. Fakat kıta kendisinin üretemediği malları temin edecekse bu madenleri bulması kaçınılmazdı. Karabiber, baharat, ipek, pamuklu mallar, tropik sert ağaç ve bütün diğer ürünler elde edilebilir olmuştu. Avrupa'nın

Uzakdoğu'daki ülkelere ihracatı alışıldığı üzere onlardan yaptıkları ithalat için ödeme yapmak için gereken miktarı karşılamıyordu. Hint Okyanusu limanları hem lüks mallar ihraç ediyor hem de değerli madenleri kendilerine çekiyorlardı. Arabistan, Hindistan, Güneydoğu Asya ve Çin'deki tüccarlar ne kadar gümüş ele geçirirlerse geçirsınler, her zaman daha fazlasını almaya hazırdılar. 1570'te, Çin hükümeti gümüşle ödenebilen tek bir vergi dayatarak vergi sistemini basitleştirdiğinde, madene talep tavan yaptı. On yedinci yüzyılın büyük kısmı boyunca tüm dünyada çıkarılan gümüş madeninin yaklaşık üçte ikisinin son durağı Çin oluyordu. Çin sayesinde Avrupalıların Amerika'da keşfettikleri gümüş yatakları dünya pazarlarını açan anahtar olmuştu.

Bu iki Avrupa keşfinin önemi üstünde ne kadar durulsa yeridir: Amerika'nın keşfi ve Amerika'nın zengin maden yataklarının keşfi. Bunlar şu an yaşamakta olduğumuz dünyayı doğrudan biçimlendiren bir dizi olayı başlatmıştır.

Modern dünya, Amerika'dan yola çıkan ilk gümüş kargosu Sevil limanına ulaştığında doğmuştur. Önemi zamanlamasında yatar. On altıncı yüzyılın ortasına gelindiğinde, Batı Avrupa Kara Ölüm felaketinin yaralarını sarmış ve özgüvenini yeniden kazanmıştı. Buna ek olarak bu korkunç zamanların kargaşası bölgenin büyük kısmında feodal yükümlülükler dünyasını yok etti ve yerine kira ve maaş ödeme sistemini geçirdi. Sadece para azlığı, nakit ödemesinin bütün ekonomide norm olmasını engelliyordu. Bu engel yok edildiğinde, takas çarçabuk kayboldu.

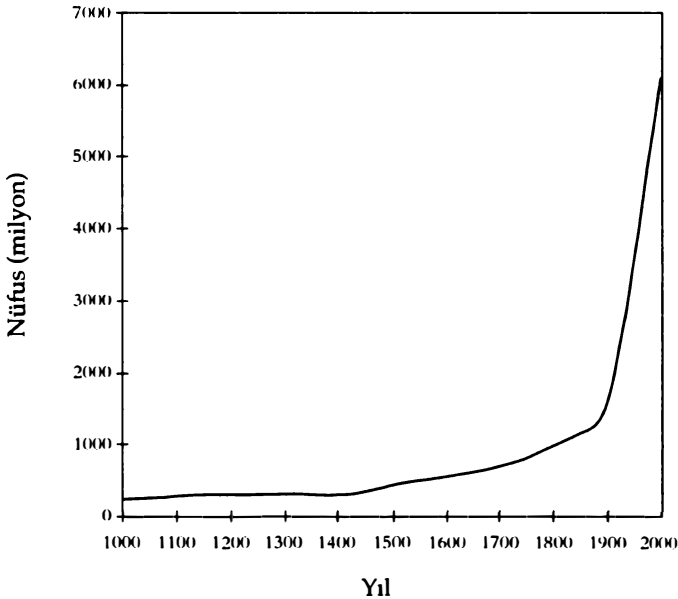
İspanya ve Portekiz (binalar, lüks mallar ve savaşlarda) yeni zenginliklerini harcarken, harcamaları etraflarındaki ülkelere bir zenginlik dalgası yaydı. Bu teşebbüsleri, denizcileri bu işten neden sadece İspanyolların kazançlı çıktığını anlayamayan ve değerli madenleri gemilerinden boşaltan İngiltere gibi ülkelerin korsanlık etkinlikleriyle desteklendi.

Şekil 22.1 Avrupa'nın Asya'ya Nakliyatı

Avrupa, Amerika gümüşünü çıkarmak için ucuz Amerika işgücünü kullandı ve Asya işgücünün ürettiği lüks malların bedelini ödemek için bu gümüşten faydalandı.

Şekil 22.2 MS 1000'den itibaren dünya nüfusunun artışı

Kuzeybatı Avrupa kıyıları boyunca ticaret hacmi, hele ki Akdeniz civarında, Amerika'nın keşfinden bir yüzyıl önce durmadan artıyordu. Bunun ardından gelişmiş bir özel bankacılık sistemi doğdu. Amerika gümüşü geldiğinde, nakit ödenen ticaret hacmi ve oranı ciddi ölçüde arttı. Sisteme çok

daha fazla nakit girince, bankaların boyutu ve etkinliği arttı. Vadeli ödeme yöntemleri gitgide daha fazla erişilir olunca, ticaret hacmi de arttı. Floransa, Venedik, Londra ve Anvers gibi büyük ticaret şehirlerinde, bankacılığın ürettiği zenginlik muazzam bir güç ve himaye kaynağı oldu. Bu bankaların sunduğu en önemli hizmetlerden biri tahvillerdi. Bunlar, tahvilleri vade dolumu olarak isimlendirilen ileri bir tarihte ödemeleri koşuluyla (yani uzatılmış krediyi ödemeleri koşuluyla) tüccarların yabancı bir şehirde mal ve hizmetlere para ödemek üzere fon elde etmek için kullanabildikleri belgelerdi. Bu tahviller esasen vadeli çeklerdi ve tüccarın uzlaşılan ödeme tarihinde onları ödeyecek parayı bulması gerekiyordu.

Özel bankacılıktaki bu ilerleme sadece daha fazla kredinin elde edilebilir olmasıyla sonuçlanmadı. Bankalar arasında rekabet kredinin daha ucuzlaşmasına yol açtı. Anvers şehrinde 1500 ile 1550 tarihleri arasında borç alınan paranın yıllık faiz oranı yüzde 25'ten yüzde 9'a düştü. Bu da yerel tüccarlara muazzam bir avantaj sağladı ve şehrin bölgedeki lider liman olmasında önemli bir faktördü.

1455'ten sonra Avrupa'da bankacılık sisteminin bu büyük ilerlemesi, on sekiz ve on dokuzuncu yüzyılların hızlı ekonomik büyümesine zemin hazırladı. Yol boyunca pek çok kaza oldu. 1585'te Venedik'te o tarihe dek şehirde açılan 103 özel bankanın 96'sının iflas ettiği söyleniyordu. Fakat Avrupa bu acıyı yaşamak zorundaydı. Bankacılığın gelişmesi olmaksızın modern ekonomiler asla doğamazdı. Banka kredileri işlerin yürümesini sağlayan yakıttı. O olmaksızın ticaret hayatı sarsılabilecekti. Ne yazık ki tüm yakıtlar gibi, banka kredileri de zaman zaman yangına yol açıp işletmeleri kül edebiliyordu.

Üretici yatırım (binalar, makineler, vs.) için kredi vermek ile spekülasyon için kredi vermek arasında bir fark vardı.

Bütün yatırım kararları bir spekülasyon unsuru içerir; çünkü yatırım denen şey, eldeki zenginliği ileride kazanç elde etme umuduyla taahhüt etmeyi içerir ve gelecek bilinemez. Fakat bazı yatırımlar öylesine spekülatiftir ki, kumar oynamaktan farksızdır. Çok fazla kredi alarak bu türden bir yatırımı finanse etmek, tüm girişime ciddi bir zarar verebilir. Bir borç alan varsa bir borç veren olmalıdır ve düşüncesizce borç almak diye bir şey olduğu gibi, düşüncesizce borç vermek ya da bazen fahiş fiyatla kredi vermek denen bir şey de vardır. Böylesi bir düşüncesiz spekülasyonun klasikleşmiş bir örneği vardır.

1554'te Konstantinopolis'te Avusturya elçisine daha önce hiç görmediği bir çiçek gösterilmişti. Bu bir laleydi. Bu çiçeği eve yazdığı mektubunda anlatmış, zarfa birkaç çiçek soğanı da koymuştu, bunlar sonradan Viyana'daki imparatorluk bahçesine ekilmişti. Bahçenin sorumlusu 1602'de Hollanda'daki Leiden Üniversitesi'nde benzer bir göreve atandığında, yanında birkaç lale soğanı götürdü. Bu yaptığının sonuçlarını öngöremezdi. Bu çiçeğin Hollanda'ya sokulmasından sonraki yirmi yıl içinde bu hem iç pazarda hem de ihracatta kazançlı bir ticaret zemini oluşturdu. Otuz yıl içinde, en çok aranan türden lale soğanı, "Semper Augustus" 1000 guldene satılıyordu, bu miktar iyi bir at arabası ve ona koşulacak bir at almaya yeterdi.

Bu en meşhur ekonomik çılgınlık olan lale çılgınlığının başlangıcıydı. 1634'te bir sürü Hollandalı lale delisi olup çıktı. Laleler ve değerleri günlük sohbetin bir parçası haline geldi; aklını hâlâ koruyan vatandaşlar ise sırf lale soğanları satın alıp yeniden satarak elde edebilecekleri zenginliğin hayaliyle yanıp tutuşuyordu. 1637'de resmen tek gecede balon patladı. O yıl 3 Şubat'ta piyasada artık soğanların alıcısı olmadığı dedikodusu başladı. Yirmi dört saat içinde

soğanlar hiçbir fiyattan alıcı bulmamaya başladı. Hasattan sonra yüksek fiyatlara soğan satın almak için kontrat imzalamış olan insanlar, vaatlerini yerine getirmemek için mazeretler buluyordu ve kâr umuduyla büyük meblağlar harcayan sözüm ona satıcılar kayda değer kayıplar yaşadı. Daha çok arzulanan türlerin çılgınlık öncesi değerlerine kavuşmaları uzun yıllar aldı. Birincil spekülasyon aracını oluşturan daha sıradan türlerin fiyatları asla toparlanamadı.

Lale çılgınlığı spekülatif balonun mükemmel örneğidir. Bu öylesine acayip görünümlü bir olaydır ki, onu eşi benzeri olmayan, "bir defaya mahsus" bir olay olarak düşünmeden edemeyiz. Hiçbir şey bu kadar yanlış olamaz. Son 400 yıl içinde benzeri bir çılgınlığa birkaç kez tanık olmamış tek bir zengin ülke bulamayız. Örnek vermek gerekirse, on sekizinci yüzyıl Fransa'sındaki Mississippi entrikası, on sekizinci yüzyıl İngiltere'sindeki Güney Denizi Balonu, on dokuzuncu yüzyıl İngiltere'sindeki kanal ve demiryolu çılgınlıkları, 1920'lerin Amerika'sındaki Wall Street ve Florida arazi patlaması, 1980'lerin Japonya'sında borsa ve emlak patlamaları ve 1990'larda Wall Street'in internetle yaşadığı aşk macerası.

Lale çılgınlığının zirvesinde insanlar lalelerini borç senediyle ödüyorlardı. Bu da lale soğanları için çılgınca fiyatlar ödemeyi kolaylaştırmıştı, tıpkı şimdilerde konut kredilerinin insanların evler için yüksek fiyatlar ödemesini kolaylaştırması gibi. On altıncı yüzyılda Hollandalılar kredi üzerinden ticaret yapmaya alışmıştı, bu nedenle saygın vatandaşların yaptığı borç senetleri iş yürütmek için son derece düzgün bir temel gibi görünüyordu.

Lale çılgınlığı yaşanmıştı, ama yol açabileceğinden çok küçük bir felaketle sonuçlanmıştı. Amsterdam'ın ticaret topluluğunun görmüş geçirmiş ve daha zengin üyeleri ona kapılmayı reddetmişti. Dolayısıyla sıradan halka felaket

getirse de, ekonomiyi çökertmedi. Ve lale o zamandan itibaren Hollandalıların iyi bir dostu oldu.

Kıtanın ticari ve mali sistemleri ne kadar gelişmiş olursa olsun, Avrupa teknolojiye eşdeğer bir gelişme kaydetmemiş olsaydı ne güç ne de zenginlik açısından asla Çin'e yetiştiremezdi. Daha da önemlisi, daha da büyük bir hızla ilerliyordu. Bu başarı kayda değer ölçüde, yüzyıllar önce Çin'de yapılan keşiflerden faydalanmanın sonucuydu. Fakat Avrupa iyi bir öğrenci olduğunu kanıtlamıştı ve öğretmen şimdi geride kalma sürecindeydi. Tabii Çinliler bunu bilmiyorlardı. Psikolojik bir Çin Seddi'nin arkasına sinmiş, kendi dünyalarına gömülmüşlerdi. Bu durumun kafalarına dank etmesi için üç yüzyıl daha geçmesi gerekecekti ve o zamana dek eski öğrenci, ne kadar çok öğrendiğinin ve kimden öğrendiğinin farkında olmayan, saygısız, iri bir canavara dönüşecekti.

Çinlilerin, Avrupalıların henüz tanışmadığı bir teknolojisi vardı. Bu, içbükey kulaklı ve demir yüzeyli sabandı. Dökme demir yapımının sırrı on üçüncü yüzyılda Avrupa'ya ulaşmıştı; fakat demir saban kulağıyla tanışıldıktan sonra bile Avrupa sabanları ağır toprakları ters yüz etmek için koşum hayvanlarından oluşan büyük bir ekip kullanıyordu. Avrupalı çiftçilerin pullukla tarla sürmede Çin ile aşık atmaya başlaması Amerikalı Thomas Jefferson içbükey saban demirinin matematiğini çözünceye, demir yüzeyli saban kulağı demir bir kasnakla birleştirilene dek gerçekleşmeyecekti.

Saban meselesi bir yana, on altıncı yüzyıl Avrupa'sının çiftçilik etkinlikleri kayda değer bir ilerleme sergiliyordu. Gelişmiş tekniklerle, bitki ve hayvan yetiştirme süreçlerinin daha iyi kavranması, nakit ekonomisi çerçevesinde etkinlik göstermekle, kıtanın çiftçileri artan nüfusu idame ettirmeye yetecek besini sağlayabiliyorlardı. Bu da besin üretiminin ve gıda piyasasının verimini artırdı ve şimdi hareketli yaşamla

dolu kasaba ve şehirlerin daha da hızlı bir büyüme oranına kavuşmasını mümkün kıldı. On yedi ve on sekizinci yüzyıl boyunca tarımsal icatlar birbirini kovalayacak, Sanayi Devrimi olarak bilinen dönüşüme eşlik eden ve onu yöneten devasa bir nüfus artışı için temel desteği sağlayacaktı.

AVRUPA'DA SANAT VE BİLİMİN KEŞFİ

Yeni toprakların keşfi Avrupa'da bir heyecan dalgası yarattı. Azimli ve iyi bir aileden gelen her genç adam keşif macerasında yer almayı arzuluyordu. Her zengin, saygın ve olgun erkek bundan bir pay almak istiyordu. Fakat bir psikolojik etki de söz konusuydu. Keşifler boş boş oturmanın ve düşünmenin dünya hakkında bilgi edinmenin tek yolu olmadığını göstermişti. Bazı bilgiler ancak deney yaparak, dışarı çıkıp arayarak elde edilebilirdi. Bu keşifler ayrıca bütün bilginin sadece seçilmiş bir azınlığın erişebildiği gizli bir depoda bulunmadığını gösteriyordu. Bu anlaşıldığında keşif heyecanı başka sorgulama alanlarına yayıldı. Erkekler (zamanı ve fırsatı olanlar sadece onlar olduğu için) kabul edilmiş fikirleri sorgulamaya ve yapılacak başka türden keşifleri merak etmeye başladılar.

Bu yeni sorgulama hevesi, fikirlerin değiş tokuş edilmesi ve yayılması için yeni ve güçlü araçlar sağladı. Bunların ilki on beşinci yüzyıl sırasında kıtada üniversitelerin yayılmasıydı. 1400 ila 1500 yılları arasında Avrupa'daki üniversite sayısı yirmiden yetmişe çıktı. Bunlar bilginlerin yeni ve eski teorile-

ri tartışabildiği bir forum yaratmakla kalmadı, aynı zamanda taze fikirlerin daimi bir akışını sağlayarak başka yerlerdeki üniversitelerin öğrencilerini de buyur etti. Bu etkiyi pekiştiren şey, üniversiteler arasında fikir akışını hızlandıran ve kendilerinin dışındaki okurları bilgi alışverişi ağına sokan, 1450'lerin matbaa devrimiydi.

Basılı kitapların yarattığı heyecan, 1453'te Konstantinopolis'in düşüşünün yan etkisiyle yoğunlaştı. Şehirden kaçan son kafilerden biri, beraberlerinde Yunan biliminin en önemli metinlerini içeren elyazmalarını getiren bir grup âlimdi. Bu elyazmalarını okuyan Hristiyan bilginler bu metinlerde söz edilen, kendilerinin varlığından hiç haberdar olmadıkları eserleri arayıp bulma uğraşına girdiler.

Bu üç etki, yeni üniversiteler, matbaa makineleri ve eski bilginin yeniden keşfi, beraberce, insanların doğal dünyayı algılarını dönüştüren bilimsel sorgulama patlamasını yarattı. Bu Bilim Devrimi olarak bilinen sürecin başlangıcıydı.

Bu yeni teşebbüsün ilk zaferi 1543'te, Mikołaj Kopernik (Nicholas Copernicus) isimli Polonyalı bir rahibin *De Revolutionibus Orbium Coelestium* (Göksel Kürelerin Dönüşleri Üzerine) isimli Latince bir kitap yayınlamasıyla oldu. Kopernik'in çalışması, denizcilerin fiziksel keşifleriyle paralellik sergileyen entelektüel keşiflerin mükemmel bir tablosuydu. Tam Kolomb yolculuğu için son hazırlıkları yaparken, Kopernik 1491'de üniversite çalışmalarına başladı. Kolomb sonraki yolculuklarında Atlantik'i geçerken, Kopernik fikirlerini Polonya, İtalya ve Almanya'daki bilginlerle paylaşıyordu.

Bu sırada kabul edilen güneş sistemi tablosu, sabit bir Dünya'nın etrafında dönen Güneş ve gezegenlerin bulunduğu bir evren görüşünü ortaya atan birinci yüzyıl Yunan astronom Batlamyus'unkiydi. Batlamyus'tan önce yaşamış

olan Yunan astronomların yenilerde tercüme edilmiş çalışmalarından esinlenen Kopernik, dünya ile gezegenlerin Güneş'in etrafında döndüğü yeni bir model ortaya attı. Artık her Avrupa şehrinde var olan matbaa makinesi sayesinde fikirleri çarçabuk kıtaya yayıldı.

Altmış yıl sonra, 1609'da, bir diğer üniversite eğitilmiş bilgin, İtalyan matematikçi Galileo Galilei yeni keşfedilmiş teleskopu göğe çevirdi, Güneş'in üzerinde lekeler gördü ve onları Güneş'in kendi ekseninde dönme hızını hesaplamak için kullandı. Aynı zamanda, tıpkı Kopernik'in Dünya'nın Güneş etrafında döndüğünü hayal etmiş olduğu gibi, Jüpiter'in uydularının ana gezegenlerinin etrafında dönmekte olduğunu gözlemledi. Bu da onu 1632'de yayınlanan *İki Büyük Dünya Sistemi Hakkında Diyalog* isimli bir kitapta savunduğu Kopernik teorisinin doğruluğuna ikna etti.

Galileo'nun Kopernik teorisini savunması, onun Kilise'nin öğretilerine ters olduğunu düşünen papaya fazla gelmişti. Galileo Engizisyon Mahkemesi'nde yargılandı ve kurul inancı muhafaza etmek ve dine küfrü kökünden kazımak için suçladı. Canlı canlı yakılma tehlikesiyle karşı karşıya kalan Galileo geri adım atmak zorunda kaldı ve son sekiz yılını ev hapsinde geçirdi. Geriye kalan dört senesinde güneşten zarar gören görme yetisi onu yarı yolda bıraktı ve yıldızları gözlemesi artık mümkün olmadı.

Galileo'nun yargılanması, Roma Kilisesi'nin inançlıların düşüncelerini bilim meselelerinden saptırma mücadelesindeki son büyük operasyondur. Kilise bu çarpışmadan galip çıksa da, savaşı kaybettiği hızla netleşti.

Kilise'nin Galileo'ya karşı hareket etmeye zorunlu olmasının ardındaki neden, onun, kitabını Latince değil de, sıradan insanların dili olan İtalyanca yazmış olmasıydı. Kilise'nin aleyhine olan şey, Galileo'nun dilde usta olmasıydı; kamu-

oyu nezdinde, kitaplarında yer alan savlar ölüm tehdidi karşısında sözünden dönmüş olmasından daha büyük etki doğurdu. Yani, görünen köy kılavuz istemezdi. İleriki yıllarda da papalar zaman zaman sürülerine *Index Librorum Prohibitorum*'daki ("Yasaklı Kitaplar Dizini" yani Katoliklerce okunması yasak kitaplar listesindeki) kitapları okumamaları için dokunaklı uyarılarda bulunacaktı. Fakat boşuna soluk tüketiyorlardı. Uyarıları kendi sürülerinin merakını cezbetse de, artık Kilise'nin el uzatamadığı pek çok bilgin vardı. Martin Luther King tarafından 1517'de başlatılan Reform hareketi, Protestan topraklarındaki bilimcileri Kilise'nin rehberliğini izleme zorunluluğundan kurtarmıştı.

1609'da Galileo teleskopunun son hazırlıklarını tamamlarken, Alman matematikçi Johannes Kepler *Yeni Astronomi*'yi yayınladı. Bu, Dünya, Ay, Güneş ve gezegenlerin hareketini yöneten matematiksel ilişkileri açıklayan gezegen hareketlerinin üç yasasını ortaya attı. 1687'de bu kitabın çıkmasının üzerinden seksen yıl geçmemişken, Cambridge Üniversitesi'nde bir matematik profesörü Isaac Newton bilim tarihinin en meşhur kitabı olan *Principia Mathematica*'yı yayınladı. Bunda Kepler'in yasaları ve Galileo'nun hareket eden oluşumlar üzerine çalışmalarını kullanarak evrensel kütle çekim yasasını ortaya attı. Bu çalışma, kütle çekim kuvvetinin varlığını bir doğru olarak yerleştirdi ve bize yıldızları tartmak ve Ay'a giden roketlerin uçuş rotalarını hesaplamak için kullandığımız formülü verdi.

Kopernik'i Kepler ile Galileo üzerinden Newton'a bağlayan bu keşif zinciri, etkin haldeki Bilim Devrimi'nin en meşhur tablosudur, diğer bilimlerden de eşit şekilde çarpıcı örnekler alıntılanabilir. Gösterdikleri şey, bilimsel gelişimin bir dizi faydalı etkilerin eşzamanlı olarak ortaya çıkmasına bağlı olduğudur. Bunlar arasında şunlar vardır:

1. Zamanını, okuyarak ve konuşarak, meyve vermeyebilecek deneyleri yürüterek harcayan büyükçe bir insan sınıfını idame ettirebilecek zenginlikte bir toplum;
2. ağ kurma fırsatları (üniversiteler ve eğitimli topluluklar gibi);
3. hem geçmişin hem de bugünün bilgi birikimine erişim (örneğin kütüphaneler ve basılı kitaplar biçiminde);
4. uygun teknoloji (mikroskoplar, teleskoplar, hassas zaman ölçümü);
5. sansürden özgür olmak;
6. sorgulamanın alışkanlık olduğu ve kabullenilmiş fikirlere meydan okumanın norm olduğu bir kültür.

Bu listede “bilim dehası” yoktur; çünkü deha her çağda vardır. Listedeki maddeler her çağda olmayan maddelerdir. Bilimsel ilerleme kimi yerlerde ve kimi çağlarda meydana gelirken kimilerinde gelmez; çünkü bilimsel dehanın kendisini sergilemesini ve belirli türde sonuçlara ulaşmasını sağlayan faktörler vardır. MÖ ikinci yüzyıl Sicilya'sında yaşamış büyük matematikçi ve mühendis Arşimet ile MS ikinci yüzyılda Çin'de yaşamış astronom, ressam ve şair Zhang Heng, sorgu sual götürmez şekilde dâhiydiler. Fakat onlar ve çağdaşları bir bilim devrimi yapamamışlardı; çünkü yanlış zamanda yanlış yerde yaşıyorlardı. On altı ve on yedinci yüzyılın Bilim Devrimi'ni yaratan insanlar doğru zamanda doğru yerde yaşama şansına sahipti.

İkna edici bir şekilde açıklamak için Newton'un evrensel kütle çekim teorisini nasıl bir bağlamda formüle ettiğine bakalım. Newton Avrupa'daki en ayrıcalıklı gruplardan birine mensuptu. Neslinin en iyi zekâlarıyla bir arada olma fırsatına sahip olduğu saygın ve zengin bir üniversitede pro-

fesörlük yapıyordu. Pek az ders verdiği için, güzel ve zengin bir kütüphanenin raflarını süsleyen matbaada basılmış kitaplar halinde depolanmış bilgiye erişmek ve düşünmek için bol zamanı vardı. Kopernik, Galileo ve Kepler'in son çalışmalarının vârisi olan bir çağda yaşadığı için şanslıydı. Önceki yüzyıl Martin Luther gibi kişilerin başını çektiği dini devrim sayesinde, otoriter Kilise'nin sansüründen özgürdü. Avrupa'nın en iyi bilimcileriyle hem yüz yüze hem de mektuplaşarak fikir alışverişinde bulunabildiği bir beyefendiler kulübü olan Royal Society'nin üyesiydi. Bu topluluk, babası içsavaşta başından olan ve kendi başını korumak için bir hoşgörü iklimini korumaya kararlı olan II. Charles tarafından himaye ediliyordu. Newton'un bilimsel keşifler yapmak için kötü bir zamanda yaşadığı söylenemez.

Doğru zamanda doğru yerlerde yaşama şansına sahip bir diğer grup daha vardı. Bunlar, çalışmaları Avrupa tarihinin bizim Rönesans (Yeniden Doğuş) olarak bildiğimiz dönemini süsleyen sanatsal ve edebi dehalarıydı. Rönesans, bütün sanat dallarında, bilhassa edebiyat, ressamlık, mimari ve heykeltıraşlıkta bir patlamaydı. Bilim devriminden kısmen önce geldi ve kısmen de onunla örtüştü. Kökenleri iki gelişmede yatıyordu: Yunan ve Roma sanatı ile edebiyatının yeniden keşfi ve bir grup yeni dilin (özellikle İtalyanca, İspanyolca, Fransızca ve İngilizce) olgunlaşması. Fakat ona yakıtını veren, bilimdeki devrimi başlatan şeyle aynıydı; ticaretle artan zenginlik, yeni teknolojiyle açılan olasılıklar ve yeni topraklar ile geçmişin önceden bilinmeyen eserlerinin keşfinden kaynaklanan heyecan. Bu harikulade sanatsal patlamanın Avrupa'nın en zengin kenti Floransa'da meydana gelmesi tesadüf değildi. Bu kentin kültürlü hükümdarları hem sanatı sevdikleri hem de getirdiği saygınlıktan hoşlandıkları için sanata değer veriyorlardı.

Rönesans'a dönüp baktığımızda, sonraki pek çok sanatçı farklı bir bağlamda İngiliz şair William Wordsworth'ün sözlerini hatırlamış olmalıydı:

“Saadet buydu, o şafakta yaşamak,
Lakin genç olmak, işte o Cennet'ti!”

Bu dönemde yaşayan sanatçılar ve hamileri için, bu gerçekten de yeni bir çağın şafağı gibi görünmüş olmalıdır. Çok fazla ilk yaşanıyordu, en azından yüzyıllardır ilk kez.

Bilimcilere gelince, bu patlama dehalara emsalsiz bir fırsat veren özel koşulların ürünüydü. Bu zamanda yaratılmakta olan türde başyapıtlar arasında şunları sayabiliriz:

Hollanda

1434: Van Eyck'in *Arnolfini'nin Evlenmesi*

İtalya

Ykl. 1320: Dante'nin epik şiiri *İlahi Komediya*

1504: Michelangelo'nun *Davut* adlı heykeli

İngiltere

1601: Shakespeare'in komedi oyunu *On İkinci Gece*

İspanya

1605: Cervantes'in romansı *Don Kişot*

Bu dönemde üretilen büyük sanat eserlerini ve başka pek çoğunu belirleyen özellik, bir yandan yeni biçimleri, yeni malzemeleri veya yeni evrilmiş dilleri çığır açıcı şekilde keşfederken, diğer yandan da olgun başyapıtlar olmalarıydı. Van Eyck'in enfes resmi, yeni tür bir seküler yurtiçi pazara hizmet

edecek yepyeni bir aracı, yağlı boyayı kullanır. Dante İncil temalarına döner; ancak onları bizzat kendisinin oluşmasına yardım ettiği yeni bir dilde ele alır. Shakespeare de biçimlendirmeye yardım ettiği yeni bir dilin keyfini çıkarır. Oyunu kraliyet ailesine mensup bir sanat hamisini eğlendirmek için yazılmıştır; fakat eski Roma'dan buyana ilk kez perdelerini açan halk tiyatrolarında yeteneklerini bilemiş oyuncular tarafından sergilenir. Michelangelo da, Dante gibi yüzeyde bir İncil figürünü betimler; fakat bir yandan da Yunan heykeltıraşların en büyükleriyle karşılaştırılır. Cervantes, Amerika gümüşüyle zengin olan kişilerin boş vakitlerini dolduracak yeni bir sanat türünü, romanı geliştirmektedir.

Belirli faktörlerin Bilim Devrimi'nin önkoşulları olması gibi, bu yaratıcı dehalar da şunlardan faydalandı:

1. sanatlarının geliştiği kent bağlamı
2. kent bağlamını mümkün kılan besin fazlası
3. kullandıkları yeni fırsatlar ve teknolojiler
4. hamilerinin onlara sağladığı birikmiş servet.

Yani, hiçbir erkek (veya kadın) tek başına var olamaz ve büyük sanat eserleri, tıpkı büyük bilim eserleri gibi, sosyal bağamlarına en az yaratıcılarına olduğu kadar bağlıdır.

DOĞU VE GÜNEY ASYA İMPARATORLUKLARI

1455 ile 1763 arasındaki dönem, Avrupa'nın Amerika'dan ve Güney ile Doğu Asya'daki yaşamdan ayrılığının sonuna sahne oldu.

On beşinci yüzyıldan önce, Avrupa ile Asya'nın daha uzak bölgeleri arasındaki iletişim neredeyse tamamen aracılar üzerinden, ya muazzam uzunluktaki İpek Yolu'nda veya Basra Körfezi ile Kızıldeniz'de deniz yolu ile gerçekleşiyordu. On altıncı yüzyılın sonundan itibaren, Hint Okyanusu'ndaki yeni deniz rotalarının bulunması Atlantik üzerinde rotaların açılması gibi, derin bir etki bırakan bir ticaret ve fetih çağını başlattı.

Yolu açan, Portekiz gemileri oldu. Portekiz denizcileri on beşinci yüzyılın başından beri Afrika'nın batı kıyısındaki suları keşfediyordu. Bu kıyıları çıplak bulduklarından ve iç bölgelerin zengin krallıkları hakkında bir şey bilmediklerinden, kısır ve boş bir kıtanın kenarlarından geçtiklerini düşünüyorlardı. Haziran 1497'de, Kolomb'un Bahamalar'a ayak basmasından beş yıl sonra, aristokrat bir aileye mensup Portekizli gemi kaptanı Vasco da Gama kral tarafından

Hindistan'a bir deniz rotası bulmakla görevlendirilmiş olarak, yanında Arapça ve Bantu dili tercümanlarıyla beraber dört gemilik bir filoyla Lizbon'dan denize açıldı. Kasım 1497'de Ümit Burnu'nu dolaştı ve sonraki altı ay boyunca kıtanın doğu kıyısını tarayarak (bugün Kenya'da bulunan) Malindi limanına kadar gitti. Bu limanda oranın sultanı Gama'nın yanına kendisini Güney Hindistan'daki (günümüzde adı Kozhikode olan) Calicut'a götürecektir bir rehber verdi. Bu Avrupa ile Güney ve Güneydoğu Asya arasındaki deniz yolu ticaretinde Portekiz tekelinin hüküm süreceği bir yüzyılın başlangıcıydı.

On altıncı yüzyılın neredeyse tamamında iki milyondan az nüfusu olan bu ulusun, Asya ile Avrupa arasındaki bereketli Hint Okyanusu ticaretinde baskın bir mevcudiyeti vardı. Fakat bu kadar küçük bir ülkenin kaynaklarıyla böylesine uyumsuz bir denizaşırı mevcudiyeti, onun yerine geçmeye hevesli daha büyük ülkeler varken koruması beklenemezdi. 1580'de, nüfuzunun azalmasını ivmelendiren bir olay meydana geldi. Ülkenin kralı Henry arkasında bir vâris bırakmadan ölünce taht bu uğurda işgalci bir ordu gönderen İspanya kralı II. Philip tarafından sahiplenildi. Portekizliler sonraki 68 yıl boyunca İspanya sarayının tebaası oldu, bu dönemde ulusu görkeme taşıyan teşebbüs ruhu etkin bir şekilde bastırıldı.

Bu fetih Portekiz'i dünyadaki konumundan etmekle kalmadı, en sonunda İspanya'yı Büyük Güçler saflarından da silecek bir olaylar dizisine neden oldu. Portekiz'in bağımsız bir güç olarak yok olması, uluslararası tüccarlar olarak ısınma turları atmaya başlamış olan Hollandalılar tarafından büyük oranda destek gördü. Onlara Doğu Hint Adaları'nı kazandıracak olan teşebbüs için yol açtı ve kendilerine has on yedinci yüzyıl Altın Çağ'ını yaşamaları için zemin sağladı. Bu arada

İspanya'nın elde ettiği zenginlik, Avrupa'da 1618 ile 1648 yılları arasında gerçekleşen ve Otuz Yıl Savaşları olarak bilinen bir dizi çatışmada saçılıp savruldu. Bunlar sona erdiğinde Portekiz bağımsızlığını yeniden kazandı; fakat uluslararası konumları bu arada Hollandalılar tarafından gasp edilmişti ve zayıflamış ve mağlup olmuş İspanya, üç yüz yıl boyunca içinden çıkamayacağı bir alacakaranlığa girmiş oldu.

İşte bu dönemde Babürlü İmparatorluğu Hint alt kıtasının büyük kısmında hâkimiyet kurdu. İmparatorluk, baba tarafından Timur'un torunu, anne tarafından ise büyük Cengiz Han'ın soyundan olan Babür isimli Müslüman bir Türk'ün fetihleriyle doğdu. Çocukluk yılları Orta Asya'daki zengin ve kültürlü bir şehir olan Semerkant'ta geçti. On bir yaşındayken Fergana (günümüz Özbekistan'ında) kralı oldu; ama sonra krallığını kaybetti ve art arda gelen uzun savaşlarda generallik yeteneği elde ettiği gezi, macera ve güçlüklerle dolu yirmi yıllık bir dönemden geçti. O da ataları gibi hırslıydı ve onların yiğitliklerini tekrarlamak için can atıyordu; fakat bu hırsını Orta Asya'da doyuramayınca dikkatini Hindistan'a çevirdi. 1526'da Afganistan'daki bir askeri üstün yola çıkarak önce Pencap, ardından Delhi Sultanlığı'nı fethetti. 1529'da, Afganistan'dan Bengal sınırına kadar uzanan bir imparatorluğun efendisi oldu.

Babür'ü, imparatorluğu daha da genişleten büyük hükümdarlar takip etti. Bunların arasında göze çarpan, 1556'dan 1605'e dek hükümdarlık yapan Büyük Ekber'di. Bu saltanat ve onun arkasından gelenlerin saltanatı boyunca imparatorluk Bengal, Keşmir, Surat ve Dekkan'ı içine alacak şekilde genişledi.

Babürlü İmparatorluğu resmi olarak bir Müslüman devleti olmakla beraber, hükümdarları ülkeyi katı bir İslam anlayışıyla yönetmiyordu. Bu bilhassa bütün dinlerin eşit olarak

tanınması ilkesini yerleştirmiş ve samimiyetini bir Hint prensesi ile evlenerek göstermiş olan Ekber için geçerliydi. Onun aydınlık hükümdarlığı bir hoşgörü ve refah dönemi başlattı ve yeni bir birlik algısı yarattı. Bu hoşgörü halkın yüzde 70'inin Hindu, diğer yüzde 10'unun Budist veya diğer dinlere mensup ve sadece yüzde 20'sinin Müslüman olduğu bir imparatorlukta bir gerçekçilik çekirdeği içeriyordu.

1608'de William Hawkins isimli İngiliz elçisi kendini tanıtmak amacıyla Ekber'in oğlu Cihangir'in başkent Agra'daki görkemli sarayına gitti. Amacı, yenilerde "Doğu Hint Adaları'na Ticaret Yapan Londralı Tüccarlar Şirketi" adıyla kurulmuş olan ve tarihe İngiliz Doğu Hindistan Şirketi olarak geçen oluşum için ticaret hakları istemektir. Bu şirket, Doğu Hint Adaları (bugünkü Endonezya) ile yapılan baha-rat ticaretinden nemalanmak için oluşturulmuştu. Bir grup zengin Londralı tüccarın katılımıyla desteklenen oluşum, şirketin ithalatından alınacak gümrük vergilerini düşünerek heyecanlanan I. Elizabeth'in desteğiyle, 1600'de kraliyet imti-yaznamesini aldı. Bu zamanda Hindistan'la Avrupa ticareti büyük oranda Portekizliler tarafından tekel altına alınmıştı. Cihangir'in gözü Hawkins'i tutmuş, hatta ona bir eş bulmuş olsa da, bu ziyaretten ticaretle ilgili bir sonuç çıkmadı. Bununla birlikte, 1612'de İngilizlerin Portekizlilere karşı kazandığı bir deniz zaferinden sonra, bir başka elçi, kibar, diplomatik ve sabırlı Sir Thomas Roe (tam üç yıl uğraşarak), şirketin birkaç Güney Hindistan limanından ticaret yapması için hak elde etmeyi başardı. Bu görünürde mütevazı başarı uzun vadede hem İngiliz hem de Hindistan tarihindeki en önemli gelişmelerden biri olacaktı.

Babürlü imparatorlarının kazançlarının büyük kısmı ülkenin zenginlik kaynağı olan Hint çiftçiler tarafından ödenen vergilere bağlıydı. Onların omuzlarına gereksiz yük bindir-

mediler ve neredeyse bir buçuk yüzyıl boyunca kontrolleri altındaki bölgeler gelişmeyi sürdürdü. Barış ve refah, zenginliği Babürlü döneminin alametifarikasına dönüşen emsalsiz minyatür resimleri içeren dünyanın en büyük sanatsal başarılarından birinin serpilmesine izin verdi. Fakat onun en büyük hazinesi, Tac Mahal olarak bilinen güzel anıttır. Bu yapı, 1631'de on dokuz yıllık evliliklerinden sonra çocuğunu doğururken ölen çok sevgili eşi Mümtaz Mahal'in anısına Cihan Şah tarafından yaptırılmıştır. Bu yapı güzel ve çarpıcı olmakla beraber, aynı zamanda yaşam görüşü, halkına yaklaşımı Mısır firavunlarını andıran bir adamı hatırlatır. Bu adam imparatorluğunu 10 milyon rupi değerinde mücevherlerle süslü parıl parıl Tavus kuşu Tahtı'ndan yönetiyordu.

Babürlü İmparatorluğu'nun doğası on yedinci yüzyılda yavaş yavaş değişti ve tebaası üzerindeki kontrolü zayıflamaya başladı. İmparator Evrengzib'in yönetimi altında (1658-1707) kuzeyde Afganistan'dan güneyde Maisur'a yaklaşık 2400 kilometre ve batıda İndus'tan Ganj'in ötesine uzanarak en büyük topraklara yayıldı. Fakat Ekber'in saltanatının dini hoşgörüsü artık uzak bir hatıraydı. Evrengzib, Hindulara zulüm etmeye başladı. Onlar tebaasının en büyük bölümünü oluşturduğundan, bir isyanla ödüllendirilmesi pek de şaşırtıcı sayılmazdı. Ayrıca ülkesini bir dizi kapsamlı pahalı askeri seferlerle zayıflattı.

İmparatorluk dağılmaya başladığında bir grup açık göz vurguncu işleri düzene sokmak için hazırды. Yıllar geçerken, İngiliz Doğu Hindistan Şirketi büyük bir maharetle imtiyaz ve anlaşmalar biriktirmekle meşguldü. Aynı zamanda silah da biriktiriyordu. Teoride tamamen ticari bir girişim olmakla beraber, yavaş yavaş devlet içinde devlet karakteri almaya başlamıştı. Pers imparatoru 1739'da Delhi'ye saldırdıktan sonra, Tavus kuşu Tahtı kendi sarayına taşıtırken, artık etkin

bir merkezi güç kalmamıştı. Bunun yokluğunda da Tüccarlar Şirketi'nin ve özel ordusunun Avrupa'nın tamamının iki katı kadar insan ve zenginlik içeren bu alt kıtayı yavaş yavaş kontrol altına almasını engelleyecek hiçbir güç yoktu.

Asya'nın diğer büyük on altıncı yüzyıl imparatorluğu (Çin'in Ming Hanedanı) Babürlü İmparatorluğu'ndan da önce düşüşe geçmeye başlamıştı. Bu düşüş, bir zamanların güvenli ve zengin imparatorluğunun huzurunu fazlasıyla bozan harici saldırılarla hızlanmıştı. Bunların ilki, Cengiz Han'ın soyundan gelen Altan'ın birlikleri tarafından yapılan bir dizi istila biçiminde kendini gösterdi. Halkı sürülerini İç Moğolistan'da, Şansi bölgesinin kuzeyinde otlatıyor ve on altıncı yüzyılın ilk yarısında pek çok kez eski Moğol usullerine başvurarak o bölgeleri talan etmek için Şansi ve Hopei'ye saldırıyorlardı. Bir keresinde Pekin'in kapılarına dayandılar. Öyle büyük bir kamp kurdular ki kamp ateşleri kentin sokaklarını aydınlatıyordu. Otoriteler hâlâ bu istilalara karşı kendilerini nasıl koruyacakları konusunda endişelenirken, yeni bir düşman ülkenin kıyılarında beliriverdi: Japonlar.

On altıncı yüzyılın ortasında Japonya yüz yıllık bir iç savaş döneminden henüz çıkıyordu. Bu iç huzursuzluklar bir sona ulaştığında ürettikleri savaş enerjisi dış dünyaya döndü. Başta Çin anakarasına karşı organize korsanlık eylemleri biçimini aldı ve silahlı eşkıyalar Chekiang, Fukien ve Canton kıyılarını istila etmeye başladı. Fakat sonra, en meşhur Japon asker ve devlet adamlarından biri olan Hideyoshi, Çin'i fethetme kararı aldı. Bu şimdi çok gözü kara bir karar gibi geliyor olabilir; ama diğer yabancı istilacılar, düşüşte olan bir hanedanın "İlahi Buyruk"u kaybediyormuş gibi görüldüğü bu koca ülkenin kontrolünü ele geçirmekte başarılı olduğundan, bu o kadar ümitsiz bir macera da olmayabilirdi. İlham ne olursa olsun, plan Çin'e Japonya'nın geleneksel düşmanı

olan Kore'nin topraklarından saldırmaktı. 200.000 kişilik bir Japon ordusu toplandı ve 12 Haziran 1592'de öncü birlikler Kore'nin başkenti Seul'e girdi. Sonra olanlar, tuhaf bir şekilde 1950'lerdeki bir istilaya benzer. Pyongyang'a ulaşan Japon birlikleri Yalu Nehri'ni geçmek için hazırlanıyorlardı. Fakat Korelilerin sergilediği kararlı savunma, Çinlilere birliklerini toparlamak için zaman kazandırdı ve böylece istilacılar geri püskürtüldü. Japonlar dört yıl sonra yeniden şanslarını denediler; ama öncekinden bile daha başarısız oldular. Dev komşularını fethetmeye yeniden yeltenmeleri için 300 yıl geçmesi gerekecekti.

Güneyindeki bu zıpçıktı komşusunu yenilgiye uğratmak Ming'e sadece kısa bir soluklanma fırsatı sağladı. Otuz yıl içinde, kuzeyden bir başka düşman peyda oldu ve elli yıl içinde de bu tehdidin ölümcül olduğu ortaya çıktı. Bu kez istilacılar Mançulardı. Bunlar, Çin'in kuzey sınırında Kuzey Mançurya'da yaşayan bir orman halkıydı. 1622'de güçlü lider Nurhacı'nın yönetimi altında Güney Mançurya'nın tamamını ele geçirmeyi başarmakla birlikte, Çin Seddi'nde durdular.

Beş yıl sonra, Nurhacı öldü ve yerine oğlu Abahay geçti. O da zaman zaman Çin'in sınırlarında belirivermiş, sert koşullarda yaşayan bir barbarın tutkusu ve dayanıklılığı ile uygarlığın başarılarına karşı bir saygıyı birleştiren, Kubilay Han'ın yaradılışındaki dahi liderlerdendi. Kendisini Çin'in imparatoru olma hedefine adanmıştı. 1630'da birlikleri Pekin kapılarına ulaştı; fakat uzatılmış bir kuşatma için donanımlı değillerdi. Pek çok Çinli danışmanın bulunduğu başkent Mukden'e döndüğünde, Abahay kendisini imparator ilan etti.

Artık olaylar, Mançuların hedeflerine ulaşmaları için parmaklarını bile oynatmalarına gerek kalmadan, çorap söküğü gibi çözülüyordu. Eski Çin tarzında, Hanedanın sonu görün-

meye başlayınca ayaklanmalar da başladı. Nisan 1644'te, imparatorluk ordusu Mançulara karşı sınırı korurken, bir asi ordusu, sempatizanların onlara kapılarını açtığı Pekin'e saldırdı. Onların pençelerinden kurtulmaya çalışan imparator kendisini kuşağıyla astı. İmparatorluk ordusunun komutanı neler olduğunu duyduğunda şehre ilerledi. Sayıca ondan üstün olduklarını gördüğünde, Mançu ordusunun liderinden yardım istedi. Mançular bunu kabul ettiler; fakat ayaklanma bastırıldığında, Abahay'ın yedi yaşındaki oğlunu imparator ilan ettiler. (Babası birkaç ay önce ölmüştü.) İmparatorluk başkentine 100.000 kişilik bir orduyla yerleştiklerinden, hiç kimsenin bu konuda yapabileceği bir şey yoktu. Görevlerinin başındaki yetkililerin yanına, üst mevkilere Mançu yetkililerini yerleştirdiler ve uzak bölgelerde birkaç yıl süren temizleme operasyonlarından sonra, imparatorluk normal yolunda devam etti. Üst mevkilere yeni kan akıtılması ve başarılı bir fetihten sonra, İlahi Buyruk'un yenilenmiş olduğu söylenebilirdi. Böylece, Çin'i sonraki iki buçuk yüzyıl boyunca yönetecek olan Mançu veya Çing Hanedanı devri de başlamış oldu.

Önce Japonlar, sonra da Mançular Ming İmparatorluğu'nu yıkıma sürüklerken, yeni bir güç sessiz sedasız Çin'in batı ve kuzey sınırlarında belirmeye başlamıştı. On altıncı yüzyılın başında Rus kürk tacirleri Ural Dağları'nın doğusundaki toprakları keşfe çıkmışlardı. 1582'de Kuzey Rusya'daki güçlü bir sanayici aile, Stroganov ailesi, 1600 atlıdan oluşan bir Kazak birliğini, sıkıntı çıkaran kabileleri bastırması için bu doğu topraklarına göndermişti. Az sayıda olmalarına karşın, hem yerli nüfus hem de Moğol derebeyleri karşısında çarpıcı zaferlere imza attılar. Bu başarılar Çar IV. İvan'ı (Korkunç İvan) onların macerasına sahip çıkmaya itti ve böylece Sibiry resmi olarak Rusya topraklarına katıldı. Büyük nehirlerden, Obi, Yenisey ve Lena'dan faydalanan kürk tacirleri ta

ki 1638'de Pasifik kıyılarına ulaşana dek daha da doğuya gittiler. Altın İspanyollar için neyse, kürk de Ruslar için oydu ve bu tacirler tıpkı on altıncı yüzyıldaki İspanyol fatihler gibi açgözlü ve gaddardı. Altın ile gümüş Sevil'e akarken, kürkler de Moskova'ya akmaya başladı.

Çin'i fethetme planları suya düşen Japonlar, dikkatlerini adalarının gelişimine verdi. Bunlar son derece dağlık arazilerdi. Örneğin İnkalardan farklı olarak, Japonlar çevrelerinin dağlık özelliğine cevap veren bir tarım sistemi geliştirmede. Bunun yerine, onların geniş kıyı şeridinin potansiyeline ve ülkenin içerdiği düz arazilere odaklandılar. On yedinci yüzyıl ve on sekizinci yüzyılların başında, muazzam verimlilikte bir balık endüstrisi ve müstesna verim aldıkları yeni türde pirince dayanan bir tarım sistemi geliştirdiler. Bu yeni besin kaynaklarının yardımıyla, nüfus patlaması dönemi yaşandı. Japonların kıyıya yakın düzlüklerde yaşamayı tercih etmesi, bu artışın büyük bölümünün hızla büyüyen kasabalara akmasını sağladı. Japonlar ülkeyi şehir sakinlerinin ülkesine (dünyadaki ilk örneklerden biri) çevirecek yola girmişti.

Nüfus arttıkça, Japonya'nın hükümdarları da ülkeyi yabancı müdahaleden tecrit etmeye çalıştı. Portekiz tüccarlar ta 1542'de Japonya'ya girmişlerdi, onları yedi yıl sonra Cizvit misyonerleri izlemişti. Elli yıl içinde 150.000 kişiyi Hristiyan yapmışlardı. Japon yaşam tarzına bir tehdit olarak görülen bu gelişme karşısında yetkililer 1587'de Hristiyanlığı yasakladılar ve pek çok Hristiyan'ı öldürdüler. 1603'te şogun Tokugawa Ieyasu Japon yerlilerinin ülkeyi terk etmesini yasakladı. Kimseye din değiştirtmeye kalkmadıklarından güvenilir görünen Çinliler ve Hollandalılar haricinde yabancı tüccarlar da yasaklıydı. Fakat Hollandalıların kıyıya çıkmasına izin verilmiyordu; işlerini kalmak zorunda oldukları Nagazaki Körfezi'ndeki bir adadan yürütüyorlardı. Japonlar

için bu 200 yılı aşkın zaman sürececek bir ulusal tecrit dönemi-
nin başlangıcıydı.

Batı “Uygarlığı” denen şeye inançlarıyla at gözlüğü tak-
mış Avrupalı yorumcular, bu iki yüzyıllık tecrit dönemini bir
durgunluk dönemi olarak görmeye meyilliydi. Bu zihniyetin
sonucu olarak, Japonya’nın dünya çapında bir güç olması
ona şahit olanlar için ciddi bir şoktu; zaten bu, o zamandan
beri tarihçiler için bir şaşkınlık kaynağıdır. Fakat işin aslı, bu
dönem durgunluk değil ilerleme ve zenginleşme dönemiydi.
Eksik olan tek şey Sanayi Devrimi’ydi. “Tek şey” demek
doğrudur; çünkü 1853’te Tokyo Körfezi’ne ulaşan bir Ameri-
kan deniz filosu Japonlara ne kadar savunmasız olduklarını
gösterdiğinde, 200 yıl önce kaydettikleri ilerlemeler daha
önce dünyada eşi benzeri görülmemiş türden bir sanayileşme
sürecine girmelerini sağlayacaktı.

1763'TE DÜNYA

Gutenberg'in Büyük İncil'i yayınlamasını takip eden üç yüzyıl, dünyanın pek çok yerinde artan zenginlik dönemi oldu. Dünya nüfusu, Amerika'da büyük bir düşüş kaydeden sayılara karşın iki katına, yaklaşık 400 milyondan neredeyse 800 milyona çıkmıştı. Bu 800 milyonun yarısı Hindistan ve Çin'de yaşıyordu ve dünyanın zenginlik ve gelirinin yarısından çoğu onlara aitti. Hızlı bir büyüme kaydeden Hindistan nüfusu yaklaşık 180 milyonda sabitlenmişti. Bunların 35 milyonu, 1756'da Robert Clive'in Babürlü ordusuna karşı Plassey'de kazandığı zaferden sonra şimdi Britanya'nın emrine amade olan muazzam bir zenginliğe sahip Bengal'de yaşıyordu. Britanya'nın kendi nüfusunun bu zamanlar sadece yaklaşık 8 milyon olması son derece çarpıcıdır. Britanya'nın Hint imparatorluğu yüz yıldan az zaman önce, paraya muhtaç Kral II. Charles karısının çeyizi olarak aldığı Bombay'ı Doğu Hindistan Şirketi'ne kiraladığında kurulmuştu. Şirket orada bir kale kurmuş, kâh ticaret, kâh hile ve baskı yoluyla alt kıtanın büyük kısmı üzerinde kontrol elde etmeyi başarmıştı.

Kıtlık ve Moğol istilasının çifte darbesiyle ciddi düşüşlerden mustarip olan Çin'in nüfusu, bir kez daha Hindistan'ın nüfusunu geçmişti. Şimdi 200 milyonu aşmış ve hızla yükseliyordu. Bunun bir sebebi Tibet ve Çin Türkistan'ı dahil olmak üzere yeni toprakların fethiydi. Bu eklemelerle beraber, Çin imparatorluğu şimdiye kadarki en geniş sınırlarına ulaşmıştı. Üstelik nüfustaki bu artış ilk kez yaşam standartlarında bir düşüşle el ele gitmiyordu. On sekizinci yüzyılda diğer bütün yerlerdeki köylüler gibi, Çin'deki köylüler de berbat bir yaşam standardına sahipti. Fakat 1763'te Çin'deki yaşam standartlarının Avrupa'dakinden daha yüksek, dünyanın geri kalanında olduğundan ise çok daha yüksek olduğu nettir.

Bu tarihte Çin'in zenginliği Filipinler'den Afrika kıyısına uzanan engin bir ticaret ağının merkezi olma rolünden geliyordu. Çin geleneksel malları, porselen ve ipekten büyük miktarda ihraç ediyordu ve Güneydoğu Asya ülkelerinin ihraç ettiği baharatların dünyadaki en önemli müşterisi olarak kaldı. Doğu Afrika'nın işlek limanlarından köleler ve altın ihraç ediliyor, Hindistan da büyük miktarda pamuklu kumaş ihraç ediyordu. İspanyol gemileri Pasifik'ten geçiyor, Çinli tüccarların vergilerini ödemek için ihtiyaç duyduğu Peru gümüşünü getiriyor, Avrupa uluslarının gemileri ise Hint Okyanusu'ndaki nakliyatın büyük kısmını sağlıyordu. Dünya ticaretinin ağırlık merkezi önünde sonunda Atlantik'e kayacaktı; fakat 1763'te, aksiyonun büyük kısmı Çin'e çıkan veya Çin'den uzanan denizlerdeydi.

Bir buçuk yüzyıl sonra bu ticaretin büyük kısmı Japonya'nın ellerindeydi; ancak Japon tüccarlarına 1603'te denizaşırı ticaret yapma yasağı gelince ülkenin dış dünyayla ticaret bağları neredeyse tamamen kopmuştu. Buna karşın Japon ekonomisi hızla büyüyordu ve ülkenin nüfusu şimdi

yaklaşık 25 milyon civarındaydı. Bu refah, iki kaynaktan; muhtemelen dünyanın en etkin mimarisi olan Japon mimarisinin üretkenliği ve devlet müdahalesine Çin'deki meslektaşlarından daha az maruz kalan ülkenin tüccar sınıflarının etkinliklerinden geliyordu. Bu, şimdi nüfusun yüzde 15'ini barındıran kasabaların büyümesine yansdı; bu yüzdenin dünyadaki hemen hiçbir ülkede karşılığı yoktu.

Kuzey ve batılarındaki okyanuslarda süregiden bu ticaret curcunasından etkilenmeyen ve ona kulak asmayan Avusturalya halkları geleneksel yaşam tarzlarını sürdürmeye devam ediyorlardı. Tahminler bu rakamın epey altında ve üstünde olabilmekle beraber, sayıları muhtemelen 500.000 civarındaydı. Kıyılardaki daha yoğun nüfuslu noktalarda, yaklaşık üç kilometrekareye ortalama beş kişi düşüyordu; fakat iç bölgelerde her 300 metrekareye ortalama beş kişinin düştüğü daha geniş bölgeler vardı. Çok çeşitli kabile topluluklarıyla birbirinden uzak mesafelerde yaşayan bu halklar bir dizi dil geliştirmişti. Dili nasıl tanımladığımıza bağlı olarak, söz konusu dillerin toplamı yaklaşık 1000 ile 2000 arasındaydı. Bu insanların ataları bu topraklarda tek başlarına aşağı yukarı 60.000 yıl boyunca yaşamıştı. Kuzey ve batı kıyılarında yaşayan az bir kısım, sandallarla gelen, bir süre duran, sonra kendilerini rahatsız etmeden yeniden denize açılan bazı yabancılarla ilgili hikâyeler anlatıyordu. Ne var ki bu halk uzun süre böyle rahatsız edilmeden yaşayıp gitmeyecekti. Yalnızca on beş yıl içinde bir yabancı topluluğu çıkagelecek ve bir daha da gitmeyecekti. Böylece sessiz yaşamları altüst olacaktı.

Dünya nüfusunun 1455 ile 1763 arasında ikiye katlanması, Avrasya'da soğuyan iklim, veba ve göçebe saldırısıyla bölünen, 1250 öncesi büyüme oranının bir devamı gibiydi. Daha iyi iklim, daha az veba ve Moğol tehdidinin sona ermesi sayesinde, Avrupa ve Asya'nın yerleşik halkları gelişmiş tekno-

lojilerini besin üretimini artırmak ve birbirleriyle yaptıkları ticaretin ölçeğini ve çeşitliliğini genişletmek için kullanma imkânı buldu.

Ticaret ağı büyümüş olsa da, hâlâ 2000 yıl öncesindeki hızda hareket ediyordu. En hızlı kara taşıtı at arabasıydı; sudaki en hızlı taşıt halen rüzgâr gücünden yararlanan taşıtlardı. Hiçbir yerde Romalıların yapmış olduğu yollardan daha iyisi yoktu ve pek çok yerde caddeler Roma zamanlarında olduğundan çok daha kötüydü. 1455 yılında denizlerden uzak kesimlerdeki iletişim çok zayıf, kıyı şehirleri ve nüfusları arasındaysa kuvvetliydi. O zamanlardan beri bir ilerleme olmakla birlikte, 1763'te seyrüsefere elverişli sular halen kasabaların ve sanayinin konumunda önemli bir faktör olmayı sürdürüyordu. Avrupalı denizciler sık sık dünyanın okyanuslarında gidip geliyorlardı. Fakat İngiliz veya Hollanda Doğu Hindistan Şirketi yöneticileri Kalküta veya Batavya'daki temsilcilerine acil mesajlar gönderdiklerinde, on iki ay boyunca bir cevap alamayacakları bilgisine sahiplerdi.

Avrasya süper kıtasının kalbinde yeni bir güç, Rusya sahneye çıkmıştı. O zamana dek karayla kuşatılmış bu topluluk 1455'te güçbela bir ulus olarak tanımlanırken, şimdi hiç de hafife alınmayacak bir güce dönüşmüştü. İki güçlü ve hırslı hükümdarın (Büyük Petro ve kızı Yelizaveta) iktidarı altında, ülke Avrupa fikirleri ve Avrupa teknolojisine açılmıştı. Petro kendisini 1682'de on beşinci yüzyıl Moğol istilalarının etkilerinden kurtulup yaralarını sarmış olmakla birlikte pek çok açıdan Avrupalı rakiplerinin 200 yıl gerisinde bulunan bir ülkenin çarı olarak bulmuştu. Sonraki kırk üç yıl boyunca, kendisini bu gelişmemiş toprakları güçlendirmeye ve modernleştirmeye adanmıştı. Diğer ulusların neler becerdiğini görmek için Batı Avrupa'ya kapsamlı ziyaretler gerçekleştir-

diğinden, başkentini Moskova'dan St. Petersburg'a taşıyarak soyluların ve tüccar sınıfının azımsanmayacak bir bölümünü de yanında gelmeye zorladı. Batı teknolojisini getirerek Rus devlet ve askeri sistemini baştan ayağa yeniledi. Bir yandan da İsveç, İran ve Osmanlı Türklerine karşı başarılı seferler yapıp ülkesinin güvenliğini büyük oranda artırarak, Baltık Denizi ile Hazar Denizi'nin batı kıyılarına erişme olanağı elde etti. 1724'te ölümünden önceki yıl, St. Petersburg'da İmparatorluk Bilimler Akademisi'ni kurdu.

1721'de Petro'nun hükümdarlığının sonuna yakın, Rusya'da imparatorluk ilan edildi. Bu, Avrupa'nın Roma ile ilgili her tür şeye bayıldığı bir dönemde bilinçli olarak Roma İmparatorluğu imgesini uyandırma niyetiyle yapılmıştı. Fakat Petro'nun hükümdar olduğu imparatorluk, Sezar'ın birleşik ve etkin bir şekilde yönetilen imparatorluğunun yanında tebaa halkların oluşturduğu bir yamalı bohçaya benziyordu. Bir kere esasen taşra hayatına dayanıyordu. 1760'larda bile kasaba sakinleri hâlâ daha nüfusun sadece yüzde 3'ünü oluşturuyordu. Batı uluslarından farklı olarak, kendine odaklanmış bir soylu sınıfı ile nüfusunun yüzde 90'ını oluşturan fakir köylü sınıf arasında sıkışmış olan orta sınıf pek zayıf bir teşebbüs ve enerjiye sahipti. Bu ülkenin bırakın çağdaş Çin'i, Roma'nın becerikli yöneticilerini andıran hiçbir yanı yoktu. 1763'te St. Petersburg, kapsamlı bir mimari programına girişti, bu sayede şimdi nefes kesici manzarasıyla Avrupa'nın en parlak şehirlerinden biri olup çıkmıştı. Fakat başkent dışında Rusya fakir ve gelişmemiş bir ülkeydi. Harap haldeki imparatorluğu ayakta tutmak için, yöneticiler her yeri kuşatan zalim bir polis devleti imajını benimsedi. Rusya uzun yol tepmişti; fakat halen zayıftı ve kararlı bir harici güçle karşı karşıya gelirse ne kadar dayana-bileceğini bilmenin bir yolu yoktu.

Bir sürü ulus devlete bölünmüş olan Avrupa halkları, savaşma alışkanlığına kapılmışlardı. Söz konusu savaşlar genellikle geçici ittifaklar oluşturan ve üçüncü taraflardan paralı askerlerin de yardımını alan ulus grupları arasında meydana geliyordu. Güç dengesi değişirken, ittifaklar da değişiyordu. Savaşların isimleri (Otuz Yıl Savaşları, Yedi Yıl Savaşları) zaten her şeyi açıklıyor. Ordular kıtada ileri geri hareket ediyor, gitgide güçlenen silahlarıyla her defasında daha fazla zarara yol açıyor, ekinleri harap ediyor, arkalarında bir yıkım bırakıyorlardı. Fakat bu savaşların yol açtığı ölümlere karşın, Avrupa'nın gelişen tarımı öyle etkin, genişleyen denizaşırı imparatorluklardan ticaret mahsulü öyle zengindi ki, nüfus büyümeyi sürdürdü. Rusya hariç kıtanın toplam nüfusu 1455'ten beri iki kat artmıştı. Şimdi yaklaşık 100 milyon civarındaydı ve hızla artıyordu.

Batı Avrupa şehirleri yalnızca büyük ve kalabalık olmakla kalmıyor, genişliyordu da. En büyük iki kent, Paris ile onu kısa bir süre önce yakalamış olan Londra'ydı. Yaklaşık 700.000 civarındaki Londra nüfusu az biraz daha küçüktü; fakat hızla artıyordu ve yakında Fransız rakibini geride bırakacaktı.

Londra nüfusunun artışı doğum oranlarındaki yükselişten ziyade ölümlerde azalmanın bir getirisiydi. İçki vergilerinin ciddi oranda yükseltilmesi ve satışının sınırlandırılmasıyla, 1751'de bir dönüm noktası yaşandı. O tarihten önce Londra'nın meşhur cin mahzenleri, "Bir peniye sarhoş, iki peniye küfelik ol," diye atıp tutarak, dayanılmaz hayatlarından kaçmak için içkiye sığınan fakir halkın hayatlarını kısaltmada büyük rol oynuyordu. Sert içkiler erişemeyecekleri kadar pahalılaşınca, önce bira, sonra da çay gündelik içkileri olup çıkmış, ölüm oranı da hızla inişe geçmişti. Ne var ki aşırı zenginlik ile fakirliğin biçimlendirdiği bir toplumda hayatta kalanların hali de acınasıydı.

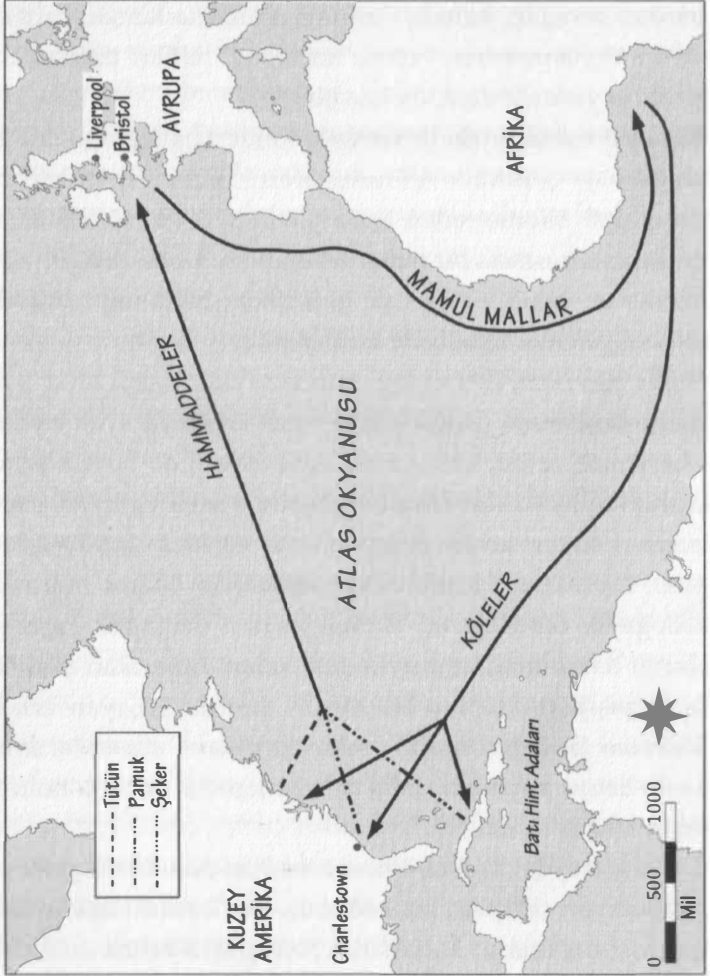
Batıdaki en kalabalık ve zengin ülke halen Fransa'ydı. Aynı zamanda, kendi 20 milyonluk nüfusuna rağmen 10 milyondan az nüfusa sahip Britanya'ya karşı Yedi Yıl Savaşları'nı kaybetmiş olmasına karşın lider askeri güçtü. Britanya üstün bir donanmaya sahipti ve denizleri kontrol edebiliyordu, Avrupa anakarasında ittifaklar kurma ve onlara para yardımını yapma imkânı vardı. Kuzey Amerika ile Hindistan'daki belirleyici savaşlar, karada verilmiş olmasına karşın, Britanya deniz donanmasının Fransa'nın ikmal hatları üzerindeki kontrolü sayesinde denizde kazanılmıştı.

Kuzey Amerika'daki Britanya kolonileri hâlâ esasen sadece doğu kıyı şeridinde bulunuyordu. Hiçbiri iç bölgelere yaklaşık 500 kilometreden fazla yayılmıyordu. O 500 kilometreden sonrasında bir rutin yerleşmişti. Daha zengin yerleşimciler en yakın kıyıları ele geçirdikçe, daha fakir olanlar veya yeni gelenler iç bölgelere itiliyordu.

Yıllar geçerken, iki farklı yaşam tarzı iki bölgeyi biçimlendirmeye başlamıştı. Doğru şehirlerinde modaya ayak uyduran hanımlar ve beyler Avrupa tarzı evlerinde büyük şehir düsturuyla yaşıyordu. Sınır bölgelerinde sade yaşayan, sade konuşan halklar kendi elleriyle inşa ettikleri kulübelerde yaşıyor, topraktan yararlanarak yaşamlarını idame ettirmek için doğayla cebelleşiyor, zaman zaman da orada yaşama haklarını savunmak amacıyla geri kalan Amerikan yerlileriyle çarpışıyorlardı. Bu, bir tarafta sınırda yaşayan erkek ve kadınlar ile diğer tarafta "şehir çocukları" arasında, sınır daha da batıya kaydıkça daha belirginleşecek olan bir bölünmenin başlangıcıydı.

Daha güneyde, İngiliz, Fransız ve Portekiz sömürgelerinde, plantasyon sahipleri ithal edilmiş, kısa ömürlü kölelerden oluşan işçi ordularını kullanarak Avrupa'ya tütün, şeker ve pamuk ihracatı yapıyorlardı. Ekonomileri "ticaret üçgeni"

Harita 25.1 On sekizinci yüzyıl "Atlantik Ticaret Üçgeni"

Mamul mallar bilhassa Liverpool ile Bristol'dan Batı Afrika'ya naklediliyordu. Köleler, Batı Hint Adaları ile Kuzey Amerika'nın güney eyaletlerindeki plantasyonlara taşınyordu. Charlestown, o zamana kadarki en önemli aktarma limanıydı. Bu üçgen, şeker, pamuk ve tütünün İngiltere'ye taşınmasıyla tamamlanıyordu.

olarak bilinmeye başlayan ağa dayanıyordu; bu üçgenin “köşeleri” şunlardan oluşuyordu:

1. Köşe: Gemiler Liverpool, Bristol ve Lizbon gibi limanlardan yola çıkarak Batı Afrika'nın köle limanlarında satılmak üzere mamul mallar taşıyordu.

2. Köşe: Batı Afrika'da satın alınan köleler, satıldıkları Amerika limanlarına (karanlık, pislik içinde ve zincire vurulmuş olarak) taşınıyordu.

3. Köşe: Şeker, pamuk ve tütün, gemilerin yola çıktığı ana limanlarda satılmak üzere satın alınıyordu.

Bu düzen, çağının mucizelerinden biriydi. Yaşattığı cehennem, onu yönetenleri kaygılandırmıyordu. Ve gerçekliği, Avrupa ve Amerika'da onun geliriyle yaşayan mis kokulu hanımlar ile pek o kadar güzel kokmayan beylerden özenle gizleniyordu.

Şimdi Kuzey Amerika'da yaşayan ve köle soyundan gelen insanların sayısının fazla olması nedeniyle, kölelerin büyük kısmının sonradan ABD olan toprakların güney eyaletlerine götürüldüğü inancı vardır. İşin aslı bambaşkadır. On yedi ve on sekizinci yüzyıllar sırasında, Afrika'daki evlerinden alınan kölelerin yüzde 90'ı kısa ömürlerinin geri kalanını Karayipler ve Brezilya plantasyonlarında geçirdi. Yalnızca onda biri Kuzey Amerika'ya gitti.

Bu sıcak iklimlerde çiftlik işleri son derece meşakkatliydi ve hastalıklar kol geziyordu. Bu plantasyon sahipleri için, köle satın almak değerli bir varlık elde etmek değil çiftlik hayvanı satın almakla aynı şeydi. Virgina'daki tütün plantasyonu sahipleri, yalnızca kölelerinin işgücünden değil de teşvik ettikleri ve çoğu durumda katkıda bulundukları üreme etkinliği sayesinde, yatırımlarından uzun vadeli kazanç elde

edebilirdi. Köleler değerli mal olarak görülüyordu ve doğası itibariyle müşfik olmayan sahipler dahi onların iyiliğiyle alakadar oluyordu. Gelgelelim, Karayipler ile Brezilya'da bir kölenin ortalama ömrü sadece iki veya üç yıldır. Dolayısıyla dışarıdan sürekli olarak ikmale ihtiyaç duyuluyordu. Dürüst olmak gerekirse, plantasyon sahiplerinin ortalama ömrü de pek uzun değildi. Bu da onları, bizzat kendileri ölmeden önce emekliye ayrılıp memleketlerine dönecek kadar para kazanma umuduyla köleleri çok çalıştırmaya teşvik ediyordu. Bu, hem somut hem de mecazi anlamda hayırseverliğin serpilmesinin beklenebileceği bir atmosfer değildi.

1763'te Amerika'nın nüfusu 1456'da olduğunun yarısından az, muhtemelen 15 ila 20 milyon arasındaydı. Bu nüfusun yaklaşık yüzde 90'ı Orta ve Güney Amerika'da yaşıyordu. Avrupalıların geliştinden 200 yıl sonra bile, doğu kıyı şeridinden uzaktaki Kuzey Amerika'nın büyük bölümü, sayıları binlerce yıldır değişmeyen avcı ve toplayıcıların bölgesiydi. Amerika Yerlilerinin doğal arazilerinden atılması ya da yok edilmesi sonucu, yerli çiftçiler tek tük kalmıştı.

Güney Amerika'nın büyük kısmı da avcı toplayıcılar ile göçebe çobanların bölgesiydi. Bu kıyılardan uzakta kalan bölgelerde Avrupalıların soyundan gelen insanlar sayıca çok azdı. Kıyılarda batıda Lima ile Santiago, doğuda Bahia (Salvador), Rio de Janerio ve Buenos Aires gibi birkaç zengin fakat yine de mütevazı kasabalar türemişti. Bunların en işleği, Kuzey Brezilya ile Karayipler'e kazançlı bir et ihracatı bulunan, İngiliz parasıyla yaratılmış bir şehirdi. Fakat burada 20.000 insandan az kişi yaşıyordu. 1763'te henüz Brezilya'nın yeni başkenti olan Rio'da bile, yalnızca 30.000 kişi yaşıyordu. Eski zamanların o büyük şehirlerinin, Tiwanaku ile Tenochtitlan'ın sakinleri için, bunlar ancak lüks balıkçı köylerinin nüfusundan biraz daha fazla olurdu.

DEVİRİM ÇAĞI

Britanya ile Fransa arasında Kanada'nın kontrolü için devam eden mücadelenin en önemli olaylarından biri de İngilizlerin 1759'da Quebec şehrini ele geçirmesiydi. Bu görevde James Cook isimli otuz yaşında bir İngiliz deniz subayı, fevkalade bir komutan ve kâşif olarak sivrildi. Sonradan Pasifik'e yapılacak bir bilimsel keşif yolculuğunu kimin yöneteceği sorusu gündeme gelince düşük rütbesine karşın Cook'un geçmişî ona bu görevin verilmesini sağladı.

Resmî keşif yolculuğu görevi, Venüs gezegeninin Güneş'in önünden geçişini gözlemlemektir. Bunun 1769'da meydana gelmesi bekleniyordu ve bu olay 1874'e dek bir daha olmayacaktı. Bu gözlem, Dünya'nın Güneş'ten uzaklığının kesin olarak hesaplanmasını sağlayacaktı ve konumu, son derece berrak göğüyle, henüz keşfedilmiş olan Tahiti adasıydı. Bu görevi yürütmesini sağlamak amacıyla, Cook'a dört yaşında *Endeavour* isimli bir kömür gemisi verilmişti. Geçişin olacağı gün hava bulutluydu ve yapılan gözlemler büyük oranda faydasızdı. Fakat keşif, bu hayal kırıklığını fazlasıyla telafi eden beklenmedik sonuçlara gebeydi.

Ölçümelerini tamamlayan Cook, kendisine sefere çıkmadan önce verilmiş mühürlü zarfı açıp gizli talimatları okuduğunda, Güney Kutbu'na yakın bölgelerde olduğu düşünülen "büyük güney kıtası"nı aramakla görevlendirildiğini keşfetti. Pasifik'in güneyi boyunca doğuya giderek kolay rotayı seçmek yerine, güçlü günbatısı rüzgârlarını izleyerek, 9 Ekim 1769'da o ve ekibi bugün Yeni Zelanda'nın kuzey adası olarak bilinen yere indiler. İki adanın da kıyı şeridini haritalandırmakla geçirdiği altı aydan sonra batıya ilerlediler ve 19 Nisan 1770'te Avustralya'nın doğu kıyısına denk geldiler. Bunlar kıtaya ayak basan ilk Avrupalılar değillerdi. Bunların basitçe metruk adalardan ibaret olmadığını farkına varmaksızın güney, batı ve kuzey kıyılarına ayak basan veya gemi kazası nedeniyle çıkan başkaları da olmuştu. Cook'un keşfettiği şey, gelecekte yerleşim kurmak ve liman inşa etmek için çekici konumlar sunan uzun bir kıyı şeridiydi. Bunun yaklaşık 3200 kilometresini haritalandırdıktan sonra, Cook Batı Hint Adaları ile Ümit Burnu üzerinden eve döndü.

Cook'a bunun ardından iki keşif yolculuğunu idare etme görevi verildi; bunlardan ilkinde yol boyunca buzla karşılaştığı fakat kara bulamadığı, bütün Antarktika kıtasının çevresini dolaştı. Üçüncü yolculuğunda, kuzeye yelken açtı ve ta Bering Boğazı'nın girişine dek gitti, ardından da 1779'da ulaştığı Hawaii'ye gitti. Orada bir yanlış anlama yüzünden yerlilerle Cook'un adamları arasında çıkan bir çatışma sırasında öldürüldü. Bu, o bölgede pek nadiren gerçekleşen, talihsiz bir olaydı.

Tarihte herhangi bir denizci tarafından yapılan en kapsamlı keşifler olan Cook'un keşifleri, sonradan İngiliz tahının denizaşırı imparatorluğuna büyük bir katkıda bulunacaktı. Fakat henüz sadece Kanada sularını keşfetmekle meşgul çok hürmet gören bir gemi kaptanıyken, bir olay

zinciri Britanya'ya sahip olduğu en büyük toprak parçasını kaybettirecekti.

Kuzey Amerika'daki İngiliz sömürgeleri Londra'nın 5000 kilometre uzağındaydı. Okyanus'un bir tarafından diğerine bir mesaj göndermek ve bir cevap almak en az dört ay sürüyordu. Bu tek başına Britanya ile onun Kuzey Amerika sömürgeleri arasında sorunlara yol açıyordu. Fakat yabancılaşma hisleri, sömürgelerin gündelik yönetiminin genel olarak Amerika kökenli yetkililerde olması fakat yerine getirecekleri talimatların Avrupa'dan gelmesi nedeniyle yoğunlaşıyordu. Aynı zamanda, iki toplumun karakteri arasında yıllar geçtikçe daha da belirginleşecek gerçek bir fark mevcuttu. Amerika'da da tıpkı Britanya'da olduğu gibi zengin ve fakirler vardı. Fakat Amerika'da kalıtsal aristokrasi ve onların hak iddialarını destekleyecek piskoposlar yoktu. Fakirler bile çok çalışarak durumlarını düzeltebilecekleri umudunu taşıyordu. Esasen daha orta sınıf bir toplumdur. 1764 ile 1775 arasında, Londra'daki devletin duyarsızlığı ve Amerika'daki bağımsız tebaasının hassasiyetleri, en nihayetinde ilişkiyi parçalayan bir öfke patlamasına yol açtı.

Bu ilişkinin kopmasının başlıca iki nedeni vardı: Devletin yeni vergiler koyma girişimi ile batıya yeni yerleşimlerin kurulmasının yasaklanması. Bu ikincisi büyük bir öfke yarattı, çünkü devletin Fransa ile girdiği savaşı finansa etmek için aldığı borçları geri ödemek amacıyla, yeni kazanılan toprakları satmayı planladığına duyulan inancı pekiştirdi.

Bu kızışmış atmosferde, "Amerika" ile "Amerikalı" sözcükleri yeni anlamlar kazanmaya başladı. 1765'te yeni Damga Kanunu'nu protesto etmek için dokuz koloninin katıldığı acil olarak toplanan kongrede, Güney Carolina temsilcisi Christopher Gadsden şöyle demişti: "Kıtada New England'lılar, New York'lular değil, Amerikalılar olmalı."

Sonraki on yıl boyunca, genel anlamda bir coğrafi isimden ibaret olan "Amerikalı" sözcüğü iki anlam kazandı: Onu "Britanyalı"dan ayıran bir isim ve on üç koloniyi ortak bir kimlik altında bir araya getiren bir üyelik rozeti.

Londra'daki politikacılar için, savaş kısmen kolonileri korumak amacıyla yapıldığından, kolonilerin masrafın bir kısmını karşılamaları makul görünüyordu. Koloniciler buna oluşturulmuş en etkili sloganlardan biriyle karşılık veriyordu: "Temsil olmadan vergilendirme olmaz." Yani, koloniler Britanya Parlamentosu'na üye seçip yollayamadıklarından, yasalaştırılması için yapılan tartışmalarda söz haklarını kullanamadıkları vergileri ödemek zorunda bırakılmamaları gerektiğine inanıyorlardı. Yeni vergilere yönelik itirazlar gösterilere yol açtı. Bunlar zalimce bastırıldığında direniş güçlendi. Buna rağmen, bu evrede Britanya'dan temelli ayrılma arzusu henüz kitleselleşmemişti. Fakat devam eden İngiliz duyarsızlığı ayrılıkçı propagandanın hızla büyümesine yol açtı.

1773'te İngiliz Parlamentosu Çay Yasası'nı geçirerek, kolonilere çay ithalatı için sadece İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'ne hak verdi. 16 Aralık gecesi, Mohawk yerlileri kılığına giren bir grup bağımsızlıkçı, Şirket'e ait 342 sandık dolusu çayı Boston Massachusetts limanına attı. Vali şiddetle karşılık verince, diğer koloniler hemen bölgenin davasına sahip çıktı. Yeni Kıta Kongresi, İngiliz baskısına direnmek amacıyla, George Washington isimli 43 yaşında Virginialı bir plantasyon sahibinin komutanlığında bir ordu kurulması kararı aldı. İngilizlerin tarafında Fransızlara karşı savaşmış olduğundan bu görev için biçilmiş kaftandı.

Ağustos 1775'te, İngiltere Amerikan kolonilerinin ayaklandığını duyurdu. 4 Temmuz 1776'da, koloniler kendi duyurularıyla cevap verdi. On iki oy ve New York'un çekim-

ser oyuyla, dünyanın herhangi bir yerinde herhangi bir meclisin verdiği en mühim kararlardan biri olan bildirgeyi onayladılar: Bağımsızlık Bildirgesi.

Koloniciler, Kuzey Amerika'ya dönmeyi uman Fransızlar ile İngilizlerin denizleri kontrol etmesini önlemeyi başaran İspanyolların ve Hollandalıların desteğini aldı. Fakat böyleyken bile, savaş tam sekiz yıl sürdü ve ayaklanma birlikleri bir noktada topyekûn yenilgiye yaklaştılar. Fakat (Fransızların desteğiyle) sonunda zafer kazandılar ve 1783 yılında Paris'te imzalanan bir başka anlaşmayla beraber, İngiltere en sonunda eski on üç kolonisinin bağımsızlığını tanıdı. Dört yıl sonra, 1787'de, temsilcileri muzaffer komutanın başkanlığında bir anayasayı onaylamak üzere Philadelphia'da toplandı. 1788 yazında dokuz eyaletin meclisleri onu onayladıktan sonra yürürlüğe girdi ve Amerika Birleşik Devletleri resmi olarak doğmuş oldu. Aslında onu onaylayan onuncu ve on birinci eyaletlerdeki, Virginia ve New York'taki oylamalarda anayasa kıl payı farkla onaylanmıştı. Bu iki eyalet anayasayı onaylamasaydı birlik yine de kurulmakla beraber çok zayıf olacaktı. Nisan 1789'da, artık 57 yaşındaki Washington yemin ederek yeni cumhuriyetin ilk başkanı oldu.

İronik bir şekilde, Kuzey Amerika sömürgelerinin büyük kısmını yitirmek, Britanya'nın dünyanın diğer ucunda önemli bir koloni elde etmesinin doğrudan sebebi oldu. Tarımda devrim yine nüfusta artışa neden olmuş, işçi talebini azaltmış, ümitsiz işsizlerden oluşan bir ordu yaratmıştı. Kasabalardaki şartlar ve ölüm oranları afallatıcıydı; fakat nüfus artmaya devam etti. Köklerinden kopmuş bir alt sınıfın genişlemesi, suç oranlarında, bilhassa hırsızlıkta artışa neden oldu; İngiliz yargı sistemi bununla baş edebilecek donanıma sahip değildi. Hapis cezasına pek başvurulmuyordu. Pek az tutukevi vardı, bildiğimiz anlamda ise hiçbir hapisane yoktu.

On sekizinci yüzyıla gelindiğinde, uzun bir suç listesi, şimdi bize çok küçük kabahatler olarak gelecek, mendil çalmak gibi suçlar dahil olmak üzere idam cezasıyla cezalandırılabilir hale geldi. Jüriler bu şartlarda zanlıları suçlu ilan etmekte gönülsüz davranıyordu. Sisteme bir caydırıcılık unsuru getirmek amacıyla (ve pek çok reformcunun merhameti nedeniyle) idam cezasına “denizlerin ötesindeki yerlere nakletme” şeklinde yeni bir alternatifi getirildi. Uzun yıllar boyunca, “denizlerin ötesindeki yerler” Amerikan kolonileri olmuştu. Onlar elden gidince Britanya’nın suçluları gönderebileceği bir yer kalmamıştı. Hâkimler insanlara nakil cezası vermeyi sürdürdüğünden bir tikanıklık baş gösterdi ve hükümlülerin hurda gemilere (Thames halici ve diğer limanlarda demirlemiş eski savaş gemilerine) yerleştirilmesiyle bu tikanıklık giderildi. Fakat gemiler doldukça, başka çözüm arayışları ortaya çıktı.

Tutukluları göndermek için ilk akla gelen denizaşırı konum Afrika’nın Batı Kıyısı idi; fakat sağlık koşulları ve yerlilerin düşmanca yaklaşımı bu seçeneği elverişsiz kılıyordu. Sonra zeki bir devlet memuru Avustralya’nın güneydoğusundaki bölgede Cook’un muhteşem limanlar ve güzel manzaralarını tarif ettiği Botany Körfezi’ni hatırlayıverdi. Burası yalnızca hükümlülerin yerleşimi için uygun bir yer gibi görünmekle kalmıyordu, aynı zamanda Güney ve Güneydoğu Asya’daki denizcilik faaliyetleri için de bir destek üssü kurulmasına uygundu.

Bir grup hükümlü toplandı ve 1787’de bundan böyle Avustralyalılar tarafından Birinci Filo olarak bilinecek on bir gemiden oluşan küçük bir filo oluşturuldu. Gemide 262 hükümlü (çoğunluğu 16 ile 35 yaşları arasında olan 140 erkek ve delikanlı ile 122 kadın ve genç kız) vardı. İngiltere’yi 13 Mayıs 1787’de terk ettiler. Sekiz ay sonra, 19

Ocak 1788'de Botany Körfezi'ne ulaştılar. Fakat burada kalmadılar. Kaptan Arthur Phillip, bölgenin fazla kurak olduğuna karar verdi ve yerleşimini daha ötede, Port Jackson ismini verdiği bir yere kurdu. Burası, bizim Sydney Limanı olarak bildiğimiz, dünyanın en büyüleyici doğal limanlarından birine bakıyordu.

Yeni yerleşimin kurulduğu yerde zaten yerli bir nüfus vardı; fakat yerleşik değildi. Bölgenin ilk kâşifleri, oraya 20.000 yıl önce gelmişlerdi ve torunları o zamandan beri burada yaşıyordu. Phillip sonradan bölgeyi keşfe çıktığında, yerli nüfusun yaklaşık 1500 civarında olduğunu tahmin etti; fakat bu insanlar küçük kabilelere ayrılmıştı ve zaten silahları da yoktu. Bir sonraki filonun gelmesi eli kulağında olduğundan, bu küçük kasaba makul surette güvenli görünüyordu.

Bu mahkûmların arkalarında bıraktıkları Avrupa'da olaylar kıta tarihinin en sarsıcı kargaşalarından birine doğru sürükleniyordu. İngiltere ile yapılan Yedi Yıl Savaşları, Fransa Kralı XVI. Louis'yi ödeyemediği borçlarla baş başa bırakmış, kendisi ve sarayı, alışkın olduğu yaşam tarzını sürdürmesine yarayacak araçlardan mahrum kalmıştı. Kral çaresizlik içinde, Fransa'nın parlamentoya en çok benzeyen oluşumu sayılan ve aristokrasiyi, ruhban sınıfını ve hali vakti yerinde vatandaşları temsil eden Sınıflar Meclisi'ni topladı. 175 yıldır Sınıflar Meclisi'nin toplandığı görülmemişti; bu olgu, Fransa'nın ne denli kibirli bir yönetim geleneğine sahip olduğunu gösterir. "Yönetim" derken, bu işin, Louis'nin, kraliçesi Marie Antoinette'in ve saray mensuplarının 4000 hizmetkârla beraber lüks bir atalet içinde yaşadığı, Paris'ten 32 kilometre uzakta bulunan Versay'daki 1000 odalı sarayından yapıldığını ekleyelim.

Sınıflar Meclisi'ni oluşturan üç grup (soylular, ruhban sınıfı ve Üçüncü Sınıf [avukatlar, doktorlar, ikinci derece

mülk sahipleri, vs.)) ayrı ayrı toplanıyor ve oylama yapıyordu. Fakat bu kez, Üçüncü Sınıf üyeleri yalnızca üçüncü bir sınıf gibi görülmeyi reddedip bir Ulusal Meclis oluşturarak soyluları ve ruhban sınıfını kendilerine katılmaya davet ettiler. Louis her zamanki mekânda toplanmalarını yasaklayınca, onlar da bir tenis kortunda toplandı ve ülkeye bir anayasa verilene dek dağılmayacaklarına dair o meşhur “Tenis Kortu Yemini”ni ettiler. 1788 sonbaharında mahsul kıtlığı yaşanınca ekmeğin fiyatı tavan yaptı ve açlık sınırına dayanmış olan halkın sabrı taşıtı. 14 Temmuz 1789’da, bir kalabalık toplandı ve Paris’in meşhur hapisanesi Bastille’i basıp ateşe verdi. Bunu ülke çapında ayaklanmalar izledi. Ulusal Meclis, soylular ve ruhban sınıfının vergi muafiyetini kaldırdı ve Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi’ndeki aynı muhalif üslupla yazılan İnsan Hakları Bildirgesi’ni yayınladı.

Şimdi olaylar bir kasırğa hızında ilerlemeye başlamıştı. Ekim 1789’da yüzlerce kadın 30 kilometre yürüyerek Versay Sarayı’nın kapılarına dayanıp ekmek istedi; az kalsın kraliçeyi linç ediyorlardı. Kral ve kraliçe kaçmaya çalışırken yakalandılar ve aşağılayıcı bir biçimde Paris’e geri getirildiler. Ulusal Meclis Kilise’nin topraklarına el koydu, Fransa’nın Amerikan kolonilerinde köleliği kaldırdı, vaat edilen anayasaı kabul etti ve bütün varlıklı vergi mükelleflerine oy hakkı verdi. On sekiz ay sonra, kral yargılandı ve suçlu bulundu, halkın önünde yeni icat edilen giyotinle idam edildi.

Fransa içinde muhalefetle ve çevre ülkelerin kendi canlarından korkan yöneticilerinin düşmanlığıyla karşılaşan yeni cumhuriyetin liderleri, şiddetli tepki sergilemeye yöneldi. 1793 ile 1794 arasında Kamu Güvenliği Komitesi 20.000 kişinin tıpkı kral gibi giyotinle idam edildiği bir korku krallığı kurdu.

1794'te Ulusal Meclis'te yükselen tepkiler, yönetimi daha mantıklı bir tavır takınmaya zorladı ve terör sona erdi. Fakat içerideki gerici güçlere ve dışarıdaki düşmanlara karşı savaş hiç dinmeden devam etti.

NAPOLYON VE SONRASI

Davalarının haklılığına duydukları inançla hareket eden Fransız orduları art arda zaferler kazanıyordu. Fakat meşru müdafaa savaşları zamanla özgürlük savaşlarına, onlar da o eski moda toprak genişletme savaşlarına dönüştü. Bu savaşlar Napolyon Bonapart isimli genç bir general tarafından yönetildi. Bonapart 1799'da bir hükümet darbesi yaparak Fransa'nın diktatörü oldu. Sonrasında bir Avrupa imparatorluğu yaratmak için kolları sıvadı. Paradoksa bakın; ilk eylemlerinden biri bir denizaşırı sömürgeyi elden çıkarmak ve böylece çiçeği burnunda Amerika Birleşik Devletleri'nin topraklarının iki katına çıkmasını sağlamak oldu. Bu, 1803 tarihli Louisiana'nın Satın Alınması olayıydı (bkz. Bölüm 31).

1804'te Napolyon cumhuriyeti yönetiyormuş gibi yapmaya artık lüzum görmeyerek kendisini imparator ilan etti ve henüz hatıralardan silinmeyen Kutsal Roma İmparatorluğu anılarını kasten canlandırdı. Orduların lideri olarak yenilmezdi. Dokunamadığı tek bir düşman vardı. Adadaki kalelerinde güvende olan İngilizler bir yandan onun hırslarına karşı kıtada verilen mücadeleyi yönetiyor, diğer yandan da

donanmaları onun limanlarını ablukaya alıyordu. Fakat karada Napolyon'un orduları önüne çıkan her şeyi silip süpürüyordu. Avusturya ve Prusya'yı yenilgiye uğrattı, İtalya ve İspanya'nın büyük kısmını fethetti. Elindekiyle yetinseydi, Avrupa'nın büyük kısmını kucaklayan ve çok uzun ömürlü olabilecek bir imparatorluğu pekiştirebilirdi. Fakat aşırı bir sağduyusuzlukla, 130 yıl sonra Adolf Hitler'in de yapacağı gibi, Rusya'yı istila etmeye karar verdi.

Bu geri kalmış imparatorluk kolay lokma gibi görünmüş olmalı; fakat Napolyon, Rus Ayısı'nın cezalandırma kapasitesini hafife almıştı. Bu güç denemesinden önceki yüzyılda, Rusya'nın hükümdarları iki önemli görevle ilgilenmişti: Sınırlarının ötesindeki bölgeleri fethedip oralara yerleşmek ve Rus ekonomisini modernleştirmek. Bu iki yönlü mücadele, Büyük Petro tarafından benimsenmiş, sonra da 1762 ile 1796 yıllarında hüküm süren bir diğer olağanüstü yönetici II. Katerina (Büyük Katerina) tarafından sürdürülmüştü.

Bir Alman prensesi olan Katerina, on altı yaşında o zamanlar tahtın vârisi olan Petro'nun torunuyla evlenmişti. Otuz üç yaşında tahtı ele geçirdiğinde, 34 yıllık hükümdarlığı boyunca durmadan dinlenmeden Petro'nun başlatmış olduğu programı sürdürdü. Son derece enerjik, zeki ve kararlı bir kadın olan Katerina bu görevde, yıllarca sevgilisi olan ve ilişkileri bittikten çok sonra dostu olarak kalan zeki idarecisi Prens Grigori Potemkin'in yardımlarını aldı. Hükümdarlığının sonuna doğru beraberce Rusya'nın güney ve batı bölgelerini yaklaşık 510.000 kilometrekare genişlettiler, nüfusuna 40 milyon eklediler ve bir savunma kordonu oluşturdular; bu savunma kordonu olmasaydı ülke imkânı yok Fransızların saldırısına karşı koyamazdı.

İşte Napolyon'un saldırısı karşısında sınavdan geçen, bu iki olağanüstü hükümdarın, Petro ile Katerina'nın yarattığı

yeni Rusya'ydı. Başta, Napolyon'un orduları durdurulamadı, Napolyon çarçabuk Moskova kapılarına ulaştı. Fakat Moskova direndi. Şehrin kuşatması sürerken, emir-komuta Rus kışına geçti. Daha fazla ilerleyemeyen ve ikmal hatları risk doğuracak biçimde uzamış olan Napolyon, soğuktan donan ve aç susuz kalan birlikleriyle çaresizce geri çekildi, intikamcı Rus ordusunun saldırısına uğradı ve yolda muazzam sayıda kayıp verdi. Bu, Napolyon'un Avrupa hâkimiyeti rüyasının sonuydu.

600.000 kişilik ordusunun küçük düşmesi, imparatorluk içindeki isyankâr güçlere bir kapı açtı. Aynı zamanda müttefiklerin de tavrı değişti. Önce Almanya, sonra İsveç ona isyan etti. 1814'te tahtını bıraktı ve Elba Adası'na sürgüne gönderildi. 1815'te kaçarak son bir ordu topladı; fakat bu ordu da 18 Haziran 1815'te (günümüzde Belçika toprakları içerisinde bulunan) Waterloo köyünün dışında İngiliz ve Prusya birlikleri tarafından yenilgiye uğratıldı. Bu kez düşmanları işi şansa bırakmadı. Napolyon Atlantik'in ortasında bulunan St. Helena Adası'na sürgüne gönderildi ve ömrünün geri kalanını sıkı gözlem altında, büyük hayal kırıklığı içinde geçirdi.

Napolyon'un imparatorluğu kısa ömürlü olmakla beraber, Fransa'nın hukuki, politik, sosyal yapısında meydana getirdiği değişimlerin izi asla silinmeyecekti. Megalomani-den mustarip olabilirdi; fakat ruhen bir demokratı; despot bir demokrat. Fransa devletinin antika, baskıcı, keyfi yapısını bozup yerine yasalar önünde eşitlik ilkesini temel alan bir hukuk sistemi getirdi. Bu sistem (*Code Napoléon* yani Napolyon Kanunları) halen Fransa'da ve dünyada Fransız uygarlığının dokunduğu pek çok ülkede sivil yaşamın çerçevesini oluşturur. Papa ile Kilise ve Devlet ayrımının daimiliğini koruyacak bir anlaşma yapmıştır, böylece Fransa o gün bugündür kesin olarak seküler bir devlettir. Kilise devrim

sırasında el konulan toprakları ve bunların sunduğu zenginliği asla geri alamamıştır. Napolyon'un yeniden çizdiği, *départements* olarak bilinen bölgesel birimlere dayalı Fransa haritası, halen ülke idaresinin temelini oluşturmaktadır. Bunlara ek olarak, kullanıma soktuğu ağırlık ve ölçü sistemi (metrik sistem) bugün hâlâ dünyanın en yaygın sistemidir.

Napolyon'un yenilgisinden sonra düşmanları Avrupa haritasını yeniden çizmek ve devrimci savaşlar onları silmeden önce kıtayı yöneten rejimleri olabildiğince yeniden kurmak için Viyana'da toplandı. Diğer restorasyonlar sırasında bir başka Louis (on sekizinci) Fransa tahtına çıkarıldı. Fakat tahtlar yeniden doldurulsa da, 1789'da alevlenen devrimci ruh dindirilememişti ve sonraki on yıllarda tekrar tekrar canlanacaktı. Yüzyılın sonunda önce, temsili hükümet kıtanın büyük bölümünde norm halini alacak, Fransa da cumhuriyet hükümetinin yuvası ve mucitlerinden biri olarak Birleşik Devletler'in yanında yerini alacaktı.

Devrim Fransa'da yenilgiye uğramış olsa da, Fransa'nın yakmış olduğu ateş şimdi dünyanın dört bir yanına yayılmıştı. Tutuşturduğu rejimler arasında, önceki 300 yıl boyunca Latin Amerika'yı yönetmiş olan Avrupa imparatorlukları vardı. Sadece on beş yıl içinde, 1810 ile 1825 arasında bunlar ortadan kayboldu.

Bağımsızlığını ilan eden ilk sömürge, Portekiz kraliyetinin gözbebeği Brezilya'ydı. Onun, Avrupa sömürgelerinden en büyüğünün özgürleşmesi barışçıldı. Portekiz ile İngiltere yüzyıllardır müttefikti ve Napolyon, özellikle İngiliz ticaretine zarar vermek için Portekiz'i 1807'de işgal etmişti. Bunun üzerine Portekiz naibi (sonradan Kral VI. John olacaktı) sarayını Atlantik üzerinden Rio de Janeiro'ya taşıdı. Oraya gidince, Brezilya'yı Portekiz'e eşit statüde bir krallık yaptı, böylece ülkeyi bütün uluslarla ticarete açarak yerel ekono-

miyi kalkındırdı. 1821'de Portekiz'e döndüğünde, Portekiz meclisi, *Cortes*, onun tesis ettiği reformların çoğunu bozmayı hedefleyen yasalar yürürlüğe soktu. Bu Brezilyalıları öylesine öfkелendirdi ki, babasının yokluğunda naip rolündeki oğlu Dom Pedro'yu bir yasama meclisi toplamaya ikna ettiler. 7 Eylül 1822'de, bu meclis ülkenin bağımsızlığını ilan etti. İşte bu kadardı; tek bir mermi atılmamıştı.

Bağımsızlığını ilan eden ilk İspanyol sömürgesi (şimdiki Arjantin'in ilk hali) bunu aynı şekilde bir ayaklanma olmak-sızın yaptı. 1808'de Napolyon İspanya kralını tahttan inmeye zorladı ve onun yerine erkek kardeşi Joseph'i koydu. Buenos Aires Belediye Meclisi'ndeki Kreol unsurlar (La Plata Genel Valiliği olarak bilinen bölgenin tüccar ve toprak sahibi sınıfları), eski bir yasadan faydalanarak geçici bağımsızlık ilan ettiler. Fakat kral yeniden tahta döndüğünde, İspanya'nın en berbat krallarından biri olduğunu çarçabuk kanıtladı. Böylece, 9 Temmuz 1816'da bölgenin büyük kısmını temsil eden meclis, "Birleşik La Plata Eyaletleri" adıyla kalıcı bağımsızlık ilan etti.

İspanya'nın geri kalan Güney Amerika sömürgelerini özgürleştiren özgürleşme hareketi, daha şiddetli bir olaydı. Kahramanı, yetenek ve başarısı her ülkeden, her yaştan herhangi bir özgürlük savaşçısıyla benzerlik taşıyordu. Bu adam tarihe *El Libertador* yani Özgürleştirici adıyla geçmiştir. İsmi Simón Bolívar'dı ve Venezuela'nın Caracas kentinde zengin bir aristokrat aileye doğmuştu. Avrupa'da eğitim almış, bazı radikal düşünürlerle tanışmış, 1805'te, yirmi bir yaşındayken, Roma'daki Monte Sacro'da durarak ülkesini özgürleştireceğine yemin etmişti. 1813'te Yeni Granada'da (geleceğin Bolivya'sında) yaşarken, Venezuela halkını İspanyol idaresinden kurtulmaya çağıran *Cartagena Manifestosu*'nu yayınladı. Bir sefer birliğinin komutanı olarak Caracas'ı

işgal etmeyi başardı; ancak yenilgiye uğradı ve Jamaika'ya kaçmak zorunda kaldı. İşte orada, anayasaları Britanya anayasasını örnek alan Latin Amerika cumhuriyetleri fikrini ortaya koyan *Jamaika'dan Mektup* isimli en ünlü politik beyanını yayınladı. 1819'da, askeri tarihin en baş döndürücü başarısına imza atarak, küçük bir ordunun başında Orinoco Havza'sından çıkıp güya geçilmez dağlık bölgeden geçerek 7 Ağustos 1819'da Boyacá Savaşı'nda hafızalara kazınan bir zafer kazandı. Mayıs 1821'de, memleketini özgürleştirdiği Carabobo Savaşı'nda bir zafer daha aldı ve üç yeni cumhuriyetin, Kolombiya, Ekvador ve Venezuela'nın bağımsız geleceği için yolu hazırladı.

1824'te Bolívar Latin Amerika'nın özgürlüğü için çarpışan bir başka kahramanla tanıştı: José de San Martín. Eski bir İspanyol generali olan San Martín de Şili'yi özgürleştirmek için And Dağları'ndan bir ordu geçirmişti. Sonra Peru'ya girmiş, Lima'yı ele geçirmişti; fakat kuzeyde İspanyol ordusunu yenecek kaynakları yoktu. Bolívar ile San Martín'in kanları birbirlerine kaynamamıştı. San Martín her ülkenin bir krala ihtiyacı olduğuna inanan ve kendisini çoktan Peru'nun imparatoru ilan eden otokratik ve soğuk bir tipti. Bolívar ise tam tersi, cumhuriyetçi ve demokratik ilkelere derinden bağlıydı ve duruşu ona San Martín'in aristokratik havalarını sevmeyen pek çok Perulunun desteğini kazandırmıştı. En önemlisi, Bolívar'ın İspanyol imparatorluğunu son kez bozguna uğratarak büyük zaferi kazanan kişi olmak istediği belliydi ve bunu hiç kimseyle paylaşmaya niyeti yoktu. Hedeflerdeki bu farklılığın ve çevresindeki memnuniyetsizliğin farkında olan San Martín sahneden çekildi ve günlerini sürgünde geçirdi. 9 Aralık 1824'te, Bolívar Peru'daki Ayacucho'da son bir büyük savaş kazandı ve böylece ülkeyi özgürleştirerek Güney Amerika'daki İspanyol hakimiyetini sona erdirdi. 1825'te Yukarı

Peru, kurtarıcısının şerefine Bolıvyası ismini aldı ve yeni Amerika cumhuriyetlerine katıldı.

Bağımsız Meksika cumhuriyeti, yalnızca iki yıl önce doğmuştu. Oradaki mücadele hepsinden uzun sürmüştü. 1810'da, fakir fakat karizmatik bir rahip olan Manuel Hidalgo y Costilla'nın liderliğindeki bir halk ayaklanmasıyla başlamıştı. Manuel Hidalgo y Costilla'nın ordusu Mexico City'nin kapılarına ulaşmış; fakat eğitimsiz birlik, devlet güçleri tarafından kolayca yenilgiye uğratılmıştı. 1814'teki bir ayaklanma da aynı şekilde bastırılmıştı. Direniş, bu kez gerilla savaşında yaşam buldu; fakat Mayıs 1821'e dek belirleyici bir sonuca ulaşamadı. Bu tarihte, İspanyol hükümeti, Yeni İspanya'nın (ülkenin ismi o zaman buydu.) kendi yerel imparatoru altında bağımsız olacağını söyleyen Kordoba Antlaşması'nı kabul etti. Ülke iki yıl sonrasına dek resmen cumhuriyet olmadı; fakat 24 Mayıs 1821 günü daima cumhuriyetin kuruluş tarihi olarak kutlanacaktı.

Ayaklanmaları bu hengâmeyi başlatan Paris vatandaşları kendi cumhuriyetlerini kaybetmişlerdi ve onu bir kuşak sonrasına dek göremeyeceklerdi. Fakat eylemlerinin doğrudan bir getirisi olarak, bir zamanların iki kudretli imparatorluğunun haritadan silindiğini ve bir düzine yeni cumhuriyetin kendilerini idare etme hakkını kazandığını bilerek avunuyorlardı.

Avrupa'daki monarşilerin hükümetleri, Latin Amerika'da yeniden hâkimiyet kurmayı istiyordu ve bunu nasıl gerçekleştirebileceklerini tartışmaya başlamışlardı. Britanya ile Birleşik Devletler'den itiraz gelince bu fikri terk etmek zorunda kaldılar. Britanya'nın, dünyanın lider deniz gücü ve ticaret ulusunun, stratejik açıdan önemli olan ve büyük potansiyele sahip bu ülkelerin yeniden İspanyol ve Portekiz kontrolüne geçmesine izin vermeye niyeti yoktu. Artık uluslararası ilişkiler egzer-

sizlerine başlamış olan Birleşik Devletler de aynı görüşteydi ve bunların İspanyol, Portekiz ve İngiliz hâkimiyetine girmesine izin vermeye niyeti yoktu.

1823'te Birleşik Devletler başkanı James Monroe, Monroe Doktrini olarak bilinen birtakım ilkeler ortaya koydu. Amerikan ulusuna bir hamle, Birleşik Devletler'e karşı düşmanca davranış olarak görülecekti. Bu da meseleyi berraklaştırıyordu. Cumhuriyetçi özgürlüklerin savunması için bir ilke beyanını gibi görünen şey, aslında uluslararası güç politikaları oyununda yeni bir oyuncunun sahneye çıkışını ve Amerika'da sadece tek bir imparatorluğun, Amerikan imparatorluğunun olacağını duyuruyordu.

YENİ BİR ÇALIŞMA TARZI

1776, Amerikan kolonilerinin Bağımsızlık Bildirgesi'ni yayınladığı yıl, aynı zamanda ekonomi biliminin temel metni haline gelecek bir kitabın yayınlanma tarihiydi: Adam Smith'in *Ulusların Zenginliği*.

Yayınlandığı zaman Smith İskoçya'daki Glasgow Üniversitesi'nde 53 yaşında bir profesördü. Kitabı, Britanya'nın ticari yaşamında meydana gelen değişimlere ve doğmakta olan fabrika sisteminin olası sonuçlarına serinkanlı, sakin bir bakış sunuyordu. İşbölümüyle elde edilebilecek muazzam verim artışını vurguluyordu: İşbölümü, malların üretimi sürecinin, her biri bir işçiye tahsis edilen uzmanlaşmış faaliyetlere bölünmesiydi. Fakat kitaptaki en önemli fikir, "gizli el" idi. Smith, kâr peşindeki işletmeler arasındaki rekabetin onları müşteri memnuniyeti için en etkili araçları kullanmaya itmesi, bunun da bu müşterilere sunulan değer ve kalitenin en üst düzeye çıkarılmasıyla sonuçlanması sürecine bu ismi vermişti.

Smith bir işadamı değildi, işletmelerin tavırları konusunda hayallere de kapılmıyordu. Ticari sınıfların çok açgözlü

olduğunu, bunun devletin alacağı önlemlerle kontrol altında tutulması gerektiğini belirtiyordu. Fakat aynı zamanda, adil rekabeti sağlama almanın ötesine geçen bir devlet müdahalesinin çok kötü bir şey olduğunu öne sürüyordu. Bu fikirlerin ortaya koyulduğu kitap, şimdiye dek yazılmış en etkili kitaplardan biri olma özelliğini korumaktadır. İşletmelerin savunucuları onun rekabetin faydalarına ve devlet müdahalesinin tehlikelerine yönelik sözlerini alıntılarmaktan asla yorulmazlar. Kimi sebeplerle, kitabın işletmelerin kontrol edilmeyen açgözlülüğünün tehlikeleri hakkındaki uyarılarını daima görmezden gelirler.

Smith, kendisi ve çağdaşlarının yeni bir dünyanın eşiğinde durduğunu görebiliyordu ve bu kitap insanların bu dünyayı anlamasına yardım etmek için yazılmıştı. Yeni fabrikalar ve bu fabrikaların ürettiği mallar için bulunan pazarlardan ilham almıştı. Onun aklındaki sektörlerden birini ele almak, o zamanlar Britanya’da meydana gelmekte olan değişimleri ve yarattıkları heyecan dalgasını anlamamıza yardımcı olacaktır.

Londra’nın yaklaşık 240 kilometre kuzeybatısında Çömlekçiler olarak bilinen bir bölge vardır. İsmi, birkaç yüzyıl öncesine dayanan toprak çömlek ve seramik imalatı uzmanlığından alır ve uygun kil orada bolca bulunduğundan orada başlamıştır.

On sekizinci yüzyılın başında, çömlek imalatı çömlek ustaları ile çıraklarının bulunduğu küçük imalathanelerde sürdürülüyordu. *Ulusların Zenginliği* yayımlandığı zaman, bu sektör bir dönüşümden geçmişti. Burslem köyündeki bir fabrikada Josiah Wedgwood isimli bir imalatçı, Avrupa’daki en büyük işgücünden birini çalıştırıyordu. Fabrikası, Smith’i çok heyecanlandıran işbölümünün en iyi örneklerinden birini sergiliyordu. On sekizinci yüzyılın sonunda bile, çömlek

imalatı halen zanaat sektöründeydi. Fakat çok fazla sipariş gelmesi, Wedgwood'u imalat sürecini ardışık evrelere bölmeye ve işçileri ekiplere ayırarak her imalat evresinde ayrı bir ekip görevlendirmeye itti.

1774'te Büyük Katerina'ya 952 parçadan oluşan seçkin, elle süslenmiş bir sofrta takımı gönderdi. Bu siparişi tamamlayabilmişti; çünkü yenilerde yapılan ve birincil sponsorlarından biri olduğu bir kanal, ürünlerini güvenle yükleme limanına götürmesini sağlıyor, böylece berbat yol ağıyla uğraşmak zorunda kalmıyordu. Denize ulaşımı olan kanal, aynı zamanda ihtiyacı olan Cornwall seramik kilini elde etmesini de sağlıyordu. 1782'de, canciğer arkadaşı bilimci ve şair Erasmus Darwin'in önerisiyle, dünyada bir dizi makineyi çalıştırmak için buhar kullanan ilk fabrikatör oldu. Erasmus böyle bir öneri getirmeyi başarmıştı; çünkü söz konusu buhar makinesini icat eden İskoçyalı mühendis James Watt'un ortağı Matthew Boulton isimli Birmingham'lı bir fabrikatörün arkadaşıydı.

On sekizinci yüzyılın başında buharlı pompanın icadı, kömür madenlerinden su boşaltmayı mümkün kıldı, bu da karşılığında, İngiltere'nin kereste eksikliğini telafi etmek için ihtiyaç duyduğu kömürü çıkarmasını sağladı. Buhar pompası o zaman icat edilmiş olmasaydı, İngiliz kömür sektörü durma noktasına gelirdi. 1702 gibi erken bir tarihte, Warwickshire'daki bir ocak, sırf su seviyesini kontrol altında tutan pompaları çalıştırmak için 500 at kullanıyordu.

Atlardan görevi devralan ilk buhar makineleri, verim açısından pek de mucizevi sayılmazdı. Tüketilen her 100 birim ısı eşdeğeri için bir birim güç veriyorlardı, verim yalnızca yüzde birdi. Watt'ın deneyleri, buhar gücünü iki açıdan dönüştürdü. Birincisi, yoğunlaştırıcı olarak bilinen bir aparatı icat ederek, Watt makinesinin verimini on kat artırdı. İkincisi,

dik (iç ve dış) hareketi döner harekete çeviren bir araç tasarlayarak çok çeşitli uygulamalara uyarlanabilecek makineler üretti; bu uygulamalardan en önemlisi makineler için kayışla tahrik düzenlerinin çalıştırılmasıydı.

Makine kullanımında buharın faydası gösterilince, Boulton ile Watt makineleri Britanya'daki fabrikalara kurulmaya başlandı. Aynı zamanda ihraç da ediliyorlardı. Fakat patent alındıktan sonraki yüzyılın ilk çeyreğinde, yurtdışına ihraç edilen buharlı makine sayısı üretilen toplam buharlı makine sayısının minicik bir kısmını oluşturuyordu. Hesaplara göre, 1800'de dünyadaki makine gücünün yaklaşık yüzde 50'si Britanya'da kullanılıyordu ve Britanya'daki kişi başı elektrik tüketimi Fransa'dakinden yaklaşık on beş kat daha fazlaydı. Bu istatistik, Fransa'nın yarısından az nüfusa sahip Britanya'nın ona karşı bu kadar etkili bir savaş verebilmesini açıklamaya yarayabilir.

Bu yeni güç kaynağı, yeni üretim yöntemlerini kullanarak büyük ölçekli imalat ihtimalini de açtı. Denize yakın olmak ve bir kanal sistemine erişim, kömür ve diğer ham maddeleri çok sayıda iç bölgeye ucuz yoldan nakletmeyi mümkün kılıyordu. O emsalsiz fenomene, Sanayi Devrimi'ne yol veren faktörlerden bazılarının tam olarak ne zaman ve nerede meydana geldiği şimdiden netleşiyor.

Arz kısmı bu kadardı: Malların imal edilmesi ve piyasaya sunulması. Gelgelelim, ticaret bir arz talep meselesidir. Talep olmaksızın arz olamaz. Üstelik bu döngüsel bir süreçtir; talep artışı, verim artışına yol açar. Yüksek verim, daha fazla uzmanlaşma, daha fazla mal ve daha az üretim maliyeti anlamına gelir. Düşük üretim maliyetleri de daha düşük fiyat koymayı mümkün kılar ve bu da yeniden talebi artırarak, daha başka ölçek ekonomileri ihtimalini açar ve bu böyle devam eder. Küçük ada ülkesi etrafındaki kıyı trafiğine bağ-

lanan bu kanallar, fabrikalara yakıt ve hammadde getirmeyi kolaylaştırmakla kalmıyor, aynı zamanda uzak şehirlerdeki müşterilere mal ulaştırmayı da kolaylaştırıyordu. Dolayısıyla imalatçılar daha büyük pazarlara erişebiliyor, böylece de daha da düşük maliyete daha fazla mal üretebiliyorlardı.

Fakat başa dönersek, talepte böylesine bir artışa ne yol açmıştır? Tarımda verimin arttığını veya yüksek getirili besleyici bir sebzenin (patatese ne dersiniz?) piyasaya sunulduğunu düşünün. Bu, aynı miktarda çiftlik arazisinin daha büyük bir nüfusu idame ettireceği, böylece daha fazla talebe yol vereceği anlamına gelir. Bu daha verimli çiftçilik daha az çiftçiye ihtiyaç duyar, bu da fabrikaların içine çekmesi için daha çok ucuz işgücü fazlasına neden olur. Çiftliklerde daha az insana ihtiyaç duyulur, fabrikalarda çalışabilecek insanların sayısı artar ve daha önce hiç kimsenin satın almaya parasının yetmediği mallar fabrikalarda çok daha ucuza üretilir.

Yukarıdaki satırın, bu olaylar arasında bir neden sonuç ilişkisi olduğu halde kasten sanki yokmuş gibi kaleme alındığını bilmelisiniz. On sekizinci yüzyılda Sanayi Devrimi'ni oluşturan değişim kasırgasını onun gerçekten de bir kasırga olduğunu göz önünde bulundurmadan anlamak imkânsızdır. Sanayi Devrimi A'nın B'ye, B'nin C'ye, onun da D'ye yol açtığı bir süreç sonucunda meydana gelmemiştir; daha çok, uygun koşullar içerisindeki güçlerin çalkantılı etkileşiminin ürünüdür. Bu devrimi yaratmak için gereken her şey belirli bir yerde, İngiltere'de, belirli bir zamanda, on sekizinci yüzyılın ortası ile sonu arasında meydana gelmişti. On sekizinci yüzyılın (eşlerinin ve onların çeyizlerinin desteğini alan) İngiliz erkekleri MÖ dördüncü yüzyılın Yunanlı erkekleri veya on altıncı yüzyılın İnkalarından daha zeki değillerdi. Yalnızca doğru zamanda doğru yerde, doğru bir yaklaşım içindelerdi.

MAKİNELERİN GELİŞİ

Çömlek endüstrisi, on sekizinci yüzyılda İngiltere’de Sanayi Devrimi’ni yaratan etkileri resmetmek için uygun bir örnektir; fakat en önemli gelişmelerin yaşandığı sektör bir başkası, demir imalatıydı. Bu, MÖ birinci yüzyılda halihazırda Çin’de son derece gelişmiş bir endüstriydi; Çin bin yıl önce büyük miktarlarda dökme demir ürettiyordu. Fakat bu demir, esasen yapısal amaçlar için kullanılıyordu. Çin, henüz demiri mekanik amaçlar için kullanmaya başlamamıştı. İşin aslı, Çin henüz makineleri sistematik bir şekilde kullanmıyordu; burası makinelere yakın bir uygarlık değildi. Bu açıdan on sekizinci yüzyıl İngiltere’si ile daha eski zamanların Çin’i arasındaki farklılık çok çarpıcıdır. On sekizinci yüzyılda pek çok İngiliz makinelere karşı bir tutku geliştirmişti.

Bu büyülenme yalnızca mekanikle sınırlı değildi. Josiah Wedgwood ve arkadaşları örneğinde olduğu gibi, sanayiciler, bilimciler ve maharetli mühendisler arasında süregiden bir iletişim vardı. İngiltere’de çok köşeli sınıf farklılıkları olmakla beraber, toplum mandarinler, entelektüeller, zanaatkârlar, bilimciler, çiftçiler, toprak sahibi aristokratlar

gibi sert bölümlere ayrılmamıştı. Bedensel işler yapmaktan muaf olduklarının simgesi olarak tırnaklarını uzatan eski Çin'in mandarinlerinden ve bedensel işleri kölelerin işi olarak gören antik Yunan filozoflarından farklı olarak, İngiltere'de Sanayi Devrimi'ne parasal destek sağlayan beyefendiler, mekanik keşiflerin esas ayrıntılarını seviyordu. Tarımda da sanayideki devrimle paralel giden, hatta onu mümkün kılan bir devrim olmuştu. Pek çok aristokrat, sürülerini ve arazilerini geliştirmek amacıyla rekabetçi bir güdüyle bahçıvan ve hayvan yetiştiricileriyle el ele vermişti. Bu, İngiliz toprak sahiplerinin boğalarının büyüklüğü, ekinlerinin hasadının yanı sıra yarış atlarının hızı veya tazılarının zekâsıyla övündükleri bir zamandı.

Peki, bu insanlar neden tarımsal gelişim ve mekanik yeniliğin heyecanına kapılmışlardı? Çok basit; keselerini doldurmak için. Hızla artan nüfus, düşen taşımacılık maliyetleri ve sürekli keşif kültürü, neredeyse günlük bazda kâr fırsatı yaratıyordu. Her şeyden önemlisi, İngiliz girişimciler bu kârların peşine düşmekte özgürdü. İç ticareti yürütme veya keşiflerden faydalanma hakkını kendisine ayıran bir devlet tekeli yoktu. İşletme kârları dolaysız vergilendirmeye tabi de tutulmuyordu. Gerekli altyapı da mevcuttu. İngiliz patent yasaları güvenilir olmaktan çok uzak olsa da, yeni bir yöntem keşfetmiş olan bir kişinin onun kullanımından elde edilen kâra ortak olması için makul bir garanti sağlıyordu. Örneğin, bu, Fransa'daki bir mucidin sahip olmadığı bir güvenceydi. Senetler de kanun gücüyle destekleniyor, hammaddelerin bedelinin nihai mallar satıldıktan sonra ödenmesini veya malların uzak bir yerde, onları yapan fabrika sahibinin bire-bir tanımadığı bir müşteriye güvenle satılmasını mümkün kılıyordu. Son olarak, anonim şirketin keşfi, aktif olarak işle meşgul olmayan insan gruplarının gereken sermayenin bir

kısmını sağlayabilmesini ve kazanılan kârın uygun bir kısmını alabilmesini mümkün kılmıştı.

Bu dönemde İngiltere’de ticaret hayatı altına hücumun pek çok özelliğine sahipti. Başına talih kuşu konan kişilerle ve kazanılan servetlerle ilgili pek çok öykü anlatılıyordu. Aynı zamanda bu dönemin Vahşi Batı benzeri bir özelliği de vardı. Dolandırıcılık almış başını gidiyordu ve büyük tehlikeler vardı. Bankalar küçüktü ve sık sık iflas bayrağını çekiyorlardı. Batan bir şirketin hissedarlarının onun borçlarından sorumlu olmamasını temin eden sınırlı sorumluluk ilkesi henüz yasalarda yer almamıştı, bu nedenle on sekizinci yüzyılın sonunda hissedarların sorumluluğu sınırsızdı.

En önemli gelişmelerin demir sanayisinde meydana gelmesinin nedeni, toplu üretimi yapılan demir (ve onun sonraki türevi çelik) olmaksızın asla makine temelli bir uygarlık ortaya çıkamayacağı içindir. Modern demir üretimindeki kritik gelişmeler, on sekizinci yüzyılın hemen başında meydana geldi. Mekân, Midlands yöresindeki Shropshire yerleşimine bağlı Coalbrookdale köyüydü. İşte orada Abraham Darby isimli bir demir ustası, bu soyadıyla üç kuşak demir dökümcülüğü yapacak bir ailenin birinci kuşak mensubu, demiri kömür yerine kok kömürü ile ergitmişti. Kok kömürü, kömürden daha saftı ve bu nedenle ergitme işlemi için daha uygundu. Aynı zamanda odun kömüründen de daha güçlüydü.

1709’dan önce, demir üretimi odun kömürü tedarikine bağlıydı. İngiltere’de eski demirhanelerin ormanlık alanlarda bulunmasının nedeni budur. Ayrıca hem kereste hem de demir cevherinden bol bol bulunan İsveç’in demir imalatında bir öncü ve (on yedinci yüzyılda) Avrupa’nın lider üreticisi olmasının nedeni de budur. İngiltere’de gitgide artan kereste kıtlığı nedeniyle odun kömürü maliyeti demir sanayisinin

yaşamını tehdit edecek ölçüde yükselmişti; yerli demir sanayisi İsveç ve Rusya, hatta Kuzey Amerika gibi ormanlık arazisi bol ülkelerden yapılan demir ithalatıyla rekabet etmek durumundaydı. Ne var ki, büyük miktarlarda demir cevherinin ağırlığını karşılayacak güce sahip olan kok kömürünün kullanımı sayesinde, daha büyük yüksek fırınlar inşa edildi. Bu da yakıtın ucuzluğuna ölçek ekonomisini ekledi. Daha ucuz demir yeni kullanım alanlarında rekabet üstünlüğü elde etti. Bunun sonucunda hem demire hem de koklaşabilir kömüre yani iyi kok elde edilen kömüre talep arttı.

Kömür İngiltere’de bol bol bulunuyordu ve kereste kıtlığı nedeniyle kömür madenciliği çoktan belli başlı sanayilerden biri olmuştu. Henüz 1662’de, II. Charles Kraliyet Derneği’ne imtiyaz verdiğinde, Britanya’nın madenleri dünyanın geri kalanından beş kat daha fazla kömür üretiyordu. Fakat sanayinin ihtiyacı olan türde kömür, yerin derinliklerindeydi ve Britanya yağışlı bir ülkeydi. Maden kuyuları derinleştikçe sel baskını sorunu da büyüyordu. İşte bu nedenle mekanik pompalara acil ihtiyaç vardı. Mekanik pompaya duyulan ihtiyaç, etkili bir buhar makinesinin geliştirilmesine yol verdi; buhar makinesi icat edilince de bir dizi başka kullanım alanı olduğu anlaşıldı.

Abraham Darby’nin 1709’da demiri kok kömürüyle ergitmesinin Sanayi Devrimi’nin başlangıç düdüğünü çaldığını söylemek makuldür. Bu hızlı bir başlangıç değildi. Diğer yerlerdeki nüfus artışı ve icatların taleplerini karşılayabilmesi için demir imalatında başka ilerlemeler kaydedilmesi gerekiyordu. 1748’de II. Abraham Darby cevherleri özenle ayıklayarak, daha büyük demir parçalarının imalatına uygun olan dökme demiri üretmeyi başardı. 1779’a gelindiğinde Shropshire köyleri Britanya’da üretilen bütün demirin çeyreğini ve dünyanın diğer ülkelerinde üretilen demirden fazlasını üreti-

yordu. İşte bu yılda III. Abraham Darby, Sanayi Devrimi'nin en meşhur anıtı olan Severn Nehri üzerindeki dökme demir köprüyü inşa etti. Ayrıca dünyanın ilk buharlı lokomotifini çalıştıran demir kazan da onun eseridir. İlk olarak 1804'te Güney Galler'de yola koyulmuş, 10 tonluk demir yükü saatte 8 kilometre hızla Penydarren Demirhanesi ile Glamorganshire Kanalı arasındaki 16 kilometrelik yolda taşımıştı.

Sanayi Devrimi'ni yaratan kömür ve demir olsa da, en baş döndürücü gelişmeler pamuk endüstrisinde meydana geldi. Pamuk üretimi, endüstrinin ikiz merkezleri, hızla büyüyen kentler Liverpool ile Manchester arasındaki Lancashire ilçesinde yoğunlaşmıştı. Liverpool, ham pamuğun ithal edildiği ve pamuklu ürünlerin ihraç edildiği limandı. Manchester ile onun uydu kentleri imalatın merkezleriydi.

"Hızla büyüyen" dediysek de bu iki kentin olağanüstü genişleme hızının hakkını vermiş olmayız. Liverpool pamuk ticareti başlamadan önce de refah içinde yaşayan bir bölgeydi. On dördüncü yüzyılda yalnızca bir balıkçı köyünden ibaret olan Liverpool, ülkedeki en işlek ticaret merkezlerinden birine evrildi. 1600'de nüfusu 1000'den biraz fazlaydı, yani Kara Ölüm'den önce olduğundan daha azdı. 1700'e gelindiğinde, şeker ve tütün ticaretleri sayesinde, 5000 nüfuslu sık ve ferah bir kente dönüştü. Fakat ona servetini kazandıran köleler ve pamuk oldu. 1800'e gelindiğinde patlayan nüfusu 70.000 oldu ve yılda yüzde 2000 oranında artıyordu. Manchester'ın büyümesi de hemen hemen aynı rakamlarla benzeri bir yol izledi. Önceleri zenginliği diğer tekstil ürünlerinden, keten ve bilhassa yünden geliyordu. Fakat 1780'de ilk pamuk fabrikasının açılmasıyla pamuk imalatı onun varlık sebebine dönüştü.

Bir Lancashire fabrikasında birinin bir pamuk ipliği bükmesinden uzun zaman önce, İran'daki İsfahan ve Tebriz'deki

imalathaneler, binlerce pamuk ve ipek dokuma işçisi çalıştırıyordu. Hindistan, sadece pamuklu ürünler değil, genel anlamda dokunmuş kumaşlarda da, ancak 1700 yılında dünyanın tek lider ihracatçısıydı. Fakat makineleşme ve ucuz enerjinin, standartlaşma ve toplu üretimin ortaya çıkması ve Liverpool limanının gelişmesiyle, Lancashire, rakiplerini haritadan silen büyük bir güç ve maliyet üstünlüğü kazandı. Tabii Lancashire'daki fabrika sahipleri bunun böyle olduğunu söyleyemezdi. İki kuşak sonra, kendilerine (ve dünyaya) neredeyse tekel konumlarının Lancashire'ın emsalsiz ruhuna, olağanüstü yeteneklerine ve genel olarak ikliminin özel doğasına bağlayacaklardı. Yüzyıl içinde, Manchester'lılar kent merkezinde 32 kilometrelik mesafede dünyanın geri kalanından daha fazla eğitmeç olmasıyla gurur duyuyor olacaklardı.

İngiltere'nin diğer bölgelerinde girişimci dürtüsü ve yenilikçi zanaatkârlığın birleşimi, pamuk üretiminde fazla mesai yapıyordu. 1770 ile 1790 arasında 20 yıllık bir patlamada endüstrinin teknik temeli dönüşüm geçirdi. Eğirmede yaşanan gelişmeler, aralıksız bir keşif yolculuğu içinde dokumada değişimlere yön verdi. Fabrikalar büyüdükçe ve sayıları arttıkça, elle eğirme ve elle dokumanın yerini suyla, ardından buharla çalışan makinelerin kullanımı aldı; vardiyalı çalışma norm halini alınca, üretim olağanüstü şekilde arttı. 1765'te İngiltere'nin o zamanlar elle eğrilen pamuk üretimi yaklaşık 230 kilogram civarındaydı. Yalnızca on dokuz yıl sonra, 1784'te yaklaşık 7 milyon kilogram civarındaydı. 1840'a gelindiğinde tekstil imalatçıları ülkenin sanayi işgücünün yüzde 75'ini çalıştırıyor olacaktı, bunun yarısı pamuk işçisiydi.

1820'de, pamuk üretmeyen ve üretemeyen Lancashire, dünyadaki pamuklu mal pazarında yüz yıl sürecek bir hâkimiyet kuracaktı. Ve bu, ticareti sürdürmesine yaraya-

cak doğa üstünlüğüne sahip olmamasına karşın meydana geldi. Bu, “Başarı başarıyı çeker” vecizesinin mükemmel bir örneğiydi. Pazara ilk önce girip, diğer yerlerdeki imalatçıların modernleştirmek şöyle dursun, hayatta kalabilmesini imkânsızlaştıracak şekilde maliyeti düşüren bir faaliyet ölçeği kurdu. 1800’den sonra Lancashire’ın kullandığı pamuğun lider tedarikçisi olan Amerika bile, Britanya’nın pazarlarında rekabet edemiyordu. Amerikalılar pamuklu üretiminden ziyade pamuk yetiştirmeye ağırlık verdiler. İklim elverişliydi ve ucuz köle işgücüne sahiplerdi. Amerikalı mühendis Eli Whitney pamuk ayırıştırma makinesini (ülkenin iç kısımlarında yetiştirilebilecek bir pamuk türünü kullanmayı mümkün kılan makineyi) icat ettikten sonra pamuk yetiştiriciliğine uygun araziler büyük oranda arttı.

Bu cesur yeni dünyanın yarattığı heyecan, endüstriyel piramidin alt tabanına sızmadı. Köylerinden çıkıp, zalim denetçilerin olduğu fabrikalarda makine operatörü olarak çalışmak üzere, ortalama ömrün yalnızca yirmi yıl olduğu, hastalıkların kol gezdiği kalabalık kentlere gelmek zorunda kalan tarım işçileri bundan bir fayda sağlamıyordu. Günde on, on iki saat fabrikalarda çalışan, çalışırken uyuyakalan makineler tarafından yutulan beş, altı yaşındaki çocuklar bundan faydalanmıyordu. Köstebekler gibi yeraltına inip bellerinde halatlarla kömür çeken bitik haldeki kadınlar bundan faydalanmıyordu. Hele yanlarında fırçalarıyla, karanlıkta, bu yeni zenginliğin inşa ettiği şatafatlı evlerin uzun bacalarına tırmanan küçük oğlan çocukları (bacayı temizleyebilmek ve bacaya sığabilmek için küçük olmaları gerekiyordu) bundan hiç faydalanmıyordu. Bu evlerin dışında, sokaklarda ve nüfusun çoğunluğunun yaşadığı sefil barakalarda, yetişkinlerin de çocukların da üstü başı yırtık pırtıktı ve çocuklar genellikle yalın ayak geziyordu.

Şık evlerde yaşayanların hepsi kendilerine böylesine keyifli bir hayat sunan dünyanın gerçeklerine kör değildi. Örneğin Josiah Wedgwood ile Erasmus Darwin, köle ticaretinin ortadan kaldırılması hareketinin azimli destekçileriydi. Görmeye ömürleri yetmese de 25 Mart 1807’de arkadaşları ve dava arkadaşları William Wilberforce, parlamentoda on dokuz yıl süren mücadelesinden sonra parlamento üyelerini köle ticaretini yasaklayan bir yasa geçirmeye ikna etti. Onun asıl amacı olan, Britanya imparatorluğunda köleliğin ortadan kalkması ölümünden yalnızca bir yıl sonra, 1833’te gerçekleşti.

DEMİR ATLAR VE DEMİR GEMİLER

1820'ye gelindiğinde Sanayi Devrimi tamamlanmıştı. Pek çok işçinin çalıştığı, buharla çalışan makinelerin bulunduğu, işbölümünü ve uzmanlaşmayı ileri noktalara götürmüş fabrikalar Kuzey Avrupa ve Birleşik Devletler'de yaygındı. Pek çok sektörde üretim süreçleri dönüşüm geçirmişti. Bu etkinliğin büyük kısmı halen erken yola çıkması sayesinde otuz-kırk yıl daha koruyacağı bir üstünlük elde etmiş olan Birtanya'da yürütülüyordu. Gelgelelim, Britanya artık dünyanın tek sanayi ulusu değildi. Diğer ülkeler ona yetişmek üzereydi.

Değişmeyen şey, hammaddelerin fabrikalara, nihai malların müşteriye ulaşma süreçleriydi. 1820'de mallar ve insanlar halen eski Roma dönemindeki hızla ve araçlarla taşınıyordu. Toprakta atlar, suda yelkenliler, halen en etkin ve hızlı taşımacılık araçlarıydı. Endüstrinin serpilmesi için bu sorunun çözülmesi gerekiyordu.

Çözüm, at ile yelkenlinin yerine imalatta halihazırda at ve insan gücünün yerini almış olan buhar makinesiydi. Bu maki-

ne Britanya ve Amerika'da neredeyse aynı zamanda kullanıma girdi. İki ülkede de kısa mesafeli demiryolları zaten vardı, ama demir rayların üzerinde yükleri yıllardır atlar çekiyordu. Tek yapılması gereken, atların yerine lokomotif koymaktı. Yük çekmek için buhar gücünü kullanma seçeneği 1804'te Güney Galler'de gösterilmişti; fakat raylı taşıma, ancak yeterince güçlü raylar ve onlara takılabilecek düzgün tekerlekler geliştirilebilince uygulanabilir hale geldi. Hem mal hem de yolcu taşımacılığı hizmeti veren ilk halka açık demiryolu 1830'da açıldığında pamuk endüstrisinin iki merkezini, Liverpool ile Manchester'ı birbirine bağlaması şaşırtıcı değildi.

Liverpool-Manchester Demiryolu'nun açılışına şahit olan dünya, Abraham Darby'nin kok kömürüyle beslenen yüksek fırını keşfettiği dönemde olduğundan çok farklıydı. Britanya hem üretim hem de kullandığı makine gücüyle halen dünyanın sanayi lideriydi. Fakat iş bilimin uygulanmasına veya endüstriyel keşiflere geldiğinde, yarım düzine ülkenin soluğu (bilhassa Fransa, Almanya ve Birleşik Devletler) Britanya'nın ensesindeydi. Hatta kimi açılardan onu geçmişlerdi. Amerika'nın Baltimore-Ohio Demiryolu'nun ilk aşaması, Liverpool-Manchester Demiryolu'ndan aylar önce açılmıştı; ikincisinin üstün olma iddiasında ısrarcı olması ise yalnızca "halka açık" olma özelliğine dayanıyordu. İngiliz teknolojisini kullanarak inşa edilen Baltimore-Ohio Demiryolu'nun mühendisleri, Amerikan koşullarına çok daha uygun teknikler geliştirip çarçabuk konuda uzmanlık kazanarak şirkete "demiryolu mühendisliğinin üniversitesi" lakabını kazandırdılar.

Buharlı trenin pratikliği kanıtlanınca, endüstriyel ağa bağlı her ülkede hemen demiryolları inşa edilmeye başlandı. 1830 Noel'inde Güney Carolina Kanal ve Demiryolu Şirketi, buharlı lokomotif kullanarak tarifeli yolcu hizmetleri verme-

ye başlayan ilk Amerikalı demiryolu şirketi oldu. Fransa'da St. Etienne-Lyon hattı 1832'de, Almanya'da ise Nürnberg-Fürth hattı 1835'te açıldı. Dünyanın ilk uluslararası hattı, Strazburg-Basel hattı ise 1841'de açıldı.

Tablo 30.1 Avrupa'da Kurulu Buhar Makinesi Kapasitesi, 1840-80

	Buhar makineleri (1000 beygir gücü)		
	1840	1860	1880
Büyük Britanya	620	2450	7600
Almanya	40	850	5120
Fransa	90	1120	3070
Avusturya	20	330	1560
Belçika	40	160	610
Rusya	20	200	1740
İtalya	10	50	500
İspanya	10	100	470
Hollanda	–	30	250
İsveç	–	20	220

Kaynak: C. M. Cipolla (ed.), *Fontana Economic History of Europe*, cilt 3, (Collins, 1973) s. 165.

Halen dünyanın en sanayileşmiş ülkesi olan Britanya, demiryolu sistemini diğerlerinden daha hızlı ve geniş kapsamlı şekilde geliştirdi. Bunu iki yüzyıl önceki Hollanda lale çılgınlığını andıran bir demiryolu çılgınlığı takip etti. Liverpool-Manchester Demiryolu'nun açılması, genel anlamda ekonomide konjonktürel iyileşmeyle birleşti. Koşullar birkaç yıl sonra tersine döndüğünde, bu şevk de silinip gitti. Fakat o kısa dönemde, yaklaşık 3200 kilometre ray döşendi.

Ekonomi 1840'larda toparlandığında, Britanya tekrar demiryolu çılgınlığına kapıldı. Bir on yıl içinde ülkenin toplam demiryolu uzunluğu 3200 kilometreden yaklaşık 13.000 kilometreye çıktı. Parlamento 1846'da, sadece bir yıl içinde, 8000 kilometre uzunluğunda yeni hatların inşasını onaylayan 270 adet demiryolu yasası çıkardı. İngiltere'de binlerce yatırımcı elde avuçta ne varsa, hatta çoğu borç alarak demiryolu hisselerine yatırım yaptı. İskoçya, şair William Wordsworth'ün sözcükleriyle "demiryolu delilerinin tımarhanesi"ne dönüştü. Bunun sonu kötü olacaktı, öyle de oldu. Binlerce kişi iflas etti, bunu izleyen çöküş ekonomik gerilemeye yol açtı. Fakat ülke bir demiryolu sistemine ve sonradan dünyanın her yerinde demiryolları inşa edecek demiryolu ve makine mühendislerine sahip oldu.

Demiryolları insan yerleşimlerinin haritasını ve ülkelerin ekonomisini dönüştürdü. Yüzyıllar boyunca, seyrüsefere elverişli sular zenginliğin anahtarıydı. Demiryolları sayesinde seyrüsefere elverişli suları olsun olmasın, ortaya çıkması gereken yerlerde şehirler ortaya çıktı. Ve yalnızca erişilebilirlik değil, hız ve güvenilirlik getirdiler. Onları ancak çok sert hava koşulları durdurabilirdi.

Dünya üzerinde demiryolunun doğurduğu bir ülke varsa, Amerika Birleşik Devletleri'dir. O da demiryolu çılgınlığına ve 1837'de de demiryolu paniğine kapılmıştı. Britanya'da olduğu gibi, çok hasar almış, ancak 4500 kilometre uzunluğunda raylar döşeyerek ondan kurtulmuştu. Demiryolu inşaatları devlet yardımları sayesinde başladı. 1850'lerde demiryolu inşasına verilen emek inanılmaz boyuttaydı: 1860'a gelindiğinde demiryolu uzunluğu neredeyse 50.000 kilometreye çıkmıştı.

1860'larda ortaya çıkan Amerikan sisteminin en çarpıcı özelliği, kapsamından çok yapısıydı. Sınırlanmamış rekabe-

tin aynı rotada hizmet veren pek çok hattın ortaya çıkmasına neden olduğu Britanya'dan farklı olarak, bu kuzey şebekesi ya tek bir şirket ya da bir anonim ortaklık tarafından inşa edilen büyük doğu-batı güzergâhlarıyla dikkat çekiyordu. Bunlar, Chicago, Pittsburgh ve St. Louis gibi, batıdaki lider ticaret merkezlerine sahip Atlantik limanlarına bağlıydı. Demiryolları kıtada hareket örüntüsünü değiştirdi. O zamana dek kıtada ana hareket yönü, Mississippi ve St. Lawrence ırmakları gibi suyollarına bağlı olarak kuzey-güney doğrultusundaydı.

Mesafeleri kısaltan bir diğer keşif de elektrikli telgraftı. Bunun ilk versiyonları on sekizinci yüzyılda Britanya, Fransa ve İspanya'da ortaya çıkmış olmakla birlikte, ona uygun piller geliştirilene dek gündelik bir teknoloji halini almadı. İlk ticari montajı 1838'de, Londra'nın dışında Büyük Batı Demiryolu Şirketi'ne ait bir hatta yapıldı. Bu kurulum, bir cinayet zanlısının Slough'dan Londra'ya giden bir trene binerken görüldüğü 1845 yılında sansasyonel bir başarı kazandı. Londra'nın Paddington istasyonuna bir mesaj gönderildi, böylece zanlı yakalandı, mahkemeye çıkarıldı ve infaz edildi. Bu zafer, söz konusu keşfin ticari geleceğini garantilemek için yeterli değildi. Alfabenin belirli harflerini teker teker kaydeden alıcılara dayanıyordu ve sonradan onun yerine Mors alfabesine dayalı bir sistem tercih edilmeye başlandı.

Mors alfabesi, on parmağında on marifet olan Amerikalı portre ressamı Samuel F.B. Morse'un buluşuydu. Atlantik aşırı bir yolculuk sırasında kulak misafiri olduğu bir sohbette değinilen elektrikli telgraf meselesi, gençliğinden beri elektriğe ilgi duyan Morse'un dikkatini çekmişti. Kongre'den Baltimore ile Washington arasında bir hat kurmak için destek elde edince, 1844'te tasarladığı cihazı başarıyla sergiledi. Sonradan başka hatlar aldı. Demiryolu ağları kıta boyunca

kıvrılırken (hatta yarışırken) telgraf da ona eşlik ederek yayıldı. 1850'lerde telgraf hem ticaret hem de devlet için zaruri bir araç olup çıkmıştı. Morse'un onu ilk tanıttığı günden dört yıl sonra, sistemi Florida dışında her eyalete kurulmuştu. Telgraf Avrupa'da da haberleşmeyi hemen dönüştürdü. 1852'de Britanya'nın yaklaşık 6500 kilometrelik telgraf hatları ve Fransa ile arasında denizaltı telgraf hattı vardı.

1840'lar aynı zamanda modern posta sistemlerinin gelişimine de sahne oldu. Posta sistemi diyebileceğimiz şeyin bilinen en eski bahsi MÖ yaklaşık 2000'de Mısır'da geçmiştir. Çinliler MÖ yaklaşık 1000'de postaneler ve elçilerin haber iletmesine dayalı bir sisteme sahip olan ilk toplum gibi görünmektedir. Son derece gelişmiş olan Roma sistemi ise geniş imparatorluğun idaresi için elzemdi. Onun çökmesinden sonra, Avrupa bin yılı aşkın süre boyunca bu sisteme benzer bir sisteme sahip olmadı. On sekizinci yüzyılda posta arabasının gelmesiyle beraber, uzak mesafeler arasında epey hızlı bir iletişim yeniden mümkün olmuştu. Fakat ulusal olarak yönetilen sistemlerin uygulanmasına dek mektuplar kitle haberleşmesinin aracı haline gelmedi. Yüksek hızlı mektup vagonları, trenlerde mektup tasnifi yapılan demiryolu postanesinin kurulmasıyla Britanya'da 1838'de başladı. Önceden ödenmiş pulların kullanıldığı sabit ödeme sistemi 1840'ta uygulanmaya başladığında, posta trafiğinin hacmi tavan yaptı. Sonraki yirmi yıl boyunca, dünyada benzeri uygulamalar başlatıldı.

Su taşımacılığında da önemli gelişmeler meydana geliyordu. On sekizinci yüzyılın sonunda ve on dokuzuncu yüzyılın başında birkaç ülkede gemilerin yürütülmesi için buhar makinesi kullanımı deneniyordu. İlk buhar makineleri kocaman ve ağırdı, bu nedenle Fransız mühendisler onları kara taşımacılığından ziyade suda kullanmayı denediler. 20 cm

çaplı pistonu olan bir buhar motoru 1775'te Seine'de denenmiş fakat gücü yeterli gelmemiştir. 1783'te Marki Jouffroy d'Abbans *Pyroscaphe* isimli 180 tonluk çarklı bir buharlı gemiyi Saône Nehri'nde başarıyla yüzdürdü. Fransız Devrimi'nin yarattığı dehşet, aristokratları böyle deneyler yapmaktan aniden alıkoymasaydı Fransızlar muhakkak alanda liderliklerini sürdürürdü.

1801'de William Symington isimli bir mühendis, İskoçya'daki Forth ve Clyde Kanalı'nda *Charlotte Dundas* isimli bir çark güdümlü buharlı gemiye monte edilmiş 55 cm çaplı pistonu olan bir motor tanıttı. Altı yıl sonra, *Charlotte Dundas* denemelerine şahit olmuş Amerikalı mühendis Robert Fulton, New York ile Albany arasında *Clermont* isimli çarklı buharlı gemide Boulton-Watt buhar motorunu kullanarak buhar gücünde ilk ticari başarıyı kazandı.

1819'da Amerikan buharlı gemisi *Savannah* Atlantik'i geçtiğinde, dünya uluslararası yolculuğun yeni çağının doğduğunu fark etti. *Savannah* esasen yolun yüzde 90'ında yelkenlerini açarak ilerlemişti fakat sonuçta gösterilmek istenen şey gösterilmişti. Hem karada hem suda, gelecek buhar motorundaydı.

Buharlı gemi tasarımında belirleyici bir değişim 1838'de, ilk pervaneli buharlı gemi 240 ton ağırlığında İngiliz yapımı *Archimedes*'in yapılmasıyla meydana geldi. Gemilerin yürütülmesinde sonraki gelişmelerin temelini oluşturacak olan pervane, Francis Pettit Smith isimli bir İngiliz ile John Ericsson isimli bir İsveçlinin eşzamanlı keşfiydi. Ericsson İngiltere'den Amerika'ya gitti ve patentini Birleşik Devletler Donanması'na sattı. 1842'de Birleşik Devletler Donanması dünyanın ilk pervaneli savaş gemisi *Princeton*'ı denize indirdi. İngiliz yapımı, demir gövdeli ticaret gemisi *Great Britain*, Atlantik'i geçen ilk pervaneli gemi oldu. Buhar artık rüştünü ispatlamıştı.

1815'teki Waterloo Savaşı ile 1845'te Paddington istasyonunda o cinayet zanlısının yakalanması arasında geçen otuz yıl içerisinde *Eski Zamanlar*'dan *Yeni Zamanlar*'a geçildiğini söylersek yanlış olmaz. Ekspres trenin ve elektrikli telgrafın dünyası, kendimizi içinde hayal edebildiğimiz bir dünya iken; süvariler ve posta arabalarının dünyası bize oldukça uzak görünür. Ne var ki bu, çoğu kişinin sadece yaşadığı değil, dönüp hatırladığı bir geçişti. Bu geçişi betimlemek için, onu yaşayan ve çalışmaları *Yeni Zamanlar*'ın *Eski Zamanlar*'dan kopuşunu ifade eden birinin yaşamına bir göz atalım.

İspanyol ve Portekiz imparatorluklarından Güney Amerika cumhuriyetlerinin ortaya çıkması, o zamana dek yedek kulübesinde beklemiş olan ticaret ülkeleri için yeni fırsatlar sundu. Bunların başında, nüfusu besin ve hammadde, çoğalan fabrikaları da pazar ihtiyacı içinde olan Britanya geliyordu. Başkan Monroe doktrinini açıklamasına açıklamıştı; fakat satın almak ve satmakla ilgili hiçbir şey söylememişti, bu nedenle her şey herkese açıktı. Gelgelelim, okyanusun diğer tarafında güvenle ticaret yapmak için haritalar ve krokiler gerekiyordu.

O sırada bir isim Hızır gibi yetişti. Francis Beaufort, donanmanın hidrografi, ülkesine gereken haritaları sağlamaya kararlı, vizyon sahibi bir liderdi. 1825'te *Beagle* isimli üç direkli yelkenliyi Güney Amerika kıyılarını araştırmaya göndermişti. Geminin kaptanı Tierra del Fuego civarındaki sularda yalnızlığa gömülmüş ve kendisini vurmuştu fakat onun görevini bilime büyük bir tutku besleyen Robert Fitzroy isimli zeki ve genç bir subay devralmıştı. Araştırma gezisini büyük başarıyla tamamlamıştı ve bunun devamı günde me geldiğinde elbette görevi onun yürütmesine karar verildi. Yalnızlığın eski kaptana neler yaptığını hatırlayarak, yanına tıpkı kendisi gibi bilime tutkun, kendisinden daha da genç

(o yirmi sekizindeyken bu adam yirmi iki yaşındaydı) birini aldı. Bu kişinin adı Charles Darwin'di, (anne tarafından) çömllekçi Josiah Wedgwood'un, (baba tarafından) Wedgwood'un arkadaşı bilimci Erasmus Darwin'in torunuydu.

Demirli olduğu Plymouth limanında gemiyi ziyarete gittikten sonra Darwin posta arabasıyla Londra'ya dönüp Fitzroy'a şu sözcükleri eklediği bir mektup yazdı: "Not: 24 saatte 400 kilometre!!!"

Beagle, İngiltere'den Aralık 1831'de yola çıktı ve dünyayı dolaşarak, beş yıl sonra, Ekim 1836'da geri döndü. Darwin için gördüğü yerler, düşündüğü şeyler, onu ileride Newton'un mertebesine koyacak bir çalışmanın (*Türlerin Kökeni*) temelini atmasını sağlayacaktı. Ocak 1836'da bu yolculuğun eve dönüş kısmında, gemi Sydney limanına, şimdi elli yıldan az zaman önce mahkûmları oraya götüren Birinci Filo'nun durduğu yere demirlemişti. Zengin bir babanın muhterem oğlu Darwin, yarım yüzyıl önce oraya atılmış mahkûmların şık giyimli torunlarına şaşkınlıkla bakakalmıştı. Memleketine, kız kardeşlerine şu sözcüklerin yazılı olduğu mektubu göndermişti:

"Antik Roma, bütün imparatorluk ihtişamıyla, böylesine bir soydan utanç duymazdı... Şimdi burada, mahkûmlar olarak gelen insanların... Muhakkak yıllık 12.000 ila 15.000 poundluk geliri olduğu söyleniyor."

Etkilenmekte çok haklıydı. Günün parasıyla bu miktar bir milyon pound eder.

Mart 1838'de, dönüşü üzerinden yalnızca bir yıl geçmişken, orangutan Jenny'yi görmek üzere hayvanat bahçesine gitti. Bu onun gördüğü ilk kuyruksuz maymundu; Londralılar ise böyle bir hayvanı daha önce bir ya da iki kere görmüştü. Eve döndüğünde, gizli not defterine şunları yazdı:

“İnsan evcilleştirilmiş orangutanı görsün... Onun zekâsını. İnsan bütün kibriyle kendisinin bir şaheser olduğunu düşünür... Daha alçakgönüllüler ve ben, onun hayvanlardan yaratıldığına inanmakta haklıyız.”

Bu onun yazıp yazacağı en tesirli cümleydi. Otuz yıl sonra, çağının insanın kökenleri hakkındaki inançlarını alabora edecek bir başka kitap (*İnsanın Türeyişi*) için ona ilham verecekti.

Ocak 1839’da trenle Londra’ya gitti, hayatındaki ilk tren yolculuğuydu bu. Demiryolu çılgınlığını kaçırmıştı, o sıralar And Dağları’nda keşif gezisindeydi. Yirmi dört saatte 400 kilometre yol gitmekten büyük heyecan duyan o 22 yaşındaki genç, Londra’ya atlar tarafından çekilmeyen bir vagonda saatte 80 kilometre hızla yaptığı yolculuğu eve mektup yazmaya degecek bir şey gibi görmeyen yirmi dokuz yaşında bir adamdı. Altı yılda dünya işte bu kadar değişmişti.

1844’te *Great Britain*’ın Atlantik yolculuğuna hazırlandığı Bristol’daki tersaneyi perçin sesleri doldururken, Darwin Kent kırsalındaki çalışma odasında sessiz sedasız bir şeyler karalıyordu. Zengin, saygın dostlarının dünyasını alt üst edecek ve bilimsel araştırma ve keşfin bir buçuk yüzyılına ilham verecek 230 sayfalık bir teorinin (doğal seçilimle evrim) son rötuşlarını tamamlıyordu. Dünyanın ona henüz hazır olmadığını düşünerek onu sonraki on beş yıl boyunca hiç el sürülmeden duracağı o merdiven altındaki dolaba sakladı.

1851’de kendi sınıfına mensup tüm çağdaşları gibi Darwin de Kristal Saray’da düzenlenen Büyük Fuar’ı ziyaret etmek amacıyla Londra’ya gitti. İngiliz imalatçıların vitrini ve İngiliz imparatorluğunun gururu Büyük Fuar’ın İngiliz ziyaretçileri bir gurur parıltısına bulanmış, anlaşılabilir üstünlük duygularıyla evlerine dönmüşlerdi. Yabancı ziyaretçiler not-

lar almış, İngilizleri kendi yarışlarında sollama planlarına devam etmek üzere memleketlerine dönmüşlerdi. İşin aslı, İngilizler çoktan sollanmıştı bile; fakat bunu en son onlar öğrenecekti.

DEĞİŞEN GÜÇ DENGELERİ

1830'dan sonra tek bir kuşak, demiryolu ve buharlı geminin yolculuk sürelerini çarpıcı şekilde azalttığını gördü. Sonraki kuşak (1850'lerden 1880'lere dek) onların büyük ölçekte göçü de mümkün kıldığını gördü. Ağır top ve makineli tüfek gibi yeni savaş teknolojileriyle birleşince, bunlar endüstrileşmiş uluslara ezici bir üstünlük kazandırmıştı. 1880'lere gelindiğinde, neredeyse bir yüzyıl boyunca dünya tarihinin rotasını şekillendirecek bir dizi yeni güç ilişkisi ortaya çıkmıştı. Bu değişimler dünyanın dört ana bölgesinde meydana geldi: Kuzey Amerika, Güney Asya, Doğu Asya ve Avrupa.

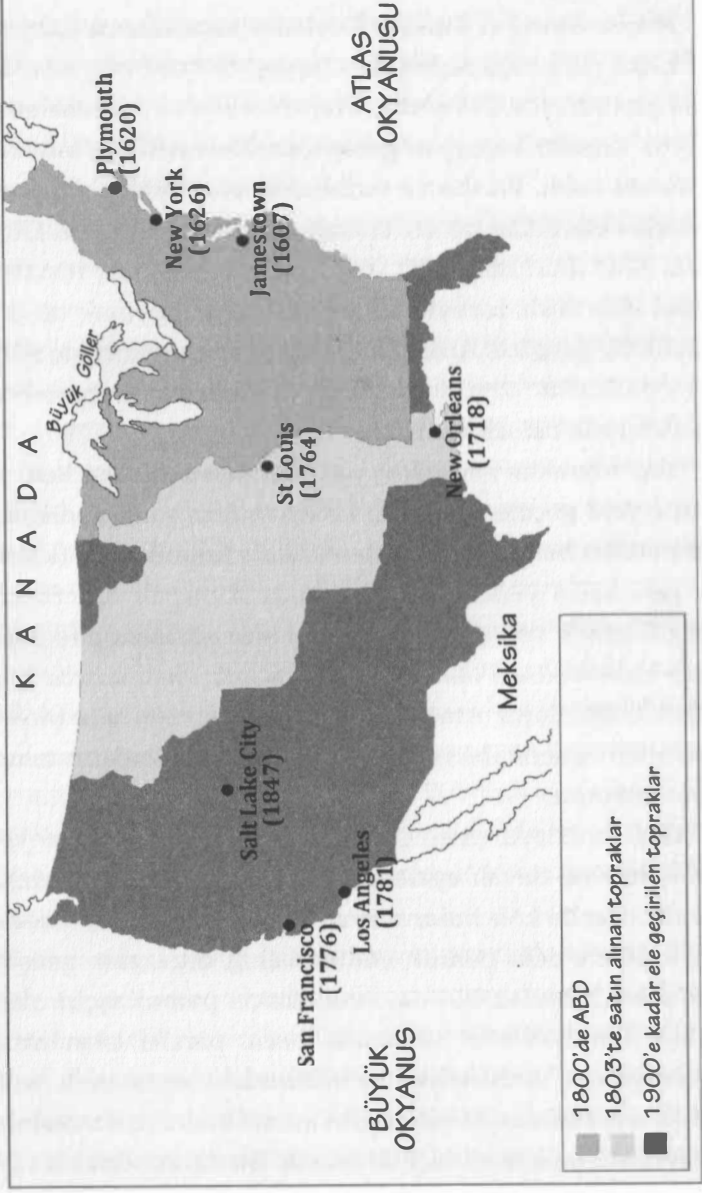
On dokuzuncu yüzyıl başladığında, Birleşik Devletler nüfusu yalnızca 6 milyon, yani Londra'nın yaklaşık beş altı katıydı. Toprakları Atlantik kıyı bölgesinin eski on üç eyaletinden ve Bağımsızlık Savaşı sonrası Britanya'dan alınan Mississippi ile kuzeyde Büyük Göller'e uzanan topraklardan oluşuyordu. 1870'te Birleşik Devletler neredeyse 40 milyonluk bir nüfusa sahipti ve Atlantik'ten Pasifik'e, Rio Grande'den St. Lawrence'a uzanıyor, Alaska'nın tamamını kapsıyordu. Ulus kurma süreci açısından en büyüleyici

uygulamalardan biriydi; belirli miktarda para harcamakla ve hatırı sayılır miktarda kan dökmekle kazanılan bir başarıydı.

En büyük miktar da 1803'te Louisiana'yı satın almak için harlandı. 27 yaşındaki ulus yalnızca 11,25 milyon dolar karşılığında Fransa'dan kendi idaresi altındaki topraklardan daha geniş bir yüzölçümüne sahip toprakları satın aldı. Bu topraklar bugünkü Louisiana, Iowa, Arkansas, Nebraska, Kuzey ve Güney Dakota'ya ek olarak Oklahoma, Minnesota, Kansas, Wyoming, Montana ve Colorado'un büyük kısmını içeriyordu.

Bir başka büyük toprak parçası da Texas 1845'te yirmi sekizinci eyalet olduğunda eklendi. Texas eskiden İspanyol-lara ait Yeni İspanya kolonisinin bir kısmını oluşturunuyordu. Fakat 1836'da (çoğu Amerikalı yerleşimciler olan) vatandaş-ları Meksika'dan bağımsızlıklarını ilan ettiler ve neredeyse on yıl boyunca Texas Cumhuriyeti'ni idare ettiler. Texas birliğe katılmadan çok önce, "açık kader" sözü Amerikan siyaset terminolojisine girmişti. Söz, "Amerikan ulusunun" (yani nüfusun, ataları Avrupalı olan kısmının) kıtanın eski sakinlerinin topraklarına el koymaktan başka çareleri olma-dığı, bunun ulusun alinyazısı olduğu anlamını taşıyordu. Bu "kader", yanlı bir zihniyetin ifadesi olan bu sözün ortaya atıldığı dönemde Amerika'daki en geniş ve kalabalık ülke olan Meksika Cumhuriyeti'nin İspanyolca konuşan halkla-rı için o kadar da "açık" değildi. Aynı şekilde halihazırda orada oturan Amerikan yerlileri için de; onları kendileri için belirlenen toplanma bölgelerine taşınmaya ikna etmek azımsanmayacak bir baskı gerektirdi. Taşınmayı reddeden ve atalarının topraklarını inanılmaz bir cesaretle savunmakta ısrarlı olanları öldürmek daha da büyük bir çaba gerektirdi. Fakat bütün insanlara "yaşam, özgürlük ve mutluluğa eriş-me" hakkı veren Bağımsızlık Bildirgesi'nin üzerinden bir

Harita 31.1 Birleşik Devletler'in Büyümesi

yüzyıl geçmişken, boyun eğdirme ve imha işi büyük oranda tamamlanmıştı.

1845'te Texas'ın Birleşik Devletler topraklarına katılması Meksika'yla savaşa neden oldu. Savaş 1848'de bittiğinde Meksika günümüzde California, Utah, Nevada ve Arizona'nın da büyük kısmını kapsayan geniş toprakları ABD'ye bırakmak zorunda kaldı. Bu dünya tarihindeki en büyük siyasal sınır genişlemelerinden ve en önemli olaylardan biriydi. Günümüz ABD'sinin zenginliği ve nüfuzunun oluşumu için temel teşkil etti. Silah zoruyla bu topraklara el koymak ne denli büyük bir gasp ise, Amerika Cumhuriyeti'nin kuruluş mitine bu toprakların "özgürleştirildiği" öyküsünün eklenmesi de o denli büyük bir sahtekârlıktı.

Yeni topraklar Amerikan yerlilerinden temizlenirken, yerlerine yeni göçmenler geldi: Louisiana'nın satın alınmasıyla elde edilen bölgelere genelde Afrikalı Amerikalılar (köleler) ve geri kalan yerlere de çoğunlukla Avrupalı Amerikalılar (özgür erkek ve kadınlar). Bu farklılık gösteren göç yapısı, ulus kurma süreci tamamlanmadan önce, halihazırda öldürülen milyonlarca Amerikan yerlisinin kanına yüz binlerce Avrupalı Amerikalının kanını ekleyecek bir ihtilafın tohumlarını atacaktı.

1860'ta ortaya çıkan ihtilaf, Güney'in, ekonomisi kölelik sistemine dayalı eyaletleri (Kentucky, Alabama vb.) ile büyük oranda köle bulunmayan Kuzey eyaletleri arasındaydı. İngiltere'deki pamuk endüstrisinin muazzam gelişiminin sonuçlarından biri de, Amerika'da pamuk işçisi olarak çalıştırılan kölelerin sayısında buna paralel olan artıştı. Britanya'nın endüstriyel şehirlerindeki eşzamanlı nüfus artışı, aynı zamanda şeker gibi enerji verici ucuz besinlere olan talebi muazzam ölçüde artırdı. Bu da, Amerika'da köle işgücünde ona eş bir artış gerektiriyordu. 1800 ile 1860'ta

ABD'nin güneyindeki köle sayısı beş misli arttı ve benzer bir artış Karayipler ile Brezilya'da da görüldü. On sekizinci yüzyılda köle sayılarındaki artış büyük oranda köle ithalatı ile olmuştu. Fakat şimdi, köle ticareti yavaş yavaş sınırlandırıldığı için, köle sayılarındaki artış, mevcut siyahi nüfusun doğal yoldan büyümesiyle yani üreme yoluyla sağlanmak durumundaydı.

Şili ve Meksika 1820'de bağımsızlıklarına kavuştuklarında köleliği ortadan kaldırmışlardı. 1833'te Britanya'da imtiyazın genişletilmesiyle parlamentoda orta sınıfın temsili arttı, böylece Britanya İmparatorluğu'nda 750.000 köleyi özgür bırakan Köleliği Kaldırma Yasası'nın kabul edilmesi mümkün oldu. 1848'de Fransa'da devrimin ardından getirilen hükümet Fransız İmparatorluğu'nda 300.000 köleyi azat etti. Bu köleliği kaldırma yasaları, ABD'de de benzer bir uygulama görmek isteyenleri (özellikle Kuzey'dekileri) cesaretlendirdi. Fakat kölelik şimdi güney eyaletlerinin ekonomisinin temeliydi. 1776'da 700.000 kişilik işgücü 4 milyona çıkmıştı. Pek çok güneyli beyaz için kölelik yalnızca ekonomilerinin temeli değil, aynı zamanda uygarlıklarının tanımlayıcı özelliği idi. Başka faktörler de vardı. Köleler mülktü ve özgürleştirme fikri anayasaya dahil olan özel mülkü kullanma hakkıyla çatışıyordu. Son olarak, gücün en nihayetinde kimde bulunduğu sorusu vardı: Güç Federal Kongre'de mi, yoksa eyalet yasama organlarında mıydı?

Eyaletlerde köleliği yasaklamaya kendini adanmış olan Cumhuriyetçi aday Abraham Lincoln başkanlığa seçilince, pek çok güneyli vatandaş Kuzey ile yollarını ayırma kararı aldı. Güney Carolina Birlik'ten ayrıldı ve onu on dört eyalet izledi, bu şekilde on beş eyaletten oluşan Konfederasyon Devletleri'ni oluşturdular. Bunu takip eden savaş esasen Birlik'in devam edip etmeyeceğini veya Konfederasyon

eyaletlerinin kendi yollarına gidip gitmeyeceğini belirlemek için yapıldı.

Bir sonuca varılabilmesi için dört yıl süren bir iç savaş yaşanması gerekti. Bu savaş pek çok açıdan ilk “modern” savaştır. 1865’te sona erdiğinde, 600.000 kişi ölmüştü. İlk sonuçları, ABD’de köleliğin kaldırılması ve güney eyaletlerinin ekonomisinin feci bir darbe alması oldu. Savaşın uzun vadede taşıyacağı önem ise ne kadar büyütülse yeridir. Kanada ile Meksika arasındaki geniş bölgede bundan böyle artık iki, üç veya daha fazla değil, tek bir ulus olmasını garantiledi. Bu olaydan sonra dünya tarihi büyük ölçüde savaş meydanlarında biçimlendirildi.

Birleşik Devletler’in gelecekteki sınırları ve karakteri kararlaştırılırken, Avrupa’nın kalbinde bir başka büyük ulus biçimlenme aşamasındaydı. Napolyon Savaşları’nın bitiminde, şimdi Almanya olarak bildiğimiz bölge halen bazıları çok küçük olan bir dizi bağımsız devlete bölünmüş durumdaydı. Bunların en başında, Baltık Denizi’nin güney kıyılarında önemli bir toprak parçasını kaplayan, başkenti Berlin ile Prusya geliyordu. İşte modern Almanya’nın çekirdeğini oluşturan da Prusya, onun mühendisliğini yapan da ilk başbakan Prens Otto von Bismarck’ın dehasıydı.

Avrupa’nın en büyük ulus mimarlarından biri olan Bismarck’ın siyaseti, döneme modern bakış açısıyla bakıldığında, gericilik ile reformculuğun tuhaf bir karışımı gibi görünür. Büyük bir vatanseverdi; fakat demokrat değildi. Mevki ve sosyal yükümlülük konusunda sarsılmaz bir gelenekçi olmakla beraber, bilim ve teknik eğitimin önemine ilişkin devrimci bir vizyona sahipti. İktidar politikaları oyununda üstün bir ustalığa sahipti fakat dünyanın ilk devlet emeklilik sistemini tasarlayıp kurmaya zaman bulmuştu. Tek bir nesil boyunca, tartışmalı dehası modern Alman devletini

doğurmakla kalmadı, onu uluslararası arenada en heybetli oyunculardan birine dönüştürdü.

1862'de görevine başladığında Prusya halen nüfus ve askeri kapasite açısından Fransa'nın gölgesinde kalan küçük bir ülkeydi. 1871'de görevini tamamladığında Almanya kıtadaki en büyük askeri güç ve pek çok açıdan dünyanın en gelişmiş endüstri ülkesiydi.

Bismarck'ın ulus inşa programı, Prusya'ya Schleswig ile Holstein dükalıklarını kazandıran, Danimarka'ya açılan bir savaşla 1864'te başladı. Neredeyse hemen ardından bu kez Avusturya'ya karşı bir başka kısa savaş açıldı. Bu kez Prusya Avusturya'nın yanında saf tutma hatasına düşmüş birkaç daha küçük devletin topraklarını kendisine kattı ve bu ülkenin Almanya'nın işlerine müdahale etmemesini garantiledi. Bu, III. Napolyon Eylül 1870'te Prusya'ya savaş açmak için kışkırtıldığında belirleyici bir çatışma için zemin hazırladı. Prusya bu çatışmadan (Fransa-Prusya Savaşı) galip çıktığında Fransa'dan iki zengin bölgeyi, Alsace ve Lorraine'i aldı. O zamana dek kıtanın lider askeri gücünün yenilgiye uğratılmasıyla edinilen prestij, Prusya'nın bütün Alman devletlerinin liderliği konumuna erişmesini kolaylaştırdı; 1871'de Alman İmparatorluğu'nun doğmasıyla da bunu yaptı. İsmen bağımsız devletlerin konfederasyonu olsa da, bu aslında Alsace ve Lorraine topraklarının da dahil edildiği Prusya İmparatorluğu'ydu. Almanca konuşan halkların anavatanı daha önce bir dizi münferit bağımsız devlete ayrılmış ve sonuçta bu devletlerin pek çoğu Britanya ve Fransa'nın yanında dezavantajlı durumda kalmıştı. Şimdi birleşmiş iç pazarıyla, genişlemiş sınırları ve modern sanayisiyle Almanya büyük güçler arasında yer almaya hazırды.

Sonraki yüzyılı bu iki yeni doğan ulus, ABD ile Almanya tayin edecek olsa da, yüzyılın ortasında dünyanın lider gücü

halen Britanya İmparatorluğu'ydu. 1850'ler ve 1860'larda zenginliği arttı ve güçlendi. Britanyalılar ülkelerinin dünyadaki gücünün Britanya halkının doğuştan gelen erdemlerinden kaynaklandığına inanıyordu. Bu inanç ülkenin zenginliği ve gücüne paralel olarak arttı.

Britanya'nın sömürgeci teşebbüsünü yöneten güçler, ucuz hammadde kaynakları arayışı ile rekabeti ortadan kaldırma arzusuydu. Fakat Britanyalılara Britanya'nın talihsiz halklara uygarlığın nimetlerini götürmekte olduğu propagandası yapılarak bu hedefler gizleniyordu. Bu da tıpkı Amerika'nın "açık kaderi" gibi taraflı bir inançtı ve aynı samimiyetle taşınyordu.

Uygarlık götürme misyonunun öncelikli uygulama alanı geniş Hint alt kıtasıydı. Silahları, gambotları ve muazzam mali kaynakları sayesinde, Avrupa'nın kuzeybatı kıyısındaki küçük adanın yöneticileri, yaklaşık 10.000 kilometre ötedeki 200 milyon nüfuslu bir ülkeyi, nazikçe "anavatan" olarak isimlendirilmiş ülkenin sakinlerine azami faydayı sağlamak üzere kontrol edebiliyor, işlerini yönetebiliyordu. Bunun bir sonucu, Hindistan'ın kendi yerli sanayilerini geliştirmekten alıkonulmasıydı. Britanya'nın Hindistan'ı isteyerek engellediğine yönelik bu inanç, hınç duygularını körükledi ve Britanyalıların Hint Ayaklanması olarak isimlendirdiği 1857 isyanına götürdü. Bu isyan ilk önceleri kayda değer bir başarı kazandı ve çeşitli isyan güçleri arasında daha büyük bir birlik olsaydı, bunun Britanya Hindistan'ının sonu olma ihtimali büyüktü.

Bu ayaklanma başarıyla (ve zalimce) bastırıldıktan sonra, Britanya Parlamentosu, Hint işlerinin kontrolünü Doğu Hindistan Şirketi'nden alan 1858 tarihli Hindistan Hükümeti Yasası'nı geçirdi. Bundan böyle Hindistan, on beş üyeli bir konseyin danışmanlığını alan ve görev yeri Londra'da olan

Britanyalı bir bakanın (Hindistan Devlet Bakanı) doğrudan sorumluluğu altındaydı. Ülkenin gündelik yönetimi ise, kendine ait bir konseyin danışmanlığını alan bir genel vali tarafından yürütülüyordu.

1847 isyanına Britanya'nın nankör bir çocuğun davranışına karşı hayal kırıklığı duyan bir ebeveynin öfkesini andıran cevabı, Hint halkı ile Britanyalı yöneticiler arasına talihsiz bir mesafe koydu. İki tarafta da bir güvensizlik duygusu ve arzulanabilir politik değişimleri oluşturmayı daha da zorlaştıran bir reform karşıtlığı yarattı. Hindistan'ın yönetilmesinde benimsenen muhafazakâr tutum, yerel hükümdarlara verilen destek garantisiyle iyice pekişti; Britanya hükümeti bu yerel hükümdarları kendi nüfuzunun devamının teminatı olarak görüyordu. Bu, birkaç bin Britanyalı yöneticinin 200 milyon insanın yaşamlarını kontrol etmeye devam etmesini sağlayan muhteşem bir düzenlemeydi.

Sadece bu geniş alt kıtanın değil, Avustralya ile Kanada'nın tamamının ithalat ve ihracat ile ülke içi ticaret düzenlemelerinin denetlenmesi, Kuzey Atlantik'teki esnaf adasının ticari iştahını dindirmeye yeterliymiş gibi görülebilirdi fakat "yeterli" sözcüğü Britanya'nın ticaret sözlüğünde yer almıyordu. Ağızlarını sulandıran bir diğer ganimet ise son derece zengin ve onların bakış açılarından işletilmemiş Çin pazarıydı. Bu, neredeyse 400 milyon nüfuslu, dünyadaki en yüksek kişi başı gelire sahip ülkelerden biriydi. Britanyalı tüccarlar, kesinlikle Çin ipeği ve porselenine açlardı. İhtiyaçları olan, onun karşılığında sunacakları bir şeydi.

Britanyalıların bol miktarlarda ve çok ucuza alabilecekleri bir ürün vardı: Hint afyonu. Çin başta ondan pek az tüketiyordu; fakat Britanyalılar talep yaratma çabasına girişti. Bunu öylesine başarıyla yaptılar ki afyon ticareti dünyanın en büyük ticaretine dönüştü. Çinli yetkililer bu yasadışı ve

tehlikeli uyuşturucunun kaçak yollardan sokulmasına itiraz etti ve 1839'da yetkililer Kanton'daki depoları basıp 20.000 sandık dolusu afyona el koydu. Britanyalıların buna tepkisi, limanı kuşatmak için savaş gemileri göndermek oldu. Böylece de Afyon Savaşları'nın ilki başladı. Savaş 1842'de sona erdiğinde, Çinliler Nanking Anlaşması'nı imzalamak zorunda kaldılar; anlaşmaya göre birkaç liman yabancı ticarete açıldı ve Hong Kong adası Britanya'ya verildi. 1856 ile 1860 arasında, iki ülke ikinci Afyon Savaşı'nda karşı karşıya geldi, bunun sonucunda da Britanyalılar Çinlileri daha fazla limanı ticarete açmaya zorladı. Britanya'nın açtığı yolu başka ülkeler izledi ve Çinlileri makul bir şekilde "eşitsiz anlaşmalar" olarak isimlendirdikleri başka anlaşmalar imzalamak zorunda bıraktı. Bu, Çin hükümetlerinin büyük gayretle korumaya çalıştığı dış etkilerden yalıtılmışlığın sonunu getirdi.

Dış dünyadan gelen bu saldırılar, zaten her zaman Çin'in işlerinin kontrolünü koruma yetisine ölümcül bir tehdit olabilirdi. Fakat ülkenin iç politikasının tamamen kargaşa içine yuvarlandığı bir zamanda olması çok daha ciddi sonuçlar doğurdu. 1840'ların sonunda, art arda gelen mahsul bereketsizliği yaygın kıtlığa neden oldu. Bunlar da ülkenin toprak kirası sisteminin yeniden düzenlenmesini talep eden köylülerin ayaklanmalarına yol verdi. Bu kritik durumda iki karizmatik lider adım attı. Bunlardan biri Nasıralı İsa'nın erkek kardeşi olduğunu düşünen devlet memuru adayı Hung Xiuquan idi. Diğeri ise, Hung'un Pai Shang-ti Hui (Tanrı'ya Tapanlar Birliği) öğretisine dayanan bir köylü topluluğunu bir araya getiren arkadaşı Feng Yün-shan. Bu ikisi Ocak 1861'de güçlerini birleştirdiler, Hung yeni bir hanedan (Tai-ping Tien Kuo) başlattığını duyurdu ve kendisini de T'ien-wang (Kutsal Kral) ilan etti.

Toprak sahipliğinin yeniden dağıtımını savunan bu hareket, hem köylüler hem de madencilerden büyük sayıda takipçi kazandı ve kısa bir süre sonra Hung ile Feng bir milyonu aşkın adamdan oluşan son derece eğitilmiş bir savaş gücünün komutanları oldu. 1851 ile 1853 arasında, bu ordular Yangtze Vadisi'nden yayılıp büyük Nanking şehrini ele geçirdiler. Bu, Taiping İsyanı olarak bilinen olayın zirve noktasıydı. Çin tarihi bu noktada geçmiş örneklerle ilerlemiş olsaydı, mandarin sınıfı, hükümdarı İlahi Buyruk'u kaybettiği için yalnız bırakır ve Taiping hanedanı onun yerini alırdı. Fakat eski şablonun izlenmesini iki faktör engelledi. Biri, mandarinlerin kendi aristokratik güçlerinin temelini tehdit eden bir sosyalist devrimden duyduğu korkuydu. Diğeri ise otoriterlerin direnişine takviye sağlayabilecek yabancı komutanların müdahalesiydi. Britanya ve Amerika gibi ülkeler Çin'in işlerini yöneten yeni, bilhassa böylesine sert, antikapitalist bir hanedan görmeyi arzu etmiyorlardı. Özel mülkiyet haklarına saygı gösteren zayıf ve uyumlu bir hükümetle muhatap olmak istiyorlardı. Bunun Çin halkının yararına olup olmaması da umurlarında değildi.

Aralarında Frederick Townsend Ward isimli bir Amerikalı maceracı ile (sonradan Hartumlu Gordon olarak ünlenecek) Charles George Gordon isimli bir İngiliz subayının bulunduğu yabancı komutanların yardımıyla, isyan en sonunda bastırıldı. 1864'te iki yıllık bir kuşatmadan sonra, Çinli General Tseng Kuo-fan, isyanın kalesi Nanking'i ele geçirdi. Muzaffer komutan, şehrin 100.000 muhafızının teslim olmak yerine ölmeyi seçmesi karşısında hayretler içinde kaldı. Tek tük çatışmalar dört yıl boyunca sürdü; fakat artık bu ümitsiz vakaydı. Yaklaşık 20 milyon insan öldürülmüştü ve hali hazırda zayıflamış olan ülke, bir yarım yüzyıl daha fakirleşmiş, gelişmemiş halde kalacaktı.

İsyanı yöneten hayalciler, kendileri için hiçbir şey elde edememişler; ancak yirminci yüzyılda meyvesini verecek şeyin tohumlarını ekmişlerdi. 1911 tarihli Milliyetçi Devrim ve 1949 tarihli Komünist Devrimi, geride kalan Taiping İsyanı'nın hatıralarından büyük ilham alacaktı.

Sanayileşen ulusların zıvanadan çıkmasıyla, hiçbir ülke uzun süre kendi halinde bırakılmayacaktı. 1853'te, yabancı buhar gemileri ve yabancı silahlarla aşağılanma sırası Japonlara gelmişti. Bu kez felaket tellalı, Amerikan deniz subayı Tuğamiral Matthew Perry'di. Perry dört savaş gemisiyle Tokyo Körfezi'nde belirdi, Japon limanlarının ticarete açılmasını ve San Francisco ile Şanghay arasında gidip gelen gemilere yakıt ikmali yapma imkânı verilmesini talep etti. Bu hakların verilmesi, Britanya, Fransa, Rusya ve Hollanda'dan da benzer talepler gelmesine yol açtı. Bunlar, ülkedeki aşiret reisleri arasında öylesine büyük bir rahatsızlık yarattı ki, 1868'de bir darbe düzenlediler ve iktidardaki şogunu yerinden ederek imparatorluğun gücünü eski seviyesine çıkardılar. Meiji Restorasyonu olarak bilinen bu olay, Japon tarihinde bir dönüm noktasıydı. Teknoloji temelli şantaja Japonların verdiği tepki, Hindistan ve Çin'in yöneticilerinden çok daha farklıydı. Ülkenin yönetici sınıfı kendilerini aşağılayanları alt etmek istiyorlarsa önce onlara benzemeleri gerektiğini düşünerek, önce eğitim ve sanayiye, daha sonra ise askeriye ve denizcilik teknolojisine muazzam yatırımları içeren kapsamlı bir programı uygulamaya koydu. Doğu Asya ve diğer her yerde, Amerika ve Avrupalılar güçleri karşısında hiçbir engel tanımıyordu. Fakat uyuyan kaplanın yuvasına bir değnek sokmuşlardı. Bu kaplanın dişleri ve pençeleri olduğunu ise yakında keşfedeceklerdi.

BİR UMUT MESAJI

1840'lara gelindiğinde Avrupa'nın Sanayi Devrimi başını almış gidiyor, fabrika sahipleri ile onların mali destekçileri muazzam servetler kazanıyordu. Bu yeni zenginliğin pek azı, afallatıcı koşullar altında çalışan fabrika işçilerinin ceplerine gidiyordu. Bu aşırı zenginlik ile aşırı fakirliğin beraberliği hiçbir yerde şimdi Britanya'nın ikinci şehri olan ve dünyanın pamuk endüstrisinin kalbi Manchester'da olduğundan daha çarpıcı değildi.

1842'de henüz terhis olmuş 22 yaşındaki Prusyalı süvari subayı Friedrich Engels, babasının ortağı olduğu Ermen ve Engels isimli tekstil firmasında çalışmak için Manchester'a geldi. Engels bu fırsata bir fabrika müdürü olmaya çok hevesli olduğundan değil, yeni sanayi toplumunun işleyişini birinci elden görmek istediği için balıklama atladı. Son zamanlarda onu komünizme yönlendiren Moses Hess isimli zengin bir Berlinli yayıncının etkisine kapılmıştı. Hess aynı zamanda onu İngiltere'nin, proletaryanın (kentli işçi sınıfının) değişimin itici gücü olacağı yeni bir toplum türünü yaratacak sosyal çalkantılarda lider bir rol oynayacağına ikna etmişti.

Engels Manchester'da kaldığı iki yıl boyunca bir yandan ailenin yatırımlarını geliştirmek için büyük gayretle çalıştı, diğer yandan da boş zamanlarını sanayi ve politika üzerine araştırmalar yapmaya ve yazmaya, kendi radikal görüşlerini paylaşan kişilerle temas kurup tanışmaya adanmıştı. Aynı zamanda sonraki yirmi yıl boyunca mutlu mesut yaşayacağı Mary Burns isimli tahsilsiz bir İrlandalı fabrika işçisine bağlandı.

1844'te Engels klasik yapıtı *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu* isimli çalışmasını yayınladı. Aynı yıl Paris'te basılan *Alman-Fransız Yıllıkları* için, gelecekteki bir devrimin özel mülkiyeti yok edeceği ve "insanlığın doğayla ve kendisiyle yeniden uzlaşmasını" sağlayacağı, bilimsel sosyalizm dediği şeyin ilkelerini ortaya koydu. Firmanın Rhineland Barmen'deki ana merkezine bir sonraki ziyaretinde, daha önce Köln'de kısaca tanıştığı *Yıllıklar*'ın editörü Karl Marx ile on günlük bir görüşme için Paris'te durdu. Bu, ikisinin de hayatının rotasını değiştirecek ve sonraki bir buçuk yüzyıl için dünyadaki milyonlarca insan üzerinde derin bir etkide bulunacak bir ziyaretti.

Marx ile Engels, yetenekleri ve deneyimleri bakımından birbirlerini mükemmel şekilde tamamladıklarını keşfettiler. Marx esasen bir akademisyendi. Muazzam bir entelektüel birikime sahip, fakat gündelik meselelerde pratiklikten son derece uzak, elinden pek iş gelmeyen bir filozoftu. Engels kibar, etkili, tecrübeli bir adam ve yetenekli bir iletişimciydi. Bu iki adam, varlığı ve etkinliği bütün yaşamları boyunca sürececek fevkalade bir ekip kurdular. Engels, aynı zamanda Marx ile karısı Jenny'ye maddi destek de veriyordu; bu destek olmaksızın korkunç bir fakirlik içinde yaşayabilirlerdi.

Paris'te tanıştıkları zaman, Engels yirmi dört, Marx ise yirmi altı yaşındaydı. Rhineland'da Trier kentinde doğan

Marx, tarih ve felsefe mezunuydu ve Köln'deki radikal gazetesinin editörlüğünü yapıyordu. Onun Paris'e taşınıp o zamanın öncü Fransız sosyologlarıyla tanışmasına ve onlardan etkilenmesine yol açan şey Alman hükümetinin bu gazeteye siyasi baskı uygulamasıydı. Ne yazık ki Paris'e editörlüğünü yapmak için gittiği *Yıllıklar*, başarılı olamadı ve iki sayı sonra kapandı. Bu dergide yayınlanan yazılar yüzünden, Prusya hükümeti Marx için yakalama emri çıkardı; Marx artık Almanya'ya geri dönezdi.

1845'te Engels Marx'a dünyanın en gelişmiş endüstri toplumunun işleyişinin deneyimini ilk elden yaşamasını sağlamak için bir İngiltere turunda eşlik etti. 1847'de Engels ve Marx, kendi tasarladıkları bir programı uygulaması için Londra'da toplanan İkinci Uluslararası Komünistler Kongresi'ni ikna ettiler ve Kongre de onları programı hazırlamakla görevlendirdi.

Şubat 1848'de, Engels ikisinin ortak yazdığı *Komünist Manifesto*'yu yayınlattı. Bu kısmen Engels'in daha önce yayınlattığı çalışmasına dayanıyordu; fakat genel olarak Marx tarafından yazılmıştı. Daha eski sosyalist düşünürlerin fikirlerinden yararlanıyordu; fakat komünizm dedikleri, sosyalizmin daha esaslı bir biçimini savunuyordu. *Manifesto* özel mülkiyetin tamamen kaldırılmasını ve emek süreçlerinin işverenler ile işçiler arasındaki sözleşmelerle değil, halkın belirlediği kurallarla bölünmesini savunuyordu.

Manifesto'nun üslubu açılış cümlesinden anlaşılıyordu: "Şimdiye kadar bütün toplumların tarihi sınıf mücadelelerinin tarihidir." En heyecan verici cümlesi ise şudur: "Dünyanın bütün işçileri, birleşin! Zincirlerinizden başka kaybedecek bir şeyiniz yok! Ama kazanacağınız koskoca bir dünya var!"

Manifesto, yayınlandığında pek fazla ses getirmediydi. Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde ayaklanmaların çıktığı

1848’de, insanların zihinlerinde başka şeyler vardı. Fransız Devrimi’nin uğradığı yenilgiden sonra hiçbir zaman tamamen bastırılmamış olan devrimci ruh, İtalya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluğu gibi bölgelerdeki etnik azınlıklar arasında yeni bir milliyet duygusuyla takviye edilmiş olarak pek çok ülkede bir kez daha canlanmıştı.

Bu ayaklanmaların hepsi bastırıldı; fakat İngiltere’de yeniden bir araya gelen Marx ve Engels, yakında meydana geleceğinden emin oldukları sonraki devrimlere hazırlanmayı sürdürdüler. Engels, aile firmasına döndü, ta ki 1869’da rahat bir emeklilik ayarlayabilene dek dünya görüşünün ticari işlerini yürütmesini engellemesine asla izin vermedi. Marx’a mali desteğini sürdürdü ve işletmedeki payı satıldığı için eline para geçince bu desteği kayda değer şekilde artırdı.

Mütevazı bir geliri garantilenen Marx, kendisini çalışmalarına ve propaganda etkinliklerine adayabildi. British Museum’un Okuma Salonu’nun sessizliğinde, kapitalist toplumların ekonomileri ve yerlerine getirileceğine inandığı başka sistemlerin süreçlerinin muazzam bir analizini tasarladı. Engels, Manchester’daki üste, art arda mektuplar gönderiyor, Marx’ın şirketlerin nasıl işletildiği hakkındaki sorularını cevaplıyor ve istatistik desteği veriyordu. Marx’ın başyapıtı *Kapital*’in ilk cildi 1867’de yayınlandı. İlk tepkiler hayal kırıklığı yarattı; fakat zamanla eserin etkisi yayılmaya başladı. Rusça ve Fransızca tercümeleri geniş okur kitleleriyle buluştu; fakat İngilizceye ancak Marx’ın 1883’teki ölümünden sonra tercüme edildi. Marx ikinci ve üçüncü ciltleri baskıya hazırlama fırsatı bulamadı, bu görevi onun için sadık yoldaşı Engels yaptı.

Marx’ın kapitalist toplum analizinin temeli, bu toplumun kendi yıkımının tohumlarını da yanında taşıdığıydı. İşverenlerin devamlı ücretleri düşürmeye çabalaması, en nihayetinde

işçileri hayatlarını güçbela kazandıkları seviyeye indiriyordu. Gitgide sertleşen rekabet düşüşe geçen bir kâr oranına neden olacaktı. Kapitalist üretim sistemi, krizden krize savrulacak, en son kriz de komünizmin altın çağını müjdeleyecekti. Bundan sonra yalnızca insanın sömürülmesi sona ermiş olmayacak, devletin kendisi de “sönüp gidecekti”. Bu ideal komünist toplumun tam olarak nasıl işleyeceğini söylememiştir. Söylediği şey, o meydana geldiğinde, bizzat insan doğasının değişecekti. Hasta bir toplumun ürünleri olan açgözlülük ve rekabetçilik, dünyadan kaybolup gidecekti.

Kapitalist kurumların dünya çapındaki başarısı göz önünde bulundurulduğunda bu analizin çok kaçıkça olduğu düşünülebilir ve birilerinin onun etkisine kapılmış olması da çok garip görünebilir. Fakat *Kapital* yayımlandıktan altmış yılı aşkın zaman sonra, sanayileşmiş ülkelerin bir dizi ekonomik krizle uğraştıkları unutulmamalıdır. 1931’de büyük kriz vurduğunda, gerçekten de sanki bütün kapitalist sistem çökebilirmiş gibi görünüyordu. Pek çok zeki insan bunun böyle olacağını düşündü. Ancak Keynes modern ekonomilerdeki içkin kontrolden çıkma eğiliminin nasıl idare edileceğini gösterdikten sonra her şeye yeniden güvenle devam edilebildi. Ayrıca Marx, kapital ile emek arasındaki kaçınılmaz çıkar çatışması hakkında yanılmıyordu. Eğer zengin ülkelerin artık çocuk baca temizleyicileri, yeraltında kadın kömür taşıyıcıları yoksa bunun nedeni işverenlerin beşinci göbekten büyük büyükbabalarından daha aydınlanmış, daha duyarlı olmaları değildi. Bunun nedeni, sonraki kuşakların yasaklanan böylesi uygulamalara devam edememesi ve değişen gelir ve maliyet örüntülerinin bu uygulamaların bazılarını masraflı hale getirmesiydi. Şaşırtıcı boyutta sömürüler elbette halen devam ediyor; fakat ta uzaklardaki ülkelerde, ürünlerin müşterilerinden gizli.

Marx'ın komünist bir ütopya vaadi, ilk olarak 160 yıl önce yayılmasından itibaren milyonları büyülemiştir. Bunların çoğu çok ama çok fakirdi. Hayat acımasızsa ve bir nebze umut yoksa, insanlara çılgınca umutlar telkin eden fikirler çok baştan çıkarıcı olabilir. Gerçekten de insanın kendi hayatında önemli bir gelişme ihtimali yoksa şimdiki ıstırabın sonraki kuşaklar için daha iyi bir hayata götürebileceği inancı cevap olabilir. Bu, dinlerin çağlar boyunca sömürdüğü bir inançtır ve Marksizm en iyi dinlerden biri, tanrısı olmayan bir din olarak anlaşılabilir. Din ise, Marx'ın hiç ironi yapmadan söylediği gibi, "toplumların afyonudur."

Fakat Marksizm'in bir yaşam kılavuzu olup olmadığı, akla yatkın olup olmadığı burada bizi ilgilendiren şey değildir. Bu kitap bağlamında bizi ilgilendiren şey, son yüz yıldır insanlık tarihini etkileyen en büyük fikir akımlarından biri olduğudur. İzini iki büyük ulusta (Rusya ve Çin'de) bırakmıştır ve etkisini onların sınırlarının ötesine dek yaymıştır. Komünizmin sunuyormuş gibi görüldüğü şeyi ve gerçekte verdiği şeyi anlamadan, 1900'den itibaren dünya tarihini anlama ihtimali yoktur.

İMPARATORLUK MEŞGULİYETİ

Avrupa nüfusu çoğalıyor, sanayi ürünlerine olan talep git gide artıyordu; Avrupa ulusları yeni hammadde kaynakları bulmak zorundaydı. Dikkatleri Afrika'ya, özellikle de Sahra'nın güneyine döndü. Bu arazi, 100 milyonluk nüfusuyla Avrupa'dan daha geniş topraklara sahipti ve büyük olasılıkla hiç kurcalanmamış muazzam zenginlik kaynaklarına sahipti. 1850'den önce bu kıtanın iç kesimleri hakkında pek az şey biliniyordu; fakat sonraki otuz yıl içinde misyonerler ve kâşifler iç kesimleri iyiden iyiye gezip dolaşmıştı. Beraberlerinde getirdikleri bilgiler, hem işadamlarının hem de devlet görevlilerinin ilgisini teşvik etti ve 1870 civarında "sahipsiz" toprakları ilhak etmek üzere hararetli bir yarış başlayıverdi. Bu, o meşhur "Afrika Talanı"ydı. Daha fazla alan Avrupalı güçler tarafından sahiplenildikçe, rekabet halindeki güçler arasında savaş riski de büyüdü.

1884'te, Afrika'nın sömürgeleştirilmesini içeren bir dizi önemli ihtilafı çözümlemek için Berlin'de bir konferans düzenlendi. Mükellef bir akşam yemeği sofrasındaki davetliler misali, Avrupalı devlet adamları peçetelerini yakalarına

takıp Afrika kıtasını dilimlemeye koyuldular. Bu bölgenin halihazırda orada yaşayan insanlara “ait” olabileceği, akıllarının ucundan bile geçmedi; onun kime ait olması *gerektiği* sorununa odaklanmışlardı. Orada halihazırda birkaç devletin bulunduğunu ve daha önce pek çok devletin kurulup yıkıldığını göz önünde bulundurmadılar ve her Avrupa ulusunun adil bir dilim almasını garantileme ihtiyacı dışında dil, kültür veya başka bir kriteri hesaba katmadan sert sınırları çektiler. Ne Afrika halklarının ne de idarecilerin fikrinin alındığını söylemeye gerek bile yok. Bunun sonucu ortaya çıkan keyfi sınırlar, kâğıt üstünde yaratılmış bölgeler sonradan bağımsızlıklarını kazandıklarında, pek çok çatışmanın kaynağı haline geldi.

Büyük Güçler bölgeyi ve Afrika halkını bölüşürken, Doğu Asya’nın kaderini kimin kontrol etmesi gerektiğini belirlemek üzere bir güç sınavı verilmek üzereydi. Japonya’nın modernleşmesinin ilerleyişinin ilk testi 1884’te, Meiji restorasyonundan sadece on altı yıl sonra yapıldı. Çin ile bir çatışma biçimini aldı ve ihtilafın nedeni Kore’nin yönetimi idi.

Kore, bir süredir Çin’e bağımlı bir devlettir; fakat Japon anakarasının karşısındaki konumunun yanı sıra kömür ve demir kaynakları, onu şimdi dışadönük politikalar izleyen Japonya için doğal bir hedefe dönüştürmüştü. Daha 1875’te Japonya diğer sanayi uluslarının örneğini izleyerek Kore’yi sınırlarını Japonya ticaretine açmaya zorlamıştı. Kore’de modernleşme yanlıları ile gelenekçiler arasında bir ayrılık olduğunda, Japonya modernleşme, Çin ise gelenek yanlılarıyla saf tuttu. 1884’te Japonya yandaşı bir grup reformcu Kore hükümetini devirmeye kalktı; fakat Çin’in müdahalesiyle engellendi. Bu durumda ihtilaf çözümlendi; fakat 1894’te, 1884 darbesinin lideri Çin’de öldürüldü ve Çinliler Kore hükümetine karşı bir ayaklanmaya müdahale etti. Japonlar bunu anlaşmanın

ihlali olarak gördü ve Ağustos 1894'te savaş ilan ettiklerinde dünyanın büyük güçlerinin çoğunluğu Japonya'nın ağzının payını alacağını düşündü. Fakat bu savaşta, yeni sanayileşmiş Japonya'nın gücü ve daha ondan büyük olmakla beraber daha geri kalmış komşusunun zayıflığı gözler önünde kanıtlandı.

Savaşın sonunda imzalanan anlaşmada Çin, Kore'nin bağımsızlığını tanımak, Tayvan adasını Japonya'ya bırakmak ve bu ülkeye Çin topraklarında ticaret yapma hakkı vermek zorunda kaldı. Çin'in bu zayıflık gösterisinin hem dahili hem harici sonuçları oldu. Ülke dışında, Avrupalı güçlerin daha fazla ayrıcalık talep etmesini teşvik etti. Ülke içinde bu aşağılanma, en nihayetinde Mançu Hanedanı'nın sonunu getirecek bir devrimci etkinliğin tohumlarını ekti.

Fakat savaşın sonunda küçük düşmekten mustarip olan sadece Çin değildi. Japonya da dünyadaki konumunun gerçekleriyle yüzleşmek durumundaydı. Avrupalı güçler, özellikle de onun hırslarından endişelenen Rusya'nın baskısı altında, ülke kazanmış olduğu toprakların bir kısmından vazgeçmek zorunda kaldı. Bu, affedilmeyecek bir itibar kaybıydı ve ülkenin gerçekten bir büyük güç statüsüne kavuşma kararlılığını pekiştirdi.

Japonlar Asya'da gövde gösterisi yaparken, bir diğer yeni güç Avrupa'da dikkatleri üzerine çekiyordu. 1897'de Almanya bir savaş filosu oluşturmaya başlayarak, Britanya'nın denizlerdeki üstünlüğünün uluslararası ilişkilerin seyrini sonsuza dek belirlemesini kabul etmek istemediğini duyurdu. İngiltere bu duyuruyu ciddiye aldı ve bu yeni güçlü devletin, dünyadaki konumuna yapabileceği tehditlerle karşılık vermenin yollarını aramaya koyuldu. İngiltere'nin tutumu ve diğer ülkeler tarafından algılanma biçimi Winston Churchill'in 1914'te söylediği sözlerde güzelce özetlenir:

“İstediğimiz bütün toprağı aldık; esasen şiddetle ele geçirilmiş olan ve büyük ölçüde zor kullanarak korunan bu engin ve muhteşem mülklerin keyfine bakarken rahatsız edilmek istemeyişimiz bize belki biraz mantıksız geliyor ama başkalarına çok mantıksız geliyor.”

1899’da, Britanyalıların henüz istedikleri bütün toprağı alamamış oldukları açıldı. O yıl Britanya, Afrika’nın en güney bölgesindeki Natal, Özgür Orange Devleti ve Transvaal cumhuriyetlerinde yaşayan Hollanda asıllı halk Boerlerle savaşa girdi. Boerler 1880 ve 1881 arasında zaten Britanya’ya karşı bir kez savaşmışlardı; fakat 1886’da Boer’e ait Witwatersrand bölgesinde altın keşfedilmesi, bir savaş daha vermeleri gerekeceğı anlamına geliyordu. Savaş başladığında, birlikleri sayıca Boer birliklerinden neredeyse on kat fazla olan Britanyalılar hayretler içinde kaldı. Kısacık bir sefer niyetiyle gittikleri bölgede iki buçuk yıl boyunca sert bir gerilla savaşı sürdü. Savaşın sonunda Britanyalılar, ileride Güney Afrika Birliğı’ne dönüşecek toprakları kontrol altına aldılar, ama bu zafer Britanya’ya hem insan hayatı hem de ekonomi açısından pahalıya patladı. Üstelik 20.000 Boer kadın ve çocuğun İngiliz toplama kamplarında ölmesi Britanya’nın uluslararası itibarına büyük darbe indirdi.

Afrika sömürgelerine ihtiyaç duymayan, dolayısıyla Afrika’nın bölüşülmesine dahil olmayan güç Rusya’ydı. İhtiyacı olan bütün fırsatlara Asya’da sahipti. Fakat Japonya’nın Doğu Asya işlerinde önemli bir oyuncu olarak yükselişi, hızlı aksiyon ihtiyacını vurguladı. Çar III. Alexander, Sibiryayı baştan sona geçecek bir demiryolu planı oluşturmuştu ve çalışmalar 1891’de başladı. Çalışmalar Asya boyunca her bölgede eşzamanlı olarak ilerledi ve 1901’e gelindiğinde Moskova’dan Vladivostok’a uzanan ve Japon Denizi’ne bağlanan hat 9300 kilometre uzunluğa ulaşmıştı. Bu arada Rusya

Liaotung yarımadasındaki Port Arthur limanını (bugünkü Lüshun) kiraladı, böylece Kore'deki nüfuzunu artırmak için elzem bir üs kazanmış oldu.

Doğu Asya'daki Japonya etkisine karşı bu artan Rus tehdidi, Japonların müsamaha göstermeye hazır olmadıkları bir şeydi. 1904'te saldırmaya hazırlardı. Etkisiz bir hükümetle kötü yönetilen Ruslar, donanma birliklerinin yarısının Avrupa sularında olmasının da etkisiyle, saldırıya dayanacak halde değillerdi. Karadan ve denizden süren bir dizi savaştan sonra, Japonlar Rus birliklerine yenilgi ardına yenilgi yaşattı. Bu felaketler, en sonunda ta Avrupa'dan gelmeyi başaran Rus filosunun gururunun Mayıs 1905'te Kore açıklarındaki Tsushima Boğazı'nda yapılan bir savaşla kırılması suretiyle son buldu. Bu, tarihteki en belirleyici deniz savaşlarından biri olmanın yanında, dünyadaki güç dengelerinde bir değişimin habercisi olmuştur.

Japonya'nın 1889'da Çin'e karşı kazandığı zaferin diğer ülkelerin askeri planlamacılarında yarattığı şaşkınlık, bu çok daha heybetli düşmanı yenmesi karşısında yaşadıkları şaşkınlığın yanında solda sıfır kalırdı. Büyük Güçler kulübüne yeni bir üyenin katıldığını onaylamak ve stratejilerini buna göre gözden geçirmek zorundaydılar. Japonlar ise bütün dünyayı göğüslerini gere gere dolaşabilirdi. Tuğamiral Matthew Perry'ye boyun eğdiklerinde yaşadıkları utancı yalnızca kırk iki yıl içinde silip atmışlardı. Avrupalı güçleri, zayıf zamanlarında elde ettikleri imtiyazlardan vazgeçmeye zorlamışlardı. Dev komşuları Çin üzerinde askeri üstünlüklerini ilan etmişlerdi. Ve şimdi, işin en güzel yanı, lider bir Avrupalı gücü adil dövüşte kesin yenilgiye uğratmışlardı. Tek bir nesil böylesi başarılar elde ettiğinden yapamayacakları hiçbir şey olmadığını düşünmeleri doğal karşılanabilir. Bunun yanında, dünyanın diğer yerlerindeki tebaa halklar düşünüp

taşınmaya başladı. Şayet bir Asya ulusu “efendi ırklar”dan birini alt edebiliyor, onu kendi silahıyla vurabiliyorsa, onlar da aynısını yapamaz mıydı?

Tecrübe kazanmış Çinliler için böyle avuntular yoktu. Son on beş yılın (hatta son elli yılın) tecrübelerine dönüp baktıklarında, karşılaştıkları manzara gerilimi hiç azalmamış bir bunalımdı. Dünyanın merkezi olarak anmayı ve düşünmeyi öğrendikleri ülkeleri, art arda büyük utançlar yaşamıştı. Bir yüzyılı aşkın süre önce kuşkusuz dünyanın en müreffeh ve pek çok açıdan en kültürlü ülkesi olan ülkelerinin zayıflığı ve geri kalmışlığı birkaç kez ispatlanmıştı. Bitap düşmüş ve yozlaşmış yöneticileri, yıllardır kararsızlık çamuruna saplanmış, Japonların yaptığı gibi modernleşmeliler mi, yoksa böyle bir çaba beraberinde daha da büyük başarısızlıklar mı getirir, hiçbir fikirleri yoktu. 1901’de başlayarak, hükümet en sonunda gecikmiş bir reform programına girdi. 2000 yıllık devlet memurluğu sınav sistemini kaldırdı; ordusunu yeniden düzenledi; yeni bir eğitim sistemi kurdu; bölgesel ve ulusal meclisler topladı. Fakat fosilleşmiş bir rejim liderlik değişimi olmaksızın modernleşmeye giriştiğinde genelde olduğu gibi, değişiklikler sadece kökten reformun başarılı olacağı duygusunun iyice yaygınlaşmasına neden oldu. Halkın büyük kısmı için, ülkenin artık İlahi Buyruk ile yönetilmediği aşikârdı. Geçmiş tecrübelerle bakıldığında artık yeni bir buyrukla başka birinin sahneye çıkma vakti gelmişti.

1644’ten beri Çin’i yöneten Mançu (veya Qing) Hanedanı, en sonunda 1911’de yıkıldı. Onun yerine Sun Yat-sen’in başında olduğu Kuomintang (milliyetçi) hükümet geçti. 45 yaşında İngiltere’de eğitim almış ve Hristiyanlığı benimsemiş olan Sun, “Modern Çin’in Babası” olarak halen hürmet görür. Onun “Üç Halk İlkesi” (ulusalcılık, demokrasi ve halkın refahı) yalnızca Kuomintang tarafından değil,

onun arkasından gelen komünist devrimciler tarafından da benimsendi. Sun Yat-Sen yıllarca sürgünde kaldı, Avrupa ve Japonya'da devrimci hücreler (birimler) oluşturdu, birkaç başarısız isyana karıştı. 1911'de, hâlâ sürgündeyken ülkede bir dizi ayaklanma baş gösterdi ve isyancılar bu kez başarıya ulaştılar. İsyanın liderleri Sun'u cumhurbaşkanı olması için Çin'e davet etti. Bu görevde fazla kalmadı fakat Kuomintang hükümetinde farklı mevkilerde görev almaya devam etti; 1925'te ölünceye dek bu hükümetin itici gücü olarak kalacaktı. 1911'de Çin'in en sonunda yıllar yılı süren aşağılanma ve zayıflığını üzerinden atması ve dünyanın diğer büyük ulusları arasındaki alışıldık yerini alması mümkün görünüyordu. Tabii bu, 3000 yıllık tarihten ders alınmayıp, İlahi Buyruk bir başkasına verilmeden önce, bir hanedanın yıkılmasını daima bir içsavaş ve altüst oluş sürecinin takip ettiği unutulursa mümkündü.

DÖNÜŞÜM GEÇİRMİŞ BİR DÜNYA

On dokuzuncu yüzyıl yaklaşırken, toplumların hem savaşma hem de barış içinde yaşama alışkanlıklarını dönüşüme uğratacak bir dizi yeni teknoloji olgunlaşma çağındaydı. Bunların en önemlisi, on dokuzuncu yüzyılın başında yapılan iki icat, elektrik jeneratörü ve elektrik motorunun merkezinde bulunduğu, elektrik üretimi ve dağıtımıydı.

Bu iki cihazın gelişimine yol veren temel keşifler, 1821 yılında Danimarkalı fizikçi Hans Christian Oersted tarafından yapılmıştı. Fakat ilk ticari olarak uygulanabilir elektrik motorunun üretilmesi 1873 yılına dek gerçekleşmedi. On dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde ve yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde, bu icatlar önceki yüzyılda buhar makinesinin geliştirilmesiyle gerçekleşen asıl Sanayi Devrimi kadar önemli, ikinci bir sanayi devrimine yol açtı.

Elektrik buharlı makinenin yerine geçmedi. Tam aksi, ona yeni bir varlık sebebi verdi. Elektriğin üretilmesi gerekiyordu ve dünya elektriğinin büyük kısmı halen buhar güdümlü makinelerle üretiliyordu. Yakıt olarak kömür, gaz, benzin veya nükleer enerji kullanılsa da durum budur. Ancak

türbinleri çalıştırmak için su veya rüzgâr gücüne erişimin olduğu yerlerde buhar gücünden vazgeçilebilir. Bilgisayar başındaki bir döviz tüccarı da buhar gücüne, bir zamanlar bir madende çalışan dördüncü göbekten büyükannesi kadar bağımlıdır.

Elektriğin oluşturduğu bir dünyada yaşıyoruz. Elektrik ışığı, çalışma ve dinlenme saatlerini büyük oranda artırmıştır. Elektrik gücü, sanayinin kömür yataklarının yanında kurulmasını zorunlu kılan faktörleri ortadan kaldırmıştır. Elektrik, sinema, radyo ve televizyonu mümkün kılmıştır. O olmaksızın, bilgisayar ve internet diye bir şey düşünemezdi bile. Elektrik, modern dünyanın ta kendisidir. 150 yıl önce olmadığını ve bugün kullandığımız hiçbir şey için onu kullanamadığımızı düşünmek insanı şaşkınlık içinde bırakır.

Elektrik üretimi ve iletiminin mükemmelleştirildiği dönemde, bir başka çok mühim teknoloji (içten yanmalı motor) olgunlaşma evresindeydi. Benzin gibi bir buharlaştırılmış yakıtın hızla ve sürekli tutuşturulmasına dayanan cihazın uzun bir tarihi vardı. Gelişiminde belirleyici bir evreye, 1861 yılında Alman mühendis Nikolaus August Otto dört zamanlı çevrim ile çalışan ilk motoru yaptığında ulaşıldı. Bu sayede, içten yanma ilkesini buhar gücü yerine kullanma imkânı doğdu. Fakat Otto'nun motoru, o zamanlar bütün içten yanmalı motorlarda olduğu gibi, havagazı kullanıyordu. Havagazı doğası gereği ikmal hatları olmasını gerektiriyordu ve bu nedenle taşıtları çalıştırmak için kullanılamazdı. Ancak gazyağı, aydınlatma gazı sanayisinin yan ürünü olarak bol miktarlarda elde edilebilir hale geldiğinde ve insanlar onu kullanabilecekleri bir alan aramaya başladığında, bugün bildiğimiz anlamda mobil motor uygulanabilir bir ihtimale dönüştü.

1900 yılına gelindiğinde, içten yanmalı motorların yapımı konusundaki önemli sorunlar çözülmüştü ve Birleşik Devletler’de birkaç imalatçı küçük ölçekte otomobil üretimine başlamıştı. Ürünün yeni, imalatın küçük ölçekli ve pazarın sınırlı olması, bu ilk arabaların çok pahalı olması sonucunu doğuruyordu ve imalatçılar yalnızca zenginlerin satın alabileceği yüksek fiyatlı lüks araç imajını korumaya çabaladı. Fakat bu sistem 1903’te, Michigan eyaletinin Detroit şehrinde Henry Ford isminde İrlandalı bir göçmenin oğlu olan bir mühendisin Ford Motor Şirketi’ni kurmasıyla beraber yerle bir oldu.

Ford, Amerikan yaşamında otomobilin gelecekteki rolüne ilişkin bir öngörüye sahipti ve onu pazarlama ve imal etme yaklaşımı bu öngörüsünden ilham aldı. Onu vizyonuna ulaştırmaktan alıkoymaya çalışan rakiplerinden farklı olarak, aşırı standartlaştırma ve üretim hattı gibi uygulamalar sayesinde, en düşük fiyat ve en büyük pazarı hedefledi. Ekim 1908’de, otomobil tarihinin en meşhur taşıtı olan Model T’yi yaptı. Sears Roebuck’ta posta ile alışveriş siparişlerini göndermek için kullanılan taşıma bandından esinlenerek, bir ürünü seri imal etmek amacıyla dünyanın ilk montaj hattını yarattı. Bu, araç başına ortalama montaj süresini bir hamlede 12,5 saat-ten 1,5 saate indirdi ve nihai ürünün fiyatını çarpıcı şekilde düşürdü. Bu sayede Ford, rüyasını gerçeğe dönüştürme fırsatı buldu. On dokuz yıllık yaşamında, Model T 16 milyonluk bir satış rakamına ulaşacaktı; bu dünyadaki otomobil sanayisinin toplam satış rakamının yarısıydı. ABD’de, 15 milyon Model T satılmış, Amerikan yaşamını dönüştürmüş, çok çeşitli sanayilerde uygulanabilecek toplu üretim için bir örnek sunmuştu.

1903, aynı zamanda, içten yanmalı motorlu ilk uçağın Kuzey Carolina eyaletinin Kitty Hawk kasabasından hava-

landığı tarihi. Pilot, United Brethren of Christ Kilisesi piskoposunun oğlu, 32 yaşındaki Orville Wright isimli bir tamirciydi. O ve kardeşi Wilbur, onu çalıştıran motoru bisiklet dükkânlarında tasarlayıp yaptılar; çünkü hiç kimse onlara bu amaç için kullanabilecekleri kadar hafif bir motor yapamamıştı. İlk uçuşunda uçak yalnızca 37 metre ve 12 saniye uçtu. Fakat günün sonunda, 58 saniyelik bir uçuş süresine ulaşmışlardı. Havadan daha ağır uçan makinelerin yapılabilirliğini ispatlamak için bu yetmişti.

Sonraki üç yıl boyunca, kardeşler kısmen endüstriyel casusluk korkuları nedeniyle fakat daha çok Amerikan ordusunun keşiflerini ciddiye almaması karşısındaki öfkeleri nedeniyle uçmayı reddetti. Fakat makinelerini inşa etmeyi ve rötuşlar yapmayı sürdürdüler. Wilbur Wright'ın Fransa'nın Le Mans kentinde toplanan kalabalığı hayretler içinde bırakan bir uçuş gösterisi gerçekleştirdiği 8 Ağustos 1908 tarihi bir dönüm noktasıydı. O noktadan sonra, durumun boyutunu geç anlayan Avrupalılar, büyük şevkle havadan ağır makineler geliştirmeye koyuldular. Bir yıl içinde 37 yaşındaki Fransız fabrika sahibi Louis Bleriot İngiliz *Daily Mail* gazetesinin Manş Denizi'nden uçarak geçecek ilk kişiye vereceği 1000 dolarlık ödülü kazandı. 1911'e gelindiğinde, Fransa'nın 350 yani dünyadaki tüm pilotlardan iki, ABD'deki pilotlardan en az on kat fazla sayıda diplomalı pilotu vardı. Bunu, havacıların dünyanın her yerine seyahat ettiği, yarışlarda yarıştığı ve uçuş gösterileri yaptığı üç yıllık çılgın bir macera dönemi izledi. Fakat 1914'te, havacılığı dünyanın en ölüm saçan mesleklerinden birine dönüştürecek bir şey meydana geldi.

1913'TE DÜNYA

Henry Ford 1913'te ilk montaj hattını kurduğunda, dünya çok hareketli bir yer olmuştu. O tarihlerde dünyanın en çarpıcı özelliklerinden biri, üstünde geçmişteki rakamlarla karşılaştırılamayacak kadar fazla insanın yaşamasıydı. 1763'ten 150 yıl sonra, dünya nüfusu en az ikiye katlanarak 800 milyondan 1,6 milyarı aşkın bir rakama ulaşmıştı. Bunun bir nedeni, tıptaki gelişmelerdi. Enfeksiyon ve hijyenin öneminin daha iyi kavranması, temizlikte gelişmeler kaydedilmesi ve aşı uygulamaları ile temiz su temininin başlaması sayesinde pek çok ülkede ortalama insan ömrü artmıştı. Bu durum bilhassa sanayileşmiş ülkelerdeki şehirler için geçerliydi. On dokuzuncu yüzyıldan önce, şehirler insanların erken yaşta öldüğü bataklıklardı. Yalnızca kırsal bölgelerden sürekli insan takviyesi yüzünden nüfus rakamları korunabiliyordu. Şimdi nüfus hızla artıyordu ve pek çok ülkede kent çevresinde yaşayan toplam nüfusun oranında ciddi bir artış söz konusuydu.

Bu ülkelerde doğum oranları aynı kalırken ölüm oranlarındaki düşüş devam ediyordu, nüfus hızla artmıştı. Bu

artışın en çarpıcı örneklerinden biri, 1763'teki 7 milyonluk nüfusun, yaklaşık 20 milyon insanın ülkeden göçmesine karşın, 1913'te 40 milyona eriştiği İngiltere'ydi.

Hijyen anlayışı gelişmeseydi, tıpta ilerlemeler olmasaydı ve yiyecek miktarı çoğalmasaydı nüfus artmazdı. 1763 ile 1913 yılları arasında dünyada işlenen tarım arazisi miktarı yaklaşık üç katına çıkmıştı ve pek çok ülkede gelişen teknikler hem mahsul hem de besi hayvanı sayısında daha yüksek getirilerle sonuçlanmıştı. Bunun sonucunda, dünya nüfusu ikiye katlanmasına karşın yaşam standartları önemli ölçüde gelişmişti.

Mevcut bulunan besin miktarı artışından her ülke faydalanmıyordu. İngiltere'nin mazlum sömürgesi İrlanda'nın daha 1840 yılında 6,5 milyonluk bir nüfusu vardı; fakat kıtlıklar ve ezici fakirlik nedeniyle, 5 milyon insan göç etmiş, geriye 4 milyondan az insan kalmıştı. Göreli bolluğun oluşturduğu arka planda bu mahrumiyet bölgeleri, hali vakti yerinde uluslar ile daha talihsiz olanlar arasındaki yaşam standardı eşitsizliğinin büyük artış kaydettiğini gösterir.

Önceki yüzyılda küresel nüfusta meydana gelen artışa, ülkeden ülkeye göç miktarındaki büyük artış eşlik etti. 1890'a gelindiğinde, bu göçler yetmiş yıldır sürüyordu fakat çeyrek yüzyılda, 1890 ile 1913 arasında bu göçler zirve noktasına ulaştı. Bunun nedenleri şöyledir:

1. Birkaç ülkede göçün önündeki yasal engellerin kaldırılması;
2. Okyanus yolculuğu maliyetinin düşmesi
3. Avrupalı çiftçilerin yoksullaşmasına neden olan, Arjantin ve Amerika gibi ülkelere ucuz tahıl ithalatının yol açtığı tarımsal kriz.

Bu büyük göçleri mümkün kılan şey, hem "itici" hem de "çekici" bir rol oynayan buharlı geminin icadıyla yaşanan taşımacılık fiyatlarındaki düşüştü. Gıda maddelerini uzak mesafelere taşımayı kolaylaştırarak, ABD ve Avustralya gibi ülkelerin rekabeti karşısında geleneksel tarımı masraflı hale getirdi ve eski ülkelerdeki işçileri işsiz bıraktı. Bu "itici güç"tü. Aynı zamanda, yolculuk etmeyi ucuzlaştırarak fakirlerin başka yerlerde daha iyi bir yaşam fırsatı için evlerini terk etmesini mümkün kıldı. Bu da "çekici güç"tü.

Bu göçlerin bir kısmı akıl almaz boyutlara ulaşmıştı. 1840 ile 1913 arasında yaklaşık 60 milyon Avrupalı şanslarını başka yerde denemek için memleketlerini terk etti. Yaklaşık dörtte üçü demir yollarının ulaşım imkânı sağladığı ve toprağın ucuz olduğu Kuzey Amerika'ya göçtü. Çoğunlukla İspanyol, Portekizli ve İtalyanlardan oluşan 10 milyon kişi de Latin Amerika'ya geldi. Britanya ve İrlanda'dan gelen azımsanmayacak sayıda insan, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda ve Güney Amerika'da yeni evlerini buldular. Bu, Avrupalı imparatorlukların azami boyutlarına ulaştığı ve pek çok açıdan Avrupalı göçmenlerin kendilerini "evlerinde" hissedebilecekleri yeni bir yer aradıkları bir fırsat çağıydı.

İnsanların yabancı diyarlarda kaderlerini aramak için arkalarında bıraktıkları yerler yalnızca Avrupa'nın batısı ve doğusu değildi. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında, dört veya beş milyon Rus öncü, Sibiry'a da yeni evlerine gitti. Güney ve Doğu Asya'da insanlar benzer şekilde daha iyi bir yaşam kurmak veya geçinecek parayı kazanmak için bir yerlere göç ediyordu. 1830 ile 1913 arasında, kısa vadeli sözleşmeleri olan on milyonlarca Hint işçi, Trinidad, Güney Afrika, Seylan ve Burma gibi Britanya sömürgelerindeki maden ve plantasyonlarda ihtiyaç duyulan işgücünü karşıladı. Aynı dönemde, belki de 15 milyon kadar yüksek bir rakamda Çin

köylüsü, çaresizce borçlarından kurtulmak amacıyla, dünyanın farklı yerlerinde fakat özellikle de Malay'ın kauçuk plantasyonları ve kalay madenlerinde işçilik yapmalarını sağlayan "vasıfsız işçi" ticaretinden yararlandılar.

Artan besin stokları ve bu büyük göçler nedeniyle, dünyanın kimi bölgeleri 1763'ten itibaren büyük nüfus artışı yaşadı. Rusya dahil olmak üzere Avrupa'nın nüfusu, göç nedeniyle kaybettiği kayıplara karşın, 110 milyondan yaklaşık 350 milyona fırlamıştı. Sibirya dahil olmak üzere Rusya'nın şimdi 150 milyonluk bir nüfusu vardı. Avrupa'dan göç dalgasının hedefi olan ABD'deki nüfus 100 milyonu geçmişti.

ABD'nin dışında, 1763 ile 1913 arasındaki rakamlardaki en çarpıcı artış, Latin Amerika ülkelerinde meydana gelmişti. Yalnızca 150 yıl içinde, bu ülkelerin birleşik nüfusu, yaklaşık 15 milyondan 100 milyonu aşkın bir rakama ulaşarak yedi kat artmıştı; bu artışların büyük çoğunluğu 1850'den sonra meydana gelmişti. Napolyon Savaşları'nın ertesinde, kendi kaderlerini tayin etme gücünü kazanmışlar ve imparatorluğun ihtiyaçlarına bağlı olarak hareket etmek yerine, en sonunda kendi ekonomilerini kendi çıkarlarına göre geliştirdikleri konuma erişmişlerdi. Fakat dünyanın geri kalanından hâlâ diğer ülkelerin örmekte olduğu ticaret ağında etkin bir biçimde yer alamayacak kadar uzaklardı. Yük atları ve yelkenli gemiler, muazzam mesafeleri aşarak, bırakın bir sanayi devrimini, ciddi anlamda büyüyen bir ticaretin temelini bile asla oluşturamazlardı. Fakat buharlı gemi ile demiryolunun gelmesiyle beraber, dünya ayaklarının ucuna kadar gelmişti ve tüccarlar, işçiler ve yatırım sermayesi akın akın gelmişti.

1904'te Panama Kanalı'nın açılmasına dek, Büyük Okyanus'a kıyısı olan Amerika kıtası ülkeleri Atlantik ticaretinden yararlanamadılar. Yüzyılın ilk yarısında buharlı gemi yolculukları başladıktan sonra en çarpıcı büyümeyi

kaydeden, doğuya bakan kıyı bölgelerindeki geniş topraklarıyla Brezilya ve Arjantin gibi ülkelerdi. 1850'den sonraki iki kuşak, bu ülkelerin dalga dalga gelen göçmenlerin ve yatırımların etkisiyle dönüşmesine şahit oldu.

Yabancıların, özellikle İngilizlerin finans ve teknolojisinin yardımıyla, Arjantin'in ekonomisi kayda değer bir büyüme kaydetti. Geniş bir demiryolu ağı kuruldu ve tarım ihracatı inanılmaz bir büyüme kaydetti. Bu genişlemedeki iki dönüm noktası, Soyu Arjantin sığırının kalitesini dönüştüren, İngiliz soylu Tarquin isimli bir boğanın 1848'de ülkeye ulaşması ve ilk soğuk hava depolu geminin 1877'de Avrupa'ya doğru yola çıkmasıydı. Sonraki yıllarda ülke, artan refahın daha fazla göç ve yabancı yatırım çektiği, bunların da daha fazla zenginliğe neden olduğu verimli bir ekonomik büyüme döngüsünün keyfini sürdü. 1880 ile 1913 arasında, ülkenin ekonomisi, yıllık ortalama yüzde 5 oranında büyüdü. 33 yıl süren bu sersemletici maceradan sonra, Arjantin dünyadaki en zengin ülkelerden biri oldu. Başkenti Rio de Janeiro, New York veya Viyana kadar şıktı; Paris sakinleri ise yeni bir tabir kullanır olmuştu: "Bir Arjantinli kadar zengin."

Brezilya da yarım yüzyıllık bir ekonomik ilerleme döneminin keyfini sürmüştü. Arjantin'de olduğu gibi, Brezilya'nın refahı da Avrupa ve Kuzey Amerika'nın artan nüfuslarının talep ettiği gıda maddelerini tedarik etmeye dayanıyordu. Söz konusu malların başında kahve geliyordu.

Kahve çekirdeğinin yuvası, Kızıldeniz kıyısındaki topraklardı ve 1600 yılına gelindiğinde bile dünyadaki kahvenin yüzde 90'ı hâlâ orada yetiştiriliyordu. Akdeniz'in doğusundaki Müslüman ülkelerde çok sevilen bir içecekti ve oradan da on yedinci yüzyılın ortalarında Avrupa'nın kuzeyine ulaştı. Hollandalılar ona büyük hevesle bağlandılar ve ticaretinde etkili bir konuma geldiler; Doğu Hint Adaları'ndaki

sömürgelerinde plantasyonlar oluşturdular, dünyadaki en coşkulu kahve tutkunları olup çıktılar.

Napolyon Savaşları'ndan sonra, kahveye olan talep çarpıcı bir artış yaşadı ve tropikal Amerika'daki her Avrupa sömürgesi ve eski sömürge, bu ekinle deneyler yapmaya koyuldu. Bu bitki, hiçbir yerde Brezilya'da olduğundan daha başarılı olmadı. Yaklaşık 1800'de hızlı bir depara kalkan Brezilya'nın yıllık kahve üretimi, 1870 yılına gelindiğinde çeyrek milyon tona tırmanmıştı. 1913'te dünya tüketim malları ticaretinin yüzde 70'ini oluşturarak neredeyse bir milyon tonu bulmuştu ve kahve sadece kömür tarafından sollanarak uluslararası ticaretteki en önemli ikinci mal haline gelmişti. En büyük pazar, kişi başı yıllık tüketimin neredeyse 4,5 kilogram olduğu ABD'ydi. Dünyanın en büyük üreticisi ile dünyanın en büyük tüketicisi konumları, Brezilya ile ABD arasında, günümüzde ABD ile Suudi Arabistan arasında petrolün yarattığına benzer bir ilişki yaratmıştı.

1913'te, hem Arjantin hem de Brezilya, dönüp arkalarına baktıklarında yarım yüzyıldan uzun süredir devam eden bir zenginleşme dönemi görüyordu. Gelgelelim, bu zengin devlerin bir zayıf noktaları vardı. Bütün çabalarını Kuzey Yarımküre'nin yiyecek ve hammadde talebini karşılamaya odaklamışlardı. Kendileri ise sanayileşmemişti. Diledikleri kadar müreffeh ülkeler olsunlar, tehlikelere açıklardı ve sonraki kuşak, bu tehlikelere acı içinde şahit olacaktı.

Dünyanın diğer tarafında Japonya da bir zenginlik dalgasına kapılmıştı. Fakat onlarınki daha sağlam temellere sahipti. O Amerikalı gambotların onları uykularından uyandırdığı zamanın üzerinden elli yıl bile geçmemişti ki, ülkenin yöneticileri ülkeyi bir sanayi devriminden geçirmişti; bu, ülkeyi şimdiden dünyanın lider sanayi güçleri arasına sokacak kadar kapsamlı bir devrimdi. İyi eğitim almış vatandaşları

milliyetçi özgüvenle, sekiz yıl önce Rusya'ya karşı verilen savaşın getirileriyle pekişmiş bir özgüvenle donanmıştı. 1763'ten beri ülkenin nüfusu iki kattan fazla artmıştı ve şimdi 60 milyonu bulmuştu. Ne var ki bu hızlı artışa karşın, sanayi devrimi ve ülkenin çiftçilerinin üretkenliği sayesinde Japon halkının yaşam standardı gelişmeye devam etti.

500 milyonu aşkın nüfusu ve şanlı tarihiyle Çin, dünyanın büyük güçlerinden biri olmalıydı. Fakat savaş ve kıtlıkla geçen yıllar, kayıtsız ve yetersiz hükümdarlar, yabancıların işkence ve tacizleri onu eski halinin bir karikatürüne çevirmişti, nüfusunun büyük kısmı borç ve cehalet içinde debeleniyordu.

350 milyon nüfuslu Hindistan (Avrupa nüfusuna eşit bir rakam) halen Avrupa'nın adalarından birinin hükümetinin kaprislerine tabiydi. Şimdilik Hindistan'ın eğitimli sınıflarının, kendi ataları muazzam sanat ve edebiyat başyapıtları yaratırken, cahil ataları post giymiş ortalıkta koşturan insanların kendilerine büyüklük taslamasına izin vermek dışında bir seçeneğe sahip değildi. Fakat buna daha fazla katlanmayacaklardı.

Diğer iki büyük bölge, Avustralya ve Kanada halen ismen Britanya İmparatorluğu'nun parçasıydı; fakat sakinlerine Hindistan halkına olduğu gibi büyüklük taslanamıyordu. Britanya Hindistanı gelişmiş silahlar ve diplomatik hileler aracılığıyla yoğun nüfuslu alt kıtanın kontrolünü elde etmiş bir ticari teşebbüs tarafından kurulmuştu. Kanada ve Avustralya, tam aksi şekilde, Avrupa kökenli hastalıklar ve etnik temizlik yüzünden yerli nüfusunu kaybetmişti. Bu topraklara, şayet Britanya o farklı ten rengi olan halklardan oluşan sömürgelerine davrandığı gibi davranmaya yeltenirse hemen bağımsızlıklarını ilan edecek, tıpkı ABD'de olduğu gibi, bağımsız zihniyette Avrupalı göçmenler yerleşmişti. Kanada,

1867 tarihinde Kanada Konfederasyon Yasası'nın geçmesinden beri, halkının üçte biri Fransız kültürüne sahipti, Fransızca konuşuyordu ve pek çoğu ayrı bir ulus oluşturmaya istiyordu. Fakat 1913'te ayrılıkçı duygular, devletin hayatta kalmasını tehdit edecek kadar güçlü değildi.

Avustralya 1901'den beri, münferit eyaletlerine, Kanada'nın kendi vilayetlerine yaptığı gibi, büyük oranda içişlerini kontrol etme hakkı veren bir anayasaya sahip, kendi kendini yöneten bir cumhuriyetti. Kanada gibi, tahıl yetiştirmeye elverişli geniş tarım arazilerine sahipti ve mineral kaynakları açısından zengindi. İki ülkenin de vatandaşları, diğer yerlerdeki insanların gıpta ettiği bir yaşam standardının keyfini sürüyordu.

Eski Britanya sömürgesi Yeni Zelanda da pratik açılarından şimdi bağımsız bir ülkeydi. 1841'den beri Yeni Güney Galler'den ayrı idare ediliyordu ve 1907'de "dominyon" olarak belirlenmiş, Britanya'ya yalnızca dostluk ve bir kral bağıyla bağlanmış kendi kendini yöneten bir bölge olarak Avustralya ve Kanada'nın yanındaki yerini almıştı.

1913 sona ererken, Avustralya ile Yeni Zelanda'nın yanık tenli genç sporcuları, bütün hali vakti yerinde ulusların sporcuları gibi, bir sonraki Olimpiyat Oyunları'nı iple çekiyordu. Kadınlar böyle bir şey yapmıyordu. Antik Yunanlardan farklı olarak, modern dünya kadın sporcuların fiziksel yeteneklerini halkın önünde sergilemesine henüz hazır değildi. Eski Yunan festivali, Much Wenlock isimli küçük İngiliz kasabasını, bölgenin her yerinden sporcuları çeken yıllık "Olimpiyat Oyunları" adlı "erkek sporları ve açık hava etkinlikleri" zamanında ziyaret etmiş olan Fransız bir aristokrat, Baron Pierre de Coubertin'in girişimiyle 1896'da yeniden yaşama döndürülmüştü. Orada gördükleri, onu uluslararası ölçekte benzer bir festivalin barış ve iyi niyeti teşvik etme aracı ola-

bileceğine ikna etti. 1896'da oyunlar öylesine başarılı oldu ki, dört yıllık aralıklarla tekrarlanmasına karar verildi. 1916'da Berlin'de düzenleneceklerdi. Gelgelelim, 1914'te dünya uluslarını hep beraber ümitsizlik verici bir başka yarışa sokan bir olay gerçekleşti.

KÜRESEL SAVAŞ: BİRİNCİ PERDE

Prens Otto von Bismarck, modern Almanya'nın kurucusu ve babası, 1880'lerde bir sonraki büyük Avrupa savaşının "Balkanlar'daki kahrolasica bir budala" tarafından başlatılacağını söylemişti. Bu esrarengiz biçimde sağlam bir tespittir.

Haziran 1914'te Avusturya tahtının vârisi, Arşidük Franz Ferdinand, o sıralar oradaki imparatorluk birliklerini yerinde incelemek için Avusturya İmparatorluğu'nun bir parçası olan Bosna'daydı. 28 Haziran'da, güneşli bir Pazar öğleden sonrasında, o ve karısı Sophie Saraybosna şehrini ziyarette gittiler. Arşidük'e suikast düzenlemek isteyen bir grup öğrenci (Genç Bosna isimli devrimci bir grubun üyeleri) de o gün Saraybosna'daydı. Aralarından biri Arşidük'ün arabasına bomba attı, fakat bomba arabanın içine isabet etmeyip karoserinden sekerek yere düştükten kısa süre sonra patladı ve çevredeki izleyicileri yaraladı.

Birkaç saat sonra, Arşidük ve eşi, yaralıları hastanede ziyaret etmeye karar verdiler ve şans eseri yolları, başarısız suikast girişiminden sonra civarda gezinen faillerden biriyle

(on dokuz yaşındaki Gavrilo Princip ile) kesişti. Princip iki el ateş ederek arşidük ile eşini öldürdü.

Dört haftalık bir durgunluktan sonra, işler aniden zıvanadan çıktı. Arşidük'ün suikasta kurban gitmesi, trajik bir ironi eseri, Bosna'nın belalı komşusu Sırbistan ile bir restleşmeye hevesli unsurlar üzerinde engelleyici bir etkide bulunabilecek tek kişiyi de ortadan kaldırmıştı. Avusturya hükümeti, Rusya'nın Sırbistan'ın yardımına gitmesi durumunda Almanya'nın desteğini istedi ve aldı. Alman hükümetinin Avusturya'nın Sırbistan ile çatışmasından bir çıkarı olmamakla beraber, Rusya'ya eylem özgürlüğü verme niyeti yoktu.

23 Temmuz'da Avusturyalılar Sırbistan hükümetini suikasta parmağı olmakla suçladı ve 48 saatlik bir ultimatoma verdi. Bu ultimatomla, Sırbistan topraklarından terörist örgütlerin yok edilmesi, Avusturya karşıtı propaganda'nın sona erdirilmesi ve suikastın soruşturma komisyonuna Avusturya temsilcilerinin de dahil edilmesi talep ediliyordu. Sırbistan hükümeti, bu son talebi ulusal bağımsızlığının ihlali olarak gördü ve reddetti. Japonlar tarafından aşağılanmanın sıkıntısından bir türlü kurtulamayan Rus hükümeti, Sırbistan'daki Slav dostlarını yalnız bırakamayacağına karar verdi ve umumi seferberlik ilan etti. Bu muhakkak savaşa girme niyetine işaret etmemekle birlikte, olaylar şimdi öylesine büyük hızla ilerliyordu ki, devlet adamları suni savaş tehditleri ile gerçek savaş tehditleri arasında bir ayırım yapmakta güçlük çekiyordu. Avusturya ile Sırbistan arasında bir ihtilafın muhakkak Avrupa çapında bir savaş anlamına gelip gelmediği hiçbirisi için belli değildi. 31 Temmuz gibi geç bir tarihte bile, İngiltere Başbakanı Herbert Asquith, Canterbury Başpiskoposu'na "Sırbistan iyi bir köteği hak ediyor," diyordu.

Bismarck, ittifaklarını daima savaştan kaçınmak üzere tasarlamıştı ve en büyük korkusu Almanya'nın iki cepheden (doğu ve batıdan) eşzamanlı olarak savaşa sürüklenmesiydi. Fakat ölümünden sonra, halefleri onun stratejisini gözden kaçırdı ve ezici Rus gücü seferber olmadan önce Fransa'ya karşı hızlı zafer elde etme ihtiyacına dayanarak, böylesi bir savaş çıkması ihtimalini göz önüne alan detaylı planlar oluşturmaya koyuldu. Rus seferberliği duyurulduğunda, Avusturyalı müttefiklerinin yok edildiğini görmek istemeyen ve Rus sanayisi ve silahlarının büyüyen gücünden ürken Alman generaller, bunu Rus tehdidinin hakkından gelmek için son bir şans olarak gördü. Almanya 1 Ağustos'ta Rusya'ya, 3 Ağustos'ta da Fransa'ya savaş ilan etti.

Fransa karşısındaki zaferin hızlı olmasını garantilemek için, Almanya herhangi bir saldırının daima Belçika üzerinden olacağını düşünmüştü. Fakat Belçika'nın tarafsızlığı, Britanya'nın da katıldığı uluslararası bir anlaşmayla garantilendi. Alman birliklerinin 4 Ağustos'ta Belçika sınırını geçmesi, İngiliz hükümetine Fransa'nın yanında savaşa girmek için gerekçe verdi. Böylece, Saraybosna'da sıkılan kurşunlardan altı hafta sonra, Avrupa'nın büyük güçleri savaşa girdi. O kurşun sesleri otuz bir yıl sonra, 1945 yazına dek kaybolmayacak, iki dünya savaşına ve 60 milyon insanın ölümüne yol açacaktı.

Başta her şey Alman Başkomutanlık Karargâhı'nın planlarına göre ilerledi. Üç gün içinde 40.000 Fransız askeri öldürüldü. Bir ay içinde Paris Alman toplarının menziline girdi. Fakat sonra, General Joffre'nin güçlü komutası altındaki Fransız orduları sadece dayanmakla kalmadı, istilacıları geri püskürtmeye de başladı. Bu evrede iki taraftaki askerler ve ülkelerindeki siviller, savaşın birkaç ay içinde sona ereceğine inanıyordu. Fakat önce Almanlar, ardından Fransız ve Bri-

tanyalılar savunma siperleri kazdıklarında savaş küçük bir tepeyi veya birkaç yüz metrelik neredeyse aşılmaz bir bataklıkta elde etmek için binlerce kişinin ölebildiği dehşetli bir mücadeleye dönüştü. Bu, bir üç yıl daha sürecek bir dehşetti.

Britanya ve Fransa tek başına dövüşmedi. Britanya'nın denizaşırı imparatorluğuna yaptığı yatırım, şimdi bölünen bir insanlık üretmişti. Sayıları binlerle ölçülen birlikler Avustralya, Kanada, İrlanda, Yeni Zelanda ve Güney Afrika'dan Britanya'nın yanında savaşmak için geldiler. Denizaşırı kolonilerden (özellikle de Hindistan'dan) gelen askerler bir yüzyılı aşkın zamandır kendilerine pek de sevecen davranmamış olan "anavatan"ı kurtarmak için savaştı ve öldü. Fransa'nın denizaşırı sömürgeleri de Fransa arkalarında bıraktıkları ailelerini sömürmeye devam edebilsin diye can veren azımsanmayacak sayıda asker sağladı. Ancak bu yardıma karşın, Almanya'nın galip çıkmasının mümkün görüldüğü zamanlar oldu.

Siperler kazıldığında, Batı'daki savaş çoğunlukla Manş Denizi'nden İsviçre sınırına uzanan dar kara parçasında sürüyordu. Doğu'daki tablo çok farklıydı. Orada bir yanda Almanya ve Avusturya orduları, diğer yanda Rus orduları, önce bir taraf sonra diğeri büyük saldırılarda bulunuyor, her şeyi önlerine katıp ilerliyor, sonra ikmal hatları fazla uzadığında ve hava koşulları kötüleştğinde duraksıyordu. Batı'da, planlanması aylar süren ve binlerce can alan bir saldırı, bir cephe hattını ancak sekiz kilometre ilerletebiliyordu. Doğu'da benzer bir saldırı, cephe hattını 320 kilometre kadar ilerletiyordu. 1914 ile 1917 arasında, böyle büyük dört adet ilerleme ve geri çekilme hareketi, karşıt güçleri birbirlerinin topraklarının iç kesimlerine doğru çekti. Savaş askerler için ne kadar ölümcülse tekrar tekrar ele geçirilen bu topraklarda yaşayan insanlar için de o denli ölümcül oldu.

Yıllar geçiyor, gıda ve savaş malzemesi ikmaliyle ilgili sorunlar çığ gibi büyüyordu; savaşın sonucu, hangi tarafın diğerini aç bırakarak boyun eğmeye zorlamakta başarılı olacağına bağlıymış gibi görünüyordu. 1917’de Britanya Almanya’nın savaşa devam etme yetisini tehdit eden bir deniz ablukası yaptı. Almanlar buna yılar önce geliştirdikleri fakat ciddi olarak kullanmadıkları bir silah olan denizaltı ile karşılık verdi. Bu silah son derece etkili oldu. Fakat kullanılma biçimi, Almanya’nın yenilgisini kesinleştiren bir müdahaleye neden oldu.

Savaş 1914’te başladığında Birleşik Devletler uzak durmuştu. Avrupa’nın aile kavgaları Amerika’yı ilgilendirmiyordu. Bilakis, Amerikalılar, İtilaf Devletleri’nden (Britanya, Fransa, Rusya) ziyade İttifak Devletleri’ne (Almanya, Avusturya-Macaristan) yakınlık duyuyordu. Gelgelelim, Müttefiklerin, bilhassa ortak dil avantajının faydalarından yararlanan İngilizlerin propaganda çabaları etkili oldu ve 1917’ye gelindiğinde düşünceler ciddi oranda onların lehine döndü. Fakat bu hâlâ Amerikalıların savaşla ciddi biçimde ilgilendikleri anlamına gelmiyordu.

Ocak 1917’de Alman imparatoru II. Wilhelm, ordu ve donanma liderleriyle bir toplantı yaptı ve liderler, Alman şansöyesinin yokluğunda eğer savaş kazanılmak isteniyorsa “sınırsız” denizaltı savaşının elzem olduğunda ısrarcı davrandılar. İmparator razı geldi ve şansölye bunu öğrendiğinde karşı çıkmadı. “Sınırsız” demek, ticaret gemilerine saldırma kararının gemilerin hangi ülkenin bayrağını taşıdığına veya taşıdıkları yolcuların milliyetine göre değil de görünen varış noktalarına göre verilmesi demektir. Bu kararın uygulanması, Amerika’yı savaşa sokmaya yetebilirdi. Bir de üstüne Alman hükümetinin, Birleşik Devletler’le bir savaşa girmesi durumunda Meksika’ya yardım sözü verdiği telgrafların deşifre

edilmesi bunu kesinleştirdi. 6 Nisan 1917’de Birleşik Devletler, Almanya’ya savaş ilan etti. O andan sonra, artık mesele savaşı kimin kaybedeceği değil, sadece bunun ne kadar sũreceęiydi.

Ne tuhaf çelişkidir ki, mũttefikler için bu umut ışığının yanışını bũtũn savaşın en karanlık anı izledi. Batı’da, Ypres bũlgesinde yaşanan bir dizi çarpışmada çok bũyũk can kayıpları yaşandı ve bu İngilizlere moral ve savaşma kapasitesi açısından lũmcũl bir darbe indirdi. Bu sırada ařırđ açılan Fransız ordusu, bir dizi isyandan zarar grmũřtũ. Bu olayların şoku sindirilirken, Mũttefikler Doğu’da Rusların savaş gayretinin sona ermekte olduğunu kabullenmek zorundaydı.

Rusya ile karşılaştırıldığında, Britanya ve Fransa olgun demokrasilerdi. Savaş bir dereceye kadar otoriter kontrol dayatma ihtiyaı doğurduğunda, politik sistemleri bu zorlamanın altından kalkabilecek yetideydi. Ne var ki Rusya acemi bir demokrasiydi. Japonya yenilgisini takiben, lke ekonomisi on yıl içinde hızla bũyũmũř, toplumun siyasal bilinç düzeyi yũkselmiřti. Bu atmosferde, daha otokratik bir hũkũmet biçimine dnmek muazzam bir hiddete neden oldu. Ciddi bir gũce sahip olmakla beraber bir hayal dũnyasında yaşayan, halkından ve bakanlarından uzak duran ar II. Nikolay’ın karakteri bu durumu daha da ktũleřtirdi.

Bu kaynayan hiddetin en kaygı verici olduğu nokta da başkent St. Petersburg idi. 1914 ile 1917 arasında savaştan tũrũ sinai faaliyetlerin artması şehrin nũfusunun te bir oranında çoğalmasına neden olmuştu. Ekinlerin ve demiryollarının savaştan zarar grmesi ve kylũlerin stokçuluk eğilimleri ciddi besin kıtlığına neden oldu. Açlıktan lme noktasındaki vatandaşlar eylemler yaptı ve gũya onları kontrol etmek için grevlendirilen garnizon onlara duyduğu yakınlığı ifade etti. 11 Mart 1917’de Pavlovskiy kışlasında

kalan askerler ayaklandı. Sonraki gün 20.000 insan sokaklara çıktı. Bakanlarından aldığı tavsiyeye göre hareket eden çar, tahtan indi ve Duma'nın (Rus parlamentosu) belirlediği bir geçici hükümet bütün ülkenin kontrolünü üstüne aldı.

Sosyalist eylemcilerin teşvik ettiği fabrika işçileri ile hizmetliler 1905'teki başarısız ayaklanma sırasında kurulan modele dayanarak Sovyetler denilen konseyler oluşturmaya başladı. Petrograd sovyetinin en önemli fraksiyonu, Bolşevikler denen bir gruptu. Bunların lideri, İsviçre'de sürgünde yaşayan 47 yaşındaki hukuk mezunu ve harikulade bir hatip olan Vladimir İlyiç Lenin'di. Başarısız ayaklanmalardaki rolü nedeniyle hapis yatmış olan Lenin, Karl Marx'ın takipçisi olmakla beraber, proletaryanın devrim yapma yetisini sorgulayan kendi Marksizm versiyonunu savunmuş, disiplin uygulayacak ve devrim güçlerine yön verecek elit bir grubun (komünistlerin) liderliğine ihtiyaç olduğunda ısrar etmiştir.

Bolşeviklere karşı olmasına rağmen Alman hükümeti, Rusya'daki varlığı Rusya'nın savaştan çekilmesine yarar umuduyla Lenin'i İsviçre'deki sürgününden kaçırdı. Haklılardı. 3 Nisan 1917'de Lenin'in "mühürlü" trenle St. Petersburg'daki Finlandiya Garı'na gelmesi (Rus tarihinin en önemli anlarından biri) bir devrimci hükümetin kurulması ve Rusya ile Almanya arasında ateşkes imzalanmasına yol açan bir dizi olayı tetikledi. Lenin, Rusya'da yapacak çok işi olduğundan emindi. Bir de savaşmak istemiyordu.

Almanya şimdi bütün konsantrasyonunu Batı'daki savaşa yönlendirmek durumundaydı. Fakat çaresiz bir durumdaydı. Birlikleri, tıpkı düşmanları gibi savaş yorgunuydu ve moral çok düşüktü. Müttefikleri Avusturya fark edilir şekilde dağılıyordu. Britanyalıların ablukası sivil nüfusu büyük bir sefaletle sürüklüyordu. Amerika nakavt darbesi için gücünü topluyordu. Ya tek bir son saldırı zayıflamış Britanya ve

Fransız ordularını yok edecek ve Amerikalıları kıtaya girme şansından yoksun bırakacaktı ya da savaş kaybedilecekti. Artık Almanya için ya hep ya hiç diye düşünme zamanı gelmişti.

Mart 1918'de başlayan bir dizi saldırı müttefikleri geri püskürttü. 23 Mart'ta Alman topları bir kez daha Paris'in dış mahallelerini mermi yağmuruna tutuyordu. Fakat sonra işler tersine döndü. Britanya ve Fransa'nın sanayi kaynakları ile desteğe gelen kalabalık Amerikan birliklerinin mevzilenmesi, şimdi etkisini göstermeye başlamıştı. Almanların cepheye yeni silah ve mühimmat sevk etme hızı Müttefiklerin sevk hızına yetişemiyordu. Sonraki üç ay içinde 800.000 adam kaybettiler ve savaşma güçleri daha sonra erleri kırıp geçiren bir grip salgınıyla neredeyse tükendi.

En sonunda zafer müttefik komutanlığının ümit etmeye bile cesaret edemeyeceği kadar hızla geldi. 1 Ekim'de Britanya birlikleri, Şam'da zafer kazanarak Almanya'nın Türk müttefikine karşı bir dizi galibiyet aldı ve Türkiye 30 Ekim'de teslim oldu. 11 Kasım saat 11.00'de, Batı Cephesi'nde silahlar en sonunda sustu ve Almanya ile müttefikleri düşmanlarının barış döneminde kendilerine hangi koşulları dayatacağını görmek üzere beklediler.

Hem zafer kazananlar hem de mağlup olanlar savaş ıstı-
rabının bitmiş olmasından minnettarlık duyarken son bir darbe daha yediler. Fransa'da moralsiz Alman ordularına yıkım getiren grip salgını, bir orman yangını misali dünyaya yayılıyordu. Yolculuğunu tamamladığında arkasında 20 milyon aşkın ölü bırakmıştı; bu rakam, dört yıl süren korkunç savaşta ölenlerin sayısının neredeyse iki katıydı.

HUZURSUZ BİR PERDE ARASI

Almanya'nın düşmanları bağışlayıcı davranarak kendi yollarına tabii ki gitmediler. Savaşı resmi olarak sonlandıran anlaşmanın koşulları 1919 baharında Paris'in dışındaki Versay'da yapılan bir barış konferansında ortaya atıldı. Tabii ki konferans galipler ile mağluplar arasında değil, zafer kazanmış ulusların temsilcileri arasında oldu. Almanya'nın temsilcilerine tanınan tek rol, onlarla muhatap olunduğunda konuşmaları ve noktalı çizginin üzerine imza atmaları oldu. Almanlar da, 28 Haziran 1919'da sarayın Aynalar Galerisi'nin görkemli ortamında, Versay Antlaşması'nda belirtilen barış koşullarını böylece kabul ettiler.

Anlaşmanın koşulları şok etkisi yarattı. Almanya ateşkes (yani düşmanlıkların sona ermesini) istediğinde Amerikan başkanı Woodrow Wilson tarafından belirlenen ve "on dört nokta"dan oluşan ilkeler sunuldu. Fakat bunlara sonra dokuz ilke daha eklendi. Bunlardan biri, savaş suçunun itirafıydı. Diğer koşullar Almanya ile müttefiklerinin ciddi toprak kayıpları vermesini içeriyordu. Almanya'nın Tanganyika (Tanzanya), Güneybatı Afrika (Namibiya) ve Pasi-

fik'teki bir dizi adadan çekilmesi talep edildi. Buna ek olarak Almanya'nın nüfusu ve toprakları, Alsace ve Lorraine'in Fransa'ya geri verilmesiyle beraber yüzde 20 küçüldü. Askerleri cesaret ve yetenekle dövüşen Osmanlı İmparatorluğu topraklarının önemli bir kısmını kaybetti, bunun sonucu Suriye, Filistin, Lübnan ve Irak gibi yeni ülkeler doğdu.

Versay Antlaşması'nın yol açtığı şeylerden biri de, merkezi Cenevre'de bulunan Milletler Cemiyeti'ydi. Bu oluşum, bugünkü Birleşmiş Milletler'in atasıydı ve kısmen ona model oldu. Birkaç bölge (Suriye, Filistin, Irak [eski Türk toprakları] ile Tanganyika) "Mandaya Girmiş Ülke" ilan edildi. Bunlar teoride Fransa (Suriye) ve Britanya (Filistin, Irak, Tanganyika) tarafından, Cemiyet'in denetimi altında idare ediliyordu. Fakat işin aslı, bu topraklar savaşın galiplerine ganimet olarak gitmişti.

Britanya için Filistin sonradan zehirli bir kadeh görevi görecekti. Ülke, yıllardır Siyonist yerleşimcilerin gayri resmi göçüne sahne olmuştu. Bunlar dünyaya dağılmış Yahudilerin, atalarının memleketini bir kez daha bir Yahudi devleti olarak görmeyi arzulayan Yahudi göçmenlerdi. Kasım 1917'de, Britanya'nın savaş çabasına Amerikalıların daha büyük destek vermesini sağlamak isteyen ve Amerikan Yahudilerinin sahip olduğu siyasi nüfuzun bilincinde olan İngiliz dışişleri bakanı Arthur Balfour, bankacı L.W. Rothschild'e bir mektup göndererek "Yahudi halkları için Filistin'de bir devlet"e destek verdiğini söylemişti. Bu sonradan Balfour Deklarasyonu olarak anılmaya başlandı. Britanya manda yoluyla Filistin'in sorumluluğunu üstlenince (bunu Süveyş Kanalı'nı kontrol etmek için yapmıştı), Siyonizm yanlıları bu deklarasyona dayanarak İngiltere'ye baskı uygulamaya başladılar.

Savaş sonrası anlaşmaya göre İttifak Devletleri'nden biri, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tamamen dağıtıldı.

Ondan üç yeni ülke yaratıldı. Bunların ikisi (Avusturya ile Macaristan) hâlâ yaşamını sürdürüyor. Üçüncüsü ise (Çekoslovakya) şimdi bizim Çek Cumhuriyeti ve Slovakya olarak bildiğimiz bölgelerin adıydı. Daha önce Almanya, Avusturya ve Rusya arasında paylaşılmış olan Polonya, kendi halkına teslim edildi ve yeniden bağımsız bir ülke oldu. Sırbistan-Karadağ, Avusturya toprakları Slovenya ile Hırvatistan ve Türk toprakları Bosna ve Makedonya'nın birleştirilmesiyle de, dünyanın daha önce hiç duymadığı dördüncü bir ülke, Yugoslavya oluşturuldu.

Bu tartışmalarda yer almayan ve ganimet paylaşımına katılmaktan ziyade ıstırap çeken, savaştan çekilmemiş olsa kazanan tarafta olabilecek bir ülke vardı: Rusya. Avrupa haritasının yeniden biçimlendirilmesinde hiçbir söz hakkı yoktu. Her yerde kapitalist ülkelere devrim getirme hedefi olan sosyalist bir cumhuriyet olarak, Avrupa'daki diğer büyük güçler tarafından bir tehdit olarak algılanıyordu. Onların gözünde şimdi düşman bu ülkeydi.

Toprak kaybına ek olarak, Versay Antlaşması sonradan Alman halkını adaletsiz bir anlaşmaya kurban gittiğine ikna etmekte önemli bir rol oynayacak başka koşullar da vardı. Bunların başında, galip gelenlere tazminat ödeme zorunluluğu vardı.

Bugün böyle bir savaş için tazminat ödenmesi fikri yersiz görünür. Suçlular ile suçsuzlar olduğunu ima eder. Eğer pek çok tarihçi gibi bu savaşın gerçekleşmeyi bekleyen bir kaza olduğu görüşündeyseniz, savaş suçu meselesi pek de akla gelmez. Fakat savaşın hemen sonrasında, insanların zihinlerinde acı ve kayıplar henüz tazeyken, tazminat ödemesi çağrısında bulunmak anlaşılabilir. ABD başkanı Woodrow Wilson ve İngiltere başbakanı David Lloyd George aslında tazminat istenmesine karşıydılar; fakat bu görüşleri yüzün-

den seçim yenilgisi alabileceklerini fark edince kamuoyuna aksi yönde görüş bildirdiler. Kimi yorumculara göre öyle bir tazminat belirlenmişti ki, Alman halkı bu rakamı ödemekte aşırı ölçüde zorlanacaktı ve bir halkın böylesine zorlanması tehlikeli sonuçlar doğurabilirdi. Bu savın en güçlü ifadesi, konferanstan altı ay sonra İngiliz ekonomist John Maynard Keynes tarafından yayınlanan *Barışın Ekonomik Sonuçları* isimli kitabında yer buldu. Keynes haklı çıktı. Antlaşmayla belirlenen hedefleri karşılama girişimi, gerçekten de Almanya'da büyük güçlükler yaşanmasına neden oldu. Ve yaşanan hiddet, Alman halkının, kendisinin büyük bir hatanın kurbanı olduğu duygusunu sömüren politikacıların eline düşmesiyle sonuçlandı.

Tazminat talebinin sonuçlarından biri, 1921 ile 1923 yılları arasında Almanya'nın başına bela olan kâbus gibi bir enflasyon kriziydi. Tazminat Alman markıyla ödenebiliyordu. Fakat kıtanın eski ekonomik güç merkezi, savaşla ve savaş sonrası işgallerle fakirleşmişti. Tazminatın ödenmesi ancak Alman halkı onları aşırı yoksullaştıracak bir vergilendirme seviyesini kabul ederse mümkün olacaktı. Bunu yapmaya hazır değillerdi ve demokratik seçimle başa gelmiş hükümet onları zorlayamazdı. Böylece hükümet eldeki tek seçeneği kullandı; para basıp vergilendirmeyi kabul edilebilir bir seviyede tuttu. Fakat Alman halkı ve tazminat alan ülkeler markı eldeki sınırlı sayıda Alman mallarına harcamaya kalkınca, fiyatlar doğal olarak yükseldi. Fiyatlar yükseldikçe, insanlar para tutma konusunda daha da gönülsüz oldu. Böylece olabildiğince hızlı para harcayıp fiyatların artmasına yol açtılar, bu da maaşları yukarı çekiyor, böylece daha fazla para basılması gerekiyordu. İşte bu kısır döngü böylece sürdü. Daha fazla para basıldıkça ve o paranın satın alma gücü azaldıkça, Alman markının değeri düştü. Tazminat olarak aldığı para-

nın değeri hızla düştüğü için çileden çıkan ve bunu Alman hükümetinin kasten yaptığını düşünen Fransa ile Belçika 1923'te hakkını toprak olarak alma niyetiyle Ruhr'daki mısır tarlalarına askeri birlikler gönderdi. Bu da daha derin bir ekonomik krize yol açtı.

1923 yılı ekim ayının sonunda Alman markı Amerikan doları karşısında ay başındaki değerinin dört yüzde birine inecek ölçüde değer kaybetmişti. Çoğu işletme de dahil olmak üzere Alman halkının büyük kısmı para kullanmayı bırakıp takas yapmaya başlamıştı. Bu durum, yetenekli bir Merkez Bankası başkanı sayesinde ve ülkenin eski düşmanlarının sağduyulu olmaya başlamasıyla en nihayetinde çözümlendi. Fakat o zamana dek, Alman orta sınıflarının canı burnuna gelmişti bile. Ulusal gururu yeniden canlandırma önerisiyle gelen her türlü politikacıya karşı hassas bir durumdalardı.

Almanya bir yana, dünyanın sanayileşmiş ülkelerinin çoğu 1920'lerde zenginleşti. Bu bilhassa Birleşik Devletler için geçerliydi; diğer yerlerdeki gelişmeler de savaş zamanı üretimin talepleriyle büyümüş ve savaştan zarar görmemiş olan ekonomisi artık uluslararası ticaret ve finansta en önemli güç olan Birleşik Devletler'e bağlıydı. Savaş sırasında sanayi-deki verimliliğin yükselmesi ve bu yükselmeye bağlı kapasite artışı, şimdi yarım yüzyıl önce yapılan yeniliklere dayanarak yeni ürünlerin üretimiyle el ele gidiyordu. Bu ürünlerin bazıları savaştan önce vardı; fakat imalatları masraflıydı ve yalnızca zenginlere hitap ediyordu. Şimdi ise daha fazla sayıda insan onları satın alabiliyordu.

Bu yeni ürünler, artık sırf geçim derdine düşmekten kurtulmaya başlamış bir halkın habercisiydi. Zenginlerin zaten hiçbir zaman böyle dertleri olmamıştı. Yeni olan şey, tarihte ilk kez sıradan insanlardan oluşan büyük toplulukların artık zorunlu ihtiyaçlar dışında kalan şeyleri satın alabiliyor olma-

sıydı. Yeni ürünler, ihtiyaçtan ziyade rahatlık ve zevk için satın alınıyordu ve günler veya saatlerle değil, yıllarla ölçülen bir ömürleri vardı. Bu mallar farklıydı, öylesine farklıydı ki onlara yeni bir isim verilmişti: dayanıklı tüketim malları.

Dayanıklı tüketim mallarını daha geleneksel ürünlerden ayıran şey, bir yüzyıl önce var olmayan teknolojilere dayanmalarıydı. Bunların en önemlisi elektrik enerjisi ve içten yanmalı motordur; işte 1920'ler Amerika'sının ekonomik büyümesi bu iki olgun teknolojiye dayanıyordu.

Elektrik 1920'lerde Amerikalıların rahatlığı ve keyfine en büyük katkıda bulunan malların üçünün; telefon, radyo ve sinemanın temelini oluşturuyordu. Bunların üçü de büyük sanayiler yarattı. Müşterinin dayanıklı bir mal almasını gerektirmeyen sinema, iki eşsiz niteliğe sahipti. Amerika'nın özelliği olan büyük mesafelerin ürettiği ayrılık duygusunu dindiren, paylaşılan bir milli kimlik duygusu yaratıyordu. Aynı zamanda Amerika'nın imajını, Amerikan ürünlerini ve Amerikan yaşam tarzını pazarlayan bir ihracat sanayisini yarattı.

Fakat bu yeni ürünlerin en önemlisi olan otomobil, içten yanmalı motora dayanıyordu. Sadece insanların gündelik yaşamlarını dönüştürmekle kalmayıp, aynı zamanda montaj hattı üretimini aşırı standartlaştırmayla birleştiren yeni bir imalat yaklaşımı yaratmıştı. Bir araya gelen bu iki yeni fikir, otomobil imalatının maliyetini çarpıcı şekilde düşürmekle kalmadı, diğer çeşitli sanayilere de uygulanabilir oldukları keşfedildi.

1920'li yıllarda bu yeni sanayilerde işler tıkırında giderken ABD ekonomisi hızla gelişti. Bu hızlı gelişme, bankaların aşırı miktarda kredi vermesine, dolayısıyla borsanın balon gibi şişerek inanılmaz boyutlara ulaşmasına neden oldu. Bütün bunlar sadece sokaktaki insanı değil, daha bilgili insanları

da etkileyen bir sarhoşluk hali yarattı. Lale çılgınlığı yeniden gelip çatmıştı.

Ancak şimdi ekonomik denkleme yeni bir unsur girmişti. Şimdiye dek finansal çılgınlıklar ve onları takip eden çöküşler, esasen spekülasyona dahil olanları etkilemiş, bütün ekonomi üzerinde ancak ikincil etkilerde bulunmuştu. Fakat dayanıklı tüketim mallarının icadı yeni bir istikrarsızlık kaynağı olan ertelenebilir harcamayı ortaya çıkarmıştı. Sonuçta, Arabalar gıda değildi; onları hiç kimse almak zorunda değildi. En azından hiç kimse onları belirli bir zaman içinde değiştirmek zorunda değildi. İnsanlar maddi açıdan geleceklerinden güven duymuyorsa, arabalarını ve radyolarını yenilemeyi erteleyebilirdi. Bu durumda, onları yapmak için işe alınan binlerce insan işsiz kaldı ve bu durum bütün ekonomi için çok sarsıcı sonuçlar doğurdu.

Haziran 1929'da efsanevi finansçı Bernard Baruch *American Magazine*'e şöyle dedi: "Dünyanın ekonomik durumu ileri doğru büyük bir sıçramanın eşiğindeymiş gibi görünüyor." O yıl daha sonra ülkenin en saygın ekonomisti, Yale Üniversitesi'nden Irving Fisher, sonradan tarih kitaplarına girecek olan "Hisse senedi fiyatları kalıcı görünen bir düzeye ulaştı" gözlemini yaptı. Bundan birkaç gün sonra hisse senedi fiyatları New York Menkul Kıymetler Borsası'nda düşmeye başladı. Düştü, düştü, düştü. Tam üç sene boyunca. 1932'nin sonuna gelindiğinde yüzde 70 oranında düşmüştü.

Hisse senetlerinde bu düşüş hâlâ Büyük Çöküş olarak anılır, tabii biz tekrar ona benzer bir şey yaşayana dek; ondan sonra bu olaya "29 Çöküşü" diyeceğiz. Bu olay, onun ardı sıra gelen Büyük Bunalım'ı tetikledi. 1929 ile 1933 yılları arasında, Amerika'nın gayrisafi yurtiçi hasılası (GSYİH) yani kabaca milli geliri yüzde 30 düştü. Sanayi üretimi neredeyse yüzde 50 düştü. 1933'ün sonuna gelindiğinde, ülkenin işgü-

cünün çeyreği işsizdi. Bu kısa vadeli bir felaket değildi. Kalıcı olarak bütün bir kuşakta izini bıraktı. 1938’de bile, işsizlik oranı hâlâ yüzde 20’ydi. Hemen ardından savaş gelmeseydi, Amerikan ekonomisinin kapasitesinin büyük bölümü işsiz haldeyken ne kadar zaman işlemeyi sürdürebileceğini bilmenin yolu yoktur.

Amerika bunun acısını çok çekti; fakat tek başına değildi. 1930’larda uluslararası ekonomi, Sovyetler Birliği’nin ekonomik izolasyonu dışında, yüksek derecede bütünleşmişti. Dünya ülkeleri yalnızca ihracat yapmıyor, patlama ve çöküşleri de birlikte yaşıyordu. Dahası, 1920’lerde Amerikan ekonomisi dünyadaki imalat ürünlerinin yüzde 40’ının kaynağıydı. İşsizlik yardımı kuyrukları Amerika’da da, sosyalist olmayan diğer bütün ülkelerde de uzuyordu. Bunalımın en dibinde, bir bütün olarak sanayi ülkelerinde, 40 milyon insan işsizdi.

Sanayi hammaddelerinin fiyatlarındaki keskin düşüş, onları tedarik eden ülkelerin de bu felaketten payını alması anlamına geliyordu. Latin Amerika’daki bazı ülkeler ve Afrika’daki pek çok Avrupa sömürgesi korkunç sıkıntılar ve pek çok açıdan günümüze dek sürmüş olan bir pazarlık gücü kaybı yaşadı. 1850 ile 1913 arasındaki kayda değer ilerlemeleri 1914 ile 1918 arasında savaşın hammadde talebiyle genişleyen yıldız oyuncuların, Brezilya ile Arjantin’in ekonomileri bile keskin bir dönüş yapmıştı; ancak bu, kısacık bir zaman için 1939 ile 1945 arasındaki yeni savaşın durduracağı bir düşüştü.

Bu ticari fiyaskonun yol açtığı ıstırap, cehaletin sonucuydu. 1920’lerde ekonomi bilimi halen ilkel bir evredeydi ve karar mercileri onları uluslararası ekonomiyi sürükleyen güçlü akıntılar karşısında çaresiz bırakan önyargılar ve basit sağduyunun bir karışımıyla hareket ediyordu. Bu kısıtlama,

o zamanlar herkesin diline pelesenk olmuş sözcükte hayat buluyordu: aşırı üretim. Sanayi, malları üretmede o kadar başarılı hale gelmişti ki pazarlar artık onları sindirme yetisine sahip değildi. Her nedense, hiç kimse talep yetersizliği ifadesini kullanmayı düşünmedi.

Böylesi sorunlardan kaçınmanın ve kurtulmanın yolu, zamanında Versay Antlaşması'nın muhtemel sonuçlarına karşı kamuoyunu uyarmış olan John Maynard Keynes tarafından 1935'te izah edildi. *The General Theory of Employment, Interest and Profit* (Genel İstihdam, Faiz ve Kâr Kuramı) adlı kitabında analizini anlatmıştı. Ne yazık ki, bu kitap okurlarından "sağduyuyu" bir kenara bırakmalarını ve bunun yerine biraz detaylı düşünmelerini istiyordu. Kopernik'in *Göksel Kürelerin Dönüşleri* üzerine adlı kitabı kozmoloji için neyse, bu kitap da ekonomi için oydu. Güneş'in Dünya etrafında dönmesi inancı sağduyuya yaslanıyordu ve saçma bir inançtı. Aynı şekilde, hükümetlerin durgunluk sırasında harcamaları kısması gerektiği düşüncesi de sağduyuya yaslanıyordu. Keynes sayesinde, bu inancın da saçmalık olduğunu biliyoruz.

Kitabın savı pek ses getirmedi; tabii Keynes'in kuşağının en parlak zihinlerinin çoğunlukla Karl Marx'ın *Kapital*'i ile bir aşk ilişkisi yaşaması da bunda pay sahibiydi. 1867 tarihli o çalışma, gerçek yaşamdan iş deneyimlerine dayalı fikirler karşısında (bu fikirler zamanın en keskin zekâlarından biri tarafından aktarılsa bile) çok sağlam bir savunma mevzii sunuyordu.

Şimdi Keynes'in insanlığın en büyük hayırseverlerinden biri olduğunu görmek zor değildir. Onun tanıttığı ekonomi yönetimi teknikleri, şimdi her merkez bankası çalışanı ve ekonomi bakanının alet çantasında yer alıyor. Kısa vadeli durgunlukların uzun vadeli bunalımlara dönüşmesini nasıl

engelleyeceğimizi bildiğimize güveniyorsak, bu büyük oranda onun eseridir. Fakat dünya, Keynes'in fikirlerinin tam da onlara en çok ihtiyaç duyanlarca kabul edilmesinden önce bir başka savaşla daha yanıp kavrulacaktı.

Keynes'in en büyük başarılarından biri, insanları yatırımcının güveni, girişimcinin güveni, tüketicinin güveni vb. şeklinde güvenin önemine ikna etmesiydi. Bunlara "hayvani ruh" diyordu. *General Theory*'deki en önemli tavsiye ise şu cümleyle özetlenebilir: "Kendini bir çukurun içinde bulursan kazmayı bırak." 1920'lerin geleneksel düşünürleri, böyle zamanlarda harcamayı azaltarak hükümetlerin iş etkinliğinin seviyesini düşürdüğünü, daha fazla insanı işsiz bıraktığını ve özgüveni daha fazla baltaladığını göremiyordu.

1929 ile 1933 arasında dünyayı kasıp kavuran finans paniği dalgalarından korunan bir ülke Sovyet Rusya'ydı. Lenin'in "proletarya diktatörlüğü", sosyalist binyılın gelişinden önceki geçiş dönemi, hiçbir zaman meydana gelmedi. Lenin de 1922'de bir kalp krizi geçirdi ve 1924'te öldü. Onun yerine, Komünist Parti'nin genel sekreterliği gibi anahtar bir konumdan iktidar rakiplerinin elenmesini organize eden ve 1953'teki ölümüne dek Rusya'nın tartışmasız efendisi olarak hüküm süren 1917 tarihli içsavaşın bir kahramanı, Josef Stalin geldi. Gitgide daha da tiranlaştı ve paranoyaklaştı. Rusya'nın sanayi tabanını dönüştürerek Rus ordusunun sonraki dünya savaşındaki zaferlerini mümkün kılan altyapıyı sağlasa da, bunun bedeli ağır olacaktı.

Borsanın olmadığı, şahsi kâr arayışının yasadışı olduğu, fabrika yapımı, çiftlik idaresi, verim hedefleri ve dükkân fiyatlarının her şeyden haberdar, her şeyi kontrol eden bir devletin denetiminde olduğu Stalin Rusya'sında, kapitalist dünyanın başına bela olan sorunlar ortaya çıkmazdı. Hiçbir özel banka çökmedi; çünkü öyle bir şey yoktu. Hiçbir hisse-

dar hayatının birikimini spekülâtif yatırımların silip süpürdüğüne şahit olmadı; çünkü spekülâtif yatırım fırsatı diye bir şey yoktu.

Kapitalist ülkelerdeki okumuş entelektüeller ve onların işsiz, okumamış halkı, kendi ülkelerinde yaşadıkları felaketi düşünedursun, bu güya toplum odaklı, açgözlülüğün bulunmadığı, hedefe kilitlenmiş toplum ("Dünyanın Sosyalist Altıda Biri" adlı çok satılan bir kitapta söylendiği gibi) çok cazip görünmeye başlamıştı. Komünist partiler üye sayısında patlama yaşıyordu. Gerçeği bilselerdi, daha az coşku duyarlardı. Merkezi planlama kurumu patlamaları ve çöküşleri imkânsızlaştırıyor ama sermaye yatırımlarında çok çılgınca hatalar yapıyordu. Tarımın zor yoluyla kolektifleştirilmesi, çalışmak için bireysel inisiyatif ve teşvikleri yok ederek milyonlarca insanın öldüğü kıtlıklara yol açtı. Gizli polisin ve muhbirlerin etkinlikleri, yine milyonların ölümüne neden oldu. Resmi olarak onaylanmayan teorileri irdelemekle suçlanma korkusu, bilimsel araştırma ve spekülasyonu felç etti. Muhalif sesler yok oldu, ya öldürüldüler ya da Sibirya'daki esir kamplarına yollandılar.

Titizlikle düzenlenmiş bir Rusya turundan 1919'da eve dönen şaşkın bir ziyaretçi, Amerikalı gazeteci Lincoln Steffens, halen ölümsüz cümlesiyle hatırlanır: "Geleceği gördüm, yaşanıyor." Stalin'in tabutunun kapağının kazasız belasız kapatıldığı 1953 tarihli Yirminci Kongre'ye dek, Rusya halkına ve dünyaya o ürkütücü gerçek açıklanmayacaktı. Şimdi geriye dönüp bakıldığında şöyle demek daha uygun olurdu: "Geçmiş gördük, tam bir kâbustu."

KÜRESEL SAVAŞ: İKİNCİ PERDE

Birinci Dünya Savaşı'nın açtığı yaraları sarmakla meşgul olan Almanya'da işsizlik ve işletmelerin iflası, sarsıcı bir politik değişime yol verdi. 1930'daki seçimlerde, etkileyici bir hatip olan 41 yaşındaki Adolf Hitler'in başını çektiği Naziler (Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi), ulusal canlanma esasına dayanarak yürüttüğü kampanya ile Alman parlamentosunda 102 koltuk, yani koltukların beşte birini aldı. Avusturya asıllı Hitler hayat yoluna başarısız ve yalnız bir sanatçı olarak çıkmıştı. Başta askerliğe elverişsiz olduğu gerekçesiyle reddedilmiş, sonra onbaşı olarak savaşmış, yaralanmış, gaz saldırısına maruz kalmış, madalyalar kazanmıştı. Aklını Ari ırkına takmıştı; buna ilişkin fikirlerini, hapis yatarken yazdığı *Kavgam* adlı kitabında ortaya atmıştı.

Temmuz 1932'deki diğer seçimler, 8 milyon işsiz (işgücünün yüzde 40'ının) bulunduğu bir ortamda gerçekleşmiş, Naziler parlamentodaki en büyük grup olmuştu. Cumhurbaşkanı Mareşal Paul von Hindenburg, Hitler'e şansölyelik (başbakanlık) görevini verdi. Görevini icra ederken, bir kez daha genel seçime gitme hakkını kullandı. Naziler, sempati-

zan polis görmezden gelirken, mesajlarını terör taktikleriyle vurgulayarak aktif bir kampanya yürüttü. Seçmenlerin yüzde kırk dördü onlara oy verdi; fakat verilen oyların ve meclisteki koltukların yarısına yakın kısmını garantilediler. Gelgelelim, parlamentodaki diğer gruplarla ittifaklar sayesinde Hitler, Mart 1933'te elde ettiği yetki kanunu için lobi çalışması yürüttü. Bundan böyle seçim yapılmamasını sağladı. *Führer* (lider) titrini aldı ve Almanya'nın rakipsiz yöneticisi oldu; bu görevi gitgide otoriterleşen bir rejimin başında on iki yıl boyunca sürdürecekti.

Hitler seçim kampanyasını üç önerme üzerine inşa etti: Almanya o gün dünyada hak ettiği yerde değildi; o yere gelmek için savaşması gerekiyordu; savaşmak için de güçlenmek zorundaydı. Dinleyicilerine Almanya'nın uluslararası bir komploya kurban gittiğini; bu komployu kuranlar arasındaki en etkin gücün kendisinin "Uluslararası Yahudilik" adını verdiği mevcudiyet olduğunu; bu mevcudiyetin Almanya'da ve komşu ülkelerde yaşayan milyonlarca Yahudi'den oluştuğunu söyleyerek savını süsledi.

Hitler, iktidara gelince otoyol inşaatı gibi kamu çalışmalarıyla Almanya'nın işsizlik sorununa bir çözüm getirmeye çalıştı. Aynı zamanda yeniden silahlanma programına girişti. Bu program ilk başta onun gösterdiğinden çok daha mütevazıydı; çünkü üretim gücünün gereğinden fazla büyük bir kısmını tüketime yönelik olmayan bir sektöre kanalize ederek kendi siyasal konumuna zarar vermek istemiyordu. Harıl harıl geliştirmeye giriştiği silah propagandaydı. Yeniden canlanmış bir Almanya'nın gücünü ve Hitler'in sözüm ona "efendi ırk"ının üstünlüğünü sergileme niyetiyle, 1936 tarihli Berlin Olimpiyat Oyunları'nın düzenlenmesi için özel bir çaba sergilendi. Yarışmanın son evrelerine dek her şey muhteşem gitti; fakat sonra 22 yaşındaki Amerikalı siyahi

atlet Jesse Owens, seçkin Avrupa gençlerini arkasında bırakarak 100 metre, 200 metre, uzun atlama ve bayrak koşusunda dört altın madalya kazandı. Bu *Führer*'in planladığı gibi bir kapanış değildi.

Neyse ki hiç değilse askeri anlamda her şey iyi gidiyordu. Hitler Mart 1938'de Avusturya'yı ilhak etti. 1939'un başlarında, Alman ordusu henüz savaşa girmeye tam anlamıyla hazır değilken, Hitler ordusunun Çekoslovakya'yı işgal etmesine Britanyalıların göz yummasını sağlamayı başardı; bu arada Slovakya fırsattan yararlanıp bağımsızlığını ilan etti. Britanya hükümeti en sonunda onun ciddi ciddi askeri bir maceraya atılmakta kararlı olduğunu fark etti. Polonya'yı Hitler'in bir sonraki muhtemel kurbanı olarak gören Britanya ve Fransa, olası bir Alman saldırısı durumunda ülkeye yardım edeceğini duyurdu. Polonya'nın konumu göz önünde bulundurulursa aslında bunu yapamazlardı; fakat Britanya ve Fransa ile savaşa girme tehdidinin Hitler'i saldırmaktan caydırabileceğine dair zayıf bir umut besliyorlardı.

1 Eylül 1939'da Alman birlikleri Polonya'yı işgal etti ve 3 Eylül'de Britanya ile Fransa, Almanya'ya savaş açtı. Almanlar Polonya'nın batı yarısını çarçabuk istila etti, bu sırada Hitler ile bir saldırmazlık paktı yapmış olan Stalin de fırsattan istifade, Rusya'ya muhtemel bir saldırıya karşı savunma kordonu görevi görsün diye ülkenin doğu yarısını ilhak etti.

Artık ordusu hırsları kadar büyümüş olan Hitler, bir sonraki adımda dikkatini batıya çevirdi ve orduları art arda Belçika, Hollanda, Fransa, Danimarka ve Norveç'i işgal etti. Gelgelelim, Manş denizi üzerinde hava üstünlüğünü elde edemedi ve İngiltere'yi işgal etme planlarını bir kenara bırakmak zorunda kaldı. O zamana kadarki fetihlerinden tatmin olmuş olsaydı, uzun ömürlü bir Avrupa imparatorluğu yaratmış olabilirdi. Fakat Haziran 1941'de, tuhaf bir şekilde

Napolyon'un 120 yıl önceki macerasını hatırlatacak bir hamleyle, dikkatini Rusya'ya çevirdi. Kararı, muhakkak ırk takıntısına dayanıyordu. Bütün Ruslar dahil olmak üzere Slavları aşağı ırk olarak görüyordu. Onları potansiyel köle işgücü, bereketli topraklarını da imparatorluğunun ihtiyaç duyduğu tarım ve sanayi maddelerinin kaynağı olarak görüyordu. Saldırının zamanlaması Stalin'i gafil avladı. Stalin, Hitler'in Rusya'ya aslında ne gözle baktığını biliyordu; fakat kendi ülkesinin gücünü artırmaya zaman bulacağına inanıyordu; buna inanmak zorundaydı.

Saldırının başarılı olması için Rusya birkaç ay içinde mağlup edilmeliydi. Hitler'in bütün zaferleri *Blitzkrieg* (yıldırım savaşı; yoğun hava ve kara saldırılarıyla düşmanın alt edilmesi) ile kazanılmıştı. Bu strateji, savaşı kısa bir süre içinde kazanma mecburiyetine dayanıyordu; çünkü Almanya'nın sanayi kaynakları uzun bir savaşı destekleyebilecek durumda değildi. Fakat İtalyan müttefiki Mussolini'nin Balkanlar ve Akdeniz'deki askeri talihsizlikleriyle ilgilenme kararı aldı, bu ona altı haftalık çok kritik bir süreye mal olacak ve hava kuvvetlerine ciddi bir darbe vuracaktı. Başta Alman orduları, tıpkı Napolyon'un orduları gibi, önlerine çıkan her şeyi ezip geçti. Kısa süre sonra Leningrad'ı kuşatıyorlardı ve Moskova kapılarına dayanmışlardı. Gelgelelim, Rusya'nın kışı ve Rusların ıstıraba dayanma kapasitesi yabancı istilacıya yıkım getirdi. Ruslar sekiz ay boyunca şaşılacak kadar çok kayıp verdiler ve aralıksız yenilgiye uğradılar; fakat 1942'de Stalingrad'da, her şeyi tersine çeviren etkileyici bir zafer kazandılar.

11 Aralık 1941'de Hitler ikinci kez baltayı taşla vurdu. Birleşik Devletler başkanı Franklin Roosevelt İngiltere'yi mevcut yasaların izin verdiğiinden daha fazla desteklemenin yolunu aramaktaydı. Tarafsız bir gücün müdahalesine sinirlenen ve

birkaç gün önce Japonya'nın Pasifik'te Britanya ve Amerikan bölgelerine yaptığı bir saldırının etkisine kapılan Hitler, Birleşik Devletler'e resmen savaş ilan etti. Böylece kendi ölümü ve yarattığı imparatorluğun dağılmasıyla sonuçlanacak bir dizi olayı tetiklemiş oldu.

Amerika ile Japonya arasındaki ilişkiler, Japonya'nın 1937'de Çin'i işgal etmesi ve 1940'ta Almanya ve İtalya'yla Mihver olarak bilinen bir güç birliği oluşturması yüzünden yıllardır zayıflama sürecindeydi. Temmuz 1941'de Rusya'nın diğer yerlerdeki müdahaleleriyle cesaretlenen Japonya Fransa'nın Çin Hindi sömürgesini işgal ederek bir imparatorluk genişletme seferine başladı. Birleşik Devletler, buna Japonya'ya uçak yakıtı ve savaş malzemeleri ambargosu koyarak karşılık verdi. Bu durum, şayet Japonya Asya'da lider güç olarak "hak ettiği" konuma erişecekse Amerika ile bir savaşın kaçınılmaz olduğuna inanan askeri unsurları cesaretlendirdi. Fakat hükümet çevrelerindeki görüş, savaşın ciddi ciddi başladığı ana dek ikiye ayrılmış durumdaydı.

Amerika'ya Japon saldırısı 7 Aralık 1941'de saat 7.55'te (sessiz bir Pazar sabahı) Hawaii'deki Pearl Harbor'da demirlemiş Birleşik Devletler Pasifik Filosu'nu hedef alan sürpriz bir akınla başladı. Filo neredeyse tamamen yok edildi ve her şey ilk otuz dakika içinde meydana geldi. Günün sonunda, beş savaş gemisi ya batırılmış ya da yok edilmiş, bir dizi başka savaş gemisi ve kruvazör ciddi hasar almıştı. Japonların kayıpları yaklaşık 50 uçak, 100 adam ve birkaç denizaltı olmuştu.

Pearl Harbour saldırısının başarısı Japon güçlerine Pasifik'te sınırsız eylem özgürlüğü verdi, böylece Burma, Malezya, Endonezya'daki Avrupa sömürgelerinin yanı sıra Pasifik'in batısındaki hemen her adayı istila ettiler. Pearl Harbour bombardımanından yalnızca iki ay sonra, Şubat 1942'de

son derece önemli bir olay meydana geldi; Japon birlikleri Singapur'daki güya zapt edilemez İngiliz deniz üssünü ele geçirdi ve 70.000 İngiliz, Hint ve Avustralyalı asker teslim oldu. Çoğu Japon için, Asya'nın büyük bölümünde çok uzun zamandır efendilik taslayan güçler karşısında ordularının kazandığı zafer büyük bir gurur kaynağıydı. Fakat hükümet çevrelerinde Pearl Harbour saldırısını onaylamamış olan kişiler, Japonya'nın kendi intihar mektubunu böylece yazmış olduğuna ikna olmuştu.

Almanya'nın Rusya'ya saldırısında olduğu gibi, Japonya da karşısına çıkan her şeyi yaklaşık altı ay boyunca silip süpürdü. Dönüm noktası (Stalingrad'ın Pasifik versiyonu) ise 3-6 Haziran 1942 tarihleri arasında Hawaii'nin 2000 kilometre kuzeybatısında düşman filolar arasındaki büyük Midway Savaşı'nda oldu.

Amerikan ekonomisinin seferber edilmesi ve Avrupa'nın işgalinin planlanması biraz zaman aldı, bu sırada Rus halkı topraklarındaki savaşın yüküne göğüs germeyi sürdürdü. Fakat 6 Haziran 1944'te müttefik birlikler Fransa'nın kuzeyindeki sahillere ayak bastı ve Batı Avrupa'da Alman birlikleri hezimete uğradı. Ocak 1945'te Hitler Berlin'deki yeraltı sığınağında intihar etti. Dört ay sonra, 8 Mayıs'ta hem doğu hem de batı cephelerinde Alman komutanların resmi olarak teslim olmalarıyla Avrupa savaşı defteri kapatılmış oldu.

Zafer kazanmış ordular Alman topraklarında ilerledikçe, bilinmedik bir dehşet de su yüzüne çıktı. Müttefik hükümetler uzun zamandır çok sayıda Yahudi'nin toplama kamplarında hapsedildiğinin ve dehşet verici işkencelerden geçtiklerinin farkındaydı. Gelgelelim, bununla ilgili pek az ayrıntı gün yüzüne çıkmıştı ve dünya genel olarak bundan habersizdi. Fakat Auschwitz, Belsen ve Buchenwald gibi toplama kampları dağıtılırken, imha programının endüstriyel ölçekte

ölümcül bir etkinlikle yürütülmüş olduğu netleşti. Bilhassa Yahudiler hedef alınmıştı; zulümden Romanlar da paylarına düşeni almışlardı. Tam rakam kesin olarak bilinmemekle beraber, bu gaz odalı ölüm fabrikalarında can veren Yahudilerin sayısının 4 milyon mu yoksa 5 milyon mu (genelde ifade edilen 6 milyon rakamı abartılı bir rakam olabilir) olduğu meselesi hiçbir surette önemli değildir. İnanılmaz rakamlar çılgınlık boyutuna ulaşmış sistematik bir ırkçılıkla birleşince bu olay dünya tarihine benzeri pek az görülmüş bir canilik olarak geçmiştir.

Avrupa'da savaşın sona ermesiyle beraber, Amerika'nın liderleri Pasifik'teki savaşın nasıl ve ne kadar masrafla tamamlanabileceği sorusuna odaklandı. Önce bir dizi Pasifik adasını teker teker işgal etmeleri, ardından imparatorluğun anavatanını savunurken ölmenin en yüce onur olduğuna inanan birliklerce savunulan Japon anakarasını deniz yoluyla istila etmeleri gerekeceğini biliyorlardı.

Ekim 1939'da fizikçi Albert Einstein, Başkan Roosevelt'e bir mektup yazarak atom çekirdeğindeki enerjiden yararlanarak olağanüstü güçte bir bomba üretmenin mümkün olduğuna inandığını ve Almanların bunu yapmakta başarılı olabileceği konusundaki çekincelerini paylaşmıştı. Roosevelt'in tepkisi, böyle bir silah üretmenin mümkün olup olmadığını bulmak ve şayet mümkünse onu üretmek için yürürlüğe konacak (dünyanın gördüğü en büyük endüstri projesi haline gelen) bir programı onaylamak oldu. Almanların teslim olduğu dönemde bomba neredeyse hazırды; fakat hiç kimse onun işe yarayıp yaramadığından ve işe yararsa ne gibi sonuçlar doğuracağından emin değildi. 16 Temmuz 1945'te 5.30'da, New Mexico'daki Alamogordo Hava Üssü'nde yaklaşık 9 kilogram uranyum ve plütonyum içeren bir deneme bombası patlatıldı. Bomba işe yaradı; 20.000 ton TNT'ye

eşdeğer bir güçle patlayarak arkasında yaklaşık 1 kilometrelik bir krater bıraktı.

Şimdi gündeme bir soru oturmuştu: Önüne çıkan her şeyi hiç ayırım gözetmeden yok edecek bir silahı kullanmanın oluru var mıydı? Yeni silahın neler yapabileceğini görmek için yanıp tutuşan danışmanlara onun tercih edilebilir bir alternatif olduğuna içtenlikle inananların desteği de eklenince, onu kullanma kararına varıldı. Amerikalıların bilmediği şey, tam da o sırada Tokyo'da savaşa devam edip etmemekle ilgili daha da hararetli tartışmaların sürdüğüydü. Bu tartışmalar hep aynı noktaya geliyordu. İmparatorun yönetiminin devamı garanti edilmeksizin teslim olmak tasavvur edilemezdi. Ve Amerikalılar, bunun kabul etmeyecekleri bir koşul olduğunu netleştirmişti.

Bir Yunan tragedyası misali, savaş hızla sonuna doğru ilerliyordu. New Mexico'da test edilen bombanın aynısı 6 Ağustos'ta saat 8.15'te Hiroşima şehrinin üstünde patlatıldı ve bir ateş fırtınası yaratarak en az 80.000 insanı yakıp kül etti, bir zamanların gururlu şehrinden geriye çorak bir arazi kaldı. Mesajın iyice alındığından emin olmak için, 9 Ağustos'ta biraz daha farklı olmakla beraber aynı ölçüde korkunç bir etkide bulunan bir diğer atom bombası Nagazaki'ye atıldı.

Tasavvur edilemez olan, artık kaçınılmaz olmuştu. 15 Ağustos'ta imparator, daha önce hiç sesini duymamış olan halka radyo aracılığıyla savaşın sonlandığını duyurdu. 2 Eylül'de Japonya'nın temsilcileri savaş gemisi Missouri'de Birleşik Devletler ordusundan General Douglas MacArthur'la bir araya geldi. Komutan Matthew Perry'nin (bu olay için özel olarak dalgalandırılan) 100 yaşındaki bayrağı altında, koşulsuz teslimiyet belgelerini imzaladılar.

SAVAŞ SONRASI DÜNYA BİÇİMLENİYOR

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası politik sistem Birinci Dünya Savaşı sonrasında olduğu kadar çok daha çarpıcı şekilde yeniden düzenlendi. Bu kez bir barış konferansı olmadı. Almanya ile Japonya mutlak bir yenilgiye uğramıştı ve görevleri yalnızca kenara çekilip kaderlerinin onlara söylenmesini beklemektir. Britanya'nın zafere katkısı, savaş zamanındaki başbakan Winston Churchill ile onun halefi Clement Attlee'nin Amerikalılar ile Ruslar arasındaki tartışmalara dahil edilmesiyle kibarca onaylandı. Fakat Rusya ve Amerika'yla karşılaştırılınca, İngiltere bitik bir güçtü. Birikmiş zenginliğinin önemli bir kısmı altı yıl süren bir mücadelede harcanmıştı. Silahlı kuvvetleri müttefiklerinin kuvvetlerinin gölgesinde kalmıştı. Ve imparatorluk açıkça dağılmanın eşiğine gelmişti. Britanya'nın, Sanayi Devrimi'nde yaptığı harika başlangıç sayesinde 200 yıl boyunca öttürdüğü borunun sesi en sonunda kesilmişti.

En çarpıcı ani değişim, Britanya'nın Hint imparatorluğunu kaybetmesiydi. Hindistan'ın bağımsızlığı için verilen mücadele on dokuzuncu yüzyılın sonundan beri güçleniyor-

du. Hintliler yirmi yıl boyunca Güney Afrika'da yaşamış olan Mohandas Gandhi'nin karizmatik liderliği altında, birbirini takip eden hükümetlere büyük baskı yapmışlardı ve şimdi Britanya'nın en muhteşem mülkünün kontrolünü bırakmaktaki gönülsüzlüğü karşısında hareketin yönü özyönetime doğru hızla değişiyordu. Japonya'nın Güneydoğu Asya'da İngiliz sömürgelerini işgal etmesi, Hindistan'da Britanya'nın prestijini baltalamış, bağımsızlık propagandası yapanları cesaretlendirmişti.

Britanya egemenliğinin sonu hızla geldi. İngiltere'nin yeni seçilmiş olan İşçi Partisi hükümeti, 1947'de sömürge yönetimini sonlandırma niyetini duyurdu. Belki de bu böylesine kapsamlı bir değişim için pek de gerçekçi olamayacak kadar kısa bir zaman aralığı gibi görünebilir; fakat bununla Hindistan'ın politik liderlerini bağımsızlığın sonuçlarıyla yüzleşmeye zorlamak amaçlanmıştı ve bunun bir anlaşma ruhu aşılması ümit ediliyordu.

Ne yazık ki temel ihtilaf konusu uzlaşıyla çözülmedi. Sorun, Hindistan'ın Hinduizm ve İslam gibi iki büyük dine ev sahipliği yapmasıydı. Hinduizm daha fazla takipçiye sahipti; fakat İslam'ı benimseyenler kimi bölgelerde ciddi bir çoğunluğa sahipti ve ikisi de bir diğerinin çoğunlukta olduğu bölgelerde büyük sayıda takipçilere sahipti. Cevahirlal Nehru'nun başında olduğu Kongre Partisi, "tek ülke" çözümünü destekliyordu. Muhammed Ali Cinnah'ın liderliğindeki Müslüman Birliği ise bunun ancak Hindu çoğunluğun çıkarlarının ülkenin geleceğine egemen olmasını garantileyeceğine inanıyordu. Bunu engellemek için Cinnah "iki ülke" çözümünde ısrar etti. Bu iki devlet, Hindu çoğunluğa sahip bölgelerden oluşan bir Hint devleti ile Müslüman çoğunluğu barındıracak ayrı bir devlet, yani "Pakistan" idi. Hiçbir uzlaşıya ulaşılamayacağına ikna olan İngiliz hükümeti, iki ülke

çözümünün uygulanacağını ve iktidarın önceden bildirildiği gibi Hintlilere teslim edileceğini duyurdu. Gandi'nin muhtemel sonuçlara karşı uyarmasına karşın, kuzeybatıdaki Müslüman bölgeler, doğuda 1600 kilometreyi aşkın mesafedeki Müslüman bölgesi Doğu Bengal'e katılarak yeni Pakistan'ı oluşturdu. 1947'de, eski sömürgeler arasındaki genel iyi niyet ortamında, eski yöneticilerin gitmesiyle, iki yeni ülke beklenildiği şekilde oluştu.

Gandi'nin korkmuş olduğu sonuç ise şimdi ortaya çıkmıştı. Büyük bir nüfus mübadelesiyle 15 milyon insan evlerinden yollandı ve buna bağlı olarak çıkan isyanlarda 200.000'i aşkın insan hayatını kaybetti. Bu, Hindistan tarihinde diğer türlü hatırlanmaya değer bir olay olacak şeyin üzüntü verici getirisiydi ve yankıları Hindistan-Pakistan ilişkilerine yıllar boyunca musallat olacaktı. 1947'de yaratılan Pakistan, birliğini uzun süre koruyamadı; çünkü iki bileşen unsuru çok farklı dil ve kültür geleneklerinden geliyordu. 1971'de Doğu ve Batı Pakistan arasındaki yoğunlaşan ihtilaflar tarafları savaşa götürecek ve Hindistan'dan destek alan doğu kısım, Pakistan'dan ayrılıp bağımsız Bangladeş Cumhuriyeti'ni oluşturacaktı.

Hindistan ile Pakistan'ın bağımsızlıklarına kavuştukları yılın ertesi, yani 1948 yılı, İngiliz manda yönetimi Filistin'in bir bölgesinde İsrail devletinin kurulmasına sahne oldu. İngiltere hâlâ bir anlamda 1917 Balfour Deklarasyonu'na bağlıysa da, bir "Yahudi Ulusal Yuvası"nın oluşturulması taahhüdü, bunun muhakkak çok geniş topraklara sahip bir Yahudi devleti olacağı anlamına gelmiyordu. 1940'larda bile, yasal ve yasadışı Yahudi göçünden elli yıl sonra, Araplar halen Filistin nüfusunun üçte ikisini oluşturuyordu. İngiltere kendi haline bırakılsa, Arap nüfusunu kitleler halinde yerinden yurdundan etmeyi aklının ucundan bile geçirmezdi.

Fakat İngiltere elbette kendi haline bırakılmadı. Dünyanın her yanından Yahudilerin baskısı, kendi seçmen kitlesindeki etkin Yahudi unsurlara karşılık veren Amerikan hükümetinin baskısı ve Nazi toplama kamplarındaki soykırımın açığa çıkmasının dünya çapında yarattığı hisler, en sonunda İngilizlerin görüşünü savunulamaz hale getirdi. Bir Yahudi devletinin kuruluşunu oyalamaya yönelik her eğilim de, aşırı Siyonist grup İrgun Zvai Leumi'nin (İsrail Ulusal Askeri Örgütü) sistematik terörist eylemleriyle baltalandı.

İsrail devletinin kuruluşu geçmiş nesillerden milyonlarca Yahudi'nin rüyasının gerçekleştirilmesiydi. Ne var ki, Arap topraklarına yerleşen bu yabancılara Arap komşuları gitgide daha çok kızarken hem Yahudilerin hem de Yahudi olmayanların göreceği kâbusun tohumları da böylece ekilmiş oluyordu.

Hindistan ile Pakistan bağımsız uluslar olarak ilk adımlarını atarken, Çin'in geleceği iç savaşta belirleniyordu. 1945'te Japonlar teslim olduktan sonra, Mao Zedong'un liderliği altındaki komünist birlikler, Çin'in kuzeyinin ve Mançurya'nın büyük kısmının kontrolünü kazanmıştı. Ocak 1949'da Pekin'i ele geçirdiler. Nisan ayında Çan Kay Şek'in milliyetçi başkenti Nanking'in kontrolünü ele geçirmişlerdi. Birleşik Devletler'in yedinci filosu iki milyon mülteciyi alıp milliyetçi bir hükümetin kurulduğu Tayvan'a götürdü. 1 Ekim 1949'da Mao ve Çu Enlay'ın önderliğinde komünist Çin Halk Cumhuriyeti resmen ilan edildi.

Aynı yılın Kasım ayında, Çin birlikleri komünist Kuzey Kore ve Amerika destekli Güney Kore Cumhuriyeti arasındaki bir savaşa müdahil oldu. Çin ve Amerikan destekli birliklerin karşılaştığı hatlar, şimdiye kadar artık bütün dünyaya yayılmış bir bölünmenin bir parçasıydı: bir tarafta "komünist blok" denen bölge ve diğer yanda da Amerika'ya

dost ve onun tarafından desteklenen ülkeler. Bu bölünme, savaşın hemen ardından, İngiliz devlet adamı Winston Churchill'in Rus birlikleri tarafından özgürleştirilmiş ülkeler ile Batılı müttefikler tarafından özgürleştirilmiş ülkeler arasında Avrupa'nın ortasından geçen bir "Demir Perde" dediği şeyin çizilmesiyle ortaya çıkmıştı. Bu "perde"nin doğusunda, Polonya, Macaristan ile Doğu Alman Cumhuriyeti (Almanya'nın Rus işgali altındaki kısmı) bulunuyordu. Bunlar, Rusya ve Çin ile beraber komünist bloku oluşturuyordu. Dünyanın başka yerlerinde de Rusya'ya yakınlık duyan ve onun tarafından desteklenen ülkeler vardı. Onların karşısında da ABD'ye yakın ve ondan mali destek alan ülkeler vardı. Amerikan terminolojisinde, bunlar "özgür dünya"yı oluşturuyordu; tabii bu özgür dünyaya dahil olmanın tek kriteri bir ülkenin Rusya'nın değil de Birleşik Devletler'in yanında konumlanma isteği olduğundan, bu az çok kaygan bir kavramdı. Hükümeti ne kadar tiran veya yozlaşmış olursa olsun, bu yakınlık sergilendiği sürece o ülke Amerika'nın gözünde "özgür" olarak tanımlanabilirdi.

"Biz" ve "onlar", "demokrasiye karşı tiranlık" arasındaki kutuplaşma sonraki otuz yıl boyunca sürdü. Genel anlamda özgür dünyanın ülkeleri, komünist blokun ülkelerinden daha liberal ve demokratikti; fakat bu tesadüftü. Önemli olan, Amerika ile arkadaşlarının eylem özgürlüğünü ve gücünü korumaktı. Bu onu illa kötü yapmamakla beraber bir şeyleri doğru isimlerle anmakta zarar yoktur. "Özgür dünya", hiç de o kadar özgür olmayan şeylerin üstünü örtmek için kullanılan sinsi bir sözcüktü.

Bu bölünme, Soğuk Savaş'ta vücut buldu. Bu, Rusya ile Amerika'nın temsilcileri rolündeki daha küçük uluslar arasında "sıcak" savaşların sürdüğü fakat bu iki gücün arasında herhangi bir savaş olmadığı dönemdir. O atom bombalarının

Hiroşima ve Nagazaki'ye atılmasından sonra, süper güçler arasındaki savaş çok daha tehditkâr bir ihtimal gibi görülüyordu. 20.000 ton TNT patlayıcısının patlama gücüne sahip tek bir bomba düşüncesi, Hiroşima'ya düşmeden önce tasavvur etmesi güç bir şeydi. Fakat Hiroşima'nın yıkılmasından sonraki on yıl içinde bazı stratejistler bu boyutta bombalardan çoktan "taktik" atom silahları olarak bahsetmeye başlamıştı bile. İşte, savaş amaçlarına uygulanan modern bilimin zihni alt üst eden gücü böyle bir şeydir.

Amerikalılar ellerinde atom silahları olduğunu açık edince ve bunun hemen ardından Ruslara özgürlük düşmanı rolünü yakıştırdıklarında, Ruslar da nefsi müdafaa adına kendi atom silahlarını geliştirmek durumunda kaldılar. Gelgelelim, Rusya bombasını yapınca, Amerikan (ayrıca İngiliz ve Fransız) çıkarlarına yönelik bu tehdit ve Amerikan (ayrıca İngiliz ve Fransız) silah tedarikçilerinin iştahı, Amerika'yı (ayrıca İngiltere ve Fransa'yı da) daha büyük bombalar yapmaya itti. Ruslar ilk bombalarını 1949'da patlattı. 1950'lerde Amerika, Rusya (ve İngiltere ile Fransa) becerilerini hidrojen bombaları yaparak sergiledi, bunlar Hiroşima'ya atılan türde bombaları tetik mekanizması olarak kullanıyordu. Bundan çok kısa süre sonra Çin de "büyük oğlanlar"ın kulübüne katıldı. Sonra sıra, şeytani düşmanlarına karşı kendilerini korumak için elbette ki atom silahlarına ihtiyaç duyan Hindistan ve Pakistan'a gelmişti. Etrafları yıkıldıkları günü görmeyi arzulayan uluslarla çevrili İsraililer de bunlara sahip olmalıydı; fakat İsrail söz konusu olduğunda herkesin onların nükleer cephaneliği yokmuş gibi davranması gerekiyordu. Bir gün, tıpkı İsrail gibi, İsrail'in düşmanlarının da nükleer silahları olmayacak. O zaman neler olacağını hiçbirimiz bilemeyiz.

Modern savaşta aklın sınırlarını (ve akılsızlığın sonuçlarını) araştırmak için oyunlar oynayan askeri stratejistler, bu

canavarca etkiye sahip silahlarla yığınak yapmaya bir isim buldular; ona “karşılıklı kesin yıkım” (MAD) dediler. Şaka yapmıyorlar. Bir şekilde, birkaç nükleer gücün ortaya çıkmasından buyana geçen yarım yüzyıl içinde, öfkeyle veya kazayla bu bombalardan birini bir yerlere atmamayı becerebildik. Şansımızın yaver gitmesini umalım.

Nükleer silahlanma yarışına dahil olmayan bir ülke de Japonya’ydı. Ülkenin Amerikan işgalcileri tarafından belirlenen ve 1951’de yürürlüğe sokulan yeni anayasa, Japonya’nın savaş hazırlığı yapmasını veya askeri ittifaklara girmesini açıkça yasaklamıştı. Bunun yerine, ulusu dış saldırılardan koruma görevini ABD üstlenecekti. Askeri yükümlülüklerden bu şekilde mecburen muaf tutulması, Japonya’yı askeri harcama ve bilimsel işgücünü askeri uygulamalara aktarma yükünden kurtardı; bu yük 1960’lar ve 1970’ler sırasında pek çok ülke, özellikle de İngiltere için ciddi bir zayıflık kaynağı olmuştu. Sivil uygulamalara odaklanmakta özgür olan Japon sanayisi, iyi eğitilmiş ve disiplinli işgücüyü ve tarım sektöründeki gelişmiş üretkenliğin sağladığı sınırsız işgücü tedarikiyle, artık bir “ekonomik mucize” olmuştu. Bunu, ABD’nin Kore Savaşı sırasında tatmin edici yüksek fiyatlarda ve büyük miktarlarda Japon yapımı ekipmanı resmen yalayıp yutması tetikledi.

Kore Savaşı, Amerika destekli Güney Kore Cumhuriyeti’nin var olma hakkını tanıyan ve Amerika’nın Soğuk Savaş’ın pek de soğuk olmayan bu turunu kazandığını onaylayan bir ateşkesle Temmuz 1953’te sona erdi. Savaş sayesinde Japon sanayisi şimdi dünyaya atılmaya hazırды. Bu, o zamana dek tuzu kuru Amerikalılara özel olan dayanıklı tüketim mallarına aç bir ülkeydi. Deniz taşımacılığı fiyatlarındaki düşüş sayesinde de, bu artık Japon ürünlerinin ihracatına açık bir dünyaydı. 1930’lardan tanınan ürünlerin (otomobiller, radyolar, buzdolapları ve çamaşır makineleri)

arasına şimdi savaş sırasında doğmuş olan yeni elektronik bilimine dayalı pek çok cihaz (hesap makineleri, televizyonlar, vb.) katılmıştı. 1950'lerin sonlarında ve 1960'lar boyunca Japonya'nın GSYİH'si, yılda yüzde 10'un üstünde büyüyordu. Bu daha önce eşi görülmemiş türde bir ekonomik büyümeydi. Ve ülkenin işçileri bu tükenmez talebi karşılamak için dişlerini tırnaklarına takmışken, bütün ülke kocaman bir inşaat alanına dönüşmüş, savaş zamanından kalma enkazlar yerlerini şık modern ofislere, fabrikalara ve ambarlara bırakmaya başlamıştı.

1964'te Japonya savaşın ve uluslararası arenada yaşadığı hezimetin gölgesinden kurtulmasını, müthiş bir Olimpiyat Oyunları organizasyonu ile kutladı; oyunlar ilk kez Asya'da düzenleniyordu. Tokyo 1940 için organizasyon alanı olarak seçilmişti; fakat savaş araya girmişti. Şimdi yenilen uluslardan biri, 5000 uluslararası atlet ve yüz binlerce ziyaretçiye hizmet vermek gibi güç bir görev üstlenmişti. 10 Ekim'deki açılış töreninde 8000 beyaz güvercin havaya uçurulduğunda, bütün bir ulus gururunu yeniden kazandı. Olimpiyat ateşi, çok yerinde bir seçimle, şehir haritadan silindiği gün Hiroşima'da doğmuş olan on dokuz yaşında bir genç tarafından yakılmıştı. Ev sahibi takım on altı altın madalya kazandığında (sadece ABD ve Rusya'nın geçebildiği bir sayı) bütün dünyanın dikkati ülkeye döndü.

Japonya'nın ekonomik mucizesi ilerleyiş hızı bakımından emsalsizdi; fakat Orta Avrupa'da da buna çok benzer bir şey oluyor, ülkenin savaş zamanı müttefiki Almanya kendine has nefes kesici bir dönüşüm gösterisi sergiliyordu. İşin aslı, savaş öncesi devlet artık Demir Perde'nin iki tarafında bulunan iki yeni cumhuriyete bölünmüş olduğundan bunlar Batı Almanya'da meydana geliyordu. Savaşın sonunda, iki taraf da insanların hayatta kalmak için didindiği ve korkunç

koşullarda yaşadığı yıkım bölgeleriydi. Fakat 1950'lerin ortasında, iki cumhuriyetin yaşam standartlarının arasında yıllar geçtikçe gitgide büyüyecek bir boşluk açıldı.

Batı Almanya'nın Zümrüdüanka misali küllerinden doğmasının sebebi, ülkenin Amerikan işgalcilerinin tutumunda yatar. Tarihin derslerine böylesine kulak kesilmiş bir ulusa tarihte ender rastlanır ve dersine çalışmanın böylesine hoş sonuçlar sağladığı bir başka yer düşünmek de zordur.

1919'da Amerika iki hata yapmıştı. Harap durumdaki Avrupa'ya arkasını dönmüş, yenilgiye uğramış düşmanlarının cezalandırılmasına razı gelmişti. 1940'ların sonunda, bu iki hataya da düşmedi. Gerçekte, eylemleri pek de fedakârlıktan kaynaklanmıyordu. Amerikalılar sırtlarını Avrupa'ya dönerlerse, bunun sonucunun bir Rus saldırısı olmasa da en azından kıtanın komünist olmayan uluslarının çoğunun yavaş yavaş yıkıma uğraması olabileceği çok netti. Dolayısıyla Amerikalılar, bu savaş sonrası Avrupa'nın 1920'ler ve 1930'ların Avrupa'sından çok daha farklı bir tarihe sahip olacağını garantileyen iki tür hareket rotasında karar kıldı. Önceki politikasının tam zıddını uygulayıp kıtada oldukça büyük bir askeri varlık muhafaza etmeyi sürdürdü. Buna ek olarak, yalnızca savaş yorgunu müttefikleri İngiltere ve Fransa'nın değil, yenilgiye uğramış düşmanları İtalya ve Almanya'nın da yeniden canlanması için para ve erzak sağladı. Bunun sonucu, bütün bu ülkelerde, bilhassa da Almanya'da kayda değer bir ekonomik toparlanma oldu.

Hâlâ imparatorluk düşlerinden tamamen sıyrılamamış olan İngiltere, bir Büyük Güç rolü oynamaya çalışarak endüstriyel canlanmasını sınırlayan ölçüde askeri harcamalarda bulunma hatasına düştü. Fakat bu şekilde dahi, ülke ticaret ortaklarının tecrübe ettiği artan zenginlikten payını almayı başardı.

1950'lerde, tıpkı Japonya gibi askeri harcamaların cazibesinden korunan Batı Almanya, tarihindeki en fevkalade ekonomik büyümeye girişti. Bir noktaya kadar bu canlanma, Japonya'nınki gibi tüketici mallarının ihracatına dayanıyordu; fakat aynı zamanda ülkenin sanayi tesisi ve makineleri imalatındaki uzmanlığına dayanıyordu; o sırada savaşın yaralarını saran bir dünyada buna karşı doymak bilmeyen bir talep vardı.

Alman sanayisi, Japonya gibi kapısının önünde meydana gelen bir Kore savaşının avantajına sahip değildi; fakat kendisine büyük avantaj sağlayabilecek, savaştan farklı olarak faydalarını süresiz olarak sağlamayı sürdürecektir bir ikame buldu. Fransa'nın iki lider politikacısı Robert Schuman ile Jean Monnet tarafından Batı Avrupa ekonomik birliği projesi tasarlandı ve geliştirildi. Programlarında idealist bir unsur vardı; fakat daha da önemlisi, her Fransız'da anlaşılabilir bir arzu, Almanların bir daha asla Avrupa'nın barışını tehdit etmemesini garantileme arzusu vardı. Benelüks ülkelerinin (Belçika, Hollanda ve Lüksemburg) 1948 yılında yaptığı Gümrük Birliği Anlaşması'yla umutları pekişti. Fakat asıl dönüm noktası, 1952'de, Benelüks ülkeleri, Fransa, Almanya ve İtalya kömür ve çelik sanayilerinin kontrolünü uluslararası bir oluşuma, Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'na verdiklerinde yaşandı. Bundan kazanılan güvenle, ekonomik birleşme kayda değer bir hız kazandı. 1957'de altı ülkenin temsilcileri Avrupa tarihinin en önemli anlaşmalarından birini (Roma Anlaşması'nı) imzaladı ve 1 Ocak 1958'de Avrupa Ekonomik Topluluğu veya Avrupa Ortak Pazarı ortaya çıktı.

BARIŞ VE REFAH (TABİİ BAZILARI İÇİN)

İkinci Dünya Savaşı'nın takip eden on yıllarda gelişmiş dünyanın tecrübesi, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki süreçten büsbütün farklıydı. Bir firari patlaması, dünya çapında borsa çöküşü ve uzun süreli bir bunalım yoktu. Eskiden yapılan hataları görmek kolaydı. Keynes ile özdeşleştirilen ekonomi yönetimi ilkeleri anlaşılmıştı, hatta kimi ülkelerde tutarlı biçimde uygulanıyordu. Zekice politikalar ve yeni teknolojiler sayesinde daha çok sanayileşmiş ülkeler daha önce hiç bilinmeyen bir şey tecrübe etmişti: Büyük aksiliklerin yaşanmadığı uzun bir hızlı ekonomik büyüme süreci. Savaş sonrası dönemde dünya ekonomisinin dikkat çekici bir özelliği de uluslararası ticaretteki artışı. 1950 ile 1970 arasındaki yirmi yılda, ülkeler arasındaki ticaret hacmi yılda ortalama yüzde 7 oranında artmıştı. O yirmi yılın sonuna gelindiğinde, dünya ticaretinin hacmi başlangıçta olduğundan dört kat fazlaydı.

Uluslararası ticarette yıllık artış oranı, dünya üretiminde artış oranının iki katıydı; çünkü sabit bir artış gösteren üretim miktarı ithal ve ihraç ediliyordu. Elli yıl önce tarım ürünleri trafiğin büyük kısmını oluşturuyordu. Şimdi ise bu

trafiğin büyük kısmını, muamele masraflarını eski miktarın çok altına düşüren konteyner gemileriyle taşıma tekniğini kullanan Japonya, Avrupa ve Kuzey Amerika'nın uzmanlaşmış endüstrileri arasında değiş tokuş edilen imalat malları oluşturmuyordu.

Bu hızlı ekonomik büyümenin bir sonucu da zengin ve fakir uluslar arasındaki uçurumun büyümesi oldu. Sana-yileşmiş ülkeler, "gelişmemiş" olarak nitelenen ülkelere artan miktarda gıda ve hammadde ithal etse de, bu ithalat dünya ticaretinin gitgide daha da küçülen, "gelişmiş" ülkeler arasındaki ticaret ise gitgide daha da büyüyen bir oranını oluşturmaya başladı. Bunun bir sonucu olarak daha fakir ülkelerin pazarlık konumu gittikçe zayıfladı. Onların gıda ve hammadde fiyatları sanayi mallarının fiyatlarına göre düş-tükçe, kendilerini döndürmeleri de zorlaştı ve yığılan borçlar ile artan bütçe açıklarının oluşturduğu kısır döngüye girdiler.

Bu daha az gelişmiş ülkeler yalnızca modern endüstri teknolojisini kullanma yetersizliklerinden mustarip olmakla kalmıyor, aynı zamanda hem ilaçlar hem de ekipman açısından modern tıbbi mali açıdan karşılayamıyorlardı. Bu onlar ile daha talihli ülkeler arasında sağlık hizmetleri açısından da bir uçurum yaratıyordu. Sağlıklı işgücü etkin işgücü anlamına geldiğinden, bu eksiklik bu ülkelerin talepkâr küresel pazarda rekabet etme yetilerini iyice azaltıyordu.

Bu ülkelerin pek çoğunun yeni bağımsızlığını kazanmış ülkeler olarak uyum sağlamakta bocalaması da mesele-nin tuzu biberi oluyordu. Özellikle Afrika ve Güneydoğu Asya'da, eski Avrupa sömürgeleri zayıf hükümet mekaniz-malarıyla ve yerli iş yeteneği veya yerel bazlı işletme kuru-luşları olmaksızın son derece rekabetçi bir dünyada yaşamla baş etmek zorundaydı. Bu da onları zengin ülkelere temel-lenmiş güçlü ve açgözlü şirketler için kolay lokma yapıyordu.

Sanki bu yetmezmiş gibi, bu ülkelerin pek çoğu sömürge sonrası savaşların tahribatlarıyla daha da fakirleşmişti. Avrupa'lı güçlerin aralarında on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda aralarında çizdikleri yapay sınırlar, son derece farklı kültürlerden ve dil gruplarından gelen "icat edilmiş" ülkeler yaratmıştı. Sömürgeci güçler geri çekildiklerinde bu benzeşmeyen gruplar doğal olarak nüfuz sahibi olmak veya kendi ayrı milli kimliklerine sahip olmak için çekişmeye başladılar ve bu ihtilafların bir kısmı iç savaşlara yol açtı. Bunların bazıları ise yabancıların müdahalesiyle beraber daha da büyük talihsizlikler doğurdu. Bu karışıklıkların en dehşetlileri arasında, Fransızlar Güneydoğu Asya'daki sömürgelerinden çekildikten sonra yaşanan çatışmalar vardır.

Bölgedeki Japon zaferleri, bilhassa da İngilizlerin Singapur'dan çıkarılması, Avrupa'nın prestijine büyük hasar vermiş, ulusal bağımsızlık hareketlerine ise ivme kazandırmıştır. Japonların yenilmesinden sonra İngilizler Burma, Malay ve Singapur'da, Hollandalılar Endonezya'da ve Fransızlar Çin Hindi'nde (Vietnam, Laos ve Kamboçya) eski sömürgelerini yeniden işgal etti. Fakat 1957'de çıkarılmışlardı. Fransızlar sömürge topraklarına tutunmak için özel bir azimle dövüş-tüler; fakat Amerikan desteğine karşın, Vietnam'ın Dien Bien Phu kentinde yapılan altı aylık savaştan yenik çıktılar.

Vietnam ve diğer fakir ülkeler Büyük Güçler'in manevralarına sahne olduklarından, Soğuk Savaş'ın afallatıcı sonuçları olmuştu. Fakat sanayileşmiş ülkelerin vatandaşları için bu yalnızca şovun tek bir sahnesiydi. Bir başka dünya korkusu gerçektir ve nükleer silahlarla dolu bir dünyada bunun olası sonuçları dehşet vericiydi. Gelgelelim, Soğuk Savaş'ın kendisi sanayileşmiş ülkelerin çoğunun rahatlığını tehdit etmiyor, yaşam standartlarında devamlı gelişmenin önünde bir engel oluşturmuyordu.

Bu refah çağının dikkat çekici bir özelliği de, hem hükümetler hem de özel şirketlerin bilimsel araştırmaya ve yeni ürünlerin geliştirilmesine yaptıkları devasa yatırımlardı. Üçüncü bir sanayi devrimi, 1940'larda yeni elektronik biliminin gelişimiyle, bilhassa bilgisayarın icadıyla başlatılmıştı. Bilgisayarlar savaş döneminde şifre çözme ihtiyacını karşılamak için geliştirilmiş; fakat savaş sonrası dönemde hızla yeni uygulama alanları bulmuştu. Bilgisayar hem ticaret hem de savaş için çok temel olan iki eylemin, hesaplama ve bilgi işlemin dönüşümünü getirdi. Bilgisayarların yardımıyla o zamana dek ofis çalışanlarından oluşan ordular gerektiren işler, artık bir avuç dolusu personelin denetlediği makineler tarafından yapılabilirdi ve böylesi görevlerin yapılma maliyetinde büyük bir düşüş meydana gelmişti. Buna ek olarak diğer türlü hayatlarını yazman veya muhasebeci olarak geçirecek olan iyi eğitilmiş insanlar makinelerin yapamadığı işleri yapmak üzere özgür kalmıştı. Bunun sonucu, yeni teknolojiyi kullanabilecek kadar zengin ve organize olan her ülkenin yaşam kalitesinde büyük bir gelişmeydi. Bilgisayar, endüstriyel süreçlerin kontrolüne büsbütün yeni bir yaklaşımı mümkün kılıyordu. İmalat operasyonları artık insan operatörlere gerek duymadan makineler tarafından yüksek hızla ve olağanüstü bir kesinlikle icra edilebiliyordu. Robotların çalıştırılması, 1930'lardan beri bilimkurgunun konusu, endüstriyel bir klişe olmuştu.

Bilgisayarlar da bilimsel araştırmayı dönüşüme uğratmıştı. Matematikçilerden oluşan takımların yüzlerce saatte yapabileceği hesaplamalar, şimdi dakikalar içinde tek bir makine tarafından yapılabilirdi. Fakat elektronik işlemin bilimsel uygulamaları sırf sayı hesaplarının ötesine geçiyordu. Bilimciler artık salgınlar veya depremler gibi doğal süreçlerin modellerini yapılandırabiliyor, hızlandırılmış deneylerde bunların işleyişini inceleyebiliyordu.

İleri seviyede bilgisayarlar, kontrol mekanizmalarındaki gelişmelerle birleşince, yeni silah türlerini de mümkün kıldı. Hiroşima'nın yıkılmasından yarım yüzyıl geçtikten sonra, bir uçaktan bir atom bombası bırakma düşüncesi, bir at üstünde savaşa koşmak kadar garip ve antika görünüyordu. Rusya ve Amerika hidrojen bombaları stoklarını yaptıktan sonra, aralarındaki silahlanma yarışı en etkili sevk sistemlerini geliştirme yarışına dönüştü. Savaşın sonunda Almanya dünyada o zamana kadar görülmuş en gelişkin füze sevk endüstrisine sahipti; ayrıca hem Rusya hem de Amerika, Alman mühendislerin uzmanlığını kullanarak kendi silah sevk programlarını başlattı. İki ülke de kısa süre sonra, birbirlerinin şehirlerine hedeflenmiş ve daima hazır ve nazır bekleyen kıtalararası balistik füzelere sahip oldu. Bu gerçekten de *karşılıklı kesin yıkım* yolunda atılmış bir başka adımdı.

Amerika öylesine zengindi ki, böyle programların fahiş tutarlarını karşılamakla kalmıyor, vatandaşlarının büyük bölümüne de yüksek standartta bir yaşam sunuyordu. Fakat Rusya daha fakir bir ülkeydi, savaş sırasında büyük tahribata maruz kalmıştı. Bu silahlanma yarışındaki askeri harcamaların seviyesi, gerçekte karşılayamadığı bir lükstü. Yüksek kalitede öldürme makinelerine bu kadar fazla uzmanlık ve kaynak ayrılması, sivil endüstriyi ihtiyacı olan kaynaklardan mahrum bıraktı. Rus ekonomisinin işletilme biçimi de bu durumu kötüleştirdi. İnisiyatifi boğan merkezi planlama kurumuna tabi ve kapitalist ekonomilerde rekabetin sağladığı performansı artırmaya yarayan teşviklerden yoksun olan bu "sosyalist cennet" esasen bir israf ve verimsizlik kâbusuydu. Bu, hakkıyla bir savaştan galip çıkabilecek bir sistemdi. Ne var ki garip bir biçimde barış zamanlarında büyüyemeyecek kadar donanımsızdı.

Rusların yaşamına hükmeden tiranlığın en habis etkilerinden biri de sorgulama ruhuna verdiği zarardı. Parti politika-

larına uygun olmayan bilimsel teoriler sadece geri çevrilmekle kalmıyor, onları önerenlerin cezalandırılmasına neden oluyordu. Bunun Sovyet bilimine verdiği zarar, 1940'tan 1965'e kadar ülkenin Genetik Enstitüsü'nün başkanı ve Rusya'nın en etkin bilimcilerinden biri olan Trofim Lysenko vakasıyla özetlenebilir. Lysenko buğday ve çavdar gibi yiyecek bitkilerinin genetik karakterinin, dolayısıyla da hasadının, uygun ortamlarda yetiştirilmeleri suretiyle iki veya üç kuşak içinde dönüştürülebileceğinde ısrar etmişti. Bu, tahıl hasatlarının ekonomi için son derece mühim olduğu bir dönemde tam da Stalin'in duymak isteyeceği bir şeydi. Bu abes öneriyi sorgulayan veya Mendelci kalıtım teorilerine sempati gösteren istisnasız herkes Sibirya'ya sürüldü ve pek çoğu da esir kamplarında öldü. Stalin'in 1956'da ölmesi bile Lysenko'nun tahripkâr etkisini bitirmedi. Ancak 1965'te Stalin'in halefleri onu görevden alma kararlılığını sergiledi.

Stalin, iş askeri bilime geldiğinde budala değildi. Bu alanda, sürülmek veya daha kötüsüne maruz kalmak, geleneklere uymamaktan ziyade başarısızlıktan kaynaklanıyordu. Dolayısıyla Sovyet biliminin en büyük başarılarını kazandığı alan askeri uygulamalar oldu. Silah sevk sistemleri geliştirmeye harcadıkları çaba öylesine çok meyve verdi ki Rusya bir süreliğine uzay araştırmalarında Amerika'nın önüne geçebilmeyi başardı. 1957'de Rusya dünyanın ilk yapay uydusu *Sputnik*'i başarıyla uzaya fırlattığında Amerikalılar afallatıcı bir darbe aldılar. Bunu 12 Nisan 1961'de Rus kozmonot Yuri Alekseyeviç Gagarin'in uzaya giden ilk insan olmasıyla kazanılan bir diğer zafer izledi. Bu şoklar Amerika devlet başkanı John F. Kennedy'yi 1970'e kadar Ay'a bir Amerikalının ayak basması isteğini duyurmaya itti. Bu son derece gözü kara ve bir o kadar da aceleci bir hedefti; fakat bir kez dillendirilince geri dönüşü yoktu. *Apollo 11*'in komutanı Neil A. Armstrong, 20

Temmuz 1969'da Ay'a ayak basarak belirtilen tarihten birkaç ay önce ABD'yi bu hedefe ulaştırdı.

Bunu başarabilmek için gereken büyük çaba, Amerikalıların çoğunluğunun yüksek yaşam standartlarından fedakârlık etmesini gerektiriyordu. 1960'lar boyunca Amerikan ekonomisi hızla gelişmeye devam etti. Ay görevinin başarısı moral-leri zirveye çıkardı ve bu ulusal gurur duygusu, ülkenin zenginliğinin kanıtladığı "Amerikan yaşam tarzı"nın aşikâr zaferiydi. Fakat bu duygular, Amerika'nın dünya olaylarındaki rolü hakkında tedirgin edici yeni sorular ortaya atan bir kargaşa dönemine girildiğinde kalıcı olma fırsatını yakalayamadı.

Fransızlar Vietnam'dan çekildiğinde ülke Soğuk Savaş'ta cephe hattının bir kısmı haline gelmişti. Komünist Kuzey ile komünist karşıtı Güney'in birlikleri topraklarında, köylerinin ortasında çatışan Vietnam halkı için savaş soğuk falan değildi. Bilhassa Amerika kazanamıyormuş gibi görüldüğü bir gerilla savaşına gitgide daha da batıyordu, bu da halkı arasında ümitsiz bir bölünmeye yol açtı. Bir tarafta fakir ancak cesur bir düşmana karşı yürütülen zalim, sömürgeci savaşa karşı olanlar vardı. Diğer tarafta ise savaşı dünya çapında bir komünist komplo olarak gören ve "domino" teorisine inananlar vardı. Güney Vietnam komünistlere terk edilirse, Güneydoğu Asya'nın diğer devletleri ve belki daha uzaktaki pek çok ülke daha aynı yola girecekti. Savaşın Vietnam halkı için sonuçları dehşet vericiydi. 1968'in sonuna gelindiğinde, 1968'de Kuzey Vietnam'a İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya ve Japonya'ya atılan bombalardan daha yüksek tonaja sahip bombalar atıldı.

Sonunda bu savaşın yükü, uzay programına harcanan muazzam çabanın üstüne eklenince, dünyanın en büyük askeri gücü için bile altından kalkılmaz oldu. Amerikan

ekonomisine verilen hasar ve ülkenin sosyal dokusunda oluşan çatlaklar sürdürülemezdi. Ocak 1973'te Paris'te ateşkes üzerine uzlaşıldı ve 1975'te Amerikan hükümeti Güney Vietnam'dan bütün desteğini çekerek ülkeyi kaderiyle baş başa bıraktı.

MUCİZELER VE SİHİRLİ DEĞNEKLER

Sanayileşme sürecinin çarpıcı bir özelliği de zaman içinde gitgide hızlanmasıdır. İngiltere 1780 civarında “atak” yapmayı başardığında, kişi başı üretimini ikiye katlaması altmış yıl aldı. Yarım yüzyıl sonra Amerika bunu elli yıldan az zamanda yaptı. On dokuzuncu yüzyılın sonunda sıra Japonya’ya geldiğinde söz konusu zaman aralığı yalnızca otuz yıldır. Güney Kore 1960’larda kendi sanayi devrimine atıldığında bu mucizeyi on yılı biraz aşan bir zaman aralığında yapabildi. 1970 ile 1995 arasındaki yirmi beş yıl içinde Güney Kore kişi başı üretimini on katına çıkardı, yani bu çeyrek yüzyılda yıllık ortalama yüzde 10’luk bir büyüme anlamına geliyordu.

Bu tür istatistikler, onları pek de anlamayanlar üzerinde rahatsızlık verici bir etki bırakabilir. Mesleğe daha çok hâkim olması beklenecek yorumcular, Güney Kore ve diğer Doğu Asya ekonomilerinin performansı karşısında sersemlemiş halde “Asya değerleri” diye bir ifade icat etmişlerdi ve örneğin İngiltere’nin bu değerleri benimsemediği sürece geri dönüşsüz bir düşüşe geçeceğini söylemişlerdi. Ekonomik durum bu derece anlamsız bir şekilde yorumlanamazdı.

Mesele “değerler” meselesi falan değildi. Mesele, iyi eğitilmiş bir işgücüydü. Aynı zamanda mesele diğer türlü toprakta çalışacak insanların ofislerde ve fabrikalarda çalışmaya hazır olabilmeleri için tarımsal verimi artırmaktı. En önemlisi de, mesele son gelen olarak avantajları değerlendirmek, eski moda tesis ve üretim yöntemlerine takılı kalmaktansa en yeni teknolojiye yatırım yapabilmektir.

Marksistler ve onların komünist binyıl düşlerinin şansına, mesele aynı zamanda, bütün vatandaşlara ve yabancılara para kazanma ve kazandıklarının büyük kısmını ellerinde tutma şansı vererek insanların doğal gözü doymazlığını beslemektir. Para kazanma arzusunun sadece doğal olmadığı, aynı zamanda her çağda canlı bir ekonominin esas itici gücü olduğu mesajı Karl Marx ile takipçilerine yirminci yüzyılın ikinci yarısı boyunca devamlı iletildi. Çin hükümeti ancak 1980’lerde bu gerçeği fark ettikten sonra kendi ekonomik mucizesini inşa etmeye girişti ve şimdi son hızla giden çarpıcı büyüme sürecini başlattı.

Güney Kore’nin “atağı”, büyük ölçüde, gemi inşası gibi ağır sanayilerin genişlemesiyle başladı. Öte yandan, bir ekonomik mucize gerçekleştirmenin başka yolları vardır. Farklı bir örnek, sadece birkaç yıl sonra İrlanda tarafından sergilendi.

1950’lerde İrlanda (tabii, İrlanda Cumhuriyeti’nden bahsediyoruz, İngiliz kalan Kuzey İrlanda’dan değil) ne zengin ne de çok fakir bir ülkeydi. 1920’lerde İngiliz sömürge yönetiminden çıkmasının ardından bir kuşaktır kendi kendini yönetiyordu. Fakat resmi olarak kendi yolunu çizmekte özgürken, pek de hızlı ilerleyebildiği söylenemezdi.

Bu dönemde İrlanda halen büyük oranda köylü bir toplumdur. Kömür ve demir gibi doğal kaynaklardan yoksundur ve sarması gereken çok derin yaraları vardır. Ülkenin modern

tarihindeki belirleyici olay 1840'lardaki patates kıtlığıydı. Ülke 1600'lerde Pizarro'nun Peru'yu işgalinin ertesinde patates ithalatından belki de diğer bütün Avrupa ülkelerinden daha çok faydalanmıştı. Serin, nemli bir iklimi olduğundan ve İngiliz işgalcilerin onları sürdüğü bereketsiz topraklarda yaşayan taşralı İrlandalıları, patatesin kolayca yetiştirilen ve besin değeri yüksek bir yiyecek olduğunu gördüler. Bu şekilde beslenen ülkede nüfus patlaması yaşandı. 1600'de aşağı yukarı 500.000'lik nüfus 1760'a gelindiğinde üç katına çıkarak 1,5 milyona ulaştı. Sonra yalnızca sekiz yıl içinde, 1760 ile 1840 arasında altıya katlanarak 9 milyon oldu. Fakat bu zengin bir ekonominin büyümesi değildi. İrlanda esas itibariyle nakit parası olmayan bir toplumdur, halkı şayet patates ekinleri bereketsiz olursa onun yerine başka gıdalar satın alamazdı. Güçlü bir devletin tebaa halkına dayattığı en insafsızca yasaların altında ezilmiş, bu yasalar nedeniyle kendi ülkelerini yönetmek için söz söyleme veya herhangi bir ticari teşebbüste bulunma hakları olmayan halk, yoksulluk içinde geçen yaşamlarına tutundu. Durumları, Fransız jeolog Élie de Beaumont'un 1839 tarihli bir gözleminde şöyle özetleniyordu:

"İrlanda'nın sefaleti kendine has bir sefalet türüdür, başka hiçbir yerde ne benzeri ne örneği bulunur. Bütün ülkelerde fakirlere rastlanabilir; fakat fakirlerden oluşan bir ülke, İrlanda'da bir örneği ortaya çıkana dek hiç görülmemiştir."

Arada bir lahana ve balıkla desteklenen patates, Avrupa fakirlerinin büyük kısmının başlıca besin maddesi olan ekmekten çok daha zengin bir beslenme biçimiydi. Patates bolken, bu sefil yaşam korunabiliyordu. Fakat 1846'da patates ölünce, on dokuzuncu yüzyıl İrlanda'sı da onunla beraber öldü. Haziran 1845'te, soğuk ve yağışlı yaz günleri

sırasında, muhtemelen Güney Amerika kökenli olan ve bir Amerikan gemisinden dökülen kabuklarla bulaşan *Phytophthora infestans* cinsi bir mantar, İngiltere'nin güney kıyısına yakın Wight Adası'ndaki patateslerde ortaya çıkmaya başladı. Bütün Avrupa'da bir felakete yol verdiyse de İrlanda bundan bütünüyle etkilenen tek yerdi. İnkaların yüzlerce farklı patates türü olduğundan bunlar bitki hastalıklarına karşı çok daha dayanıklılardı. Fakat İrlandalıların yalnızca bir çeşit patatesi vardı. Mantar salgını vurduğunda, ülkenin patatesleri toprakta çürürken, halk da onların yanı başında çürüdü. Belki de bir milyon insan, açlık ve onu takip eden kıtlıkla ilintili hastalıklardan hayatını kaybetti. Bir buçuk milyonu ise bu olaydan sonraki yıllar içinde göç etti. Birinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde, en az 5,5 milyon insan başka bir yerde daha iyi bir yaşam uğruna İrlanda'yı terk etmişti. Genellikle bunlar genç, dinç ve maceracı; ülkenin kaybetmeyi asla göze alamayacağı türden insanlardı.

Ülke 1960'larda geleceğini biçimlendirme işine giriştiğinde halen üç yüzyıllık baskı ve kadersizliklerin bıraktığı etkilerden mustarıptı. Fakat sonuç bir zaferdi, bir ülke şansını yoluna koyduğunda ve halkı bu şans sonuna dek değerlendirmeye fırsatı elde ettiğinde nelerin başarılabilceğini gösteren, ders niteliğinde gerçek bir "ekonomik mucize" idi.

1960'larda İrlanda işine yarayan dört özelliğe sahipti: iyi eğitilmiş bir nüfus, İngilizce, İngiliz pazarına imtiyazlı erişim, bir yüzyıllık tarihe sahip göç nedeniyle Amerika ile yakın bağlar. Fevkalade bir politika hamlesiyle hükümet endüstriye cömert bir yardım sistemi kurdu ve ülkeye gelen yabancı şirketlere on yıllık tam vergi muafiyeti sağladı. İşte, sanayinin canlanmasını da bu tetikledi. Ancak ülkenin ekonomisi, 1973'te Avrupa Ortak Pazarı'na katıldıktan sonra gerçek anlamda uçuşa geçti.

Ortak Pazar'a girmesiyle İrlanda'nın eldeki avantajları sapasağlam bir pakete dönüştü. Şimdi yalnızca İngiltere pazarına değil, Avrupa pazarına da imtiyazlı olarak erişebiliyordu. Bir taşla iki kuş vurmuştu, hatta ikinci kuş çok daha büyüktü: Ortak Tarım Politikası ile gelen sübvansiyonlar. Bunlar esasen Ortak Pazar'ı kabul etmeleri için Fransız çiftçilere verilen rüşvetlerdi; fakat şimdi İrlandalı çiftçilerin ceplerini dolduruyor ve tarıma dayalı ekonominin endüstriye dayalı ekonomiye dönüşümünü kolaylaştırıyorlardı. Bununla da kalmadı, ülkenin iyilik meleği, o kötü zamanları telafi etmek adına İrlanda'nın denizlerine sihirli değneğini dokundurdu ve doğalgaz ortaya çıkıverdi. Ülke zenginleşirken, göç dalgası tersine döndü. İrlandalı gençler artık gitmek zorunda değildi, hatta başka ülkelerin gençleri onların ülkesine gelmeye başlamıştı. Sindirella baloya gitmişti meğer. Hem de nasıl bir baloya!

1950'lerde İrlanda'yı "gelişmemiş" bir ülke olarak tanımlamak pek yerinde olmasa da, ülkenin "ekonomik mucizesi", düşük verimden yüksek verime hızlı bir geçiş yapmanın ne gerektirdiğine dair bilgilendirici bir tablo ortaya koyar. İrlanda'nın yola çıkarken elindeki artılara bir baktığınızda (iyi eğitilmiş bir işgücü, sağlam bir politik altyapı ve canlı pazarlara imtiyazlı erişim) ve bunlara bir de ülke dışındaki kamu ve özel kaynaklardan büyük sermaye girdilerini eklediğinizde, mucizenin nereden geldiğini görmek kolaydır. Ayrıca, Afrika ile Latin Amerika'daki pek çok ülkenin neden böyle mucizeler yaratmakta biraz zorlanabileceğini görmek de kolaydır.

BAŞ AŞAĞI DÖNEN BİR İMPARATORLUK

1970'lerin başında dünyanın iki düşman bloka (bir tarafta Amerika ile müttefikleri, diğer yanda da başını Sovyet Rusya'nın çektiği, Amerika'nın düşman olarak gördüğü ülkeler) ayrılmış olması o kadar eski bir durumdu ki artık neredeyse doğanın kanunu gibi görülüyordu. Stalin 1953'te ölmüştü; fakat Rus İmparatorluğu'nu bir arada tutan sert denetimleri boşladıkları takdirde olacaklardan korkan halefleri, onun ülkenin içişleri ve dışişlerinde kullandığı stratejileri sürdürdüler. Rus halkı açısından felaketle sonuçlanacak bir hamle yaparak, yirmi yıl sürecekt devasa bir silahlanma programına giriştiler; bu girişim en sonunda ülke ekonomisini mahvedecekti.

Ülkenin altından kalkamadığı bu silahlanma harcamaları, Amerika'nın büyüdükçe büyüyen silahlanma programının sergilediği tehdide bir tepkiydi. Amerika'nın silahlanma programı da zaten, Rusya'yı kendini dünyaya egemen olmaya adanmış tehlikeli bir güç olarak gören histerinin ürünüydü. Hiçbir şey gerçeklerden bu kadar uzak olamazdı. Rusların en büyük hayali, kendi ümitsiz sorunlarını çözmek ve

modası geçmiş fakir ekonomilerini modernleştirmek için kendi haline bırakılmaktı. Fakat ideolojik düşmanlarının savaş tehditleri ve savaş oyunu taktikleri, silah harcamalarının kaçınılmaz olduğu bir iklim yaratmıştı. Yalıtılmışlık ve kuşatılmışlık duyguları, Çin ile ilişkilerde meydana gelen bir değişimle arttı. 1968 ile 1969'da Rus ve Çin birlikleri, uzun ortak sınırları boyunca bir dizi çatışmaya girdi. Sonra 1970'te Çinliler Amerika ile diplomatik alışverişlerini artırarak eski müttefikleriyle aralarına daha fazla mesafe koymak istediklerini gösterdiler. Ancak Ruslar kendilerini kuşatılmışlığa kurban gittiklerine inandırmaya çalışırken, hâlâ Vietnam'daki yenilgilerinin yarattığı olumsuz atmosferi dağıtmaya çalışan Amerikalılar, kendilerine pusu kurulduğu inancını korumayı sürdürdüler. Amerika'nın silahlarını, gemilerini, uçaklarını ve füzelerini üreten çevreler de elbette bu inancı çürütmeye çalışmadılar. Dışarıdan gelecek bir saldırı korkusunu dillendirmekle kazanılacak muazzam rakamlar söz konusuydu.

Sonuç, kimilerinin İkinci Soğuk Savaş dediği şeyin başlaması oldu. Ülkelerin kamplaşmasının yakın gelecekte sona erebileceğini düşünmek için pek az sebep vardı ve pek az gözlemci bunun böyle olacağını düşünüyordu. Fakat tıpkı bir deprem öncesi yeryüzünün tektonik levhaları arasında yükselen basınçlar gibi, uluslararası güç dengesini dönüştürecek güçler de Rusya ve diğer yerlerde işlemekteydi.

Yeni bir çağın habercisi olan ilk hareket 1973'te, Amerika'nın yakın müttefiki İsrail ile Mısır ve Suriye'nin Rus destekli birlikleri arasında Yom Kippur Savaşı'nın patlak vermesiyle meydana geldi. Bölgenin petrol üreten birkaç ülkesi, OPEC (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü) olarak bilinen bir konsorsiyuma üyeydi ve İsrail'e baskı yapmak üzere petrol tedarikini keserek, İsrail'i destekleyen her ülkeye ambargo koymakla tehdit ettiler. Bunun sonuçları, onları olduğu kadar

bütün dünyayı afallattı. O ana dek, petrol tedariki boldu ve ucuzluğu, sanayileşmiş ülkelerin keyfini sürdüğü ekonomik patlamaya destek olan bir faktördü. Fakat talebin rekor kırdığı dönemde (Vietnam Savaşı tam gaz devam ediyordu) arzın kısılması, petrol fiyatlarının aniden yukarı fırlamasına neden oldu. Bu durum, tüm dünyaya, OPEC ülkelerinin o zamana dek varlığı bilinmeyen bir pazarlık gücüne sahip olduklarını gösterdi. Bunun bir sonucu olarak yeni bir fiyatlandırma yapısı uyguladılar ve böylece tek gecede uluslararası petrol şirketlerinin merhametine kalmış fakir ülkelere, o zamandan beri sahip oldukları muazzam uluslararası nüfuzla, zengin ülkelere dönüştüler.

Artan fiyatlardan faydalanan bir diğer taraf da, kendine ait büyük petrol rezervleri olan Sovyetler Birliği'ydi. Pek az yabancı farkında olsa da, bu şans son derece kritik bir zamanda işe yaramıştı. Rus ekonomisi halen çok verimsizdi ve bu verimsizlik Soğuk Savaş'ın masraflarıyla birleşince yalnızca Rusların yaşam standardını zora sokmakla kalmıyor, devletin hem Doğu Avrupa halklarını hem de imparatorluğunun tebaası olan diğer halkları kontrol etmesini güçleştiriyordu. Radyo ve televizyon demek, Rusların ve uydu devletlerin vatandaşlarının diğer yerlerde rahatlığı yaşanan zenginliği bilmesi demekti ve bunun sonucu olan tatminsizlik yetkililer için gerçek bir tehdit oluşturuyordu. Şimdi Rusya'nın yeni keşfedilmiş petrol ve gaz rezervlerinin ihracatından kazanabileceği döviz, diğer türlü çok tehlikeli bir durum olabilecek şeyi rahatlatan, gıda ve diğer malların ithalatını mümkün kıldı.

OPEC ülkeleri için, uluslararası konumlarındaki dönüşüm nefes kesiciydi. En önemlisi, yüksek fiyatların sürdürülmesine dayanmıyordu. Küçük nüfusları, devasa kazançları vardı. Sanayileşmiş ülkelerdeki durgunluk zamanında yeni

petrol kaynakları hizmete girdiği için fiyatlar birkaç yıl sonra düştüğünde, 1979'da yaşanan (ve onlara ülke dışında muazzam nüfuz sağlayan) sonraki patlamaya dek, devasa boyuta ulaşmış döviz rezervleriyle yaşayabiliyorlardı. Bu patlamanın neden olduğu devasa fiyat artışları bir diğer uluslararası durgunluk yarattığında, krizi yine atlattılar. Fakat Rusya artık bu şanslı konumda değildi. Petrol kazancının her bir rublesine ihtiyaç vardı ve her bir fiyat düşüşü halen fakir imparatorluktaki baskıları yoğunlaştırıyordu. Bu baskılar, petrol fiyatları 1984 ile 1986 arasında uzun bir çöküş sürecine girdiğinde kriz seviyelerine ulaştı.

Bilhassa Rusya için ağır bedeller ifade eden ve dünya barışı için büyük riskler barındıran Rusya-Amerika çekişmesi, en nihayetinde birbirlerinin iyi niyetine inanan iki adamın çabasıyla kontrol altına alındı. İki toplantıyla (biri 1986'da Reykjavik'te, diğeri 1987'de Washington'da gerçekleşmişti) Rusya devlet başkanı Mihail Gorbaçov ile Amerikan başkanı Ronald Reagan, telaşlı danışmanlarının seslerini Soğuk Savaş sona erdirecek bir uzlaşya ulaşmaya yetecek kadar bastırmayı başarabildi.

Soğuk Savaş'ın gerçekten de bitmiş olabileceği gerçeğini sindirmek biraz zaman aldı. Silah üretiminde ani bir kesinti olmadı. İki tarafın casusluk çalışmalarının miktarında da bir azalma olmadı. Fakat durumun ateşi epey yatışmış, bir nükleer olay ihtimali azaltılmıştı. Uzlaşının ardından silahlanmada gerçek bir kesintinin gelip gelmeyeceği veya ne zaman geleceğini kestirmek mümkün değildi; çünkü olaylar şimdi çarpıcı bir yön almıştı.

1987'de Gorbaçov yayınladığı bir kitapta *glasnost* (açıklık) ve *perestroyka* (yeniden yapılanma) ilkelerine dayalı bir programı savundu; demokrasi ve ekonomik özgürlük unsurlarını tanıttı. Neredeyse engellenemez şekilde, yetmiş yıllık buzlar

kimileri için çok yavaş, kimileri içinse çok hızlı çözüldü ve Gorbaçov her iki taraftan gelen saldırılara hedef oldu.

Bu, hiç kimsenin kontrol edemeyeceği bir durumdu ve Rus imparatorluğu, en hayalci iyimserin dahi şaşkınlıktan nefesini kesen bir hızla çözülmeye başladı. 1989'da büyük bir coşkunun ortasında, Batı Berlin'i komünist Doğu Berlin'den ayıran duvar göstericiler tarafından yıkıldı. Aylar içinde Doğu Avrupa'nın bütün uydu devletleri, Rusya'dan kopmuştu. Gorbaçov, büyük serinkanlılık ve cesaretle, onları engellemek için askeri harekâta başvurmadi. Ekim 1990'da Doğu ve Batı Almanya yeniden birleşti. Almanya artık, Rusya'nın batısındaki lider Avrupa gücü olarak eski konumunu almaya başlayabilirdi.

Bu arada Rusya'da sarsıcı değişimler meydana geliyordu. 1990'da inanç özgürlüğü yasalarca onaylandı ve Sovyetler Birliği'nin kurucu cumhuriyetlerine büyük ölçüde bağımsızlık verildi. Kasım 1991'de, ülkenin işlerini yetmiş yılı aşkın zamandır yöneten Sovyetler Birliği Komünist Partisi yasaklandı. Sadece bir ay sonra, Sovyetler Birliği on beş ayrı devlete bölündü.

Bu dünyanın en büyük politik çalkantılarından biriydi. Ve tek kurşun atılmadan meydana gelmişti.

YENİ BİR ÇİN

İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden çeyrek yüzyılda sanayileşmiş dünyayı yıkayan zenginlik dalgası büyük bir ülkeye uğramadan geçmişti.

1949'da komünist Halk Cumhuriyeti kurulduğunda Çin'in neredeyse 600 milyonluk bir nüfusu vardı. Bunların çoğu köylüydü ve yaşam standartları açısından dedeleriyle ninelelerinin bildiği hayattan pek de iyi olmayan bir yaşam sürüyorlardı. Ülkenin yeniden güçlü bir hükümeti vardı; fakat tek başına bu bir zenginlik garantisi değildi. Çin hükümeti ile yüzleşmek ürkütücü bir işti. Japonya ile savaş uzun sürmüştü ve Çin halkı çok yara almıştı. Toplamda savaş Çin'in 15 ila 20 milyon kayıp vermesine yol açmış, ülkenin altyapısının büyük kısmını harap bırakmıştı. Almanya ile Japonya'nın kendi "ekonomik mucizelerinin" temellerini atmalarına yardımcı eden o devasa Amerikan yardımı da yoktu. Savaştan sonra otuz yıl boyunca bu diktatörlüğün iktisat politikasına ekonominin nasıl tedavi edileceğine ilişkin analizlerden çok ideolojik kaygıların yön vermesi de cabasıydı. Ülkenin lideri Mao Zedong, Marksist binyılın nasıl gerçekleştirilebileceğine

dair kendi fikirleriyle iktidara gelmişti. Marx'tan farklı olarak, Mao en iyi devrim umudunun kentli proletaryada değil, köylülerde yattığına inanıyordu ve dikkatini ülkenin işgücünün çoğunluğunu oluşturan bu köylülerin örgütlenmesi üzerinde topladı.

Tarım, Çin ekonomisinin belkemiği idi. 1949'dan sonraki yıllarda toprak reformları çiftçileri hasadı artırmaya teşvik ettiği için, tarımsal faaliyetlerden memnuniyet verici bir verim alındı. Fakat 1955'te Mao tam ters yönde etkiler yaratmaya başlayan bir programı uygulamaya koydu; tarım zorla kolektifleştirildi. Bu, 1930'larda Rusya'nın başına büyük dert açan bir politikaydı ve 1950'lerin Çin'inde daha iyi sonuçlar vermedi.

1956'da Mao insanları ülkenin yönetilme biçimiyle ilgili eleştirilerini dile getirmeye teşvik ettiği bir konuşma yaptı. On iki ay içinde onun sözüne inanacak kadar saf olan yarım milyon kişi hapishanelerde çürüyordu. Mao 1958'de Çin'in "İleri Doğru Büyük Sıçrayış" olarak bilinen bir programa başlayacağını söylediğinde büyük coşkuyla karşılandı. Bu hamle, kolektif çiftliklerin, Çin gelenekleriyle uyumsuz yeni tür sosyal ilişkilerin uygulandığı "komün" isimli daha büyük birimlere dönüştürülmesini içeriyordu. Aynı zamanda ürünün kalitesinden ziyade miktarına öncelik veren, erişilen gerçek üretim seviyeleri hakkında yalan söylemek için ciddi bir teşvik sunan çok sayıda etkisiz arka bahçe endüstrileri ile gerçekçi olmayan randıman hedeflerinin yaratılmasını teşvik etti.

Bu tam bir felaketti. "Geriye Doğru Büyük Sıçrayış" buna daha uygun bir isim olurdu. Program başarısız oldu; çünkü Çin'in ideolojisi ve dünyanın geri kalanından yalıtılmış olması, altyapısını modernleştirmeye yardım edebilecek kaynaklara erişimi olmadığı anlamına geliyordu.

Uluslararası borçlanma, ihracat gelirleri veya sermayeyi sunacak yabancı şirketlerle bağlar, tıpkı Stalin'in Rusya'sında olduğu gibi, Mao'nun Çin'inde de imkânsızdı. Bu uygulamalar ile ülkenin 1980'ler ve 1990'larda kaydettiği başarılar arasındaki tezaadın incelenmesi, sanayileşme sürecinde nelerin yapılıp nelerin yapılmayacağı konusunda ders alınacak noktaları gözler önüne serer. Mao için, Stalin için olduğu gibi, sonuca götüren her yol mubahtı. İkisinin de anlamadığı şey, açıkladıkları sonuçlara tercih ettikleri araçlarla erişemeyecekleriydi.

İleriye Doğu Büyük Sıçrayış hamlesi ile aslında bütün bir ulus kendini kandırmış oldu. Bu sıçrama öylesine büyük bir hüsnükuruntuydu ki, devleti çok büyük miktarlarda tahıl ihraç etmeye itti; oysa Çin'in bu tahılı saklaması gerekirdi. Bunun sonucu, 1958 ile 1961 arasında bir dizi büyük kıtlık oldu; bu kıtlıklar sırasında en az 20 milyon, belki 40 milyona yakın insan öldü.

Mao'nun ülkenin ekonomik ve sosyal dokusuna yaptığı bir sonraki saldırı, "Kültür Devrimi" olarak bilinen bir sosyal yeniden yapılanma ve yeniden eğitim programı başlattığı 1966 yılında gerçekleşti. Bu program, liderin gözlerini kilitlediği yeni Çin'in yaratılmasının önünde engel olan, geçmişten miras alınan kurumları ve tavırları yok etmek için tasarlanmıştı. Ülke ortaçağın cadı avlarını andıran sahnelerle çalkalanıyor, insanlar halk önünde histerikçe suçlanıyor ve aşağılanıyordu. Bunlar, "Kızıl Muhafızlar" olarak bilinen zıvandan çıkmış yasadışı kanun infazcılarıydı, bunlar komünist yönetim dışında hiçbir şey görmemiş, 50'li yıllardaki "nüfus patlaması" döneminde doğan gençlerdi. Bu çılgınlık sırasında, yüz binlerce yetenekli profesyonel işinden edildi ve tarlalarda çalışırken "politik yeniden eğitim"den geçmeye zorlandı. Bu öylesine büyük bir yıkıma neden oldu ki 1970'te

ordu Mao'ya rağmen müdahale ederek ülkeyi dağılmanın eşiğinden geri çevirdi.

Mao gitgide gözden düşüyordu; fakat kâbus 1976 yılındaki ölümüne dek devam etti; bu sırada artık tarihte kendi halkına en çok zulmetmiş lider olarak makul bir şöhret kazanmıştı. Ölümünden sonra, ülkenin ihtiyaçlarının rasyonel bir değerlendirmesi bir kez daha mümkün oldu ve yeni bir ulusal canlanma programına başlandı. Ekonomi hakkındaki liberal görüşleri nedeniyle Mao tarafından iki kez tasfiye edilen Deng Xiaoping'in yeni liderliği altında, biraz ekonomik özgürlük sağlandı. Böylece bir kez daha çiftçiler kâr elde edebilmeye başladı ve işletmeler ticari bir temelde etkinlik gösterebildi. Aynı zamanda devletin sahip olduğu endüstriler de ürünlerin miktarı kadar kalitesine de önem veren bir yaklaşımla yeniden düzenlendi ve diğer sanayileşmiş ülkelerde normal sayılan modern yönetim sistemlerinin uygulanmasını mümkün kıldı. Ülke tarihinde ilk kez dünyadan çok fazla şey öğrenilebileceği ve Çin'in öğrenecek çok şeyi olduğu kabul edildi. Kapılar sonuna dek açılınca, bu kocaman, gelişmemiş ülkenin sunduğu fırsatları cazip bulan ve İrlanda'da mucizeler gerçekleştiren cömert vergi indirimleriyle cesaretlenen yabancı şirketler içeri daldı.

Buna eşdeğer bir politik özgürlük yoktu. Parti, rejime karşı her türlü eleştiriye sınıksız kapalı kalma konusunda kararlıydı. Fakat beklenebileceği gibi, arkasında 2000 yıldan fazla ticaret etkinliği geçmişi olan bir ülkede ekonomi şimdi ivme kazandı. Tarım üretkenliği gelişirken, kıtlık tehdidi azaldı ve ihtiyaç fazlası milyonlarca çiftlik işçisi kentlere doluşarak buralardaki nüfusu şişirdi ve yeni inşa edilen fabrikalara sınırsız ucuz işgücü sağladı. Güney Kore'de olduğu gibi, eski sanayi devrimlerinin rotasını yeniden izlemeye gerek yoktu. Fabrikalar ve işyerleri artık en son teknolojiyi kullana-

biliyor, değiştirerek kâr edecekleri daha etkisiz makineler ve sistemlere kilitlenmiş eski sanayi ülkelerinin bir adım önüne geçiyordu. Birkaç yüzyıl içinde, düşük ücret giderleri ile ileri teknolojinin bu bileşimi, Çin'i uluslararası ticaret arenasında hafife alınmayacak bir güç haline getiriyor, ona büyük miktarlarda döviz kazandırıyor. Aynı zamanda, çok da uzak olmayan bir gelecekte dünyanın en büyük pazarı olmayı vaat eden bu ülkede iş yapma fırsatı karşılığında uzmanlık ve para sunan denizaşırı şirketleri ülkenin ayağına getiriyordu. 1978 ile 1998 arasında Çin ekonomisi yıllık ortalama yüzde 8 oranında büyüdü; bittiğinde yıllık üretimi baştaki halinin neredeyse beş katı olan, yirmi yıllık bir büyüme patlamasıydı bu.

Bu dönemin büyük kısmında ordu ile parti, girişim tenceresini kaynatmak için gereken ticari enerjiyi sağlarken, bir yandan da tencerenin taşmasına neden olabilecek politik özgürleşmeyi engellemekte başarılı oldu. Sadece bir kez, o yirmi yılın yarısını biraz geç, ülkenin nefesini kesen ve bütün deneyin suya düşme ihtimalini doğuran bir şey yaşandı.

Mayıs 1989'da Büyük Tiananmen Meydanı, Pekin'in kalbi, çiftçiler, işçiler ve öğrencilerin oluşturduğu sayıları bir milyona varan bir grubun çoğunlukla barışçıl olan bir dizi muhteşem gösterisine sahne oldu. Bu gösteriler yükselen fiyatlardan, demokrasi yokluğundan ve hükümetin çözme gücünün ötesine geçiyormuş gibi görünen bir dolu başka krizden duyulan memnuniyetsizlik patlamasının sonucuydu. Atmosfer, otoritelerin bu kadar büyük bir kalabalığa müdahale etmeyeceği inancıyla, politik tartışmalarla doluydu. 2 Haziran gecesi her şey sertleşti, direnmeyen askerler kalabalıktaki biraz daha heyecanlı kişilerce tartaklandı. Ertesi gece tanklar meydana ve Changan Caddesi'ne geldi ve ateş açtı. Sabah olduğunda meydan boşalmıştı.

O hatıralara kazınan gecede öldürülen veya feci şekilde yaralanan insanların sayısı bugün bile net olarak bilinmemektedir. O zamandan beri buna benzer bir şey olmadı; fakat Çinli yetkililer de zaten bu olaydan sonra böylesi bir sorunla karşı karşıya kalmadı. Sanki isyankâr çocuk dayak yemişti; bu öyle şiddetli bir eylemdi ki ailenin geri kalanı boyun eğerek donup kalmıştı.

1989'un gölgesi, diğer türlü fokurdayan bu toplumun üstünde hâlâ dolanıyor. Bu kitap yazılırken, ticari fırsat ile sert politik denetimin birleşimi hâlâ etkin halde görünüyor. Dünyanın büyük bölgesel imparatorluğunun hükümete nasıl bir tehlikeyle yüz yüze olduğunu 1990'larda Rus imparatorluğunun başına gelenler hatırlatabilir. Devlet aynı zamanda 2000 yıldır disiplin ve otoriteye saygı gibi ortak faziletleri besleyen bir toplum yapısıyla çalışma avantajına sahip. Son otuz yıl sırasında bu eşsiz deneyin ulaştığı başarı baş döndürücü olmuştur. Ekonomik gelişme ve politik baskının bu bileşiminin çok uzun süre muhafaza edilip edilmeyeceği ise sadece Çin için değil bütün dünya için ciddi sonuçlara gebe bir sorudur.

AMERİKA KARARLI YÜRÜYOR

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya ile Japonya'nın refaha yeniden kavuşması, Versay Antlaşması'ndan ders alan ve o anlaşmanın yapmış olduğu gibi gelecek bir savaşın tohumlarını ekmemeye kararlı Amerikalı yöneticilerin zekice kararıyla hızlandırılmıştı. Bu, yağdırılan bütün o övgüleri kesinkes hak eden, cömertçe bir karardı. Fakat aynı zamanda bir aydınlanmış çıkarıcılık eylemiydi. Amerika'nın 1920'ler ve 1930'ların tekrarlanmasından kazanacak hiçbir şeyi yoktu, aksine, kaybedecek çok şeyi vardı.

Ne yazık ki, benzer bir cömertlik, Amerika'nın Soğuk Savaş'taki zaferinden sonra sergilenmedi. Pek çok nüfuzlu kişinin Rus imparatorluğunun dağılmasına verdiği tepki zafer gösterisini andırıyordu. "Özgür dünya"nın "kazandığına", Rusların bunun sonuçlarını isteseler de istemeseler de kabul etmek gibi bir görevleri olduğuna inanıyor ve toplumlarını daha kabul edilebilir bir modele uygun olarak yeniden düzenlemeleri gerektiğini düşünüyorlardı. Rusya'nın, başı sıkıştığı zamanlar anlayış ve saygı görmeyi hak eden, uzun bir tarihe ve başarılarla dolu bir geçmişe sahip olan gururlu

bir ulus olduğu bazı kişilerin akıllarına girmemiş gibi görünüyor. Bunun yerine, ona bir altına hücum için bekleyen doğal kaynaklarla dolu bir nevi Klondike gibi davranıldı. Bu kaotik yıllardaki tecrübeler bütün Ruslar için kötü değildi elbette. Servetler edinildi ve muhtemelen uzun yıllar boyunca Rus yaşamına hükmedecek iktidar üsleri oluşturuldu. Fakat sıradan Ruslar için bu acı ve küçük düşme hisleriyle geçen bir dönemdi.

Bazı Amerikalıların tepkisi, rakip bir felsefenin uygulayıcıları karşısında “Amerikan yaşam tarzı”nın kazandığı zaferi kutlamanın ötesine geçti. Kimileri için (bunların arasında saygın beyinler de vardı) bu, “Amerikan değerlerinin” ve Amerikan usulü toplum örgütlenmesinin gelmiş geçmiş tüm diğer örnekler karşısındaki zaferiydi. 1992’de eski Dışişleri Bakanlığı yetkilisi Francis Fukuyama olanları tanımlamak için “tarihin sonu” ifadesini kullandı. Pek çok kişi bu cazip kavram sayesinde, Bağımsızlık Bildirgesi’nden itibaren 200 yıl içinde Amerika’da doğmuş kapitalist örgütlenme ve temsil kurumları bileşiminin insan toplumunun kendiliğinden varacağı nokta olduğuna, şimdi geriye yalnızca henüz ışığı görmemiş ülkelere bu sistemi kurmak gerektiğine inanma cesaretini bulmuştur. Amerikan hükümetinde bir grup dünden hazır hayalci, bu yeni binyıl için planlar yapmaya koyulmuştu. Bu teşebbüslerine, “Yeni Amerikan Yüzyılı Projesi” adını verdiler. Bu, öyle bir isim tercihiydi ki, alay etmek sözü, yapıları anlatmak için yetersiz kalır.

Amerika’nın, kadirşinas bir dünyanın şanlı bir geleceğe taşınması yolculuğundaki meşale taşıyıcısı olduğuna duyulan inanç hayal kırıklığına pek de pabuç bırakacak cinsten değildi. Dolayısıyla, ülkenin savunmasızlığı 2001’de meydana çıktığında, ulusun beyninden vurulmuşa dönmesi kaçınılmazdı.

O yılın 11 Eylül'ünde, Amerika ve dünyada insanlar, Aşağı Manhattan'daki Dünya Ticaret Merkezi'nin İkiz Kuleler'inden birine bir uçağın çarptığını duyuran haberlerle televizyonlarına kilitlendiler. Onlar izlerken, ikinci bir uçak beliriverdi ve diğer kuleye bindirdi. Dakikalar içinde iki kule de yerle bir oldu. "Küresel köy" olarak isimlendirilen şeyin hayal edilebilecek en dehşetli görüntülerinden biriydi bu. Herkesin komşu olduğu ve uzak diyarlardaki felaketlerin gerçek zamanlı, sıcak sıcakına izlendiği, teknolojinin yarattığı yeni dünyaydı. İzleyenlere ciddi can kayıpları olduğunu ve az önce gözlerinin önünde, iki büyük binanın çöküşünden daha önemli bir şeyin meydana geldiğini aktarmaya gerek bile yoktu.

Hemen ardından medya organları, bir üçüncü uçağın ABD silahlı kuvvetlerinin kalbi olan Pentagon'a çakıldığı, dördüncüsünün de Beyaz Saray'ı vurmayı hedeflediğini belli eden bir bölgede düşmüş olduğu haberlerini duyurdu.

Uçakların, El-Kaide olarak bilinen bir örgüte mensup teröristlerce kaçırılmış olduğu ortaya çıktı. El-Kaide'nin meşhur lideri, zengin bir Suudi ailesinin üyesiydi. Onun niçin böyle bir işe kalkıştığı sorusuna şu yanıt verilebilir: Bin Ladin Amerikan kültürünün İslam ülkelerinin yaşamı üzerinde habis bir etkisi olduğunu düşünüyor ve bundan nefret ediyordu; ayrıca Amerika'nın İsrail'i sürekli desteklemesine öfkeleniyordu.

Bu olayın şok etkisi muazzamdı. Suçları yalnızca gündelik işlerine koşturmak olan, çoğunluğu Amerikan vatandaşı yaklaşık 3000 kişinin öldürülmesi karşısında bütün ülkede yas tutuldu. Bunun yanında başka bir şey daha vardı. Bir yüzyılı aşkın süredir dünyanın çeşitli yerlerinde savaşlar yapan fakat kendisine dokunulmayan Amerika'nın, daha önce tasavvur bile edilemeyecek kadar savunmasız olduğu büyük bir korkuyla fark edildi. Amerika, mevcut savunma sisteminin karşı

koyamayacağı türden denizaşırı düşman saldırılarına açık olduğunu keşfetti. Dev bir nükleer silah yığınağına sahip, dünyanın en güçlü ülkesi, en ileri teknolojiye sahip silahı bir çakı olan, fakat kendini davasına adanmış küçük bir gruptan devasa bir darbe yiyebiliyordu.

2002’de Amerikan güçleri, Bin Ladin’in saklandığına inanılan Afganistan’a hava saldırısı başlattı. Bunun sonucunda verilen hasar ve kargaşa, öldürülen Afgan sivillerin sayısı azımsanamazdı; fakat Amerikalı yetkililer, terörist örgüte verilen hasar ve ülkeyi yöneten Taliban rejiminin yıkılmasından tatmin olmuştu.

Amerikan hükümeti içerisindeki baskın bir grup bir süredir Irak’ın gaddar yöneticisi Saddam Hüseyin’i “indirmek” istiyordu. Tabii ki dünyanın başka yerlerinde de aynı şekilde eli kanlı diktatörler vardı; fakat Saddam hem Amerika ve onun müttefiki İsrail’e bariz düşmanca hisler besliyordu hem de topraklarında muazzam miktarlarda petrol rezervleri bulunduran bir ülkenin yöneticisiydi. İkiz Kulelere yapılan saldırının ardından meydana gelen gerilimli ve kargaşalı atmosferde, Amerikan hükümeti kamuoyunun zihninde Saddam rejimi ile “uluslararası terörizm” denilen şey arasında bir bağ kurmayı başardı. Bin Ladin ile Saddam arasında bir bağlantıya dair kanıt yok (bilakis, tersi söz konusu) fakat bu öneri, Beyaz Saray’ın planlamakta olduğu işgali başlatmak için seçmenin yeterli kesimini ikna etmesine yetecek kadar belirsizdi. Muğlak Birleşmiş Milletler kararlarının geçmesi ve desteğe gelen önemli sayıda İngiliz birliği, saldırıya dünya barışını savunmak için yapılan bir uluslararası operasyon görüntüsü verdi. Tablo, Saddam’ın yüzlerce, binlerce kilometre ötedeki ülkelere muhtemel bir tehdit oluşturan “kitle imha silahları” barındırdığı iddialarıyla iyice bulanıklaştırıldı. Böyle silahların olmadığı sonradan anlaşıldı; fakat o zamana dek bu bahane işe yaramıştı.

Saldırı ("Irak'a Özgürlük" kod adıyla) 20 Mart 2003'te başlatıldı. Iraklı direnişçiler hızla alt edildi; fakat İngiliz-Amerikan işgal ordusu Irak'a egemen olduğunda, ülkenin altyapısına inanılmaz boyutta zarar verilmiş, çok sayıda Iraklı sivil hayatını kaybetmişti. İşgalci güçler, anlaşılır nedenlerle, öldürülen ve yaralananların toplam sayısını vermeyi reddetti. Ancak 2007'ye gelindiğinde savaş ve onun ardından gelen işgal, binlerce sivilin ölümünün doğrudan sebebi olmuştu. Bunlara, eğer isterseniz, sonraki kargaşa yıllarında çeşitli Iraklı fraksiyonlar arasındaki savaşın, işgalci güçlerin doğrudan eylemiyle veya ülkenin altyapısı böylesine ciddi zarar görmemiş olsaydı yaşanmayacak hastalıkların birleşimiyle ölen birkaç yüz bin kişi de eklenebilir.

İkiz Kulelere saldırının İslamcı radikal dinciler tarafından yapılmasının bilhassa talihsiz sonuçları oldu. Amerikan hükümetinin, bu olaydan sonra bir İslam ülkesine askeri operasyon için kullandığı "teröre karşı savaş" ifadesini bulmasına neden olması zaten yeterince kötüydü. Daha da kötüsü, Amerikan siyasal yapısındaki daha sivri unsurlara dünyanın "uygarlıklar çatışması"nın sahnesi olduğu fikrini dayatma cesaretini verdi. Alternatif bir düşünce olarak galip geldi. Şimdi kendimizi içinde bulduğumuz bu tehlikeli çağı anlamaya bir katkıda bulunmak açısından ise, pek yardımcı dokunmadığını söyleyebiliriz.

GÜNÜMÜZDE DÜNYA

Sırf rakamlardan yola çıkılırsa, son birkaç yüzyıldır insanın tarihi çarpıcı bir başarı öyküsüdür. 1913'te dünya nüfusu, bu tarihten önceki 150 yılda ikiye katlanarak 1,6 milyar olmuştur. Şimdi ise, yüz yıldan daha az zaman içinde dört katına çıkmıştır ve 7 milyara yaklaşmaktadır. Yalnızca Çin'de 1,3 milyar kişi yaşamaktadır, bu rakam bir yüzyıl önceki dünya nüfusuna yakındır. Kadın başı doğurganlık oranının neredeyse Çin'in iki katı olduğu Hindistan'da 1 milyarı aşkın insan yaşamakta ve 2050'de Çin'in nüfusunu geçeceği tahmin edilmektedir. Hint alt kıtası zaten şu an Çin'den daha kalabalıktır.

Dünya nüfusunun büyüme oranı 1970 civarında zirve yaptı. O zamandan itibaren yavaşladı. Şimdiki tahminler, 2050 yılında dünya nüfusunun yaklaşık 10 milyara geleceğini söylüyor. Böyle olursa, hikâyemizin başladığı zamanlardaki, yani yaklaşık 100.000 yıl önceki insan nüfusunun 1 milyon katına çıkmış olacak.

1913'ten itibaren dünya nüfusundaki devasa artış kontrolden çıkmış doğum oranlarının sonucu değildir. Yarısının

nedeni, daha uzun yaşayan insanlardır. Bu da kamu sağlığı hizmetlerinin etkinleşmesinin sonucudur. 1913'te pek az ülkede anmaya değer kamu sağlık sistemleri vardı. Fakat yirminci yüzyıl ilerlerken, bir yüzyılı aşkın zamandan sonra elde edilen bilimsel araştırma bilgisi geniş ölçekte uygulanmaya başladı. Bilhassa 1950'lerin başından itibaren, antibiyotik, aşı ve gelişmiş temizlik, hayatta kalma oranlarında çarpıcı bir gelişmeye neden oldu. 1913'te dünyada ortalama ömür, yaklaşık otuz altı yıldır. 1950'ye gelindiğinde, kırk beşe çıkmıştı. 1950 ile 1970 arasında her ülkede çok hızlı bir artış gösterdi. O zamandan itibaren, daha düşük bir hızla artmayı sürdürdü; günümüzde doğan çocukların ortalama ömrü yetmişe yakındır. Bu dünya ortalamasıdır. Bazı sağlıklı, zengin ülkelerde (örneğin Japonya'da) ortalama ömür şimdi sekseni geçmiştir.

Tayvan ve Güney Kore gibi bazı gelişmekte olan ülkelerde, ölüm oranlarındaki düşüşü hemen doğum oranlarında bir düşüş izledi. Bu da 1970'ler ve 1980'lerde bu ülkelerin deneyimlediği "ekonomik mucizelerde" önemli bir rol oynayan, çalışan nüfusun bütün nüfusa oranında bir artışa neden oldu. Şimdi bebeklerle meşgul olmayan kadınlar, evin dışında da çalışabiliyordu.

Pek çok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkede doğum oranlarının düşmesinde önemli bir faktör de, 1960'larda sahneye çıkan ve o zamandan beri de dünyada yüzlerce milyon kadının hayatını değiştiren doğum kontrol hapıdır. Çin'de 1976'da Mao Zedong'un ölümünden sonra, hükümet aile başı tek çocuk politikasını benimsedi, davranışı kökten değiştirmeye yetecek kadar güçlü cezalar ve teşvikler de cabasıydı. Bu politikanın benimsenmesinin üzerinden geçen çeyrek yüzyılda, Çin'in doğum oranı üçte iki azaldı.

Gelgelelim, pek çok fakir ülkede, özellikle de Afrika ve Latin Amerika'da doğum oranları yüksek kalarak anne baki-

mına muhtaç çocuk sayısında artışa neden oldu ve çocuk doğurma yaşındaki kadınların işgücüne katılma yetisini kısıtladı. Bu ülkelerde ekonomik büyüme potansiyelini azaltan faktörlerden biri de budur.

Kamu sağlığının gelişmesi ve muhafaza edilen doğum oranlarının birleşik etkisiyle, dünyanın belirli bölgelerinde nüfus çarpıcı oranda arttı. 1913'te güçbela 100 milyonu bulan nüfusuyla Sahra Altı Afrika, şimdi 700 milyona ev sahipliği yapmaktadır. Orta ve Güney Amerika ise toplamda 80 milyonluk nüfusa sahipken, şimdi bu rakam 500 milyonu aşmıştır.

Son iki yüzyıl boyunca ara sıra küresel nüfusta artış karnımızı doyurma yetimizle ilgili kaygılara yol açmıştır. Son elli yıl içindeki bilimsel ilerlemeler sayesinde (tarımda "Yeşil Devrim") bu kaygılar büyük oranda giderildi. En azından teoride, önümüzdeki kırk yıl içinde 10 milyarlık bir nüfusu besleyebileceğimizi söyleyememek için bir nedenimiz yoktur. Modern çiftçilik yöntemlerinin (bol bol azotlu gübre uygulanması da dahil) artan besin tedariki sağlamasının bilhassa çarpıcı bir örneği, kişi başı ortalama besin üretiminin kırk yıl öncekine oranla iki katına çıktığı Çin'dir.

Gelecekte gıda talebini karşılama yetimiz, talep edilen beslenme biçimine bağlı olacak. En sanayileşmiş ülkeler, artan zenginliklerini fakirlerin karşılayamadığı et zengini beslenme biçimlerini benimseyerek kutlamıştır. Et yemek, işlenebilir toprağı kullanmanın son derece verimsiz bir yoludur. İnsanlar tarafından yenen hayvanları beslemek için yetiştirilen ekinler, tahıl, meyve ve sebze yetiştirmek için gereken arazilerden çok daha büyük araziler ister. 10 milyar insana düzgün bir yaşam standardı sağlayacak olsaydık, onları vejetaryen beslenme tarzının faydalarına ikna ederek bunu yapmak bizim için daha kolay olurdu. Buna ikna edile-

mezlerse, o halde et (ve balık) fiyatları 2050'den uzun zaman önce, dünya nüfusunun büyük kısmının karşılayamayacağı oranlara ulaşacak, bu insanlar isteseler de istemeseler de vejetaryen beslenmek zorunda kalacaklardır.

Bugün dünyada 1913'te olduğundan çok daha fazla eşitsizlik var. Geçen yüzyıl içinde, zengin ülkelerdeki yaşam standartları yükseldi. Birçok fakir ülkede nüfusun büyük kısmının yaşam standartları eskiye oranla biraz daha iyi. Öte yandan, halen, şimdiye dek ekonomik gelişimin en düşük basamağına bile çıkmayı başaramamış ülkelerde yaşayan en az bir milyar insan var. Kıtlik ve yetersiz beslenme 1913'e göre oransal olarak daha azken, şimdi yetersiz beslenmeden mustarip insan sayısı daha fazla. Afrika halkı halen en kötü durumdaki halk. Son bin yıldır o kadar fazla şanssızlık yaşadılar ki, uzun bir zaman daha bu durumda kalmayı sürdüreceklermiş gibi görünüyor.

Dünya nüfusunun patlamakta olduğu dönemde, kent nüfusu oranında da önemli bir değişim oldu. Sanayileşme ve tarımsal gelişme, aynı bozuk paranın iki yüzüdür. Onu destekleyen modern imalat ve hizmet sanayileri, kentlerde bulunması gereken büyük bir işgücü gerektirir. Tarım teknolojisindeki gelişmeler, çiftliklerde ihtiyaç duyulan işçi sayısını azaltır. Böylece, bir ülke sanayileştikçe, tarımla uğraşan nüfus yüzdesi düşmek, kentlerde yaşayan nüfus yüzdesi artmak zorundadır. Kentlerde yaşayan oran artarken kentler de büyür.

On sekizinci yüzyılın ortasında, ilk sanayi devrimi Batı Avrupa'da patlak verdiğinde, Batı Avrupa'nın iki en büyük şehri Londra ve Paris'in nüfusu 700.000'e ulaştı. Ölüm oranları bu kadar büyük olmasaydı, bu rakam çok daha büyük olabilirdi. Pek çok ülke sanayi devrimine atıldığında, kırsal nüfusları da şehirlere aktı. Kamu sağlığında gelişmeler olup fakir şehir sakinleri daha uzun yaşamaya başladığında, şehir

nüfusları patladı ve sayıları milyonlarla ölçülür oldu. Tokyo, Mumbai, Şanghay, Pekin, Londra, New York, Sao Paulo ve Mexico City her biri 10 milyonu aşkın insan barındıran günümüz şehirlerinden bazılarıdır. Ve insanlar iş arayışı içinde köyden şehre akın ederken, bu şehirlerin bazıları da halen hızla büyüyor. Birleşmiş Milletler'in tahminlerine göre, henüz daha 1950 yılında dünya nüfusunun sadece yüzde 29'u bir şehir ortamında yaşıyordu; bu rakam şimdi yüzde 50'den fazladır. Başka bir tabirle, genel olarak dünyada kentlerdeki insan sayısı artık kentte olmayanlara göre daha fazladır. Bu sürecin yakın gelecekte yavaşlamasını beklemek için de bir neden yoktur.

Dünyada sayısı hızla artan yalnızca insanlar değildir; aynı şekilde aralarındaki etkileşimin hacmi de artmıştır. Bu, hem bilgi alışverişi sıklığı ve hızı açısından, hem de eşzamanlı olarak paylaşılan tecrübe miktarı açısından (televizyon haberleri, filmler ve propaganda gibi) doğrudur.

Bunda önemli bir faktör de, dünyanın öncü dillerinin yaygınlaşmasıdır. Dünyadaki dillerin sayısı son 3000 yılın büyük bölümünde düşüştür ve dil ölüm oranı da daha önce olduğundan çok daha hızlıdır. Dünya çapında hâlâ yaklaşık 6000 farklı dil vardır. Avustralya yaklaşık 200'ünün evidir, Papua Yeni Gine 800'ü aşkın dile sahiptir. Fakat bunların pek çoğu yaşlı insanlardan oluşan küçük gruplar tarafından konuşulur. Ortalama olarak, dünyanın bir yerinde iki haftada bir dil ölür.

Dünya nüfusunu oluşturan yaklaşık 7 milyon insanın yarısından çoğu sadece on dil konuşur. Bunlardan biri olan Mandarin Çincesi en az bir milyar insanın birinci veya tek dilidir ve hızla büyüyen diğer üç dilin (İngilizce, İspanyolca ve Hintçe) her biri yaklaşık yarım milyar insan tarafından konuşulur. İnternetin yaygınlaşması ve televizyon ve sinemanın etkisi, ticaret ve bilimsel alışverişte hem birinci diller

hem de ikinci diller olarak bu dördünün iyice yayılmasını hızlandırıyormuş gibidir.

1980'lerde kişisel bilgisayarın icadı ve 1990'larda dünya çapında ağına ya da diğer adıyla internetin geliştirilmesi, bilgi alışverişi sürecini o kadar kökten dönüştürdü ki, sadece çeyrek yüzyıl öncesinde olandan daha farklı bir dünyada yaşadığımızı söyleyebiliriz. Şimdi dünyanın diğer tarafındaki insanlarla anında, düşük fiyatlarla iletişim kurmak mümkündür. Pijamalarınızı değiştirmeden, dünya medyasına göz atabilir, dünyadaki kütüphaneleri inceleyebilirsiniz; düşüncelerinizi ve ihtiyaçlarınızı kelimesi kelimesine bütün dünyaya duyurabilirsiniz. Bu icatlar, geçmiş çağların standartları baz alınacak olursa adeta birer mucizedir. Eğer yapmak istersek ve elimizde aracımız varsa, gerçekten de bir küresel köyde yaşayabiliriz.

Tablo 45.1 En Fazla Konuşulan İlk On Dil

Diller	Konuşan Sayısı (milyon)	
1	Çince (Mandarin)	1050
2	İngilizce	510
3	Hintçe	490
4	İspanyolca	420
5	Rusça	280
6	Bengalce	210
7	Portekizce	190
8	Almanca	130
9	Fransızca	130
10	Japonca	130
	Toplam	3540

Gösterilen rakamlar her bir dili ilk veya aktif ikinci dilleri olarak konuşanlardır. Arapça, çeşitli lehçelerini konuşanlar birbirini anlamadığı için bu listede yer almıyor.

Kaynak: N. Ostler, *Empires of the World*, (HarperCollins, 2005) s. 526.

Bu etkileşim arttıkça, keşifler ve icatların sayısı ve yeni teknolojilerin dünyaya yayılma hızı da artar. Bu da toplumun işleyişindeki değişimin daha da hızlanmasına neden olur. Sanayileşmiş ülkelerde her nesilde en az son 200 yıldır daha yaşlı insanlar şöyle diyebilirdi: “Hiçbir şey bu hızla değişmeye devam edemez.” Haklılardı. Hiçbir şey o hızla değişmeye devam etmedi. Sanayileşmiş dünyada her şey değişir ve devamlı artan bir hızla değişmeye devam edeceği de neredeyse kesindir.

Günümüzde son elli yılda biyoloji ve biyokimyadaki gelişmelere dayanan yeni bir teknolojik devrim doğmak üzeredir. Yeni bir teknoloji yaratan temel keşifler ile onların ticari kullanımı arasında aşağı yukarı yarım yüzyıllık bir ara olması doğaldır. 1953'te Cambridge Üniversitesi'nden Francis Crick ile James Watson'ın DNA molekülünün yapısını keşfetmesi işte böyle esaslı bir gelişmeydi; şimdi genetik mühendisliği alanında bir keşif yüzyılı olabilecek dönemin başındayız. Bu sadece insan hastalıklarının teşhis ve tedavisinde devrim yaratmakla kalmayacak, yeni, yüksek verimli bitki ve hayvan türleri yaratarak ve bitki ve hayvan hastalıklarını engelleyerek gıda üretiminde devasa artışlara yol açacaktır.

Ufukta, nanoteknolojiye (yani aşırı küçük şeylerin teknolojisine) dayalı bir diğer sanayi devrimi de vardır. Bunun sonuçlarının ne olacağını söylemek imkânsız olsa da, devasa etkiler bırakacağı kesindir. Peki ya bundan sonra? Bilmiyoruz. Fakat yapılacak ve kullanılacak yeni keşiflerin olmadığını söyleyebileceğimiz bir evreye ulaşmış olduğumuzu söylemek abestir. Uzun zaman boyunca insanların dünyanın işleyiş tarzı hakkında daha da fazla bilgi edineceğini, hem fiziksel çevremiz hem de bedensel süreçlerimiz üzerinde daha fazla kontrole sahip olacağını düşünmek durumundayız. Biz bunu yaparken, hem teknoloji hem de sosyal ilişkiler-

de daha da hızlanan bir değişime alışmak zorunda olacağız. On sekizinci yüzyıldaki o ilk sanayi devrimi bir keşifler ve icatlar sürecinin ardından gelmişti ve (bütün süreci sekteye uğratan nahoş bir müdahale olmadığı takdirde) bir yerde duracağını varsaymak için de bir neden yoktur. Bunun ne olabileceğini bir sonraki bölümde ele alacağız.

Gündelik yaşam teknolojisinde meydana gelen bu dönüşüme paralel olarak savaş teknolojisinde benzer bir dönüşüm cereyan etti. Sanayileşme sayesinde savaşta da eşitsizlik hâkim olmaya başladı. Dünyanın zengin ülkeleri şimdi öylesine gelişmiş ve güçlü silahlara sahiptir ki fakir ülkelere büyük ölçekte ölüm ve yıkım getirebilir, kendileri ise savaştan pek az ölüm ve hasarla çıkabilir. Bu zengin ülkelerin vatandaşları televizyonun karşısına geçip bir yandan bir şeyler atıştırırken bir yandan da haber programlarında dünyanın herhangi bir yerinde o an yaşanan trajedileri pembe dizi izliyormuşçasına duyarsız bir şekilde takip edebilir.

Şimdilik, böylesi zengin ülkeler büyük zarar görebilecekleri savaşların tehdidi altında bulunmamaktadırlar. Onlara göre savaş sadece ihraç edilecek bir şeydir. Ve bu ülkelerin hazır bulundurduğu devasa kitle imha silahı cephaneliklerine karşın, halkları şimdilik yanıp kül olmak ve parçalara ayrılmak gibi kaderlerin, fakir ve zayıf olma günahını işlemiş ülkelerin vatandaşlarına ait olduğunu bilerek rahatça uyuyabilir.

Bu durumun geçici olduğundan şüphelenmeden yapamayız. Amerika'nın emperyal zihniyetli politikacıları ve entelektüellerinin ukalalığı 150 yıl önceki İngiliz muadillerinin durumunu hatırlatıyor; ukalalık etmelerinin üzerinden çok geçmeden güç dengeleri değişmiş ve yanılısma içinde oldukları meydana çıkmıştı. Çin, Hindistan ve Rusya'nın artan gücü ve özgüveni bu sözüm ona "yeni Amerikan yüzyılı"nu

100 yıldan az zaman içinde sona erdirirse on dokuzuncu yüzyıl tarihi öğrencileri pek de şaşırmayacaktır. Böyle bir şey olursa, on dokuzuncu yüzyılın sonunda yarış halinde olan güç blokları tekrar ortaya çıkacaktır. Ve bunun da nereye vardığını daha önce görmüştük.

Bu büyük ulusların kurduğu politik sistemler, gelecek yıllarda dünya işlerinin yürütülmesinde belirleyici faktör olmayacaktır. Gelecekteki güç mücadeleleri politik ilkeler nedeniyle olmayacaktır. Böylesi yarışmaları her zaman idare etmiş olan aynı güçlerle; doğal kaynak yarışı, ticari nüfuz yarışı ve hepsinden önemlisi de katıksız korku (atalarımız ilk defa ayağa kalkıp da engin savana şöyle bir baktığından beri insan ilişkilerini yöneten ilkel "öteki" korkusu) ile yönetilecektir.

GERİYE DOĞRU BİR BAKIŞ

1922'de İngiliz yazar H.G. Wells *A Short History of the World* (Kısa Bir Dünya Tarihi) isimli çöksatarını yayınladı. Kitap şöyle bitiyordu:

“İnsanlığın muhteşem şafağının eli kulağındayken... Şu anda soyumuzun en cesur hayallerini gerçekleştirmekle kalma-yacağından, birlik ve barışa ulaşacağından ... bildiğimiz her saraydan ve bahçeden görkemli ve güzel bir dünyada yaşa-yacağından, her an gelişen bir macera ve başarı ortamında durmaksızın güç kazanacağından şüphe duyabilir miyiz hiç?”

Wells, bu sözcükleri dehşetli bir savaşın bitiminden yalnızca dört yıl sonra yazmıştı. Dünyanın savaş meydanlarında yaşanan korkunç kıyımın hatırası halen okurun aklında taze-ydi. Nasıl da böylesine gamsızlık ölçüsünde iyimser olabi-lirdi ki? O son derece zeki ve duyarlı bir adamdı ve istisnai bir hayal gücüne sahipti. İnsanlığın ümitsiz durumlarda ne ka-dar korkunç şeyler yapma kapasitesinin olduğunu biliyordu. Sıkıntı şuydu ki, o dünyanın en zengin ülkelerinden birinde

hali vakti yerinde bir vatandaşı; onun ülkesinde yönetici sınıflar iki yüzyılı aşkın süredir kişisel rahatlık ve refahlarında kesintisiz bir gelişme tecrübe ediyordu.

Wells Hıristiyan değildi; ama Hıristiyan felsefesinin derinden etkilediği bir topluma doğmuştu. *A Short History of the World*'ü yazdığında, dünya görüşü, etrafındaki pek çok kişi gibi, hâlâ Hıristiyan düşünce alışkanlıklarıyla biçimleniyordu. Hıristiyanlık, neredeyse 2000 yıldır tarihin anlamı olduğunu öğreten binyılcı bir dindir; bu dine göre tarih önceden belirlenmiş bir sonu olan doğrusal bir süreçtir. Bu duygu, bilim ve sanayi devrimleriyle zengin Hıristiyan ülkelerde daha da yoğunlaşmıştır. Bu gelişmeler (doğası gereği bu devrimlerden en çok faydalanan sınıftan gelen) aydınları altın bir geleceğe inanmak için cesaretlendirmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nın dehşet saçan olaylarının “uygarlığın ilerleyişi”ne duyulan inancı öldürmüş olması gerekirdi; fakat pek çok kişi için tam aksi olmuştu. Şok öylesine büyüktü ki hasta inkâr sürecine girmişti. Savaş daha ziyade trajik bir perde arası, dünyayı kayıtsızlık uykusundan uyandıracak bir alarm olarak görüldü. Şimdi iyi niyetli insanların bir daha böyle bir şey olmamasını garantilemek için yeni türde uluslararası kurumlar yaratmalarının zamanı olduğu düşünülüyordu. Sevdiklerini kaybedenlerin acısını hafifletmek için savaş akla yatırılmaya çalışıldı: Birinci Dünya Savaşı “savaşı bitecek savaş” idi. Şimdi daha iyi biliyoruz. Fakat şimdi daha bilge olup olmadığımız ise şaibeli.

Son yüz yılda olup bitenlere bakarak, uygarlığın ilerleyişi hakkındaki fantezileri bir kenara bırakmamız gerekirdi. Fakat bu tür düşünceler hâlâ ortalıkta dolanır, sadece dil değişir. Kimileri, bazı zengin ülkelerin aydınlarının büyük önem attığı, birbirine pek bağlı olmayan fikir ve tarihi deneyimlerin oluşturduğu “aydınlanma projesi” denen bir şeye inanır.

“Uygarlığın ilerlediği” hissine dayanan bu tarih görüşünde, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika’da on yedinci yüzyıldan beri gelişen toplum örgütlenme biçimleri diğerlerinden doğaları gereği daha üstün görülür ve dolayısıyla bu örgütlenme biçimlerinin, uygulayıcıları serinkanlılıklarını koruyabildikleri müddetçe, hüküm sürmeleri gerektiği düşünülür.

Altın bir geleceğe ilerleme biçiminde algılanan bu doğrusal tarih görüşü Hristiyanlık ve Marksizm’de ortak olmakla beraber, ne Hristiyan ne de Marksist olan “aydınlanmacı liberaller” tarafından da dile getirilir. Fakat insanlık deneyimini yorumlamanın başka biçimleri de vardır. Diğer kültürler, örneğin Mayalar ve komünizm öncesi Çin, tarihi benzer olay dizilerinin uzun dönemler içinde yeniden meydana geldiği ve nihai bir varış noktası bulunmayan “döngüsel bir süreç” olarak görmüşlerdir.

Kimileri bir toplumun tarihi nasıl gördüğünün, onun tarihinin oluşma sürecini etkileyebildiğini bile söylemiştir. Tarihi doğrusal bir süreç olarak gören bir toplum, özellikle de “ilerlemeye” inanıyorsa, muhtemelen keşifler yapmanın ve gelişmeler kaydetmenin yollarını aramaya daha meyilli olacaktır. Ne yazık ki böylesi toplumlar “tarih bizim tarafımızda” inancına sahip olma tehlikesini de taşır. Bunun “amaca giden her yol mubahtır” inancı ile arasında kısacık bir mesafe vardır; bu tavır ise insanlık tarihini çirkinleştirmiş olan pek çok canavarlığa yol açmıştır.

Fakat döngüsel tarih anlayışının da tehlikeli yanları vardır; tarihin veya Tanrı’nın kendi taraflarında olduğuna inanan insanların yaptığı canavarlıklardan kaçınabilir, fakat kolayca kaderciliğe kayabilir; ıstırabın (özellikle diğer insanların ıstırabının) yaşamın kaçınılmaz bir gerçeği olduğu fikrini ve tarihin akışını etkileme girişimlerinin başarısızlığa mahkûm olduğu düşüncesini kabullenebilir.

Bu sayfalarda anlatılan hikâyeye geri dönüp baktığımızda, tarihin gerçekten de, döngüsel veya başka türlü bir yapısı olup olmadığını sorgulamalıyız. Belki de insan soyunun hikâyesi, çok tehlikeli bir arazide, karanlıkta, hepsi birbirinden sarhoş şoförlerin sürdüğü bakımsız bir araçta yapılan bir yolculuk olarak anlaşılabilir. Kimi yolcular varış noktalarının neresi olduğuna dair net bir fikre sahiptir; fakat hepsi de seçtikleri güzergâhla oraya ulaşma şanslarının ne olduğu konusunda gerçekçi bir görüşe sahip değildir.

Tarih öğrencilerinin, insan soyunun son 150.000 yıldır ne denli çok aksaklığa maruz kaldığından ve hem bireysel olarak hem de tür olarak ne kadar savunmasız yaratıklar olduğumuz gerçeğinden etkilenmemesi mümkün değildir. Doğanın emrindeki hayret verici güçlerin karşısında, gelecek hakkında spekülasyon yaparken biraz mütevazı olmak şarttır. Örneğin, Kuzey Amerika'nın altında bulunan, erimiş kayalar ve gazdan oluşan yoğun duman bulutunu düşünün. İki milyon yıl önce Idaho'nun altındaydı. Şimdi ise Wyoming'in kuzeybatısındaki Yellowstone Milli Parkı'nın altındadır. Duman bulutu hareket etmedi. Hareket eden şey Amerika kıtası, onu hareket ettiren de dünyanın tektonik levhalarından biridir. Patlamamış bomba uzun bir zaman boyunca patlamayabilir. Bunu ortalama her 600.000 yılda bir yapmaya yelteniyor. Diğer yandan, birkaç yıl sonra patlayabilir de. Eğer patlarsa, insan soyu 74.000 yıl önce Sumatra'daki Toba Dağı'nın patlamasından beri deneyimlemediği bir felaket yaşar. O patlama, dünyadaki bitki ve hayvanlar üzerinde sarsıcı bir etki yaratan altı yıllık bir "nükleer kış" yaratmıştı ve neredeyse insanın soyunu tüketecekti. Yellowstone'da olacak benzeri bir patlama, muhtemelen Kuzey Amerika nüfusunun büyük kısmını yok eder ve arkasında bıraktığı iklim kirliliği tüm dünyada herhangi bir canlı türünün hayatta kalabilmesini çok güçleştirir.

İşte bu, hiçbir şekilde karşı koyamayacağımız türde bir tehdide örnektir. Fakat karşı koyabileceğimiz başka tehditler de mevcuttur. Bunlardan biri, on dördüncü yüzyıldaki Kara Ölüm gibi büyük bir salgın tehdidi veya 1919'da dünyayı kasıp kavurmuş, bir nebze daha az korku verici olan grip salgınıdır. Doğal çevremizin her bir köşesini keşfettiğimiz, insanların daha önce hiç olmadığı kadar yolculuk ettiği ve etkileşimde bulunduğu ve sadece hayvanlar ve bitkilerin değil virüs ve bakterilerin de genetik manipülasyonuna giriştiğimiz bir dünyada dünya çapında kalabalıkları ezip geçmesi mümkün olan yeni ve korkunç bir şeyin ortaya çıkması ihtimali çok güçlüdür.

Yirminci yüzyılın ortasında AIDS/HIV virüsünün ortaya çıkmasıyla insan nüfuslarını kasıp kavuran yeni hastalıkların ne denli etkileyici olabileceğini gördük. AIDS şu an insanlık tarihindeki en ölümcül salgınlardan birine neden olmuştur ve daha kariyerinin başlarındadır. Bu birkaç mesaj taşıyan bir deneyimdir. Bunlardan biri evrimin hâlâ güçlü bir biçimde devam ettiğidir. Virüs ve neden olduğu insan hastalığı otuz yıl önce bilinmiyordu. Kendisini bize getiren adaptasyonları geçirmeden uzun zaman önce Afrika'daki primat kuzenlerimizin bedenlerinde etkisini gösteriyordu. Ve onu etkisizleştirmeye çalışırken kullandığımız ilaçlarla savaşırken hâlâ evriliyor.

Bu hastalığın altını çizdiği bir diğer mesaj da, ülkelerin tarihinde iyi ve kötü şansın ne kadar büyük rol oynadığıdır. Bu korkunç salgından en fazla mustarip olan, fakir ülkelerin, bilhassa Afrika'daki fakir ülkelerin halklarıdır. Eğitimsizlik, korunmak için gerekenleri yapacak maddi güce sahip olmamak ve ilaçlar ile tıbbi bakım masraflarının çok pahalı olması, fakirlik içine batmış bu ülkelerin bu korkunç fakat engellenebilir hastalık yüzünden daha da fakirleşmesine neden olur.

Dünyanın bazı zengin ülkelerinde azımsanmayacak sayıda AIDS ile bağlantılı ölüm vakalarına şahit olunduysa da, bunlar nüfusun önemli bir bölümünü oluşturacak kadar yüksek rakamlara ulaşmamıştır. Ve hastalık da böylesi ülkelerin yaşamında idare edilebilir bir unsurdur. Fakat bir yerlerden daha hasar verici bir şey çıkmasının zaman meselesi olduğundan emin olabiliriz. İnsan türü var oldukça salgınlardan çekecektir ve arada bir büyük bir salgının bizi ziyaret etmesine şaşdırmamak gerekir.

Ensemizdeki bir başka tehdit ise insan kaynaklı iklim değişikliğidir. Bir kuşak öncesinde bile kanıt o kadar belirsizdi ki, onun önemini sorgulamak, hatta sanayileşmiş dünyada üretim ve tüketim yapılarında büyük ölçekli değişimler yapmak için sunulan tekliflere karşı çıkmak son derece saygın, hatta akla yakın bir tavidir. Halen saygın olabilir; ancak artık akla yakın değildir. Pek çok şirketin kazancı bu tartışmanın sonucuna bağlı olmasaydı, mesele yıllar önce sonuçlandırılmıştı.

Son yıllarda bu konudaki ayak diremeyi olağanüstü derecede mantıksız kılan iki şey öğrendik. Birincisi, son iklim değişimlerinin çok çabuk yaşandığını biliyoruz. Yüzyıllar değil, sadece yıllar içinde buzul çağları yerini buzul arası dönemlere bıraktı veya tersi oldu. Ve bu, büyük ölçekli insan etkinliğinin zorlaması olmadan meydana geldi. İkincisi, iklim değişikliği modelleri, hafifçe değişen iklim ile daha korkutucu bir şeye hızla adım atmak arasında kalan emniyet marjının epey dar olabileceğini vurgular. Gerçekten de, küresel sıcaklıklarda aşırı bir artış başlatmak için kuzey enlemlerdeki kar örtüsünde mütevazı bir azalma (Güneş ısısının yeniden uza-ya yansıtılma oranını azaltmak) ve Dünya atmosferinde bulunan karbondioksitte mütevazı bir artış olması gerekirmiş gibi görünüyor. Bilim yüzde 100 kesinlik sunmaz; fakat riskler o

kadar büyüktür ki emniyet şeridimizin olabildiğince geniş olduğundan emin olmalıyız.

Ne yazık ki, küresel ısınma, kirlilik veya silahlanma kontrolü gibi büyük meseleleri ele almaya çalışırken iki sorunla karşılaşyoruz. Bunlardan biri insan türü kadar eskidir. Diğer ise daha yeni olmakla beraber sadece son iki yüzyıldır ciddileşmiştir.

Asırlık sorun, derhal kişisel özgürlük ile uzun vadeli müşterek çıkarın dengelenmesidir. Çoğumuz, diğer insanların özgürlüklerine getirilen kısıtlamalardan bizim de fayda sağladığımızın farkında olmak koşuluyla eylem özgürlüğümüz üzerinde bazı kısıtlamaları kabullenmeye hazırız. Bir gemiye veya uçağa silah sokması engellendiğinde veya bunu yapmaya çalışmadıklarından emin olmak için üzerleri arandığında pek az insan küplere biner. Diğer insanların özgürlüklerinin de benzer şekilde kısıtlanmasının sonucu olarak silah taşıma özgürlüklerinin kısıtlanmasına razıdırlar. Ne yazık ki anketler ne derse desin, aynı şekilde, araba kullanmalarına, yurtdışına seyahat etmelerine veya merkezi ısıtma sistemini kullanmalarına kısıtlama getirilmesine veya bunların maliyetinin ciddi anlamda yükselmesine hazır oldukları tartışılır. Yalnızca fikir değişikliğinin çok geç olmadan gelmesini umabiliriz.

Fakat iklim değişikliği gibi güçlükler bir başka sorunla, ancak ele almaya başlayabildiğimiz bir sorunla karmaşılaşır: şirketlerin gücü ve motivasyonu. Tütün şirketleri sigara içmek ile akciğer kanseri arasında bir bağ öneren tıbbi araştırmaları çürütmek için yıllar ve milyonlarca dolar harcamıştır. Diğerlerinin yanında, bilhassa enerji şirketlerinin insan kaynaklı iklim değişikliği gerçeğini inkâr etmekte benzer şekilde çıkarı vardır ve mevcut iklim koşullarını korumak amacıyla yapılması gereken eylemleri engellemek için savaşacaktır. Korkunun olmadığı bir dünyada silahları satmak çok zor olur

ve silah şirketleri iflas bayrağını çekme tehlikesiyle karşı karşıya kalır.

Bu kötücül etkiler, bir sınıf olarak şirket yöneticileri rüşvet yemeye daha açık olduğundan veya kişisel olarak diğer insanlardan daha az dürüst olduğundan değil, sosyal açıdan sorumlu işletme fikri kendi içinde çelişkili bir şey olduğu için ortaya çıkar (domuzlar ne kadar uçabilirse, şirketler de o kadar sosyal açıdan sorumlu davranabilir). Domuzlar uçmak için evrilmemiş, özel şirketler de kamu yararına hizmet etmek için yapılandırılmamıştır. Bunu, onları halk düşmanları olarak tanımlamak için söylemiyoruz, sadece onların ne olduğunu anlamak gerekmektedir. Bu şirketler, hissedarların kendi kazançlarını, üst düzey yöneticilerin de kendi güç ve kazançlarını olabildiğince artırmasını sağlamak için kullandıkları araçlardır. Bir yönetim kurulu hem kâr maksimizasyonunu hem de kamu yararını eşit ölçüde gözetmek istese bile, bunu yapamaz; çünkü bunun sonucu olarak kısa vadeli kârlardaki düşüş şirketin hisse senedi bedellerinde bir çöküş ve diğer müdürlerin daha borsa dostu tavırlarla çıkagelmesine neden olur.

Bu kitabın pek çok sözcüğünü insanlığın kapitalist girişime verilen özgürlükten kazandığı faydalara ve bu faydaları yadsıyan ideolojilerin verdiği hasara ayırdıktan sonra, kapitalist girişimin beraberinde getirdiği kontrolsüz kâr arzusunun ne kadar büyük bir zarar potansiyeli taşıdığına işaret etmeyi de ihmal etmemeliyiz.

Ekonomi biliminin babası bilge filozof Adam Smith, aynı pazarda etkinlik gösteren firmalar arasındaki gerçek rekabetten toplumun payına düşen (bir yan ürün olarak, niyetlenilerek değil) faydalara getirdiği açıklama nedeniyle ekonomistler ve işadamları arasında saygı görür. Fakat Smith'in aynı ısrarla vurguladığı bir başka şey, işletmelerin

kâr maksimizasyonu arayışlarının daha büyük sonuçlarına aldırmadan işlemelerine izin vermenin kamu yararına vereceği hasardı. Uygun yasalar, yeterli güçle donatılmış kamu kurumları bu arayışı makul sınırlarda tutmalıdır. Sonuçta bu atla deve değildir. Gıda ürünlerine hile karıştırmayla ilgili yasalar iş verimini engellemez. Rekabetin gerektirdiği eşit koşulları muhafaza ederken, suiistimali yasaklar. İşletmeleri sera gazı salınımlarını ve diğer türde kirliliği azaltmak için sert önlemler almaya iten yasalar, özgür rekabet ilkelerine aykırı olmaz. Ayrıca, insan türüne 2050 yılına makul bir durumda ve ciddi oranda azalmamış nüfusla ulaşma fırsatı tanıyabilir.

Ulusal tekellerin güç suiistimalini kontrol etmek biraz daha zordur; fakat bunun önündeki engel genellikle teknik güçlükten ziyade hükümetler tarafındaki istemsizliktir. Mesela, operasyonları kıtalara yayılmış güçlü işletmelerle uğraşmak zorunda kaldığımızda gerçekten zorlaşır. Fakat burada bile başarının anahtarı dizginsiz ticaretin kamu yararının esası olduğu yalanını yakalamaktır. Küresel ekonomide dizginsiz işletmeler ve operasyonları kamu denetiminden gizlenen işletmeler yarardan çok zarar verecek canavarlardır. Onları küçük, yerel pazarlara uygun rekabet fikirlerine başvurarak savunmaya çalışan her argüman katıksız saçmalaktır.

Fakat bu kadarı küçük bir kitap için yeterli. Hadi, iyimser bir bakışla tamamlayalım. İnsanlık tarihi pek çok zafer, (şanslı olanlar için) zenginlik, refah ve doğayı kontrol altına alma açısından büyük ilerlemeler getirdi. 100.000 yıldan az zaman önce, insan türü Afrika savanalarında küçük gruplar halinde gezen yaklaşık 10.000 insandan ibaretti. Şimdi dünyanın hemen her köşesine dağılmış olan en az 6 milyar insan var. Bu devasa rakama karşın, daha şanslı (ve bugün sayıları iyice artmış) olanlar atalarımızın ancak hayallerinde görebileceği

şekilde besleniyor, konaklama, sağlık hizmetleri, yemek, içmek, seyahat ve eğlence lüksünün keyfini sürüyor.

Yirmi birinci yüzyıl bakış açısından tarihin rotasını inceleyen hiçbir yazar türümüze H.G. Wells'in bir yüzyıl önce yaptığı gibi altın bir gelecek biçmeye cesaret edemezdi. Son yüz yıl, şimdi böylesine bir iyimserlik sergileyemeyeceğimiz kadar fazla felakete ve dehşete sahne oldu. Fakat şansımızın sürme ihtimali de var. Şayet sürerse, bundan sonraki yüz yılda bir tarihçinin anlatabileceği hikâye gerçekten de baş döndürücü olacak.

DÜNYA TARİHİ ZAMAN ÇİZELGESİ

MÖ olan çoğu tarih yaklaşık tahmindir. Tarih ne kadar eskiyse, o kadar tahmine dayalıdır.

MÖ

6 milyon	Hominid ve şempanze soyunun ayrılması
4 milyon	Doğu Afrika'da yaşayan <i>Australopithecus Afarensis</i>
2,5 milyon	Güneydoğu Afrika'da yaşayan <i>Homo habilis</i>
1.6 milyon	Bilinen en eski <i>Homo erectus</i> (Afrika'da)
500.000	<i>Homo sapiens</i> ile Neandertal soylarının ayrılması
250.000	En eski Neandertaller (Afrika'da değil)
200.000	<i>Homo erectus</i> hâlâ Çin, Cava ve Kafkasya'da yaşıyor
150.000	Afrika'da ilk modern insanlar ("Modern" tanımına göre daha eski bir tarih de olabilir.)
100.000	Toplam insan nüfusu yaklaşık 10.000 (hepsi Afrika'da)
60.000	Küçük kurucu nüfusun Afrika'dan göçü (Afrika dışındaki bütün modern insanların ataları)
50.000	Avustralya'da ilk modern insanlar
30.000	Batı Avrupa'da ilk modern insanlar
	Toplam insan nüfusu yaklaşık 500.000 (Amerika'da hiç yok.)

18.000	Orta Asya'da ilk modern insanlar
13.000	Amerika'da ilk modern insanlar
9000-8000	Bereketli Hilal'de yiyecek bitkilerinin evcilleştirilmesi
7000	Çin'de yiyecek bitkilerinin evcilleştirilmesi
6000	Dünya nüfusu 10 milyon civarında
5000	Sahra Çölü kurumaya başlıyor
4000	Mezopotamya'da Eridu şehrinde 5000 kişi yaşıyor Dünya nüfusu yaklaşık 30 milyon
3500	Bilinen ilk tekerleğin ortaya çıkışı Mezopotamya'daki ilk şehir devletler
3000	Orta Amerika'da tarımın başlangıcı Mezopotamya'da çiviyazısı kullanılıyor Tunç ilk kez yapılıyor
2700	Uruk (Mezopotamya) 50.000 nüfusa ulaşıyor
2500	Uruk 200.000 nüfusa ulaşıyor İndus Vadisi uygarlığı serpiliyor Mısır'da Büyük Gize Piramidi
2000	İlk defa ata biniliyor (Orta Asya) Orta And Dağları'nda tarım yapılıyor
2000-1500	Yunanca konuşan halklar kuzeyden Yunanistan'ı istila ediyor
2000-1000	Polinezyalılar Batı Pasifik'i sömürgeleştiriyor
1800	İlk kez demir yapılıyor (Türkiye, Anadolu'da)
1500	İlk Çince yazı Orta Asya'da göçebe süvariler Ariler kuzeybatıdan Hindistan'ı istila ediyor
1100	Fenikeliler alfabe kullanıyor
1000	Dünya nüfusu yaklaşık 120 milyon Olmek kültürü Meksika Körfezi'nde serpiliyor Hindistan'da Ariler yerleşik tarımı benimsiyor
800	Homeros destanları yazılıyor

776	İlk Olimpiyatlar
551	Konfüçyüs'ün doğumu
550-420	Gautama'nın doğumu (Buda)
507	Kleistenes Atina demokrasisinin temellerini atıyor
500	Demir Hindistan'da yaygın olarak kullanılıyor Derin su pirinç tarlaları Yangtze Vadisi'nde kullanılıyor Roma 50.000 nüfuslu bir şehir-devlet
401	Atina 60.000 oy veren vatandaşı ve 500.000 nüfusuyla bir şehir-devlet
326	Büyük İskender fetihlerine başlıyor
321	Maurya Hanedanı Hindistan'da kuruluyor
300	Roma 100.000 nüfusa ulaşıyor; Kartaca'nın nüfusu ise 250.000
268-233	Asoka'nın hükümdarlığı
221	Çin savaşı devletler döneminin sonunda birleşiyor
214	Çin'in Uzun Duvar'ının (Çin Seddi'nin atası) tamamlanışı
200	Koşum takımı Çin'de kullanılıyor
146	Kartaca'nın yıkılışı
100	İpek Yolu ticaret güzergâhı kullanılmaya başlanıyor. Çinliler tuzlu su ve doğalgaz için derin sondaj yapıyor
85	Çinliler birkaç sıralı pulluk ile tohum ekiyor
6-4	İsa'nın doğumu
MS	
30	İsa'nın ölümü
100	Çinliler kâğıt ve porselen kullanıyor
150	Roma imparatorluğu İskoçya'dan İran Körfezi'ne dek uzanıyor, nüfusu 50 milyon, düzenli ordusu ise 300.000 kişiden oluşuyor

- 313 Milano Fermanı Roma İmparatorluğu'nda Hıristiyanlığa karşı hoşgörüyü kurumlaştırıyor
- 320 Hindistan Gupta Hanedanı altında yeniden birleşiyor
- 324 Konstantinopolis Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkenti oluyor
- 380 Hıristiyanlık Roma İmparatorluğu'nun resmi dini oluyor
- 391 Japonlar üç Kore krallığını fethediyor
- 410 Roma Vizigotlar tarafından yağmalanıyor
- 415 Roma Vandallar tarafından yağmalanıyor
- 476 Roma Gotlar tarafından yağmalanıyor
- 500 Tiahuanaco'nun (nüfus 50.000) altın çağı
Teotihuacán'ın (nüfus 150.000) altın çağı
Maya uygarlığı canlanıyor
Japonya'nın nüfusu 5 milyona erişiyor
- 570 Muhammed'in doğuşu
- 611 Çin'in Büyük Kanal'ının tamamlanması
Arnolfini'nin Evlenmesi
- 1453 Kopernik *Göksel Kürelerin Dönüşleri Üzerine* adlı kitabını yayımlıyor
Osmanlı Türkleri Konstantinopolis'i ele geçiriyor
- 1455 Gutenberg Büyük İncil'i basıyor
- 1469 Ferdinand ile Isabella'nın evliliği Aragon ile Kastilya'yı birleştiriyor
- 1470'ler Lizbon büyük bir köle limanı oluyor
- 1492 Granada teslim ediliyor
- 1492 Kolomb Batı Hint Adaları'na ulaşıyor
- 1494 Tordesillas Antlaşması Hıristiyan olmayan dünyayı İspanya ve Portekiz arasında bölüştürüyor
- 1497 Vasco de Gama Hindistan'a giderken Ümit Burnu'nu dolaşıyor

- 1498 İsviçre cumhuriyet oluyor
- 1500 Cabral, Hindistan'a bir yol ararken Brezilya'yı keşfediyor
- 1502 Vespucci Güney Amerika'nın varlığını doğruluyor
- 1504 Michelangelo *Davut* adlı heykelini yapıyor
- 1517 Martin Luther Kilise'ye meydan okuyor
- 1519-22 Macellan'ın gemileri dünyanın etrafını dolaşıyor
- 1521 Cortés, Aztek İmparatorluğu'nu fethediyor
- 1525 Hindistan'da Babürlü Hanedanı kuruluyor
- 1533 Pizarro, İnka'nın Cusco şehrini ele geçiriyor
- 1545 İspanyollar Potosi'deki gümüş yataklarını keşfediyor
- 1547 IV. İvan Rus çarı oluyor
- 1579 Hollanda eyaletleri İspanya ve Portekiz İspanyol Birliği'nden ayrılıyor
Brezilya, İspanyol İmparatorluğu'nun parçası oluyor
- 1599 Shakespeare *On İkinci Gece* adlı eserini yazıyor
- 1620 *Mayflower* adlı keşif gemisi New Plymouth'a ulaşıyor
İlk siyahi köleler Virginia'nın Jamestown bölgesine ayak basıyor
- 1638 Rus kürk tacirleri Pasifik'e ulaşıyor
- 1640 Portekiz bağımsızlığını elde ediyor
Brezilya bir kez daha bir Portekiz sömürgesi oluyor
- 1644 Mançular Ming Hanedanı'na son veriyor
- 1652 Hollandalı yerleşimciler Güney Afrika'ya ulaşıyor
- 1674 New Amsterdam isimli Hollanda kolonisi New York isimli İngiliz kolonisi oluyor
- 1687 Newton'un Principia'sı evrensel kütleçekim teorisini sunuyor
- 1707 Birleşme Yasası İngiltere ve İskoçya'yı birleştiriyor

- 1709 Abraham Darby kok kömürü ile demir eritme işlemini yapıyor
- 1750-70 İngiltere’de Sanayi Devrimi
- 1763 Britanya ile Fransa arasında Yedi Yıl Savaşları sona eriyor
Dünya nüfusu neredeyse 800 milyon, bunun yarısı Hindistan ve Çin’de yaşıyor; Paris’te de Londra’da da 700.000 insan yaşıyor
- 1766 James Watt buhar makinesini yapıyor
- 1769 Cook Yeni Zelanda ile Avustralya’nın doğu kıyısını keşfediyor.
- 1776 Adam Smith *Ulusların Zenginliği* adlı kitabını yayımlıyor
Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi
- 1787 Amerikan Bağımsızlık Savaşı’nın sonu
Philadelphia Anayasa Kongresi ABD’yi yaratıyor
- 1788 Birinci Filo mahkûmları Avustralya’ya götürüyor
- 1789 Fransız Devrimi
- 1807 Britanya İmparatorluğu’nda köle ticaretinin kaldırılması
- 1808 Arjantin İspanya’dan bağımsızlığını elde ediyor
- 1809 İlk Brezilya kahvesi New York’a gemiyle ulaşıyor
- 1812 Napolyon’un Moskova’dan geri çekilmesi
- 1819 Amerikalı buhar gemisi Savannah Atlantik’i geçiyor
- 1821 Bolívar’ın Boyacá’daki zaferi Kolombiya, Ekvador ve Venezuela’nın bağımsızlığına zemin hazırlıyor
- 1822 Brezilya Portekiz’den bağımsızlığını kazanıyor
- 1825 Liverpool-Manchester Demiryolu
- 1835 “Sosyalizm” sözcüğünün ilk kullanımı
- 1839-42 Birinci Afyon Savaşı
- 1844 Morse elektrikli telgrafi sergiliyor

- 1848 *Komünist Parti Manifestosu* yayımlanıyor
- 1848 İngiliz boğası Tarquin Arjantin'e geliyor
Meksika, Teksas, New Mexico, Arizona ve California da dahil olmak üzere topraklarının yarısını ABD'ye vermek zorunda kalıyor
- 1853 Komodor Perry yönetimindeki Amerikan deniz filosu Japonya'yı yabancı tüccarları kabul etmek zorunda bırakıyor
- 1858 Hindistan Hükümeti Yasası, Doğu Hindistan Şirketi'ni yok ediyor
- 1859 Charles Darwin *Türlerin Kökeni* adlı kitabını yayımlıyor
- 1861-5 Amerikan İç Savaşı
- 1863 ABD'de kölelik kalkıyor
İtalya'nın birleşmesinin tamamlanması
- 1869 Süveyş Kanalı'nın açılması
- 1870-1 Fransa-Prusya Savaşı
- 1871 Almanya Prusya kralının idaresi altında birleşiyor
- 1873 İlk ticari elektrik motoru
- 1877 İlk soğuk hava depolu gemi Arjantin'den Avrupa'ya yola çıkıyor
- 1882 New York'un Pearl Street elektrik santrali ABD'ye elektrik getiriyor
- 1896 İlk modern Olimpiyat Oyunları (Atina'da)
- 1901 Avustralya'nın birleşmesi
Marconi Atlantik'e radyo mesajı gönderiyor
- 1903 Wright kardeşlerin Kitty Hawk'taki ilk uçuşları
- 1904 Panama Kanalı'nın açılışı
- 1904-5 Rus-Japon Savaşı
- 1910 Britanya'nın Güney Afrika'da kendini yöneten sömürgeleri Güney Afrika Birliği'ni oluşturuyor
- 1912 Çin cumhuriyet oluyor

1913	Henry Ford'un ilk montaj hattı
1914-18	Birinci Dünya Savaşı
1917	Rusya'nın Ekim Devrimi
1924	Lenin'in ölümü; ardından Stalin geliyor
1927	İlk sesli film yapılıyor: <i>The Jazz Singer</i>
1929	Wall Street çöküyor
1933	Hitler iktidara geliyor
1934	Çinli komünistler Uzun Yürüyüş'ü tamamlıyor
1935	Keynes'in Genel Teori'si
1939-45	İkinci Dünya Savaşı
1944	Bengal kıtlığı 3 milyon insan öldürüyor
1945	Atom bombaları Hiroşima ve Nagazaki'yi yok ediyor
1946	Pennsylvania Üniversitesi'nde ENIAC adlı bilgisayar yapılıyor
	Çin'de milliyetçiler ile komünistler arasında iç savaş patlak veriyor
1947	Hindistan ve Pakistan bağımsızlıklarına kavuşuyor
1948	İsrail devletinin kuruluşu
1949	Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşu
1953	Crick ile Watson DNA'nın yapısını buluyor
	Kore Savaşı sona eriyor
1958	Avrupa Ekonomik Topluluğu kuruluyor
1959	İlk silikon çip üretiliyor
1960	İlk doğum kontrol hapı (kadınlar için)
1966	Mao Zedong kültür devrimini başlatıyor
1969	Ay'a ilk çıkış (<i>Apollo 11</i>)
1973	İsrail ile Mısır arasındaki Yom Kippur Savaşı sona eriyor
	Vietnam Savaşı sona eriyor
1980-8	İran-İrak Savaşı
1982	Kanada Yasası, Kanada'yı İngiltere ile yasal bağları olmayan bağımsız bir devlet yapıyor

1989	Berlin Duvarı'nın yıkılışı
1990	Tim Berners-Lee dünya çapında ağı (World Wide Web) icat ediyor
1991	Rusya'da komünizmin sonu
2001	İnsan Genomu Projesi tamamlanıyor New York'taki İkiz Kuleler terörist saldırı sonucu yıkılıyor
2003	İngiliz-Amerikan birlikleri Irak'ı işgal ediyor
2008	Çin Olimpiyat Oyunları'na ev sahipliği yapıyor

TEŞEKKÜR

Profesyonel tarihçi olmayan birinin yazdığı bu kitap, elbette çoğunlukla profesyonellerin çalışmalarına dayanmak durumundaydı. Dolayısıyla, "Daha Geniş Bilgi Edinmek İçin Okunabilecek Kitaplar" başlıklı bölümde adı geçen yazarlara teşekkür borçlu olduğumu belirtmem gerek. Bunun yanı sıra, okuduğum başka pek çok fevkalade metin de bana yardımcı oldu: David Christian'ın *Maps of Time*, Carlo Cipolla'nın *The Fontana Economic History of Europe*, Richard Connaughton'ın *Rising Sun and Russian Bear*, Raymond Dawson'ın *The Chinese Experience*, Phyllis Deane'ın *The First Industrial Revolution*, T. K. Derry ile T. I. Williams'ın *A Short History of Technology*, Geoffrey Hindley'ın *The Crusades*, Henry Hobhouse'ın *Forces of Change*, Steve Jones'un *The Language of the Genes*, Friedrich Katz'ın *American Civilisations*, Brian Lavery'nin *Ship*, Julia Lowell'ın *The Great Wall*, J. R. ve W.H. McNeill'ın *The Human Web*, W. H. McNeill'ın *Dünya Tarihi*, D.W. Meinig'ın *The Shaping of America*, Steven Mithen'ın *After the Ice*, Pierre Montet'ın *Eternal Egypt*, Jawaharlal Nehru'nun *Discovery of India*, Nicholas Ostler'ın *Empires of the World*, Nicholas Riasanovsky'nin *A History of Russia*, Neil Roberts'ın *The Holocene*, Amartya Sen'ın *Identity and Violence*, Peter Singer'ın *Marx*, Thomas Sowell'ın *Conquests and*

Cultures, Romila Thapar'ın *Early India*, Hugh Thomas'ın *An Unfinished History of the World*, Colin Tudge'ın *Neanderthals, Bandits and Farmers*, Eric Wolf'un *Europe and the People Without History*.

Bunu aslında olabileceğinden daha iyi bir kitap haline getirmeme yardım edenler arasında bilhassa iki isme teşekkür etmem gerek. Reg Gwilliam, müsveddenin her bir sözcüğünü okuyarak ve dilbilgisi hatalarını nazikçe belirterek sayısız iyiliklerine bir yenisini ekledi. Jim Honeybone da aynı yardımda bulunarak bu üçüncü kitabımı da eleştirel zekâsıyla biçimlendirdi. Tabii ikisinin bu sayfalarda ifade edilen düşüncelerin tamamına katıldığı düşünülmemeli. Peter Thoday ile Martha Nochimson, metnin bir kısmını okudu ve yol gösterici yorumlarda bulundu; fakat görmedikleri pek çok bölümle ilgili her türlü sorumluluktan muaftırlar. Kitabın şekillenmesine yorumlarıyla yardımda bulunan diğer kişiler arasında Deborah ve Sue Aydon, Mike Fenner, Alec Muir, Patrick Neale ile Tom Troy bulunuyor.

Jan Chamier ile Constable & Robinson'daki ekip bu projeye daima destek oldular, ilgi gösterdiler; günümüzün talepkâr piyasa koşullarında böyle yakın bir ilgi görmek herhalde artık pek mümkün değildir. Editörlerim Becky Hardie, Leo Hollis, Ali Blackburn ve Hannah Boursnell bana sürekli yeni öneriler yaptılar, nezaket gösterdiler ve çalışma sürecime nezaret ettiler. Christopher Feeney'in uzun yıllara yayılan tarih yayıncılığı tecrübesi, kitabın son haline bir redaktörün yapması gerekenden çok daha fazla katkı sunmasını sağladı. Chris Summerville yalnızca haritaları çizmekle kalmadı, içeriklerinin kalitesini de geliştirdi. Editörüm Claudia Dyer ise üretim sürecini serinkanlı ve verimli bir tutumla denetledi. Bu kitabı ortaya çıkaran takım çalışmasının son ögesi Joyce Aydon'dur; onun manevi desteği ve bilişim yeteneği metni daha kolay yazmamı sağladı.

DAHA GENİŞ BİLGİ EDİNMEK İÇİN OKUNABİLECEK KİTAPLAR

Belirtilen basım tarihlerinin hepsi ilk basıma ait değil. İçerik yenilenmişse veya kaynak daha kolay ulaşılabilir durumdaysa sonraki baskılara başvuruldu.

ATLASLAR

Hem fevkalade haritaları hem de onlara eşlik eden son derece kaliteli yorumlar nedeniyle üç atlası mutlaka öneriyorum:

Haywood, John, *The Penguin Historical Atlas of Ancient Civilizations*, Penguin Books, 2005.

Bereketli Hilal'deki tarım devriminden Yeni Zelanda'daki Maori yerleşimine dek, dünya çapında eski kültürler.

Ruthven, Malise ve Nanji, Azim, *Historical Atlas of the Islamic World*, Oxford University Press, 2004.

Muhammed'in ilk seferlerinden günümüze dek İslam'ın yayılması ve gelişmesi.

Smith, Dan, with Braein, Ane, *The State of the World Atlas*, Earthscan, 2003.

21. yüzyılın başında dünyanın bir tablosu; su rezervleri, iklim değişikliği, insan hakları, turizm ve askeri harcamalar gibi konuları içeriyor. İstatistikler de var.

GENEL İNCELEMELER

Blanning, T.C.W. (ed.), *The Oxford Illustrated History of Modern Europe*, Oxford University Press, 1996.

Fransız Devrimi'nden Berlin Duvarı'nın yıkılışına olan dönemi kapsayan, öncü tarihçilerin kaleminden çıkma aydınlatıcı metinlerin bir derlemesi.

Miles, Rosalind, *The Women's History of the World*, Harper Collins, 1990.

Kadınların yaşamlarının gündelik gerçeklerini ve insanlık tarihinde kimi kayda değer kadınların genelde gözden kaçırılan katkısını gözler önüne sermek için geleneksel tarih yazımının görünmeyen taraflarına değiniyor.

Parker, Geoffrey (ed.), *The Times Compact History of the World*, dördüncü baskı, Times Books, 2005.

İnsanlık tarihinin son 150.000 yılına ilişkin bir inceleme. Yorumlar eklenmiş özel çizim haritalardan oluşan muhteşem bir derleme.

Roberts, J.M., *Dünya Tarihi*, Cilt I-II, İnkılap Kitabevi, 2011. Muhtemelen şimdilik elimizdeki en iyi dünya tarihi özeti.

Woodruff, William, *A Concise History of the Modern World*, Abacus, 2005

Yirminci yüzyıla ayrı bir vurgu yapan, 1500'den itibaren bir dünya tarihi incelemesi.

KAPSAMLI ÇALIŞMALAR

Aşağıda bu kitaptaki konuların sırasına göre listelenen eserler daha ayrıntılı çalışmalar için önerilir.

Diamond, Jared, *Üçüncü Şempanze: İnsan Türünün Evrimi ve Geleceği*, Alfa Yayıncılık, 2013.

İnsanlar ile diğer primatların ilişkisini, primat içgüdülerimizin muhtemel getirileri üzerine fikirlerle inceleyen ödüllü bir eser.

Dunbar, Robin, *The Human Story: A New History of Mankind's Evolution*, Faber, 2004.

Öncü bir psikolog tarafından bilinç, dil, dinin kökenleri üzerine düşündürücü spekülasyonlar.

Lochwood, Charles, *The Human Story, The Natural History Museum*, London, 2007.

Australopithecus Afarensis'ten *Homo Sapiens*'e, insan evriminin rotasının detaylı bir tablosu.

Oppenheimer, Stephen, *Out of Eden: The Peopling of the World*, Constable & Robinson, 2003

Genetik analizin ortaya çıkardığı gibi, modern insanların Afrika'dan yayılmasının zamanlaması ve izledikleri yollar.

Smith, Bruce D., *The Emergence of Agriculture*, Scientific American Library, 1995.

Dünya çapında hayvan ve bitkilerin evcilleştirilmesinin detaylı bir tarihi.

Temple, Robert, *The Genius of China*, Prion, 1998.

Joseph Needham'ın araştırmalarının ortaya çıkardığı gibi, eski Çin teknolojisinin muhteşem başarıları.

McNeill, William H., *Plagues and Peoples*, Blackwell, 1977.

MÖ 500'den beri insanlık tarihinde hastalığın oynadığı rol.

Ziegler, Philip, *The Black Death*, The Folio Society, 1997.

Kara Ölüm'ün Avrupa'ya yayılması ve Avrupa toplumuna etkileri.

Oliver, Roland, *The African Experience*, Phoenix, 2000.

İlk hominidlerin ortaya çıkmasından 1990'lara dek Afrika'nın tarihi.

Fritze, Ronald H., *New Worlds*, Sutton Publishing, 2002.

1400-1600 arasında büyük yolculukların ayrıntılı bir değerlendirmesi.

Bernand, Carmen, *The Incas: Empire of Blood and Gold*, Thames and Hudson, 1994.

Çağdaş dokümanlardan parçalarla, İnka toplumu ve Pizarro'nun fethinin bir incelemesini sunan renkli, güzel bir kitapçık.

Mann, Charles C., 1491: *The Americas before Columbus*, Granta Publications, 2006.

Kolomb öncesi Kuzey Amerika'nın sürükleyici bir değerlendirmesi olan eser, kıtanın ilkel kültürlerin bulunduğu boş bir toprak olduğuna dair geleneksel görüşe meydan okuyor.

Taylor, Alan, *American Colonies: The Settling of North America*, Penguin Books, 2002.

MÖ 13.000'de Bering Boğazı'nın ilk kez geçilmesinden on sekizinci yüzyılın sonuna dek Kuzey Amerika'ya insanların gelişi hakkında ustaca bir inceleme.

Hobhouse, Henry, *Seeds of Wealth*, Shoemaker and Hoard, 2004.

Beş tarım ürününün (kereste, şarap, kauçuk, tütün ve kahve) insanlık tarihini nasıl değiştirdiğini anlatıyor. Kereste bölümü bilhassa İngiltere'nin sanayi devrimiyle bağlantılı.

Hobhouse, Henry, *Değişim Tohumları*, Doğan Kitap, 2007.

Altı bitki daha bu bağlamda ele alınıyor: Kinin, şeker, çay, pamuk, patates ve koka.

Pope-Hennessy, James, *Sins of the Fathers: The Atlantic Slave Traders 1441–1807*, Phoenix Press, 2000.

Zamanının mektup ve günlüklerine dayalı detaylı bir tarih.

Williamson, Edwin, *The Penguin History of Latin America*, Penguin Books, 1992.

Bu kitap İspanyol ve Portekiz hâkimiyeti dönemine iyi bir giriş niteliğinde, fakat en iyi yanı, Güney ve Orta Amerika ülkelerinin bağımsızlık sonrası tarihinin detaylı bir incelemesini sunması.

Keay, John, *India: A History*, HarperCollins, 2000.

Ari istilalarından yirminci yüzyılın sonuna dek Hindistan tarihinin detaylı bir hikâyesini isteyenler için iyi bir kitap.

Judd, Denis, *The Lion and the Tiger: The Rise and Fall of the British Raj*, Oxford University Press, 2004.

1600'den 1947'ye Hindistan'da İngilizlerin mükemmel bir tarihçesi.

Pomeranz, Kenneth, *The Great Divergence: China, Europe and the Making of the Modern World Economy*, Princeton University Press, 2000.

Sanayi Devrimi'nde liderliği üstlenenin neden Doğu Asya değil de Avrupa olduğuna dair çeşitli araştırmaların detaylı bir analizi.

Longworth, Philip, *Russia's Empires*, John Murray, 2005.
Tarih öncesinden Putin'e dek Rus tarihinin iniş çıkışları.

Hughes, Robert, *The Fatal Shore*, Vintage, 2003.
Avustralya'ya İngiltere'den mahkûmların gönderilip yerleştirilmesinin tarihine ilişkin klasik bir değerlendirme.

Reynolds, Henry, *The Other Side of the Frontier*, Penguin Books, 1982.
Avrupalıların Avustralya'ya yerleşmesine Aborjinlerin direnişi Aborjinlerin bakış açısından anlatılıyor.

Weightman, Gavin, *The Industrial Revolution: The Creation of the Modern World 1776-1914*, Atlantic Books, 2007.
On sekiz ve on dokuzuncu yüzyıl sanayi öncülerinin birbirleriyle ilişkilerinin ve fikir ve keşiflerinin dünyaya nasıl yayıldığına bir analizi.

Crump, Thomas, *A Brief History of the Age of Steam*, Constable & Robinson, 2007
Buhar makinesinin on sekiz ve on dokuzuncu yüzyıllarda Sanayi Devrimi'nde oynadığı rolün muhteşem bir değerlendirmesi.

Chancellor, Edward, *Devil Take the Hindmost*, Macmillan, 1999
Lale çılgınlığından 1990'ların sonundaki Asya krizine dek, mali balonlar ve çöküşlerle ilgili düpedüz en iyi kitap.

Galbraith, J. K., *Büyük Kriz: 1929*, Pegasus, 2009.

Onu deneyimleyen bir ekonomistin gözünden Wall Street'in çöküşünün klasik değerlendirmesi. Hâlâ yazıldığı zamanki kadar taze ve komik.

Buruma, Ian, *Inventing Japan*, Phoenix Press, 2006.

1853'te Komodor Perry'nin misyonundan 1997'de borsanın çöküşüne dek Japon tarihinin ilgi uyandırıcı bir değerlendirmesi.

Strachan, Hew, *Birinci Dünya Savaşı*, Say Yayınları, 2014.

Arşidük Franz Ferdinand suikastından ateşkesin imzalanmasına dek, savaşın rotasını anlatan muhteşem bir tarih anlatıcılığı örneği.

Taylor, A.J.P., *İkinci Dünya Savaşı'nın Kökenleri*, Alfa Yayıncılık, 1991.

Taylor'ın, Hitler'in iktidara yükselişi ve dünyayı 1939-45 yılları arasında savaşa götüren olaylarla ilgili değerlendirmeleri.

Mitter, Rana, *A Bitter Revolution*, Oxford University Press, 2004.

1919'dan 21. yüzyılın şafağına dek Çin tarihi.

Short, Philip, *Mao: Bir Yaşam*, İthaki Yayınları, 2007.

20. yüzyılın en önemli figürlerinden birinin ustaca yazılmış biyografisi.

Pearce, Fred, *The Last Generation*, Eden Project Books, 2007.
Küresel iklim değişikliğinin işleme biçiminin berrak bir açıklaması ve küresel ısınmanın bildiğimiz uygar yaşamın devamına karşı sergilediği tehdidin son derece ikna edici bir analizi.

DİZİN

- Abahay 267, 268
ABD 279, 328, 329, 330, 331, 353, 354, 357, 358, 360, 361, 375, 378, 397, 399, 400, 409, 460, 461
AET 402, 462
Afganistan 78, 121, 139, 167, 204, 205, 217, 263, 265, 432
Afrika 9, 11, 12, 15, 17, 18, 19, 24, 25, 26, 31, 56, 57, 78, 79, 88, 89, 104, 139, 141, 151, 152, 174, 175, 178, 181, 205, 207, 209, 210, 213, 221, 222, 224, 225, 236, 238, 261, 279, 286, 343, 344, 346, 357, 368, 373, 380, 404, 415, 436, 437, 438, 449, 453, 455, 469, 470
Afyon Savaşları 334
Akdeniz 75, 79, 80, 81, 83, 95, 96, 97, 101, 104, 107, 121, 123, 139, 142, 145, 157, 167, 175, 188, 210, 216, 236, 246, 359, 388
Alexander, III. (Rus Çarı) 346
Alfabe 79, 93, 187, 317, 456
Almanya 175, 180, 218, 254, 293, 314, 315, 330, 331, 339, 345, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 393, 397, 400, 401, 402, 407, 409, 423, 429
Anasaziler 173
Apollo 11 408, 462
Arap rakamları 120, 152
Archimedes (buharlı gemi) 319
Arjantin 135, 295, 356, 359, 360, 380, 460, 461
Armstrong, Neil 408
Aryabhata 120
Asoka (Hint İmp.) 116, 117, 118, 119, 120, 457
Asya 15, 24, 25, 31, 38, 52, 60, 73, 74, 83, 93, 111, 138, 152, 155, 156, 161, 185, 192, 194, 197, 199, 216, 217, 262, 266,

- 286, 346, 348, 390, 394, 400, 473
- At 50, 73, 74, 126, 159, 185, 193, 202, 248, 270, 274, 301, 313, 407
- Atahualpa 230
- Atina 96, 98, 457
- Atlas Okyanusu 198, 215, 222, 223, 225, 226, 236, 237, 243, 254, 261, 272, 293, 294, 317, 319, 322, 325, 358
- Atom bombası 392, 407
- Australopithecus* 13, 14, 455, 469
- Avcı-toplayıcı 30, 31, 34, 35, 36, 47, 48, 51, 53, 54, 85, 87, 210, 214
- Avrupa 10, 12, 15, 19, 25, 26, 27, 30, 31, 33, 51, 52, 73, 79, 80, 81, 88, 98, 104, 106, 110, 112, 120, 124, 125, 126, 127, 138, 139, 142, 150, 151, 152, 155, 156, 157, 158, 159, 162, 163, 165, 166, 167, 169, 174, 177, 178, 179, 180, 181, 184, 185, 186, 187, 188, 192, 194, 197, 198, 199, 200, 203, 204, 208, 209, 211, 216, 218, 222, 226, 229, 231, 232, 233, 235, 236, 237, 238, 240, 243, 244, 245, 247, 250, 253, 255, 257, 258, 261, 262, 263, 264, 266, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 279, 283, 287, 291, 292, 293, 294, 295, 297, 300, 307, 318, 325, 330, 332, 337, 343, 344, 345, 347, 349, 357, 358, 359, 360, 361, 365, 366, 367, 369, 375, 380, 387, 389, 390, 391, 397, 401, 404, 405, 413, 414, 415, 421, 461, 470
- Avustralya 19, 25, 26, 28, 32, 53, 54, 85, 135, 170, 217, 273, 282, 286, 333, 357, 361, 362, 368, 439, 455, 460, 472
- Avusturya-Macaristan İmparatorluğu 374
- Aztekler 87, 211, 213, 226, 238
- Babür (Şah) 263
- Bağdat 120, 151, 161, 167
- Bağımsızlık Bildirgesi 285, 288, 299, 326, 430, 460
- Balfour Deklarasyonu 374
- Bangladeş 395
- Bankacılık 476
- Barut 83, 197
- Bereketli Hilal 38, 40, 42, 43, 46, 47, 49, 51, 53, 56, 60, 65, 73, 80, 81, 82, 85, 122, 456, 467
- Bilgelik Evi 152
- Bilgisayar 352, 462

- Bilim 20, 97, 105, 120, 151, 152,
167, 185, 186, 217, 254, 255,
256, 257, 258, 260, 299, 314,
320, 330, 380, 398, 400, 408,
446, 450, 452
- Bin Ladin 431, 432
- Birinci Dünya Savaşı 385, 393,
403, 414, 446, 462, 473
- Bismarck, Otto von 330, 331,
365, 367
- Bizans 106, 147, 161, 162, 167,
175, 187, 188
- Blitzkrieg* 388
- Boerler 346
- Bolívar, Simón 295, 296, 460
- Bolivya 135, 211, 212, 243, 295,
297
- Bolşevikler 371
- Bonapart, Napolyon 161, 291
- Bosna 365, 366, 375
- Botany Körfezi 286, 287
- Brezilya 233, 236, 237, 238, 240,
279, 280, 294, 329, 359, 360,
380, 459, 460
- Budizm 114, 116, 117, 118, 130
- Buhar gücü 301, 314, 319, 352
- Büyük Bunalım 379
- Büyük Çöküş 379
- Büyük Fuar 322
- Büyük İskender 99, 101, 457
- Büyük Katerina 292, 301
- Büyük Okyanus 358
- Büyük Petro 274, 292
- Buz Çağı 25
- Çan Kay Şek 396
- Çelik 402, 477
- Cengiz Han 194, 195, 196, 197,
202, 204, 217, 218, 263, 266
- Cervantes 259, 260
- Charles, II. 258, 271, 308
- Churchill, Winston 345, 393,
397
- Çiçek hastalığı 142, 156, 213
- Çin 10, 16, 29, 35, 38, 43, 47, 52,
60, 61, 79, 81, 83, 84, 85, 92,
106, 116, 117, 119, 121, 122,
123, 124, 125, 127, 128, 130,
131, 133, 134, 142, 151, 152,
168, 169, 170, 173, 174, 178,
179, 180, 181, 185, 187, 188,
191, 192, 195, 199, 200, 201,
202, 203, 204, 205, 206, 207,
208, 209, 210, 211, 212, 215,
216, 223, 225, 239, 245, 250,
257, 266, 267, 268, 271, 272,
273, 305, 306, 333, 334, 335,
336, 342, 344, 345, 347, 348,
349, 357, 361, 389, 396, 397,
398, 405, 412, 418, 423, 424,
425, 426, 427, 428, 435, 436,
437, 442, 455, 460, 470, 473
- Çin Seddi 129, 250, 267, 457

- Çiviyazısı 68, 456
Çömlekçilik 52, 64
Cook, James 281, 282, 286, 460
Cortés, Hernan 226, 228, 229, 230, 238, 459
Cro Magnon 19
Cuzco 212, 213

Dante 259, 260
Darwin, Charles 28, 321, 322, 461
Demir Çağı 122
Demir Perde 397, 400
Demiryolu 249, 314, 315, 316, 317, 318, 322, 325, 346, 358, 359, 460
Demokrasi 98, 99, 348, 370, 397, 420, 427, 477
Deng Xiaoping 426
Diamond, Jared 19, 469
Dil 18, 23, 27, 29, 57, 63, 78, 83, 111, 151, 155, 156, 171, 192, 211, 273, 344, 369, 395, 405, 439, 446, 469
Doğu Hindistan Şirketi 264, 265, 271, 274, 284, 332, 461

Ebu Bekir 148, 149
Einstein, Albert 391

Ekber 263, 264, 265
Elektrik 302, 351, 352, 378, 461
Elektronik 400, 406
El-Harezmi 152
El-Kaide 431
Engels, Friedrich 337, 338, 339, 340
Engizisyon 255
Eratosthenes 223
Eridu 49, 50, 456
Eriha 40
Eskimo 36, 172
Evrengzib 265
Evrensel Kütle Çekim Yasası 256, 257, 284, 459

Fenikeliler 78, 79, 456
Feodalizm 160
Filistin 35, 40, 49, 52, 104, 109, 162, 175, 374, 395
Floransa 177, 247, 258
Ford, Henry 353, 355, 462
Franklar 106, 155, 160
Fransa 19, 21, 98, 155, 156, 163, 177, 218, 232, 233, 234, 240, 249, 277, 281, 283, 287, 288, 291, 293, 294, 302, 306, 314, 315, 317, 318, 326, 329, 331, 336, 354, 367, 368, 369, 370, 372, 374, 377, 387, 389, 390, 398, 401, 402, 460, 461

- Fransa-Prusya Savaşı 331, 461
 Franz Ferdinand, Arşidük 365, 473
 Fukuyama, Francis 430
- Galilei, Galileo 255
 Gama, Vasco da 261, 262, 458
 Gandhi, Mohandas 60
 Genetik 11, 12, 13, 19, 20, 22, 26, 28, 31, 216, 408, 441, 449
 Glasnost 420
 Göç 26, 57, 146, 160, 325, 328, 356, 357, 358, 359, 374, 395, 414, 415, 455
 Gorbaçov, Mihail 420, 421
 Grip 156, 180, 231, 372, 449
 Gümüş 64, 122, 179, 230, 244, 245, 246, 269, 272, 459, 479
 Güney Amerika 30, 31, 87, 135, 138, 142, 143, 172, 212, 213, 225, 232, 238, 240, 280, 295, 296, 320, 357, 414, 437, 459
 Güney Kore 396, 399, 411, 412, 426, 436
 Gutenberg, Johannes 186, 187, 209, 219, 271, 458
- Haçlı Seferleri 175, 176, 188
 Harappa 82, 83
 Harun el-Reşid 150, 151
- Hastalık 49, 142, 165, 203, 231, 449, 450, 485
 Hideyoshi 266
 Hidrojen bombası 398, 407
 Hierakonpolis 66
 Hindenburg, Mareşal Paul von 385
 Hindistan 82, 101, 111, 112, 114, 116, 117, 119, 120, 134, 139, 152, 174, 180, 188, 192, 204, 205, 206, 207, 210, 215, 216, 217, 222, 223, 232, 236, 245, 262, 263, 264, 271, 272, 277, 310, 332, 333, 336, 361, 368, 393, 394, 395, 396, 398, 435, 442, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 471, 472
 Hinduizm 112, 113, 114, 394
 Hiroşima 392, 398, 400, 407, 462
 Hitler, Adolf 292, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 462, 473
 Hiyeroglif 68, 79, 137
 Hristiyanlık 107, 110, 116, 129, 130, 145, 163, 167, 176, 446, 447, 458
 Hollanda 234, 248, 259, 315, 336, 346, 387, 402, 459
 Homeros 94, 101, 112, 456
Homo erectus 15, 16, 25, 455
Homo floresiensis 28
Homo habilis 15, 16, 17, 455

- Homo sapiens* 18, 27, 455
Homo sapiens neanderthalensis 25
Homo sapiens sapiens 18
Huayna Capac 229
Huitzilopochtli 211
- İbni Batuta 206
İçsavaş 106, 123, 201, 258, 349
İkinci Dünya Savaşı 194, 393, 403, 409, 423, 429, 462, 473
İkiz Kuleler 431, 432, 433, 463
İklim değişikliği 10, 14, 34, 48, 203, 204, 450, 451, 468, 474
İndus Vadisi 456
İnka 212, 213, 226, 229, 230, 238, 269, 303, 414, 459, 470
İnsan Hakları Bildirgesi 288
İpek Yolu 84, 121, 122, 142, 203, 261, 457
Irak 49, 60, 196, 206, 374, 432, 433, 463
Irak Savaşı 462
İran 40, 42, 50, 73, 81, 92, 150, 152, 161, 191, 196, 197, 204, 206, 217, 275, 309, 457
İrlanda 31, 51, 167, 180, 356, 357, 368, 412, 413, 414, 415, 426
İsa 107, 108, 109, 145, 148, 149, 334
- İskenderiye 96, 105, 109, 126, 167, 179
İslam 116, 120, 129, 145, 148, 149, 150, 151, 152, 162, 167, 175, 176, 178, 263, 394, 431, 433, 467
İspanya 19, 51, 72, 80, 104, 149, 150, 151, 152, 165, 167, 168, 175, 218, 223, 224, 225, 228, 229, 230, 232, 233, 234, 244, 245, 259, 262, 263, 292, 295, 297, 317, 326
İsrail 395, 396, 398, 418, 431, 432, 462
İtalya 104, 151, 177, 178, 179, 186, 218, 254, 259, 292, 315, 340, 389, 401, 402, 461
- Japonya 25, 52, 85, 133, 134, 142, 170, 187, 201, 214, 223, 224, 249, 266, 269, 270, 272, 344, 345, 347, 349, 360, 370, 389, 390, 392, 393, 394, 399, 400, 402, 404, 409, 411, 423, 429, 436, 458, 461
- Java İnsanı 16
- Kâbe 145
Kâğıt 83, 126, 127, 150, 151, 168, 169, 186, 235, 344, 457

- Kamu sağılığı 436, 437, 438
- Kanada 31, 192, 240, 281, 282, 330, 333, 357, 361, 362, 368, 462
- Kapitalist 340, 341, 375, 382, 383, 407, 430, 452
- Karanlık Çağ 94, 119, 159
- Kara Ölüm 10, 180, 185, 203, 209, 215, 218, 245, 309, 449, 470
- Kartaca 79, 104, 457
- Kennedy, John F. 408
- Keops 69
- Kepler, Johannes 256, 258
- Keynes, John Maynard 341, 376, 381, 382, 403, 462
- Kıyamet Kitabı 159
- Kleisthenes 98
- Kölelik 328, 329, 461
- Koloni 96, 234, 241, 277, 283, 284, 285, 299, 368
- Komünizm 337, 339, 341, 342, 447, 463
- Kömür 281, 301, 302, 307, 308, 309, 311, 341, 344, 351, 352, 360, 402
- Konfüçyüs 123, 124, 125, 129, 130, 203, 457
- Konstantinopolis 107, 110, 147, 161, 162, 165, 167, 176, 177, 179, 187, 188, 221, 248, 458
- Konstantin (Roma İmp.) 107, 108, 109, 110, 165, 187
- Köpek 13, 39, 125, 134
- Kopernik, Mikoloj 254, 255, 256, 258, 381
- Kore 133, 134, 200, 202, 267, 344, 345, 347, 396, 411, 458
- Kore Savaşı 399, 462
- Korkunç İvan 268
- Korsanlık 244, 245, 266
- Koşum takımı 126, 457
- Kristof Kolomb 221
- Kubilay Han 201, 203, 205, 214, 267
- Kültür Devrimi 425
- Kuomintang 348, 349
- Kuran 148, 150, 151
- Kutsal Roma İmparatorluğu 291
- Kuzey Amerika 25, 31, 33, 36, 138, 172, 173, 213, 231, 239, 240, 241, 277, 279, 280, 283, 285, 308, 325, 357, 359, 404, 447, 448, 470, 471
- Lale 248, 249, 250, 315, 379, 473
- Lenin, Vladimir İlyiç 371, 382
- Leo, III. (Papa) 161
- Lincoln, Abraham 329
- Linné, Carl von (Linnaeus) 12
- Liverpool 279, 309, 310, 315

Lloyd George, David 375
Londra 128, 180, 247, 276, 283,
284, 300, 317, 321, 322, 325,
332, 339, 438, 439, 460
Louis, XVI. 287, 288, 294
Lucy (fossil) 14
Luther, Martin 256, 258, 459
Lysenko, Trofim 408

MacArthur, Douglas 392
Macellan, Ferdinand 225
Madencilik 240
Malazgirt Savaşı 162
Mançu Hanedanı 345
Maoriler 171
Marco Polo 223
Marie Antoinette 287
Marksizm 342, 371, 447
Marx, Karl 338, 339, 340, 341,
342, 371, 381, 412, 424, 465
Matbaa 186, 187, 219, 254, 255,
258
Mayalar 137, 447
Mayflower 235, 459
Meiji 336, 344
Mekke 145, 146, 147, 206, 207
Meksika 54, 86, 137, 138, 211,
212, 226, 230, 231, 239, 240,
297, 326, 328, 329, 330, 369,
461
Metrik sistem 294

Mexico City 172, 211, 297, 439
Mezopotamya 60, 61, 62, 64,
65, 66, 72, 73, 74, 78, 82, 121,
142, 150, 161, 456
Michelangelo 259, 260, 459
Midway Savaşı 390
Miken 78
Milletler Cemiyeti 374
Minos 75, 78, 95
Mısır (bitki) 39, 86, 137, 138,
173, 214, 224, 238, 243, 377
Mısır (ülke) 65, 66, 67, 68, 74,
75, 78, 79, 81, 86, 88, 95, 104,
105, 126, 141, 149, 173, 179,
206, 207, 214, 236, 238, 239,
265, 318, 418, 456
Moğollar 181, 192, 204, 205
Mohenjo-Daro 82
Monroe Doktrini 298, 320
Montezuma 226
Morse alfabesi 317, 318, 460
Moskova 269, 275, 293, 346,
388
Babürlüler 263, 264, 271
Muhammed (peygamber) 145,
146, 147, 148, 149, 162, 163,
188, 205, 394, 458, 467
Musevilik 108
Müslüman 116, 146, 149, 150,
151, 161, 162, 165, 166, 175,
176, 195, 196, 204, 205, 206,
210, 217, 263, 264, 394, 395

- Nagazaki 392, 398, 462
 Nanoteknoloji 441
 Napolyon *bkz.* Bonaparte, Na-
 poleon
 Napolyon Kanunları 293
 Naziler 385
 Neandertaller 25, 27, 28, 455
 Newton, Isaac 152, 256, 257,
 258, 321, 459
 New York 234, 284, 285, 319,
 359, 379, 439, 459, 460, 463
 Nijerya 174
 Nikolay, II. (Çar) 370
 Nil Vadisi 47, 51, 88, 122

 Odoacer 110
 Oersted, Hans Christian 351
 Ögeday Han 197, 198, 200
 Olimpiyat Oyunları 10, 94,
 101, 362, 386, 400, 461, 463
 Olmekler 86, 87
 OPEC 418, 419
 Orta Asya 30, 33, 56, 73, 79, 84,
 101, 106, 112, 117, 121, 129,
 150, 167, 188, 191, 194, 203,
 204, 206, 215, 217, 263, 456
 Ortak Pazar 402, 414, 415
 Osmanlılar 187, 275, 340, 374
 Otomobil 353, 378, 399
 Pakistan 53, 82, 116, 394, 395,
 396, 398, 462
 Pamuk 82, 87, 173, 224, 237,
 239, 277, 279, 309, 310, 311,
 314, 328, 337, 471
 Papirüs 68, 81, 126, 151
 Paris 128, 180, 276, 285, 287,
 288, 297, 338, 339, 359, 367,
 372, 373, 410, 438, 460
 Patates 87, 135, 171, 213, 224,
 238, 239, 243, 303, 413, 414,
 471
 Pax Romana 105
 Pearl Harbor 389
 Pekin 16, 30, 84, 195, 201, 206,
 215, 266, 267, 268, 396, 427,
 439
 Pekin İnsanı 16
 Perestroyka 420
 Perry, Matthew 336, 347, 392,
 461, 473
 Peru 87, 135, 211, 212, 229, 230,
 243, 272, 296, 297, 413
 Petrol 360, 418, 419, 420, 432
 Piramitler 86, 136
 Pirinç 43, 44, 52, 53, 82, 113,
 122, 133, 169, 457
 Pizarro, Francisco 228, 229,
 230, 238, 243, 413, 459, 470
 Polinezya 85, 171
 Polonya 167, 197, 218, 254,
 375, 387, 397

- Portekiz 167, 221, 223, 224, 225, 232, 233, 234, 245, 261, 262, 263, 269, 277, 294, 295, 297, 298, 320, 458, 459, 471
- Posta 318, 484
- Potemkin, Prens Grigori 292
- Potosi 239, 243, 244, 459
- Princip, Gavrilo 366
- Prusya 292, 293, 330, 331, 339
- Pusula 84, 222, 224
- Quebec 234, 281
- Ramayana* 112, 119
- Reagan, Ronald 420
- Rig Veda* 112
- Roma 101, 104, 105, 106, 107, 109, 110, 126, 136, 139, 142, 152, 156, 160, 161, 162, 165, 178, 187, 192, 210, 258, 260, 275, 295, 313, 318, 457
- Rönesans 169, 258, 259
- Roosevelt, Franklin 388, 391
- Rusya 29, 31, 56, 151, 167, 180, 181, 196, 197, 217, 274, 275, 276, 292, 293, 308, 336, 342, 345, 346, 358, 361, 366, 367, 369, 370, 375, 382, 383, 387, 388, 389, 390, 393, 397, 398, 400, 407, 408, 417, 418, 419, 420, 421, 424, 425, 429, 442, 463
- Saban 51, 65, 92, 157, 158, 159, 165, 178, 250
- Saddam Hüseyin 432
- Salgın hastalık 119, 131, 142, 203
- Samuray 215
- Sanat 97, 258, 259, 260, 361
- Sanayi Devrimi 10, 105, 125, 169, 251, 270, 302, 303, 305, 306, 308, 309, 313, 337, 351, 360, 361, 393, 406, 411, 438, 441, 442, 460, 471, 472
- Sanayileşme 270, 360, 411, 425, 438, 442
- San Martín, José de 296
- Sargon 72
- Şarlman 160, 161
- Savaş arabası 73, 74, 83, 93, 95, 123
- Şehir devleti 65, 94, 98, 101, 137, 211
- Selçuklular 161
- Shakespeare, William 119, 259, 260, 459
- Sibirya 30, 31, 268, 346, 357, 358, 383, 408
- Şii 162
- Sinema 352, 378

- Singapur 390, 405
 Sirakuza 96
 Sınıflar Meclisi 287
 Smith, Adam 299, 300, 452
 Soğuk Savaş 397, 399, 405, 409,
 418, 419, 420, 429
 Sömürge 78, 133, 233, 234, 277,
 283, 285, 291, 294, 360, 394,
 405, 412, 485
 Sparta 98
 Stalin, Josef 382, 383, 387, 388,
 408, 417, 425, 462
 St. Petersburg 275, 370, 371
 Sümer 62, 63, 64, 65, 67, 68
 Sünni 161, 217
 Sun Yat-sen 348, 349
 Tac Mahal 265
 Taiping İsyanı 335, 336
 Tarım 9, 35, 36, 37, 38, 39, 40,
 42, 43, 44, 46, 47, 48, 49, 51,
 52, 53, 54, 55, 57, 64, 69, 81,
 82, 85, 86, 87, 88, 111, 122,
 126, 133, 135, 136, 138, 139,
 157, 158, 159, 166, 171, 173,
 178, 200, 210, 212, 214, 238,
 269, 311, 356, 359, 362, 388,
 399, 403, 424, 456, 467, 471
 Tarım Devrimi 35, 36, 39, 46,
 53, 61, 69, 86, 88, 122, 467
 Taş Devri 42, 50, 68, 136, 137,
 138, 228
 Tektanrıcılık 108
 Teleskop 255, 256, 257
 Telgraf 317, 318, 320
 Tenochtitlán 211
 Teotihuacán 136, 172, 211, 458
 Texas 326, 328
 Theodosius, I. 110
 Tiananmen Meydanı 427
 Ticaret Üçgeni 277
 Timurlenk 217
 Toltek 172
 Toplama kampları 346, 390,
 396
 Tunç Çağı 69, 71, 75, 78, 80, 89,
 93, 94, 112, 139, 173, 192
 Türkiye 50, 92, 107, 372, 456
 Ulus devlet 218, 276
 Upanişadlar 114
 Urban, II. (Papa) 162, 163, 165,
 175
 Uruk 63, 65, 456
 Uzay Araştırmaları 408
 Üzengi 83
 Vedalar 112, 114
 Venedik 159, 165, 177, 179,
 180, 247

Versay Antlaşması 373, 374,
375, 381, 429

Vietnam 405, 409, 410, 418

Washington, George 284, 285

Watt, James 301, 302, 460

Wells, H. G. 445, 446, 454

Wilhelm, II. 369

Yahudi 107, 108, 109, 110, 150,
181, 374, 390, 395, 396

Yazı 61, 62, 63, 67, 68, 80, 126,
456

Yedi Yıl Savaşları 240, 276,
277, 287, 460

Yelken 181, 207, 222, 224, 282,
319

Yeni Zelanda 85, 134, 171, 282,
357, 362, 368, 460, 467

Yeşil Devrim 437

Yom Kippur Savaşı 418, 462

Yunanistan 93, 112, 167, 188,
456

Yüz Yıl Savaşları 218

Zimbabve 210